

JURISPRUDENCIJA

Mokslo darbai · Research Papers

JURISPRUDENCE

30(2)

2023

ISSN 1392-6195 (print)

ISSN 2029-2058 (online)

doi:10.13165/JUR

Mykolas Romeris
universitetas

Uniwersytet
Wrocławski

Mykolas Romeris
universitetas

ISSN 1392-6195 (print)
ISSN 2029-2058 (online)
doi:10.13165/JUR

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
MYKOLAS ROMERIS UNIVERSITY

JURISPRUDENCIJA

Mokslo darbai
2023, 30(2)

JURISPRUDENCE

Research Papers
2023, 30(2)

Vilnius

2023

REDAKTORIŲ KOLEGIJA:

Redaktorių kolegijos pirmininkas
Prof. habil. dr. *Mindaugas Maksimaitis*
Mykolo Romerio universitetas

Atsakingoji redaktorė
Prof. dr. *Agnė Tvaronavičienė*
Mykolo Romerio universitetas

Vykdančioji redaktorė
Dr. *Kristina Kenstavičienė*
Mykolo Romerio universitetas

Redaktorių kolegijos nariai:

Prof. dr. *Adelina Adinolfi*
Florencijos universitetas, Italija

Prof. dr. *Rima Ažubalytė*
Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. *Virginijus Bitė*
Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. *Frank Emmert*
Indianapolio universitetas, JAV

Prof. dr. *Anatolij P. Getman*
Jaroslavo Išmintingojo nacionalinis
teisės universitetas, Ukraina

Prof. dr. *Jaana Ginter*
Tartu universitetas, Estija

Prof. habil. dr. *Włodzimierz Gromski*
Vroclavo universitetas, Lenkija

Dr. *Cherry James*
Londono Pietų kranto universitetas,
Jungtinė Karalystė

Prof. dr. *Egidijus Jarašiūnas*
Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. *Saulius Katuoka*
Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. *Mike King*
Birmingemo universitetas,
Jungtinė Karalystė

Prof. dr. *Julija Kiršienė*
Vytauto Didžiojo universitetas

Prof. dr. *Vidmantas Egidijus Kurapka*
Mykolo Romerio universitetas

Doc. dr. *Agoston Mohay*
Pečo universitetas, Vengrija

Doc. dr. *Malkhaz Nakashidze*
Batumio Shota Rustaveli valstybinis
universitetas, Gruzija

Prof. dr. *Rimvydas Norkus*
Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. *Bernd H. Oppermann*
Hanoverio Leibnizo universitetas,
Vokietija

Prof. dr. *Vytautas Pakalniškis*
Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. *Sebastien Platon*
Bordo universitetas, Prancūzija

Prof. dr. *Alyvydas Pumputis*
Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. *Murray Raff*
Kanberos universitetas, Australija

Prof. dr. *Nadežda Rozehnalova*
Mašaryko universitetas,
Čekijos Respublika

Prof. dr. *Eduard Somers*
Gento universitetas, Belgija

Doc. dr. *Helga Špadina*
Josip Juraj Strossmayer Osijekio
universitetas, Kroatija

Prof. habil. dr. *Kalvis Torgāns*
Latvijos universitetas, Latvija

Prof. dr. *Alexander Trunk*
Kylio universitetas, Vokietija

Prof. habil. dr. *Yuliya Vaschenko*
Kijevo nacionalinis Taraso Ševčenkos
universitetas, Ukraina

Prof. dr. *Vigintas Višinskis*
Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. *Justinas Žilinskas*
Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. *Juozas Žilys*
Mykolo Romerio universitetas

EDITORIAL BOARD:

Editor-in-Chief

Prof. Habil. Dr. *Mindaugas Maksimaitis*
Mykolas Romeris University

Managing Editor

Prof. Dr. *Agnė Tvaronavičienė*
Mykolas Romeris University

Executive Editor

Dr. *Kristina Kenstavičienė*
Mykolas Romeris University

Editors:

Prof. Dr. *Adelina Adinolfi*
University of Florence, Italy

Prof. Dr. *Mike King*
Birmingham City University,
United Kingdom

Prof. Dr. *Murray Raff*
University of Canberra, Australia

Prof. Dr. *Rima Ažubalytė*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Julija Kiršienė*
Vytautas Magnus University

Prof. Dr. *Nadežda Rozehmalova*
Masaryk University, Czech Republic

Prof. Dr. *Virginijus Bitė*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Vidmantas Egidijus Kurapka*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Eduard Somers*
Ghent University, Belgium

Prof. Dr. *Frank Emmert*
Indiana University Law School, USA

Doc. Dr. *Agoston Mohay*
University of Pecs, Hungary

Doc. Dr. *Helga Špadina*
Josip Juraj Strossmayer University of
Osijek, Croatia

Prof. Dr. *Anatolij P. Getman*
Yaroslav Mudryi National Law
University, Ukraine

Doc. Dr. *Malkhaz Nakashidze*
Batumi Shota Rustaveli State University,
Georgia

Prof. Habil. Dr. *Kalvis Torgāns*
University of Latvia, Latvia

Prof. Dr. *Jaan Ginter*
University of Tartu, Estonia

Prof. Dr. *Rimvydas Norkus*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Alexander Trunk*
Kiel University, Germany

Prof. Habil. Dr. *Włodzimierz Gromski*
University of Wrocław, Poland

Prof. Dr. *Bernd H. Oppermann*
Leibniz University Hannover, Germany

Prof. Habil. Dr. *Yuliya Vaschenko*
Taras Shevchenko National
University of Kyiv, Ukraine

Dr. *Cherry James*
London South Bank University,
United Kingdom

Prof. Dr. *Vytautas Pakalniškis*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Vigintas Višinskis*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Egidijus Jarašiūnas*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Sebastien Platon*
University of Bordeaux, France

Prof. Dr. *Justinas Žilinskas*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Saulius Katuoka*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Alvydas Pumputis*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Juozas Žiļys*
Mykolas Romeris University

TURINYS

Ieva Deviatnikovaitė VALSTYBĖS TARYBA M. RÖMERIO DIENORAŠČIUOSE: LŪKESČIAI IR NUSIVYLIMAI.....	262
Milda Vainiūtė Laura Matjošaitytė MERŲ RINKIMAI LIETUVOS RESPUBLIKOJE: TEISINIO REGULIAVIMO RAIDA IR NAUJAUSI JO POKYČIAI	285
Tomas Proškus ASMENS TEISĖS ATSIKASYTI ATLIKTI KARO TARNYBĄ DĖL VIDINIŲ ĮSITIKINIMŲ REGLAMENTAVIMAS LIETUVOJE IR TARPTAUTINĖJE TEISĖJE	304
Rima Ažubalytė SPECIALIŲJŲ ŽINIŲ VERTINIMAS ĮRODINĖJIMO PROCESSE: BENDRIEJI PROCEDŪRINIAI IR MATERIALIEJI REIKALAVIMAI PAGAL BAUDŽIAMŲJŲ BYLŲ TEISMŲ PRAKTIKĄ.....	322
Rytis Krasauskas TEISĖJŲ KOLEKTYVINIŲ DARBO TEISIŲ ĮGYVENDINIMO YPATUMAI....	345
Paulius Grendelis SKIRTINGOS INTELEKTINĖS NUOSAVYBĖS APSAUGOS NAUDOJIMOSI STRATEGIJOS IR ESMINIAI JŲ VERTINIMO IŠŠŪKIAI ES KONKURENCIJOS TEISĖJE	360
Remigijus Jokubauskas Darius Bolzanas VYKDOMOJO RAŠTO IŠDAVIMO IR SU(SI)GRĄŽINIMO PRAKTINĖS PROBLEMAS	381
Artur Doržinkevič LAIKINIŲJŲ APSAUGOS PRIEMONIŲ TAIKYMO SĄLYGŲ ANALIZĖ NAUJAUSIOJE TEISMŲ PRAKTIKOJE	403
Michal Novotný ADMINISTRACINĖS JUSTICIJOS REFORMA AUSTRIJOJE: TRUMPAS PRISTATYMAS.....	421

CONTENTS

Ieva Deviatnikovaitė THE STATE COUNCIL IN M. RÖMERIS' DIARIES	284
Milda Vainiutė Laura Matjošaitytė MAYORAL ELECTIONS IN THE REPUBLIC OF LITHUANIA: THE DEVELOPMENT OF LEGAL REGULATION AND ITS LATEST CHANGES....	302
Tomas Proškus THE REGULATION OF A PERSON'S RIGHT TO REFUSE TO PERFORM MILITARY SERVICE DUE TO THEIR INTERNAL BELIEFS IN LITHUANIA AND IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL LAW	320
Rima Ažubalytė THE EVALUATION OF SPECIAL KNOWLEDGE IN THE PROCESS OF PROOF: GENERAL PROCEDURAL AND SUBSTANTIVE REQUIREMENTS OF CRIMINAL CASE-LAW.....	343
Rytis Krasauskas FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF JUDGES' COLLECTIVE RIGHTS.....	358
Paulius Grendelis DIFFERENT STRATEGIES FOR EXPLOITING THE PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY AND THE FUNDAMENTAL CHALLENGES OF THEIR EVALUATION IN EU COMPETITION LAW	380
Remigijus Jokubauskas Darius Bolzanas PRACTICAL PROBLEMS OF THE ISSUANCE AND RETURN OF A WRIT OF EXECUTION.....	402
Artur Doržinkevič ANALYSIS OF THE CONDITIONS FOR THE APPLICATION OF INTERIM MEASURES IN RECENT CASE-LAW	420
Michal Novotný THE REFORM OF THE ADMINISTRATIVE JUDICIARY IN AUSTRIA: A BRIEF PRESENTATION.....	433

VALSTYBĖS TARYBA M. RÖMERIO DIENORAŠČIUOSE: LŪKESČIAI IR NUSIVYLIMAI

Ieva Deviatnikovaitė

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Viešosios teisės institutas
Elektroninis paštas: ieva@mruni.eu

Pateikta 2023 m. rugpjūčio 2 d., parengta spaudai 2023 m. spalio 16 d.

DOI: 10.13165/JUR-23-30-2-01

Santrauka. *Valstybės Taryba – 1928 m. įsteigta konstitucinio teisinio statuso lygmens institucija, turėjusi Lietuvos vyriausybei teikti nuomones dėl įstatymų projektų, įstatymų projektų pasiūlymus, prižiūrėti teisės aktų teisėtumą, užsiimti teisės kodifikavimo darbais. Valstybės Taryba veikė dvylika metų. Ji buvo likviduota 1940 m. liepos 27 d. Šios institucijos archyvų likimas nežinomas. Lietuvos centriniame valstybės archyve galima rasti Valstybės Tarybos veiklos nuotrupas: kelis aiškinamuosius raštus, įstatymų projektus, rengtus Valstybės Tarybos, posėdžių fragmentus. M. Römeris skrupulingai rašė dienoraščius. Jo dienoraščiai naudingi ir Valstybės Tarybos veiklos analizės kontekste, nes teisininkas nuo 1928 m. iki 1931 m. ėjo Valstybės Tarybos nario, o vėliau – žinovo bendradarbio pareigas. Straipsnyje atskleidžiami M. Römerio darbai Valstybės Taryboje, jo mintys apie Tarybą, jos formavimą, darbo organizavimą, etiką, pačios Valstybės Tarybos darbus, įvardijamos Valstybės Tarybos nario pareigų atsisakymo priežastys.*

Reikšminiai žodžiai: *Valstybės Taryba; teisėtumas; įstatymų projektai; aiškinamieji raštai; votum separatum; M. Römeris; dienoraščiai.*

Įvadas

Valstybės Taryba – 1928 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos¹ 54 straipsnyje numatyta institucija, pagal Valstybės tarybos įstatymą² įgaliota kodifikuoti įstatymus, stebėti administracinių aktų teisėtumą, siūlyti įstatymų projektus, juos pildyti, keisti, svarstyti jai teikiamus Ministrų kabineto įstatymų projektus. Tai – institucija, kurią M. Römeris pavadino „administracinio teismo funkcijos užuomazga“³ Lietuvoje kaip tik dėl jos administracinių aktų teisėtumo stebėjimo funkcijos. Tarybą turėjo sudaryti devyni pareigūnai: Tarybos pirmininkas, jo pavaduotojas ir septyni nariai.

Valstybės Tarybos fenomenas analizuotas amžininkų⁴, taip pat šiuolaikinės teisės istorijos mokslininkų⁵. Tačiau į Valstybės Tarybą dar nebuvo pažvelgta iš M. Römerio kaip Valstybės Tarybos nario, o vėliau žinovo bendradarbio patirties perspektyvos, užfiksuotos jo dienoraščiuose. Teisininkas paliko keturiasdešimt tomų savo dienoraščių, kuriuos rašydavo kasdien, išskyrus retus atvejus. Net septyniuose tomuose, apimančiuose laikotarpį nuo 1928 m. iki 1944 m., autorius paliko prisiminimų apie šią konstitucinio teisinio statuso tarpukario Lietuvoje instituciją.

Straipsnio tikslas – užpildyti viešosios teisės istorijos mokslo spragas, susijusias su 1928 m. įsteigtos Valstybės Tarybos darbais. Straipsnio uždavinys – atskleisti Valstybės Tarybos statusą iš M. Römerio kaip Tarybos nario, o vėliau kaip žinovo bendradarbio veiklos Taryboje, jos darbo organizavimo ir etikos patirties perspektyvos. Uždaviniui įgyvendinti atskleidžiamos Valstybės Tarybos steigimo aplinkybės, pirmieji darbai, teisininko mintys apie Tarybą, jos perspektyvas, M. Römerio mintys apie savo ateitį joje dar netapus Tarybos nariu, priežastys, dėl kurių teisininkas pasitraukė iš Valstybės Tarybos nario pareigų, jo darbai Taryboje ir apskritai Tarybos darbai, kuriuose M. Römeris nedalyvavo, bet paminėjo dienoraščiuose. Tyrimo chronologinės ribos yra nuo 1928 m. iki 1940 m.

Straipsnio mokslinė bazė sudaryta iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių, Vilniaus universiteto bibliotekų rankraščių skyriuose saugomų fondų medžiagos. Atliekant tyrimą taikytas metodų kompleksas: istorinis, lyginamasis, analitinis, deskriptyvinis, lingvistinis, dokumentų analizės metodas.

1. Valstybės Tarybos steigimas, pradžia

M. Römeris pirmą kartą apie Valstybės Tarybą dienoraščiuose užsiminė 1928 m.

1 „Lietuvos Valstybės Konstitucija“, *Vyriausybės žinios*, 1928, Nr. 275-1778.

2 „Valstybės Tarybos įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1928, Nr. 283/1813.

3 Mykolas Römeris, *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos* (Vilnius: Mintis, 1990), 402.

4 Mykolas Römeris, „Valstybės Taryba“, *Teisė* 16 (1929): 23–36; Boleslovas Jonas Masiulis, „Valstybės Taryba“, *Teisininkų žinios* 25/26 (1958): 10–14.

5 Mindaugas Maksimaitis, *Valstybės Taryba Lietuvos teisinėje sistemoje (1928–1940)* (Vilnius: Justitia, 2006).

rugpjūčio 23 d. Jis rašė, kad dalyvavo Ministrų kabineto posėdyje kaip Lietuvos universiteto rektorius Universiteto statuto reformos reikalais. Prieš pat posėdį teisingumo ministras A. Žilinskas teisininko paklausė, ar šis sutiksiąs būti Valstybės Tarybos nariu. M. Römeris sutiko iš anksto numatydamas, kad, tapęs šios naujos institucijos nariu, jis atsiskaišys teisėjo pareigų Vyriausiajame Tribunole. Aprašydamas šį pokalbį dienoraščių autorius pirmą kartą apibūdino ir pačią Valstybės Tarybą kaip naują instituciją, sukurtą tautininkų ir numatytą neseniai paskelbtos 1928 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos⁶ 54 straipsnyje. M. Römeris pabrėžė, kad tai turėjo būti įstatymų projektų rengimo ir kodifikavimo institucija. Tuo metu, kai M. Römeris rašė šiuos žodžius, dar nebuvo paskelbtas Valstybės Tarybos įstatymas, gal net dar nebuvo ir jo projekto, tačiau akivaizdu, kad jau buvo svarstomos Valstybės Tarybos narių kandidatūros⁷.

1928 m. rugsėjo 18 d. M. Römeris vėl užsiminė apie Valstybės Tarybą tvirtindamas, kad kuluaruose girdima, jog Lietuvos Vyriausybė žada steigti Valstybės Tarybą, buvo numatytos ir kelios kandidatūros į Tarybos narius: M. Römeris, B. J. Masiulis, S. Šilingas. Pastarasis turėjo eiti Tarybos pirmininko pareigas⁸.

1928 m. rugsėjo 21 d. paskelbtas Valstybės Tarybos įstatymas⁹. Po kelių dienų paskirti pirmieji Valstybės Tarybos pareigūnai: Stasys Šilingas Tarybos pirmininku, nariais – B. J. Masiulis, L. Ciplijauskas, V. Kalnietis, M. Römeris¹⁰. Nariai savo pareigas turėjo pradėti 1928 m. spalio 1 d. Tą dieną įvyko neoficialus posėdis, kurio metu Tarybos pirmininkas apibendrino Tarybos funkcijas keturiais aspektais: kodifikavimo, pateikiant teisės aktų pasiūlymus; nuomonių dėl teisės aktų projektų teikimo; teisės aktų teisėtumo priežiūros; valstybės vadovo prašymu nuomonių ir pasiūlymų teikimo dėl įstatymų projektų. Pirmininkas taip pat pabrėžė, kad dar gali būti perduotas leidinio „Vyriausybės žinios“ redagavimas ir leidyba. Tą dieną M. Römeriui buvo pavesta parengti Valstybės Tarybos statutą kaip jos darbo reglamentą¹¹.

1928 m. spalio 9 d. įvyko pirmas oficialus Valstybės Tarybos posėdis. Dalyvavo visi Tarybos nariai ir pirmininkas. M. Römeris paminėjo, kad iškilmingo Tarybos veiklos atidarymo nebuvo, posėdyje nedalyvavo nei vienas Vyriausybės narys. Ta diena laikyta Vilniaus gedulo diena, nes buvo praėję aštuoneri metai nuo jo okupacijos, todėl S. Šilingas pasiūlė priimti rezoliuciją dėl Vilniaus, kuri buvo išsiųsta ir valstybės vadovui. Neoficialiame posėdyje taip pat buvo aptariami laikinųjų Tarybos nuostatų, etatų ir biudžeto, kodifikavimo

6 „Lietuvos Valstybės Konstitucija“, *Vyriausybės žinios*, 1928, Nr. 275-1778.

7 Römer Michał, *Dziennik 1926–1928* (1928 m. rugpjūčio 23 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 429; Römer Michał, *Dziennik 1928–1930* (1929 m. gegužės 14 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 71.

8 *Römer Michał, Dziennik 1926–1928* (1928 m. rugsėjo 18 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 442.

9 „Valstybės Tarybos įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1928, Nr. 283/1813.

10 „Respublikos Prezidento 1928 m. rugsėjo 25 d. aktai“, *Vyriausybės žinios*, 1928, Nr. 285-1845.

11 Römer Michał, *Dziennik 1926–1928* (1928 m. spalio 2 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 449. Apie M. Römerio parengtą statutą žr.: Ieva Deviatnikovaitė, *Administracinio teismo istorija Lietuvoje 1918–1940 m.* (Kraków: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, MRU, 2021), 158–168.

plano klausimai. Buvo priimti laikinieji Tarybos nuostatai¹², kuriuos M. Römeris pavadino „bespalviais“ (lenk. *bezbarwny*), reglamentuojančiais keletą bendrų normų, susijusių su Tarybos išorinio veikimo tvarka. Prieš priimant nuostatus užvirė diskusijos dėl kolegialumo ir vienvaldiškumo principų derinimo. Nariai norėjo, kad kolegialumui būtų suteikta didesnė atsvara nei Tarybos pirmininko autoritetui. Planuota reikalauti Vyriausybės įsteigti Tarybos kanceliariją, kurią sudarytų trys darbuotojai – kanceliarijos vadovas teisininkas ir du mašininkai, iš kurių vienas stenografuotų. S. Šilingas ir V. Kalnietis turėjo parengti įstaigos steigimo planą ir biudžetą. Planuota ateityje plėtoti Tarybos narių referentų padėjėjų institutą. Šis klausimas buvo aktualus, nes Respublikos Prezidento visai neseniai pasirašytame akte buvo numatyti tik Valstybės Tarybos pirmininko, jo pavaduotojo ir septynių Tarybos narių etatai¹³. Tačiau posėdžio metu daugiausia diskutuota dėl kodifikavimo planų. V. Kalniečiui atrodė, kad kodifikavimo mastas turi būti platus, apimantis kapitalines teisės institutų reformas, o M. Römeris, suvokdamas 1928 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos laikiną prigimtį, atkreipė dėmesį į faktą, kad nėra Seimo, ir į Valstybės Tarybos nuostatas, t. y. 2 straipsnį, įtvirtinusių, kad Taryba rengia kodeksų projektus ir tvarko bei derina veikiančius įstatymus. Šią Tarybos funkciją M. Römeris įvardijo teisės aktų tvarkyba ir derinimu. Posėdyje konkrečių planų dėl kodifikacijos nebuvo priimta¹⁴. Antrame Tarybos posėdyje toliau diskutuota dėl kodifikavimo, M. Römeriui ir V. Kalniečiui pabrėžiant, kad ši funkcija Tarybai nesuteikia galios imtis įstatymo leidybos politikos, o tik tobulinti techninę įstatymų konstrukciją. Tą dieną svarstyti ir Tarybos įstaigos pareigybių aprašymai¹⁵.

2. M. Römerio lūkesčiai ir nerimas

M. Römeris, tik išgirdęs apie Valstybės Tarybą, apsisprendė palikti Vyriausiojo Tribunolo teisėjo pareigas ir eiti Tarybos nario pareigas. Tačiau dar prieš pradėdamas eiti šias pareigas kai kurie dalykai jam kėlė nerimą. Pirmiausia – Valstybės Tarybos pirmininko kandidatūra. Jis sielojosi akcentuodamas tai, kad S. Šilingas, nors ir buvo įspūdingos karjeros teisininkas (buvo ir Lietuvos Tarybos, ir Seimo narys, ir teisingumo ministras), tačiau neturėjo organizacinių gebėjimų, labiau rūpinosi savimi¹⁶.

Antroji nerimo priežastis buvo ta, kad naujai įsteigtos konstitucinio teisinio statuso institucijos pavadinimas sutapo su 1917–1920 m. veikusios Lietuvos Valstybės Tarybos pavadinimu. Jam atrodė, kad tai klaidino visuomenę, kuri galėjo ilgai padaryti išvadą, kad kuriama laikina įstatymų leidžiamoji valdžia. M. Römerio nuomone, tarp šių dviejų institucijų nebuvo nieko bendra. 1928 m. įsteigta Valstybės Taryba negalėjo būti susijusi su

12 1928 m. spalio 4 d. laikinojo Valstybės Tarybos statuto projektas. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 586, l. 16.

13 „Valstybės Tarybos etatai“, *Vyriausybės žinios*, 1928, Nr. 284-1835.

14 Römer Michał, *Dziennik 1926–1928* (1928 m. spalio 10 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 453.

15 Römer Michał, *Dziennik 1926–1928* (1928 m. spalio 12 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 454.

16 Römer Michał, *Dziennik 1926–1928* (1928 m. rugsėjo 18 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 442.

įstatymų leidžiamąją valdžią, ji negalėjo kištis į Seimo kompetenciją, negalėjo jai sudaryti konkurencijos. Vis dėlto M. Römeris atkreipė dėmesį į tai, kad šis pavadinimų sutapimas veikė kaip agitacija ar diskreditacija¹⁷. Spauldoje pasirodė neigiamų nuomonių dėl Valstybės Tarybos, ypač dėl to, kad ši įstaiga įsteigta Konstitucijos, kurios nepriėmė Seimas, pagrindu¹⁸. Žiniasklaidoje pasirodė ir ironiškų tekstų:

„Tarybai bus duotas didelis autoritetas ir jos nariai bus, taip sakant, Lietuvos valstybėje pirmosios klasės asmens, kurių algos bus pačios didžiosios – didesnės netgi už Vyriausiojo Tribunolo narių algas.“¹⁹

Tokį skeptišką ir ironišką požiūrį į Valstybės Tarybą skatino mintis, kad šios institucijos steigimas atskleidžia valdžios planus artimiausiu metu nekviesti Seimo. Tad Taryba laikyta aukštu patariamoju organu prie valstybės vadovo ir jo paskirtos vyriausybės:

„<...> vyriausybė kol kas nenumato reikalo šaukti Seimą ir pagal naują konstituciją, – tai Valstybės Tarybos įkūrimo motyvai ir jos reikšmė pasidaro visai aiški. <...> Valstybės Taryba bus specialus iš kompetentiškų žmonių sudarytas Prezidento nuožiūra organas, kuris padės jam atlikti savo darbą.“²⁰

Ši mintis, kad Valstybės Taryba turi pakeisti įstatymų leidžiamąją valdžią, ilgai nebuvo pamiršta. Antai 1930 m. balandžio 29 d. pasigirdo kalbų apie Valstybės Tarybos reformą. Norėta, kad ji taptų aukštaisiais Seimo rūmais. M. Römeris tvirtino, kad tokia mintis buvo iškelta dar rengiant 1928 m. Lietuvos Valstybės Konstituciją. Tačiau tuo metu tam pasipriešino A. Voldemaras. M. Römeris nežinojo, kokia būtų kadru atranka, bet manė, kad tokia reforma būtų buvęs naujos diktatūros aktas, nes tai būtų priešinga Konstitucijai²¹.

Trečioji nerimą kėlusį priežastis buvo Valstybės Tarybos narių pasirinkimas. Aiškėjo, kad nariai buvo renkami ne pagal būtiną kvalifikaciją, o pagal tam tikras charakterio savybes. Būta kalbų apie tai, kad Tarybos nariais bus skiriami A. Janulaitis, J. Šliūpas. Tačiau jie nebuvo paskirti, nors M. Römeris būtų labai vertinęs A. Janulaičio bendrystę Valstybės Taryboje. Teisininkas pabrėžė, kad A. Janulaičio kandidatūros atsisakyta dėl jo individualizmo, ryžtingumo, kuris galimai taptų „destruktyvus“. M. Römeris dėl to labai apgailestavo²².

Teisininkas suvokė, kad Valstybės Tarybos veiklos efektyvumas, t. y. naudingumas ar žalingumas visuomenei priklauso ne tik nuo teisinio reguliavimo (jis gyrė Valstybės Tarybos įstatymą dėl jo lankstumo), bet ir nuo kitų faktorių. Pirmiausia nuo Tarybos narių suvokimo ir nuo to, kaip Vyriausybė traktuos Tarybą ir jos išvadas:

„Arba Valstybės Taryba bus rimtas išmintingos valstybinės minties organas, pagrįstas

17 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. rugsėjo 25 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 445.

18 „Nauji valdžios žygiai. Paskelbtas Valstybės Tarybos įstatymas“, *Lietuvos žinios*, 1928 m. rugsėjo 22 d., Nr. 210 (2824), 3.

19 „Kaip bus sudaryta Valstybės Taryba ir kokios jos funkcijos. Pasikalbėjimas su Finansų ministru p. Tūbeliu“, *Lietuvos žinios*, 1928 m. rugsėjo 24 d., Nr. 211 (2825), 1.

20 „Dėl Valstybės Tarybos“, *Lietuvos žinios*, 1928 m. rugsėjo 27 d., Nr. 214 (2828), 1.

21 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1930 m. balandžio 29 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 246.

22 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. rugsėjo 27 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 446.

*patirtimi ir giliomis valdžios, teisės ir socialinės struktūros santykių žiniomis, o kartu rimta administracinio teisėtumo, jo vertybių sergėtoja <...> tada jos vaidmuo bus teigiamas arba taps valdžios pastumdėle, arba valdžios širma <...>. Šiandien vis dar neįmanoma pasakyti nieko konkretaus: gali būti ir vienas, ir kitas. Nuo to, kokia kryptimi šis organas judės, priklausys, ar aš jame liksiu, ar būsiu priverstas atsistatdyti.*²³

Taigi, teisininkas, dar netapęs Valstybės Tarybos nariu, dėl šios institucijos atsisakęs Vyriausiojo Tribunolo teisėjo mantijos, jau svarstė galimybę trauktis iš „konstitucinio naujadaro“. Dienoraščių autorius turėjo gerą intenciją arba tiksliau – puikų analitinį mąstymą, padėjusį jam numatyti Tarybos ir savo ateitį joje.

Nepaisant visų iš pradžių užklupusių abejonių M. Römeris norėjo dirbti Valstybės Taryboje. Pagrindinė priežastis buvo ta, kad jis tikėjosi, jog ilgainiui Taryba taps administraciniu teismu, kaip tai XIX a. pabaigoje nutiko su Prancūzijos Valstybės taryba. Dienoraščiuose teisininkas gvildeno Valstybės Tarybos įstatymo 3 straipsnyje nustatytą administracinių aktų teisėtumo stebėjimo funkciją, kurią jis laikė svarbia tokioje valstybėje, kurioje nebuvo administracinio teismo²⁴. Šią funkciją, t. y. Valstybės Tarybos išvadų teikimą dėl administracinių aktų neteisėtumo Ministrų kabinetui ar atitinkamam ministrui teisininkas laikė itin svarbia ir primenančia Prancūzijos Valstybės tarybos kilmę, nes kaip tik iš šios funkcijos ir išsivystė Valstybės taryba kaip administracinis teismas. Taip, jis suvokė, kad kol kas Valstybės Tarybos nuomonės ar išvados tebus neprivalomos, neįpareigojančios, tačiau sykiu manė, kad tik nuo Tarybos priklausys, ar laikui bėgant ši Tarybos funkcija įgis teisminės institucijos sprendimo galią²⁵. Kitaip tariant, ar Taryba gebės įgyti tokį didelį autoritetą, kad ilgainiui taptų teismine institucija.

1928 m. spalio 23 d. Vyriausiojo Tribunolo kolektyvas atsisveikino su M. Römeriu ir B. J. Masiuliu Lietuvos karininkų ir karo valdininkų klube „Ramovė“²⁶. Atsisveikinimo kalboje teisininkas atvirai išsakė mintis apie Valstybės Tarybą. Jo nuomone, pagrindinė Tarybos misija turėjo būti teisėtumo stiprinimas. Būtent ši funkcija ir skatino teisininką imtis darbo Taryboje:

*„<...> Valstybės Taryba nors iš dalies turi tą skaudžią spragą užkimšti ir teisėtumą administracijoje apsaugoti ir stiprinti. Tai dar ne administracinis teismas, bet tai jau administracijos kaip tik teisėtumo apsaugos specialus vyriausybėje organas. Tai be abejo žymus teisinės pažangos veiksnys.*²⁷

23 Römer, *supra note*, 22.

24 Römeris Mykolas, *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos* (Vilnius: Mintis, 1990), 401.

25 Römer Michał, *Dziennik 1926–1928* (1928 m. rugsėjo 22 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 444.

26 Römer Michał, *Dziennik 1926–1928* (1928 m. spalio 23 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 459.

27 Römer Michał, *Dziennik 1926–1928* (1928 m. spalio 25–27 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 460–461.

3. M. Römerio nusivylimai

M. Römerio lūkesčiai, kad Valstybės Taryba ilgainiui taps administracinių aktų teisėtumo kontrolės institucija, nepasitvirtino. Jo pasiūlytam Valstybės Tarybos veiklos statuto modeliui nepritarė. Modelyje ypač akcentuota kvaziadministracinio teismo funkcija, organizuojant ją per skundo pateikimą. Dienoraščių autoriaus nuomone, atsisakius skundo viešosios administracijos veiklos teisėtumas netenka prasmės²⁸. Tarybos nariams nepritarus, teisininkas pirmą kartą dienoraščiuose įrašė, kad dalyvavimas tokios institucijos veikloje – beprasmiškas²⁹.

Stiprėjo teisininko nusivylimas ir Valstybės Tarybos pirmininku. Jis panėšėjo daugiau į politiką, o ne į Tarybos vadovą. Stebino ir jo pasisakymai spaudoje apie tai, kad nesant Seimo įstatymų leidžiamoji galia priklauso Ministrų kabinetui. M. Römeris tam negalėjo pritarti, nes, pagal 1928 m. Lietuvos Valstybės Konstituciją, tokios galios suteiktos valstybės vadovui, o Ministrų kabinetas teturi įstatymų iniciatyvos teisę. M. Römeris buvo įsitikinęs, kad tokie Tarybos pirmininko pareiškimai garbės Tarybos nariams nedaro, atvirksčiai – kompromituoja, diskredituoja ją³⁰.

M. Römerį nemalonai stebino Valstybės Tarybos narių pasirinkimo būdas. Visi septyni Valstybės Tarybos nariai ir pirmininko pavaduotojas, tik įsteigus Tarybą, nebuvo paskirti. Iš pradžių buvo paskirti keturi nariai. Ilgainiui paskirtas karinis veikėjas T. Daukantas. M. Römeris atkreipė dėmesį į tai, kad jis nebuvo teisininkas. Taigi, realiai savo darbais negalėjo prisidėti prie Tarybos veiklos³¹. Vėliau buvo paskirtas buvęs karo ministras M. Sleževičiaus vadovaujamoje Vyriausybėje J. Papečkys, po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo pakeitęs savo politines pažiūras. M. Römeris abejojo, ar karjeristai prisidės prie Tarybos autoriteto stiprinimo³². Vėliau buvo paskirtas buvęs Lietuvos banko valdytojas V. Jurgutis. Tada M. Römeris parašė, kad Taryba darosi panaši į buvusių ministrų ir kitų aukštųjų pareigūnų buveinę:

„Valstybės Taryba vis labiau tampa nuo pjedestalo numuštu didybės archyvu. Šilingas, Papečkys, Daukantas, Starkus ir Jurgutis – didžioji dalis dabartinės Valstybės Tarybos sudėties – turėjo ministrų portfelius. Tik Ciplijauskas, Masiulis, Kalnietis ir aš niekada nebuvo ministrais. Taigi, mūsų Valstybės Taryba yra užgesusių žvaigždžių ir didybės sambūvis, išimtas iš didžiosios politikos apyvartos. Prie komplekto tetrūko Voldemaro.“³³

Tendenciją Valstybės Tarybos nariais skirti buvusius aukštus pareigūnus M. Römeris stebėjo ir vėliau, jau kai pats nebebuvo jos nariu, pavyzdžiui, nariais paskirti J. Navakas,

28 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. spalio 4 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 450.

29 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. lapkričio 21 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 474.

30 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. lapkričio 17 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 472; „Su senomis savivaldybėmis atsisveikinant“, *Lietuvos aidas*, 1928 m. lapkričio 16 d., Nr. 236 (450), l. 1.

31 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. lapkričio 24 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 475.

32 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. sausio 3 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 5.

33 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. lapkričio 6 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 159.

buvęs Klaipėdos krašto gubernatorius, J. Vileišis, buvęs Kauno miesto burmistras, D. Zauņius, ėjęs užsienio reikalų ministro pareigas, J. Pikčilingis, buvęs Kauno miesto viceburmistras, P. Šniukšta, buvęs Kariuomenės teismo pirmininkas. Galiausiai M. Römeris dienoraščiuose pavadino Valstybės Tarybą „nuo pjedestalo nuverstu didybės archyvu“³⁴.

M. Römeriui nepatiko ir tai, kad Valstybės Tarybos darbas daugiausia apsiribojo redakcine įstatymų „apdaila“, kurios reikalavo Vyriausybė. Tokį darbą teisininkas vadino be programos, be plano, *vom Fall zum Fall*. Taryba net nerašydavo motyvų, komentarų, pateiktą tekstą tiesiog perdirbdavo ir žodžiu pristatydavo Ministrų kabinete. Darbo planavimas laikytas nereikalingu akademinio laiko gaišimu. Atrodė, kad vykdomi tik trys darbai: trys verslo reformos – verslo registravimo, kreditorių apsaugos, bankroto, Baudžiamojo kodekso reforma ir teismų reforma. Administravimo teisėtumo stebėjimas buvo nevykdomas, nebent retais atvejais, kai kuris nors ministras prašydavo pateikti nuomonę dėl teisės akto atitikimo įstatymui. Teisininkas dienoraščiuose konstatavo, kad Valstybės Tarybos įstatymas nebuvo vykdomas³⁵.

1930 m. M. Römeris atkreipė dėmesį į dar vieną nemalonią plintančią Valstybės Taryboje tendenciją – institucija nebedirbo kolegialiai, o grupelėmis, slaptai. Tarybos plenumuose nebuvo svarstomi grupelėse priimti sprendimai. Jie buvo tiesiai pateikiami Ministrų kabinetui. Antai Taryboje buvo „konfidencialiai“ svarstomas Lietuvos universiteto statuto projektas. Projektas svarstytas „slaptoje“ S. Šilingo sudarytoje komisijoje, į kurią įėjo jis pats ir ekspertai bendradarbiai Vyriausiojo Tribunolo pirmininkas A. Kriščiukaitis ir lituanistas A. Salys. Kadangi Tarybos pirmininkas nekvietė Tarybos narių į šią komisiją, M. Römeris suprato tai kaip S. Šilingo daromą privačią paslaugą valdžiai. Tai nebuvo komisija tik dėl kalbos redagavimo, joje vyko Statuto turinio svarstymai kartu su švietimo ministru, Ministrų kabineto kanceliarijos vadovu. M. Römeris manė, kad tokie svarstymai slapta nuo Tarybos yra neteisinga praktika:

*„Vienas iš dviejų: arba Valstybės Taryba sudaro kolegiją, arba tai tik asmenų, iš kurių vyriausybė sau pasirenka atskirų paslaugų vykdytojus. Man atrodo, kad tokia praktika prieštarauja kolegialiai Tarybos prigimčiai. <...> moralinė atsakomybė tenka visai Valstybės Tarybai, o veikla vykdoma užkulisiuose. <...>“*³⁶

Panaši situacija klostėsi ir dėl kitų įstatymų projektų rengimo, pavyzdžiui, Vietos savivaldybių įstatymo. Šio projekto neturėjo svarstyti Valstybės Tarybos plenumas, o tik komisija, kurios sudėties Taryba net netvirtino. Maža to, toji komisija net nerengė projekto, o tik jį redagavo. M. Römeriui tai atrodė neteisinga, ypač dėl to, kad šis įstatymas buvo didesnės svarbos, į kurį dėmesį kreipė ir visuomenė. Be to, visuomenė žinojo, kad projektas svarstomas Taryboje, tad už jos turinį atsakomybė kris visai Tarybai, o ne kažkokiai nepatvirtintai komisijai³⁷. Tokia pati padėtis susiklostė ir rengiant Respublikos Prezidento rinkimų įsta-

34 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. balandžio 5 d.). VUB RS, f. 75-MR11, l. 344.

35 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. lapkričio 12 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 162.

36 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1930 m. birželio 6 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 265.

37 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1930 m. spalio 26 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 36.

tymą³⁸. M. Römerį nemaloniai stebino, kad Tarybos pirmininkas neįtraukia jo į tokių aktų rengimą, kurie buvo tiesiogiai susiję su jo viešosios teisės specializacija³⁹. 1931 m. sausio 7 d. M. Römeris apie Valstybės Tarybą atsiliepė taip:

„Kažkaip šiais metais Valstybės Taryba savo darbą sutelkė beveik vien tik į komisijas. Jos veikia, kuri niekada nebuvo per daug kūrybinga, gerokai susiaurėjo ir sumažėjo iki kelių užsakomųjų darbų komisijose. Produkcija yra labai menka. Mieste ją vadina „Septyni miegantys broliai“. Šiaip ar taip, broliams sunku išlikti budriems, kai jiems nesuteikiama iniciatyva ir jie atlieka pastumdėlių vaidmenį smulkiuose darbuose švelninant įstatymus ar plėtojant kelis didelius esminius projektus – bet ne pačius aktualiausius.“⁴⁰

Po to, kai Vietos savivaldybės įstatymo projektui, kuriuo siekta centralizuoti vietos savivaldos funkcijas, Valstybės Taryba pritarė, teisininkas prisipažino, kad tai buvo dar vienas motyvas trauktis iš Valstybės Tarybos⁴¹.

Retais atvejais Valstybės Tarybai tekdavo spęsti dėl administracinių aktų teisėtumo. Tačiau ir šiais atvejais klostėsi žalingos tendencijos. Antai M. Römeris aprašė atvejį, kai į Tarybą kreipėsi žemės ūkio ministras J. P. Aleksa klausdamas, ar Žemės ūkio reformos valdybos sprendimas atimti 80 hektarų žemės iš M. Koscialkauskio, dalyvavusio 1919 m. pasipriešinime bolševikams, buvo teisėtas. Klausimą nagrinėjo Tarybos administracinė komisija, sudaryta iš Z. Starkaus, J. Papeckio ir M. Römerio. Komisija padarė išvadą, kad Žemės ūkio reformos valdybos sprendimas neteisėtas, nes sprendimo teisinis pagrindas buvo neteisingas, t. y. jis buvo grindžiamas Karo ministerijos taisyklėmis dėl medalių įteikimo Lietuvos kariuomenės savanoriams, o ne Žemės reformos įstatymo nuostatomis. Komisijos išvada Taryba pritarė plenariniame posėdyje⁴². Sprendimas pateiktas Žemės ūkio ministerijai, tačiau ministras neatsižvelgė į Tarybos išvadą ir iš M. Koscialkauskio buvo atimtas žemės sklypas. M. Römeris dienoraščiuose atkreipė dėmesį į tai, kad asmuo toliau siekė imtis veiksmų – juk jo rankose buvo Tarybos motyvuota išvada. Tačiau nieko nepavyko. Teisininkas tuo nesistebėjo akcentuodamas, kad Taryba nėra administracinis teismas, o jos sprendimas neturėjo teisminės galios. Vis dėlto M. Römeriui atrodė neteisinga, kad pats ministras kreipiasi į Tarybą išvados, o paskui tą išvadą ignoruoja. Jo nuomone, toks ministro elgesys diskreditavo, kompromitavo ir menkino Tarybą. Kita vertus, ir pats ministras diskreditavo Vyriausybę tokiu savo elgesiu tarsi patvirtindamas, kad jis nenori su teisėtumu turėti jokių reikalų⁴³.

Visuomenė Valstybės Tarybą primiršo. Kartais spaudoje ji buvo minima, bet negatyviai. Teisės aktų projektai nebuvo svarstomi viešai, apie juos niekas nekalbėjo, išskyrus

38 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. spalio 12 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 210.

39 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1930 m. spalio 28 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 37.

40 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. sausio 7 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 73.

41 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. gegužės 9 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 134.

42 Valstybės Tarybos nutarimą galima perskaityti: *Valstybės Tarybos nuomonės teisės klausimais 1929–1937* (Kaunas: „Spindulio“ B-vės spaustuvė, 1937), 39–40.

43 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1930 rugsėjo 7 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 12.

M. Römerį. Į M. Römerį dažnai kreipdavosi žurnalistai (korespondentai) su klausimais apie Valstybės Tarybos darbus, ypač juos domino Teismų santvarkos ir Advokatūros įstatymų projektai. Teisininkas jiems teikdavo informaciją, tačiau, kaip jis rašė, tą darė atidžiai, objektyviai, vengdamas subjektyvių smulkmenų. Taip pat jis prisipažino, kad vengė duoti interviu, todėl daugiau tą informaciją teikdavo anonimiškai. M. Römeris norėjo, kad visuomenė žinotų apie Tarybą, o jos pirmininkas, pasak teisininko, kaip tik to vengė siekdamas, kad valstybės reikalai būtų laikomi paslapyje:

„Ši Šilingo palaikoma Valstybės Tarybos izoliacija nuo visuomenės, kurią, aš šiek tiek mažinu, konfidencialiai teikdamas informaciją korespondentams, pirmiausia yra neigiama pačiai Valstybės Tarybai, nes jos darbas tampa kažkoku konspiraciniu, paslėptu nuo visuomenės, todėl keliančiu nepasitikėjimą ir užsitarnaujančiu būti apkaltintiems kažkokia intriga, suplanuota Valstybės Taryboje prieš visuomenę; tai ypač žalinga dabartinėje valdymo sistemoje, kuri ir taip netekusi plataus atvirumo.“⁴⁴

Spaudoje apie Valstybės Tarybą buvo girdėti tokie žodžiai:

„Niekas Lietuvoje nežino, ar ji posėdžiauja, <...>, kokius klausimus ji svarsto, kokius įstatymus rašo.“⁴⁵

M. Römeris rašydavo *votum separatum*, kuriais remdavosi visuomenė. Antai Studentų teisininkų ir ekonomistų draugija pasipiktino Teismų santvarkos įstatymo projekte numatytais nuostatomis dėl reikalavimų būsimiems advokatams ir teisėjams. Jaunieji teisininkai susidomėjo šiuo klausimu dėl to, kad planuoti tam tikri suvaržymai, ir ėmėsi veiksmų prieš šiuos apribojimus. M. Römeris prieš šiuos suvaržymus Taryboje pateikė savo *votum separatum*, pirma, dėl nemokamų advokatų mokymų, atvirų visiems teisinį išsilavinimą turintiems asmenims, antra, dėl išlygos, užkertančios galimybes visiems, kurie kada nors buvo teisti ar net patraukti baudžiamojon atsakomybėn už nusikaltimus, įtraukiant ir politinius, dalyvauti valstybės tarnyboje. Taigi, jaunieji teisininkai sujudo. Jie rėmėsi M. Römerio *votum separatum*⁴⁶. Studentai pritarė profesoriaus nuomonei savo plovimais, apie kuriuos jie jam vėliau pasakojo ir jis perskaitė laikraštyje „Lietuvos žinios“⁴⁷.

Galutinai M. Römeris apsisprendė pasitraukti iš Valstybės Tarybos tada, kai jos pirmininkas S. Šilingas Ministrų kabinete kvestionavo Teismų santvarkos komisijos parengto Teismų santvarkos įstatymo projekto nuostatas dėl prisiekusiųjų teismo, o svarbiausia – dėl administracinio teismo. Po tokio Ministrų kabineto posėdžio Valstybės Tarybos Teismų santvarkos komisija, kuriai vadovavo M. Römeris, sustabdė savo veiklą⁴⁸. Dienoraščių autorius rašė, kad visa tai jį atgrasė nuo Valstybės Tarybos. Atsistatydinti dar paskatino ir spaudos domėjimasis juo kaip Tarybos nariu. Jam atrodė, kad jeigu liks Taryboje, jis bus kaltinamas dėl visų Tarybos veiksmų. Administracinio teismo visuomenė galėjo ir

44 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. vasario 21 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 95.

45 „Valstybės Tarybą prisiminus“, *Lietuvos žinios*, 1929 m. lapkričio 21 d., 266/3168, 1.

46 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. kovo 1 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 99.

47 A. K-kis. „Triukšmingas studentų teisininkų susirinkimas“, *Lietuvos žinios*, 1931 m. kovo 2 d., Nr. 49 (3544), 5.

48 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. birželio 12 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 150.

nesuprasti, bet Vietos savivaldybių įstatymo ydingumą, priešingumą Konstitucijai, pačios savivaldos neigimą stebėjo ir matė dauguma. M. Römeris rašė, kad jis privalo atsistatydinti dėl savo vardo ir pareigos tėvynei⁴⁹. Teisininkas S. Šilingui pateikė atsistatydinimo raštą 1931 m. rugsėjo 4 d. Savo pareigas M. Römeris turėjo palikti 1931 m. spalio 1 d.⁵⁰

M. Römeris galutinai nenutraukė saitų su Valstybės Taryba. Apskritai jis iš jos išėjo taciai, be to, liko žinovo bendradarbio pareigose. Taigi, teisininkas turėjo dalyvauti Tarybos komisijų veikloje taip kaip ir A. Kriščiukaitis ar T. Petkevičius ir gauti fiksuotą mėnesinį atlyginimą. M. Römeris nurodė Tarybos pirmininkui, kad jam kartais gali tekti susilaikyti nuo bendradarbiavimo, jeigu turės atlikti kokį nors svarbų akademinį darbą ar bus išvykęs ilgesniam laikui. Taip pat teisininkas pabrėžė, kad jo bendradarbiavimas turi apimti teisinę administracinę Tarybos funkciją⁵¹.

Oficialus valstybės vadovo raštas, kurio pagrindu M. Römeris buvo atleistas, teisininkui įteiktas 1931 m. spalio 15 d.⁵²

4. M. Römerio darbai Valstybės Taryboje 1928–1931 m.

Taigi M. Römeris Valstybės Tarybos nario pareigas ėjo nuo 1928 m. spalio iki 1931 m. spalio. Per tuos trejus metus teisininkas dirbo keliose Tarybos komisijose:

- 1928 m. spalio 26 d. Valstybės Tarybos posėdyje apsispręsta, kad būtina pradėti kodifikuoti civilinę teisę. Tam sudaryta komisija iš L. Ciplijausko, B. J. Masiulio ir M. Römerio. Komisijos pirmininku išrinktas L. Ciplijauskas⁵³. M. Römeris šią komisiją vadino Civilinės teisės komisija. Vėliau, t. y. 1928 m. lapkričio 10 d. teisininkas dienoraščiuose įrašė, kad jis pirmininkauja minėtai komisijai;
- 1929 m. sausį sudaryta komisija Prekybos dirbtinėmis trąšomis įstatymo projektui svarstyti. Į ją pateko M. Römeris, T. Daukantas ir J. Papečkyš⁵⁴; teisininkas rašė Dirbtinių trąšų kontrolės įstatymo projektui aiškinamąjį raštą⁵⁵;
- M. Römeris kartu su S. Šilingu, L. Ciplijausku, B. J. Masiuliu, . Kalniečiu, Z. Starčiumi, J. Papečkiu ir T. Daukantu sudarė Verslo registro įstatymo rengimo komisiją; Komisija dirbo su trimis susijusiais projektais: verslo registro, kreditorių apsaugos, komercinio bankroto⁵⁶;

49 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. birželio 25 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 156.

50 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. rugsėjo 9 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 193.

51 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. rugsėjo 18 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 198.

52 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. spalio 15 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 211.

53 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. spalio 28 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 462.

54 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. sausio 22 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 15.

55 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. vasario 26 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 32.

56 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. gegužės 17 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 72.

- 1929 m. rugsėjo 11 d. darbą pradėjo Valstybės Tarybos Teismų santvarkos komisija, sudaryta iš V. Kalniečio, L. Ciplijausko, B. J. Masiulio. Komisijai pirmininkavo M. Römeris⁵⁷, kaip ekspertas bendradarbis įtrauktas Vyriausiojo Tribunolo pirmininkas A. Kriščiukaitis⁵⁸; Teismų santvarkos komisija per vos kelerius metus, t. y. nuo 1929 m. rugsėjo iki 1931 m. kovo posėdžiavo šimtą kartų⁵⁹;
- nuo 1930 m. birželio M. Römeris buvo Valstybės Tarybos Klaipėdos komisijos narys, kurioje dar dalyvavo V. Kalnietis, J. Papečkys, du žinovai bendradarbiai – buvęs Klaipėdos krašto gubernatorius K. Žalkauskas ir A. Kriščiukaitis. Komisijoje sudarytas pakomitetas iš M. Römerio, K. Žalkausko ir T. Petkevičiaus^{60, 61};
- Valstybės Tarybos komisijai, sudarytai iš V. Kalniečio, J. Papeckio ir M. Römerio, pavesta apsarstyti ir prirėikus atlikti pataisas Koncesijų ir vyriausybių tiekimų įstatymo projekte⁶²;
- M. Römeris kartu su L. Ciplijausku, V. Kalniečiu ir J. Papeckiu paskirti Valstybės Tarybos administracinio skyriaus nariais, skyriui pirmininkavo S. Šilingas⁶³.
- Teisininkas dalyvavo svarstant ir rengiant įstatymus:
- L. Ciplijauskui ir M. Römeriui pavesta užsiimti hipotekos reformos preliminariais principais⁶⁴; vėliau paminėta, kad teisininkas dalyvavo rengiant ir Hipotekos įstatymą⁶⁵;
- M. Römeris kartu su kitais Valstybės Tarybos nariais rengė Vandenių įstatymo projektą;
- M. Römeriui, V. Kalniečiui ir Z. Starkui reikėjo teikti nuomonę dėl žemės reformos įstatymo projekto⁶⁶;
- M. Römeriui kartu su Z. Starkumi ir T. Daukantu teko svarstyti Emigracijos įstatymo projektą⁶⁷;
- Z. Starkus, V. Kalnietis ir M. Römeris parengė tris Žemės reformos įstatymo projekto variantus⁶⁸;

57 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. rugsėjo 11 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 131.

58 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. lapkričio 9 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 160.

59 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. kovo 27 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 112.

60 Ministrų Kabineto posėdžių protokolai, 1930. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 638, l. 109; Ministrų Kabineto posėdžių protokolai, 1930. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 638, l. 109.

61 Daugiau apie Valstybės Tarybos Klaipėdos komisiją ir pakomisę žr.: Ieva Deviatnikovaitė, *Statutinis Teisimas* (knyga bus išleista 2023 m. žiemą).

62 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1930 m. lapkričio 7 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 42.

63 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. gegužės 14 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 71.

64 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. sausio 25 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 16.

65 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1930 m. gegužės 23 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 258.

66 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. vasario 28 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 33.

67 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. balandžio 8 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 53.

68 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. birželio 14 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 86.

- M. Römeris vadovavo Civilinės metrikacijos įstatymo rengimui⁶⁹;
- Teismų santvarkos komisijoje, kuriai vadovavo M. Römeris, parengtas Teismų santvarkos įstatymo projektas;
- M. Römeris kartu su kitais Valstybės Tarybos Klaipėdos komisijos nariais rengė Statutinio Teismo įstatymo projektą;

Teisininkas rašė traktatus, aiškinamuosius raštus, atskirasias nuomones, sprendė ginčus:

- M. Römeris parengė traktatą apie Valstybės Tarybos funkcijas⁷⁰;
- M. Römeriui kartu su L. Ciplijausku teko rengti išvadas dėl bažnyčios ir vienuolynų turto apmokestinimo, mokesčių surinkimo iš jėzuitų administruojamos žemės nuosavybės⁷¹;
- M. Römeris priešinosi Vietos savivaldybės įstatymo projektui, kuriuo siekta centralizuoti savivaldybių funkcijas. Jam pavesta parengti aiškinamąjį raštą vietos savivaldos įstatymui⁷². Tąkart nebuvo paskelbtas Savivaldybių įstatymas⁷³;
- M. Römeris nagrinėjo ginčą tarp Lietuvos vyskupo valdžios ir Vyriausybės. To prašė valstybės vadovas⁷⁴;
- M. Römerio *votum separatum* dėl būsimų advokatų teisinio stažo⁷⁵;
- M. Römeris kartu su S. Šilingu bei Vyriausybės kancleriu ir Finansų ministerijos pareigūnu rengė Ministrų kabineto nutarimą dėl centrinės valdžios valdininkų apmokestinimo Klaipėdos miesto savivaldybėje; šiuo atveju Valstybės Tarybos nariai dalyvavo kaip ekspertai Vyriausybėje;
- Civilinės metrikacijos įstatymo projektą parengė Valstybės Tarybos referentas K. Račkauskas. Šiam darbui vadovavo M. Römeris⁷⁶;
- M. Römeris rengė Administracinio teismo įstatymo projektą ir rašė jam aiškinamąjį raštą. Šį darbą jis vadino savo gulgės giesme Valstybės Taryboje, savo testamentu „Lietuvos įstatymų leidybos darbuose“⁷⁷.

M. Römeriui, einant Valstybės Tarybos nario pareigas, teko rašyti ir spaudoje. Paminėtinas jo straipsnis apie metrikacijos problemas Lietuvoje⁷⁸. Buvo parašęs ir dar

69 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. gegužės 1 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 130.

70 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. balandžio 27 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 62.

71 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. vasario 28 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 33.

72 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. liepos 15 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 102. Manytina, kad turėtas galvoje šis aiškinamasis raštas: Valstybės Tarybos dėl Savivaldybių įstatymo projekto aiškinamasis raštas. LCVA, f. 922, ap. 1, b. 4, l. 18–25.

73 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. rugpjūčio 21 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 120.

74 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1930 m. sausio 7 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 190.

75 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1930 m. balandžio 15 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 239.

76 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. gegužės 1 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 130.

77 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. rugsėjo 4 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 191.

78 Römeris, Mykolas, „Metrikacijos problema Lietuvoje“, Vaga, 1931, Nr. 1, 27–39.

vieną straipsnį „Civilinė metrikacija ir perskyrimas“, tačiau jo niekas nedrįso išspausdinti⁷⁹. Apskritai metrikacijos problema buvo opi ir prieštaringa, nes dvasininkija priešinosi ir nepripažino civilinės metrikacijos.

Be to, korespondentai aprašydavo M. Römerio viešas paskaitas, susijusias su Valstybės Tarybos veikla. Jo kalba kongrese „Kultūra“ apie civilinę metrikaciją sukėlė sensaciją, kurios jis visai netroško⁸⁰. Jo paskaitos buvo įvairiai traktuotos ir pristatytos skirtingų politinių pakraipų laikraščiuose, nors teisininkas nepriklausė jokiai politinei partijai⁸¹. Tai buvo nulemta temų, kurias jis nagrinėdavo, nors stengdavosi tą daryti išskirtinai objektyviai ir nešališkai. Taip atsitiko ir su M. Römerio vieša paskaita apie Valstybės Tarybą⁸², ir su teisininko interviu dėl administracinių aktų teisėtumo kontrolės⁸³.

5. M. Römeris nebe Valstybės Tarybos narys

Išėjęs iš Valstybės Tarybos 1932 m. M. Römeris dalyvavo rengiant Koncesijų ir vyriausybių tiekimų įstatymo projektą⁸⁴, civilinės santuokos ir skyrybų teisinį reguliavimą⁸⁵. Valstybės Taryboje buvo aptariami ir rengiami teisiniai argumentai Nuolatiniam Tarptautinio Teisingumo Teismui, ruošiantis Klaipėdos krašto statuto aiškinimo bylos nagrinėjimui^{86, 87}. Vėliau, atvykęs iš Hagos, M. Römeris Valstybės Taryboje pateikė konfidencialią informaciją apie posėdžių eigą Nuolatiniam Tarptautinio Teisingumo Teisme, galutinio sprendimo formavimą⁸⁸. Be to, teisininkas ir toliau dalyvavo Valstybės Tarybos Klaipėdos komisijoje, kurioje buvo rengiami Statutinio Teismo teisinį statusą ir kompetenciją

79 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. lapkričio 20 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 411.

80 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. lapkričio 20 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 411.

81 „Triukšmingas kultūros kongresas“, *Lietuvos aidas*, 1932 m. lapkričio 2 d., Nr. 279 (1624), 6; „Kultūros“ kongrese, kaip Jakavičiaus kalendoriuje“, *Rytas*, 1932 m. lapkričio 2 d., Nr. 232 (2508), 5; „Civilinė metrikacija – valstybės reikalas“, *Lietuvos žinios*, 1932 m. lapkričio 2 d., Nr. 250 (4042), 3.

82 Valstybės Taryba“, *Lietuvos žinios*, 1930 m. vasario 3 d., Nr. 27 (3226), 3; „Valstybės Taryba“, *Lietuvos aidas*, 1930 m. vasario 4 d., Nr. 28 (809), 2.

83 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1930 m. spalio 19–21 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 33–34; „Mūsų bendradarbio interviu su prof. M. Römeriu Kredito įstaigų ir Kooperatyvų Inspekcijos“, *Talka*, 1930, 7-8/285, 13–14.

84 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. sausio 23 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 261.

85 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. sausio 27 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 263.

86 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. balandžio 29 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 310.

87 Plačiau žr.: Ieva Deviatnikovaitė, „Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla M. Römerio dienoraščiuose I dalis“, *Logos* 113 (2022): 208–222; Ieva Deviatnikovaitė, „Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla M. Römerio dienoraščiuose II dalis“, *Logos* 112 (2022): 183–200; Ieva Deviatnikovaitė, „Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla M. Römerio dienoraščiuose III dalis“, *Logos* 114 (2023): 179–189; Ieva Deviatnikovaitė, „Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla M. Römerio dienoraščiuose IV dalis“, *Logos* 115 (2023): 181–193. Ieva Deviatnikovaitė, „Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla M. Römerio dienoraščiuose V dalis“, *Logos* 116 (2023); Ieva Deviatnikovaitė, „Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla M. Römerio dienoraščiuose VI dalis“, *Logos* 117 (2023).

88 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. rugsėjo 2 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 373.

reglamentuojantys teisės aktai⁸⁹. Net ir nebūdamas Valstybės Tarybos nariu M. Römeris pirmininkavo Civilinės metrikacijos komisijai⁹⁰.

Vėliau M. Römeriui neretai tekdavo lankytis Valstybės Taryboje kaip Konsultantų komisijos Klaipėdos krašto reikalams prie ministro pirmininko nariui, ypač rengiant Teismų santvarkos įstatymo nuostatas, susijusias su autonominiais Krašto teismais ir prokuratūra⁹¹. Su Valstybės Tarybos nariais ir žinovais bendradarbiais M. Römeris Tautų Sąjungos Taryboje ruošėsi ginti Teismų santvarkos įstatymo nuostatas, susijusias su autonominiais teismais ir prokuratūra⁹². Kartais tekdavo atsakyti į pateiktus administracinius teisinius klausimus, pavyzdžiui, dėl Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto Konkordato XVIII straipsnio⁹³. Tekdavo svarstyti ir kitų valstybių Lietuvai atsiųstas notas⁹⁴.

Be to, Valstybės Tarybos pirmininkas, kartu su Vyriausybės kanceliarijos vadovu V. Mašalaičiu, K. Račkausku ir B. J. Masiuliu rengdamas naujos Lietuvos Konstitucijos projektus, tekdavo juos skaityti M. Römeriui⁹⁵. Teisininkas gana kritiškai vertino tuos projektus, o tekstus, kupinus kilnių, gražių, pompastiškų, moralinio turinio frazių, vadino teisės karikatūra⁹⁶. M. Römeriui tekdavo su Valstybės Tarybos nariais susitikti ir posėdžiuose, kuriuose buvo aptariami A. Merkio vadovaujamos komisijos parengti Administracinio teismo įstatymo projektai⁹⁷.

Teisininkas būdavo kviečiamas į Valstybės Tarybos posėdžius ir dėl Klaipėdos krašto seimelio rinkimų įstatymo⁹⁸. Teko M. Römeriui aiškinti demokratinis autonomijos principus, apskritai aiškinti demokratiją, kilus idėjai atnaujinti ir Seimo rinkimų teisinį reguliavimą⁹⁹. M. Römeris buvo iškviestas į Valstybės Tarybą ir dėl Klaipėdos krašto teisėjų drausminės atsakomybės dėl to, kad šie nevartojo lietuvių kalbos¹⁰⁰.

Valstybės Tarybos patalpose buvo rengiamasi vykti į Nuolatinį Tarptautinio Teisingumo

89 Römer Michał, *Dziennik 1930–1933* (1933 m. kovo 1 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 280 ir t. t.

90 Römer Michał, *Dziennik 1933–1936* (1933 m. gegužės 24 d.). VUB RS, f. 75-MR11, l. 3.

91 Römer Michał, *Dziennik 1930–1933* (1932 m. lapkričio 16 d., 1932 m. lapkričio 28 d., lapkričio 29 d., 1932 m. gruodžio 12 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 409, 416; 417, 423.

92 Römer Michał, *Dziennik 1933–1936* (1933 m. rugsėjo 23 d.). VUB RS, f. 75-MR11, l. 64.

93 Römer Michał, *Dziennik 1933–1936* (1934 m. vasario 19 d.). VUB RS, f. 75-MR11, l. 139.

94 Römer Michał, *Dziennik 1933–1936* (1933 m. spalio 28 d.). VUB RS, f. 75-MR11, l. 82.

95 Römer Michał, *Dziennik 1933–1936* (1936 m. vasario 17 d.). VUB RS, f. 75-MR11, l. 503; Römer Michał, *Dziennik 1936–1938* (1937 m. balandžio 14 d.). VUB RS, f. 75-MR12, l. 194; Römer Michał, *Dziennik 1936–1938* (1937 m. rugpjūčio 16 d.). VUB RS, f. 75-MR12, l. 254, Römer Michał, *Dziennik 1936–1938* (1937 m. rugpjūčio 19 d.). VUB RS, f. 75-MR12, l. 255.

96 Römer Michał, *Dziennik 1936–1938* (1937 m. rugpjūčio 20 d.). VUB RS, f. 75-MR12, l. 256.

97 Römer Michał, *Dziennik 1938–1941* (1939 m. balandžio 12 d., 1939 m. spalio 24 d.). VUB RS, f. 75-MR12, l. 54, 151.

98 Römer Michał, *Dziennik 1933–1936* (1935 m. gegužės 11 d., 1935 m. gegužės 12 d.). VUB RS, f. 75-MR11, l. 362.

99 Römer Michał, *Dziennik 1933–1936* (1935 m. gegužės 16 d., 1935 m. gegužės 18 d.). VUB RS, f. 75-MR11, l. 364, 365; Römer Michał, *Dziennik 1936–1938* (1936 m. balandžio 20 d.). VUB RS, f. 75-MR12, l. 12.

100 Römer Michał, *Dziennik 1933–1936* (1935 m. gegužės 28 d.). VUB RS, f. 75-MR11, l. 370.

Teismą geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis bylos kontekste¹⁰¹. M. Römeris tos bylos nagrinėjimo procese ėjo teisėjo *ad hoc* pareigas¹⁰².

1938 m. S. Šilingui pasitraukus iš Valstybės Tarybos narių, M. Römeris nugirdo kalbą apie tai, kad į Valstybės Tarybos pirmininko postą bus paskirtas jis. Tai jam pokalbyje paminėjo V. Krėvė-Mickevičius. To ėmė klausinėti ir korespondentai. Tačiau teisininkas jokių pasiūlymų nesulaukė. Jis abejojo, kad jo kandidatūrai pritartų. Be to, teisininkas prisipažino, kad tokio tikslo neturėjo ir abejojo, ar su tokiu pasiūlymu sutiktų. Tuo metu jis ėjo Vytauto Didžiojo universiteto rektoriaus pareigas ir šią poziciją laikė laisvesne, kilnesne, be to, jo giliu įsitikinimu, Valstybės Tarybos reputaciją būtų buvę sunku atgaivinti. Maža to, jis buvo tikras, kad autokratinei valdžiai geriau „aklas agentas ir pastumdėlis“¹⁰³.

1939 m. naujasis Valstybės Tarybos pirmininkas B. J. Masiulis kreipėsi į M. Römerį, kad šis dalyvautų civilinio kodekso komisijoje¹⁰⁴.

Valstybės Tarybai teko susidurti ir su Vilniaus krašto klausimu. Šių klausimų sprendimas neapsiėjo be M. Römerio. Teko rengti Vilniaus ir Vilniaus krašto valdymo gaires¹⁰⁵. Tai buvo paskutinis M. Römerio darbas Valstybės Taryboje.

1940 m. liepą M. Römeris dienoraščiuose įrašė, kad spaudoje skelbiama, jog Valstybės Taryba likviduota. Ir iš tikrųjų 1940 m. liepos 29 d. dienraštyje „Lietuvos žinios“ pasirodė glausta informacija apie tai, kad priimtas įstatymas, skelbiantis, jog nuo 1940 m. liepos 26 d. Valstybės Taryba paleidžiama, jos turtą perima Teisingumo ministerija, teisingumo ministras savo ruožtu sudaro komisiją turtui perimti, Valstybės Tarybos įstatymas ir Respublikos Prezidento aktas dėl Valstybės Tarybos etatų panaikinami¹⁰⁶.

6. Valstybės Tarybos išlikimo klausimas 1928–1940 m.

Per Valstybės Tarybos gyvavimo laikotarpį ne kartą kilo kalbos dėl Tarybos išlikimo. Iš pradžių atrodė, kad to savo pasyviais veiksmais siekė ministras pirmininkas A. Voldemaras. M. Römeris dienoraščiuose užsiminė, kad sklido kalbos, jog ministras pirmininkas buvo itin nepatenkintas, kad Valstybės Tarybos pirmininku paskirtas S. Šilingas neatsiklausus jo nuomonės. Dėl to Tarybos veiklos pradžioje Ministrų kabinetas nesiūsdavo jokių klausimų Tarybai. Tikėtasi, kad Taryba taps „mirusia“ institucija¹⁰⁷. M. Römeris tuo stebėjosi ir rašė,

101 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1938 m. spalio 25 d.). VUB RS, f. 75-MR12, l. 471.

102 Plačiau žr.: Ieva Deviatnikovaitė, „Geležinkelio Panevėžys – Saldutiškis byla M. Römerio dienoraščiuose“, *Jurisprudencija* 29, 2(2022): 182–212.

103 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1938 m. kovo 4 d.). VUB RS, f. 75-MR12, l. 354.

104 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1938 m. gegužės 13 d.). VUB RS, f. 75-MR12, l. 389.

105 Römer Michał, Dziennik 1938–1941 (1939 m. spalio 23 d.). VUB RS, f. 75-MR13, l. 151.

106 „Paleista Valstybės Taryba“, *Lietuvos žinios*, 1940 m. liepos 29 d., Nr. 170 (6330), 10, „Valstybės Tarybos paleidimo įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1940, Nr. 721-5768.

107 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. spalio 23 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 459.

kad tai primena valstybės boikotą jos pačios įsteigtai institucijai¹⁰⁸. Tačiau ilgainiui situacija keitėsi. Pirmasis 1928 m. lapkričio 24 d. į Valstybės Tarybą kreipėsi žemės ūkio ministras, prašydamas Tarybos nuomonės dėl įvairių teisės aktų, susijusių su ūkio, vandens, žuvininkystės klausimais, teisėtumo ir formuluočių¹⁰⁹. Iš to kreipimosi vėliau išsirutuliojo būtinybė rengti Vandenų teisės įstatymą¹¹⁰. Vėliau kreipimusi vis daugėjo.

1930 m. buvo pasigirdę kalbų apie tai, kad bus atliekama Valstybės Tarybos reforma, kad Tarybai bus suteiktas aukštųjų Seimo rūmų statusas¹¹¹. Kalbos nepasitvirtino.

1931 m. lapkritį vis dar nebuvo paskirti visi Valstybės Tarybos nariai. Ir vėl pasklido gandai, kad apskritai nebeskirs Tarybos narių, nes „institucija nepateisina į ją dedamų vilčių ir yra per brangi valstybei <...>“. M. Römerio duomenimis, tai buvo pasakyta ministro pirmininko J. Tūbelio¹¹².

1932 m. balandžio 26 d. dienraštyje „Lietuvos žinios“ pasirodė informacija, kad planuojama likviduoti Valstybės Tarybą ir vietoj jos įsteigti naujus teismo rūmus, t. y. „aukščiausią apygardos teismo bylų apeliacinę instanciją“. Šių rūmų pirmininku turėjo būti L. Ciplijauskas, o nariais K. Žalkauskas, J. Papečkys, V. Kalnietis ir S. Šilingas¹¹³. Tokie gandai buvo nugirsti iš Teisingumo ministerijos. Manytina, kad taip tikrai galėjo atsitikti, nes tuometis teisingumo ministras A. Žilinskas 1932 m. kovą pateikė Teisingumo ministerijos parengtą Teismų santvarkos įstatymo projektą¹¹⁴, visiškai neatsižvelgdamas ir ignoruodamas Valstybės Tarybos parengtą projektą. Tiesa, Taryboje projektas buvo užstrigęs, nes, pasak M. Römerio, siekta radikaliai reformuoti 1929–1931 m. rengtą Teismų santvarkos įstatymo projektą. Pasak teisininko, taip Teisingumo ministras įgėlė Tarybai¹¹⁵. Bet koku atveju gandai nepasitvirtino. Tačiau M. Römeris spėjo, kad šiame gande gali būti tiesos, nes naujai teismų sistemai reikės ir naujų etatų, o Valstybės Taryba to meto Lietuvai buvo pernelyg prabangi ir neefektyvi institucija:

„Iš tiesų Valstybės Taryba negalėjo tapti gyvybiškai svarbia ir aktyvia valstybės institucija. Manau, kad Šilingas padarė didelę klaidą, savo laiku priešindamasis mano tuometiniams bandymams plėtoti administracinio teismo funkciją Taryboje. Tai būtų pastatę Tarybą ant kojų ir padarę ją viena iš gyvų ir veikiančių valstybės mechanizmo institucijų.“¹¹⁶

1932 m. spalį vėl pasigirdo su Valstybės Tarybos likimu susijusių kalbos. M. Römeris paminėjo, kad į Tarybą neskiriami nauji žmonės, valdžia nežino, ką su ja daryti, Vyriausybėje vis daugiau kalbama apie jos, kaip brangios ir neproduktyvios institucijos, likvidavimą.

108 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. spalio 28 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 462.

109 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. lapkričio 24 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 475.

110 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. gruodžio 7 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 482.

111 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1930 m. balandžio 29 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 246.

112 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. lapkričio 16 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 227.

113 „Likviduos Valstybės Tarybą?“, *Lietuvos žinios*, 1932 m. balandžio 26 d., Nr. 94 (3886), 1.

114 „Kaip bus pertvarkyti Lietuvos teismai“, *Lietuvos žinios*, 1932 m. kovo 17 d., Nr. 62 (3854), 4.

115 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. kovo 20 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 290.

116 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. balandžio 27 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 309.

Tuo metu Tarybos narių tebuvo penki: L. Ciplijauskas, Z. Starkus, J. Papečkys, B. J. Masiulis, V. Jurgutis. Taip pat darbuose penki žinovai bendradarbiai: A. Merkys, A. Kriščiukaitis, P. Šniukšta, T. Petkevičius ir M. Römeris¹¹⁷.

Ilgainiui panašių kalbų nebesklido.

7. Dienoraščiuose išlikusi kita informacija apie Valstybės Tarybą

7.1. Valstybės Tarybos darbai

Valstybės Taryboje pirmieji darbai buvo Valstybės Tarybos statuto¹¹⁸, civilinės teisės kodifikavimo gairių¹¹⁹ rengimas. Vyriausybė, susipažinusi su Valstybės Tarybos parengtomis civilinės teisės kodifikavimo gairėmis, paprašė Tarybos nurodyti, koks turėtų būti naujasis Civilinis kodeksas. Taryba tokį ministro pirmininko A. Voldemaro įgaliojimą traktavo kaip įgaliojimą pradėti civilinės teisės kodifikavimą¹²⁰. Tačiau tas darbas pradėtas kur kas vėliau¹²¹.

Toliau šiame poskyryje chronologine tvarka įvardijami darbai, nepaminėti šio straipsnio 4 ir 5 skyriuose.

Valstybės Tarybos komisija, sudaryta iš V. Kalniečio, L. Ciplijausko ir J. B. Masiulio, svarstė Vyriausybės pateiktą Vietos valdžios mokesčių įstatymo projektą¹²².

1929 m. sausio 25 d. Valstybės Tarybos plenariniame posėdyje nuspręsta imtis skubiausių civilinės teisės reformos pataisų, atsižvelgiant į Teisingumo ministerijoje jau pradėtus darbus, ypač verslo registracijos, kreditorių, čekių ir vekselių apsaugos klausimais. Visu tuo turėjo užsiimti L. Ciplijauskas, V. Kalnietis, J. B. Masiulis¹²³.

Svarstyti policijos reformos (referentu paskirtas J. Papečkys), žemės reformos (referentais paskirti M. Römeris ir V. Kalnietis) projektai, pateikti Vyriausybės¹²⁴. Svarstyti Įstatymo dėl lavonų pristatymo į *Anatomicum*¹²⁵, Tabako ir tabako akcizo įstatymų projektai¹²⁶, Administracinio teismo proceso įstatymo projektas¹²⁷, Miškų ir ganyklų servitutų bei

117 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. spalio 6 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 389.

118 Pavyzdžiui, Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. lapkričio 16 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 471.

119 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. lapkričio 22 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 474.

120 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. sausio 7 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 7.

121 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1936 m. gruodžio 2 d.). VUB RS, f. 75-MR12, l. 125.

122 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. sausio 7 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 7.

123 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. sausio 25 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 16.

124 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. vasario 11 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 25.

125 Römer Michał, Dziennik 1933–1935 (1933 m. lapkričio 24 d.). VUB RS, f. 75-MR11, l. 51.

126 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1930 m. spalio 14 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 30.

127 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. kovo 27 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 112.

bendrųjų ganyklų likvidavimo įstatymo projektas¹²⁸, įstatymo projektas dėl valstybės kišimosi į elektros energijos tiekimo koncesijos santykius¹²⁹.

Rengtas Žemės ūkio darbininkų samdos įstatymo projektas. Tai buvo pavesta padaryti S. Šilingui, L. Ciplijauskui, B. J. Masiuliui, V. Kalniečiui, J. Papečkui¹³⁰. Svarstytas Savivaldybių įstatymo projektas¹³¹, Advokatūros įstatymas¹³². Rengtas Melioracijos įstatymas¹³³, Respublikos Prezidento rinkimų įstatymas („konfidencialiai“)¹³⁴, Seimo statutas¹³⁵. Vyko plenarinės diskusijos dėl Baudžiamosios teisės komisijos parengto Baudžiamojo kodekso projekto. Komisiją sudarė V. Kalnietis, J. Papečkys, žinovas bendradarbis generolas Kariuomenės teismo pirmininkas P. Šniukšta¹³⁶.

1930 m. rugsėjo 2 d. Valstybės Taryba patvirtino nuolatinių komisijų – ekonomikos, baudžiamosios, teismų organizavimo, redakcinės, terminijos, administracinės – sudėtis¹³⁷.

Teko Valstybės Tarybai teikti nuomonę dėl Užsienio reikalų ministerijos atsiųstos jai tarptautinės konvencijos dėl pilietybės projekto¹³⁸, diskutuoti dėl Klaipėdos krašto seimelio narių priesaikos¹³⁹, spręsti klausimą dėl Seimelio rinkimų¹⁴⁰.

M. Römeris dienoraščiuose užsiminė apie Klaipėdos tarybos steigimą Valstybės Taryboje¹⁴¹. Ši Taryba buvo deleguota į Klaipėdą padėti M. Reisgio vadovaujamai Klaipėdos krašto direktorijai. Tai turėjo būti neoficialus laikinas darinys. Jos pirmininku buvo deleguotas Z. Starkus, Valstybės Tarybos raštininkas V. Juodeika, Valstybės Kontrolės vienas iš vadovų S. Stašys, du teisininkai iš Valstybės Tarybos D. Krivickas ir K. Račkauskas¹⁴².

Valstybės Tarybai teko rengti centralizuotos aukštesnės protestantų bažnyčių organizacijos projektą. Projektas buvo susijęs su Klaipėdos kraštu¹⁴³.

Iš karto įsteigus Valstybės Tarybą ir paskyrus jos narius, t. y. 1928 m. gruodžio 21 d. kilo mintis platesnio masto Valstybės Tarybos darbus publikuoti leidinyje „Valstybės tarybos

128 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1931 m. balandžio 28 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 128.

129 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1933 m. balandžio 26 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 491.

130 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. vasario 28 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 33.

131 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. liepos 12 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 100.

132 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1930 m. sausio 25 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 199.

133 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. spalio 18 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 149.

134 „Respublikos Prezidento rinkimų įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1931, Nr. 369-2520.

135 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1936 m. rugsėjo 6 d.). VUB RS, f. 75-MR12, l. 66.

136 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1930 m. sausio 28 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 200.

137 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1930 m. rugsėjo 2 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 9.

138 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1930 m. vasario 5 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 204.

139 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1932 m. sausio 20 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 260.

140 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. gegužės 10 d.). VUB RS, f. 75-MR11, l. 361.

141 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. liepos 17 d.). VUB RS, f. 75-MR11, l. 213.

142 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. liepos 19 d.). VUB RS, f. 75-MR11, l. 214.

143 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1935 m. vasario 3 d.). VUB RS, f. 75-MR11, l. 313.

darbai¹⁴⁴. Toks leidinys pasirodė 1937 m.¹⁴⁵

7.2. Valstybės Tarybos buveinė

M. Römerio liudijimu, iš pradžių Valstybės Taryba posėdžius kviesdavo Ministrų kabineto patalpose K. Donelaičio gatvėje Kaune. Pirmuosius metus Tarybos posėdžiai vykdavo kartą ar du per savaitę ir paprastai nuo 10 val. iki 14 val.¹⁴⁶ Nuo 1929 m. sausio 11 d. Vals-tybės Tarybos posėdžiai laikinai vykdavo pirmame Ministrų kabineto rūmų aukšte. Minėti rūmai turėjo būti vėliau perduoti popiežiaus nuncijui monsinjorui R. Bartoloni¹⁴⁷.

Nuo 1929 m. lapkričio Valstybės Taryba ėmė dirbti naujuose Teisingumo rūmuose L. Tolstojaus (dabar – L. Sapiegos) ir E. Ožeškienės gatvių sankirtoje. Pastatas baigtas sta-tyti 1928 m. Naujame pastate, kurį M. Römeris vadino gražiausiu ir fundamentaliausiu Kaune, buvo įsikūrusi Teisingumo ministerija, Vyriausiasis Tribunolas, vyriausiojo notaro biuras, Valstybės Taryba, o vėliau čia posėdžiaudavo ir Seimas. Remiantis M. Römerio liu-dijimu, Valstybės Taryba turėjo atskirą įėjimą, visą koridorių su daugybe kabinetų, didelę posėdžių salę, kurioje buvo marmurinis sietynas, didelis stalas, dengtas žaliu audeklu. Lan-gai nukreipti į L. Sapiegos gatvę. Pirmininko kabinetą teisininkas apibūdino kaip „didelį“, šalia jo buvo sekretorės kabinetas, trys ar keturi Tarybos narių kabinetai, kanceliarija, kurią sudarė trys kambariai, ložė Seimo posėdžių salėje, į kurią galima buvo įeiti tiesiai iš Tary-bos koridoriaus¹⁴⁸. Šiuose rūmuose 1930 m. balandžio 5 d. pristatytas dailininko J. Macke-vičiaus paveikslas Vytauto Didžiojo 500-ųjų mirties metinių proga. M. Römeris apie pa-veikslą atsiliepė taip:

„<...> pristatė didelį istorinį paveikslą, vaizduojantį Vytautą Lietuvos Didžiosios Kuni-gaikštystės kavalerijos riterių priešakyje pasiekus Juodąją jūrą. Tai didelis paveikslas, kuria-me pavaizduota pagrindinė figūra Vytauto ant žirgo yra beveik natūralaus dydžio. Drobėje labai graži jūra ir toli besitęsianti aukšta pakrantė. Įspūdingas ir pats jaunas Vytautas ener-gingo ir įdegusio riterio veido, plieniniais šarvais nuo kaklo iki pėdų, raudonu apsiaustu ir raudonu gaubtuvu. Veidas vyriškas ir gražus, pailgas. Jūroje stovi baltas žirgas, jo kojas plau-na banga, kairioji priekinė koja nekantriai spardo vandenį ir dugną. Gražiu dešinės rankos mostu Vytautas apglėbia Juodąją jūrą, paversdamas ją Lietuvos jūra. Už Vytauto – jo riterių gretos rikiuotės tvarka, nusidriekusios ilga linija: pirmoji riterių eilė pasiekė vandens kraštą; ten riteriai barzdoti ir į moteris panašūs jaunuoliai, milžiniškos Vytauto valstybės lietuviai ir rusėnai, yra ten vienoje iš pirmųjų gretų ir totorių chanas. Horizonte – degėsių dūmai ir karo gaisrai. Priekinėse Vytauto žirgo kojose yra defektų kai kuriose monotoniškose paveikslu

144 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. gruodžio 21 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 489.

145 Valstybės Tarybos nuomonės teisės klausimais 1929–1937 (Kaunas: „Spindulio“ B-vės spaustuvė, 1937).

146 Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. spalio 16 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 456; Römer Michał, Dziennik 1926–1928 (1928 m. spalio 23 d.). LMAVB RS, f. 138-2258, l. 459.

147 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. sausio 11 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 9.

148 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1929 m. lapkričio 8 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 160.

dėmėse, bet apskritai paveikslas gyvas, spalvingas, gražus pažiūrėti ir įspūdingas (lenk. efektowny). Šį paveikslą panašu, kad už 7000 litų jau įsigijo generolas V. Nagevičius Karo muziejui. <...> Mackevičius pirmasis pasinaudojo Vytauto Didžiojo jubiliejumi ir sukūrė proginį kapitalinį kūrinį. Be to, ir kiti lietuvių menininkai kuria ką nors pagerbdami Vytautą: Zikaras lipdo jo statulą, Varnas tapo portretą, Žmuidzinavičius, Kalpokas ir kiti tikriausiai taip pat kaip nors pasireikš.¹⁴⁹

Tose pačiose patalpose buvo švenčiamos ir Vytauto Didžiojo 500-osios mirties metinės¹⁵⁰.

Ilgainiui planuota keisti Valstybės Tarybos patalpas Teisingumo rūmuose, jas perduoti Vyriausiajam Tribunalui, kuris savo būstinę atitinkamai turėjo perduoti Apeliaciniam rūmams. Dėl šio incidento Tarybos pirmininkas S. Šilingas padavė prašymą atsistatydinti iš pareigų. Tokiu savo veiksmu jis išreiškė protestą teisingumo ministro sprendimui Tarybą perkelti į kitas patalpas. S. Šilingo nuomone, Vyriausybė neįvertino Tarybos pastangų dėl teismų reformos¹⁵¹. Vis dėlto Taryba buvo perkelta į patalpas Laisvės alėjoje „už katedros“¹⁵². Tai įvyko 1933 m. spalį. Daugiau apie Valstybės Tarybos buveinę dienoraščiuose neužsiminta.

Išvados

1. M. Römeris tapo Valstybės Tarybos nariu 1928 m. spalio 1 d. Dar tų pačių metų rugpjūtį tokį pasiūlymą teisininkui pateikė teisingumo ministras A. Žilinskas neoficialiame pokalbyje prieš pat Ministrų kabineto posėdį. 1928 m. rugsėjo 21 d. paskelbtas Valstybės Tarybos įstatymas, o po kelių dienų paskirtas Tarybos pirmininkas S. Šilingas ir keturi Tarybos nariai, taip pat M. Römeris.
2. Prieš tapdamas Valstybės Tarybos nariu M. Römeris ėjo Vyriausiojo Tribunalolo teisėjo pareigas. Jis jų atsisakė, kad galėtų eiti Tarybos nario pareigas. Labiausiai jį viliojo Valstybės Tarybai įstatymu suteikta administracinių aktų teisėtumo stebėjimo funkcija, iš kurios ilgainiui, jo nuomone, galėjo išsivystyti administracinio teismo kompetencija.
3. Tačiau teisininkas turėjo tam tikrų abejonių, kurios kėlė nerimą dėl pačios Valstybės Tarybos ir jo paties ateities šioje institucijoje. Pirmiausia, jam buvo neramu dėl Tarybos pirmininko asmeninių savybių; antra, dėl Valstybės Tarybos tapatinimo su 1917–1920 m. veikusia Lietuvos Valstybės Taryba, visuomenei manant, kad naujai įsteigta Taryba vykdys įstatymų leidžiamosios valdžios funkciją; trečia, nerimo kėlė ir Tarybos narių atrankos principai, nes dažniausiai į ją buvo skiriami kadaise buvę

149 Römer Michał, Dziennik 1928–1930 (1930 m. balandžio 5 d.). LMAVB RS, f. 138-2259, l. 234.

150 Römer Michał, Dziennik 1930–1933 (1930 m. rugsėjo 8 d.). LMAVB RS, f. 138-2260, l. 12.

151 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. rugsėjo 13 d.). VUB RS, f. 75-MR11, l. 59.

152 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. spalio 18 d.). VUB RS, f. 75-MR11, l. 77.

aukšti valstybės pareigūnai, tad baimintasi, kad pagal tokius kriterijus skiriami nariai niekaip neprisidės prie Tarybos autoriteto didinimo ir jos administracinių aktų teisėtumo kontrolės funkcijos plėtos.

4. Teisininko prognozės pasitvirtino. Valstybės Taryba pasyviai vykdė administracinių aktų teisėtumo stebėjimo funkciją, nesutiko su M. Römerio siūloma idėja įtvirtinti griežtesnę stebėjimo funkcijos formą Valstybės Tarybos statute, Tarybos pirmininkas Vyriausybės posėdyje prieštaravo Tarybos plenarinio posėdžio metu patvirtintoms Teismų santvarkos įstatymo projekto nuostatomis, kuriose buvo numatytas ir administracinis teismas, ir prisiekusiųjų institutas. Be to, Taryba pritarė Savivaldybių įstatymo projektui, kuriuo buvo siekiama centralizuoti vietos savivaldos funkcijas, taip paneigiant pačią savivaldos esmę. Be to, Tarybos kolegialiai priimamų sprendimų principas buvo paneigtas: kai kurių itin svarbių įstatymų projektai nebebuvo svarstomi Tarybos plenariniuose posėdžiuose, o tik atskirose grupelėse, komisijose, iš kurių projektai tiesiogiai patekdavo į Vyriausybę. Visi šie aspektai vertė M. Römerį išsižadėti Valstybės Tarybos nario pareigų.
5. Tačiau teisininkas taikiai paliko Valstybės Tarybos nario pareigas, sutikęs eiti žinovo bendradarbio pareigas. Tad M. Römeris ir toliau dalyvavo Tarybos veikloje, rašė aiškinamuosius raštus, rengė įstatymų projektus, svarstė pateiktuosius, ruošėsi Klaipėdos krašto statuto aiškinimo bylos nagrinėjimui Nuolatiniam Tarptautinio Teisingumo Teisme, rengėsi Teismų santvarkos įstatymo nuostatų, susijusių su autonomiais teismais ir prokuratūra, gynybai Tautų Sąjungos Taryboje, sprendė su Vilniaus kraštu susijusius klausimus.
6. Dėl savo uždarmo Valstybės Taryba susilaukė kritikos ir iš visuomenės. Kartais kildavo nepasitikėjimo ja, o sykiu ir Vyriausybe banga. Todėl nenuostabu, kad ne kartą, nors ir neoficialiai, keltas klausimas dėl šios institucijos likimo. Vis dėlto institucija išliko ir veikė iki 1940 m. liepos.
7. Institucijoje buvo svarstyti ir rengti ne tik įvairiausi teisės aktai, bet ir vieni svarbiausių teisinę valstybę liudijančių aktų – Administracinio teismo ir Statutinio Teismo įstatymų – projektai. Jų pagrindinis kūrėjas ir išskirtinės erudicijos bei meistriško teisinio argumentavimo aiškinamųjų raštų autorius buvo M. Römeris.

THE STATE COUNCIL IN M. RÖMERIS' DIARIES

Ieva Deviatnikovaitė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *The State Council was established in 1928. This was an institution at the level of a constitutional legal status. It was supposed to provide the Lithuanian government with opinions on draft laws, submit proposals for draft laws, supervise the legality of legal acts, and engage in law codification work. The State Council operated for twelve years: it was liquidated on July 27, 1940, and the fate of the archives of this institution is unknown. In the Central State Archive of Lithuania, we can find fragments of the activities of the State Council: several explanatory letters, ongoing projects prepared by the State Council, and fragments of the minutes of its meetings. M. Römeris scrupulously wrote diaries, which are also useful in the context of analyzing the activities of the State Council, since from 1928 to 1931 Römeris served as a member of the State Council, and later as a co-worker. This article reveals M. Römeris' work in the State Council, his thoughts about the Council, its formation, work organization, ethics, and the work of the State Council itself.*

Keywords: *the State Council, legality, draft laws, explanatory notes, votum separatum, M. Römeris, diaries.*

Ieva Deviatnikovaitė, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Viešosios teisės instituto profesorė, socialinių mokslų (teisė) daktarė. Mokslinių tyrimų kryptys: administracinė teisė, teisės istorija.

Ieva Deviatnikovaitė, Professor at the Institute of Public Law at the Law School at Mykolas Romeris University, Doctor of Social Sciences (Law). Research interests: administrative law, legal history.

MERŲ RINKIMAI LIETUVOS RESPUBLIKOJE: TEISINIO REGULIAVIMO RAIDA IR NAUJAUSI JO POKYČIAI

Milda Vainiutė

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Viešosios teisės institutas
Elektroninis paštas: milda@mruni.eu

Laura Matjošaitytė

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Viešosios teisės institutas
Elektroninis paštas: laura_matjosaityte@mruni.eu

Pateikta 2023 m. birželio 20 d., parengta spaudai 2023 m. lapkričio 7 d.

DOI: 10.13165/JUR-23-30-2-02

Santrauka. Savivaldos institucijų veiklos organizavimas yra kiekvienos demokratinės santvarkos pamatas. Todėl labai svarbu, kad šiuos klausimus reglamentuojantys teisės aktai, o pirmiausia Konstitucija ir ją atitinkantys įstatymai, nevaržytų savivaldybėms – valstybės teritorijos administraciniais vienetams – įgyvendinti tokių svarbių savivaldos principų kaip atstovaujamosios demokratijos, savarankiškumo ir veiklos laisvės, atsakomybės savivaldybės bendruomenei ir kity.

Straipsnyje atskleidžiama, kaip nuo Lietuvos Respublikos Konstitucijos priėmimo 1992 m. iki pastarojo laiko buvo pakeistos šio svarbiausio valstybės teisės akto nuostatos, susijusios su vienos iš savivaldos teisę įgyvendinančių institucijų – mero – teisiniu statusu ir vaidmeniu, taip pat pakeitimus nulėmusios priežastys. Analizuojamas ir tokių pokyčių nulemtas ordinarinis teisinis reguliavimas. Be to, pateikiamos išvalgos dėl to, kokios šiuo metu galiojančių teisės aktų nuostatos, autorių nuomone, yra ydingos ir kaip jos turėtų būti pakoreguotos siekiant, kad vietos savivalda būtų veiksminga ir atitiktų gyventojų bendruomenių lūkesčius.

Reikšminiai žodžiai: vietos savivalda; savivaldybė; savivaldybės taryba; savivaldybės meras; tiesioginiai rinkimai.

Įvadas

Demokratija yra politinės sistemos forma, kurioje valdžia nėra centralizuota, t. y. nėra sutelkiama (sukoncentruota) išimtinai vienos ar kelių aukščiausių valstybės valdžios institucijų galios (valstybės valdymo subjektų kompetencijos) ribose, o yra paskirstyta (padalyta) tarp įvairių teritorinių socialinių junginių (vietos (teritorinės) savivaldos administracinių vienetų), kurie per savarankiškas funkcijas tvarko viešuosius reikalus.

Taigi vietos savivaldos institucijų veiklos organizavimas yra kiekvienos demokratinės santvarkos pamatas.

1990 m. kovo 11 d. atkūrusi nepriklausomybę Lietuva, kaip ir daugelis Vidurio Europos šalių, tapo Europos tarybos tikrąja nare¹. Praėjus keliems metams buvo ratifikuota² Europos vietos savivaldos chartija³ (toliau – Chartija), tapusi vienu svarbiausių vietos savivaldos santykius reglamentuojančių teisės šaltinių. Tada Lietuva įsipareigojo Konstitucijoje ir įstatymuose įtvirtinti vietos gyventojų teisę laisvai ir savarankiškai tvarkyti savo bendruomenės viešuosius reikalus, taip pat kad bus nustatyti realūs, savivaldybių sprendžiamiesiems klausimams proporcingi vietinės valdžios institucijų įgaliojimai, sudarytos reikiamos prielaidos atsakingai priimti sprendimus, veiksmingai tvarkyti viešuosius reikalus, taip pat kad įstatymų leidėjas ir kitos valstybės valdžios institucijos užtikrins veiksmingą savivaldos teisės įgyvendinimą.

Atsižvelgiant į prisiimtus įsipareigojimus Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau – Konstitucija) X skirsnyje „Vietos savivalda ir valdymas“ (119–124 str.)⁴ buvo įtvirtinti kertiniai Lietuvos vietos savivaldos organizavimo pagrindai, buvo nustatytas vietos savivaldos valdymo organizavimas, garantijos ir jų veiklos priežiūros imperatyvai. Atsirado šias nuostatas aiškinanti konstitucinė doktrina ir jas įgyvendinantys teisės aktai.

Vis dėlto šiame kontekste pažymėtina, kad vietos savivaldos teisinis reguliavimas Lietuvoje nuo Konstitucijos priėmimo 1992 m. spalio 25 d. buvo keistas ne kartą. Tokie teisinio reguliavimo pokyčiai ypač susiję su vietos savivaldos teisę įgyvendinančių institucijų formavimu. Šio straipsnio tikslas yra išanalizuoti teisinio reglamentavimo pokyčius, susijusius su savivaldybės mero teisiniu statusu. Šiam tikslui pasiekti keliami uždaviniai: 1) retrospektyviai apžvelgti vieno iš savivaldos teisę įgyvendinančių subjektų – merų – rinkimų tvarką nustatančio konstitucinio ir ordinarinio reguliavimo raidą; 2) aptarti teisinio reguliavimo, susijusio su mero teisiniu statusu, pokyčius po Konstitucinio Teismo nutarimo;

1 Lietuva Europos tarybos nare tapo 1993 m. gegužės 14 d. („Europos Taryba“, Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija, žiūrėta 2023 m. balandžio 9 d., <https://urm.lt/default/lt/uzsienio-politika/uzsienio-politikos-prioritetai/lietuva-ir-tarptautines-organizacijos/lietuva-ir-europos-taryba>).

2 1993 metų gegužės 14 d. stodama į Europos Tarybą, Lietuva įsipareigojo pasirašyti ir ratifikuoti Europos vietos savivaldos chartiją. Lietuva pasirašė Europos vietos savivaldos chartiją 1996 metų lapkričio 27 dieną Strasbūre. „Europos vietos savivaldos chartijos ratifikavimo įstatymo projekto aiškinamasis raštas“, 1998-01-06, Nr. P-989.

3 „Europos vietos savivaldos chartija“, *Valstybės žinios*, 1999-10-01, Nr. 82-2418.

4 „Lietuvos Respublikos Konstitucija“, *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014.

3) nuodugniai iširti naująjį Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymą ir įvertinti, kaip pasikeitė teisinis reglamentavimas mero statuso ir teisinio santykio su kitomis savivaldos institucijomis kontekste, taip pat identifikuoti galimas ydingas Vietos savivaldos įstatymo nuostatas.

Mokslinis tyrimo objektas – tiesioginių merų rinkimų institutą įtvirtinę vietos savivaldą reglamentuojančių teisės aktų pokyčiai, dėl jų priimti teismų sprendimai ir nuo 2023 m. balandžio 1 d. įsigaliojusiame Vietos savivaldos įstatyme⁵ įtvirtintas savivaldybės mero teisinis statusas, taip pat mero kaip savivaldybės vykdomosios institucijos santykis su kitomis vietos savivaldos institucijomis. Būtina pabrėžti, kad aktualios mokslinės žvalgos aptariamoju klausimu gali būti formuluojamos tik chronologiškai ištyrus įvykusius pokyčius.

Temos aktualumas. Straipsnyje analizuojama tema yra itin aktuali dėl vietos savivaldos teisinio reglamentavimo, kuris nuolat keičiasi. Nors 2022 m., atsižvelgiant į 2021 m. balandžio 19 d. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarime „Dėl savivaldybių merų rinkimų ir įgaliojimų“⁶ pateiktas išvadas buvo pakeistas Lietuvos Respublikos Konstitucijos 119 straipsnis, įteisinęs mero institutą, taip pat buvo priimtas naujos redakcijos Vietos savivaldos įstatymas, vis dėlto, pradėjus naujojo teisinio reglamentavimo praktinį pritaikymą kilo labai daug neaiškumų ir atsiskleidė teisinio reglamentavimo galimas ydingumas, kurį reikėtų aptarti atskirai.

Tyrimo metodai. Tikslui pasiekti straipsnyje taikomi teoriniai teisės aktų ir dokumentų analizės, sisteminės, lyginamasis istorinis ir loginės analizės, apibendrinimo metodai.

Konstatuotina, kad analizuojama problema Lietuvoje nesulaukia reikiamo mokslininkų dėmesio. Juo labiau kad naujasis Vietos savivaldos įstatymas įsigaliojo tik 2023 m. balandžio 1 d. Tiesa, tikėtina, kad po naujausių Konstitucijos pataisų mokslinių publikacijų skaičius išaugs. Paminėtina, kad atskirus savivaldos teisės aspektus savo darbuose yra nagrinėję tokie mokslininkai kaip A. Astrauskas, I. Deviatnikovaitė, V. Kosmačaitė, E. Kūris, P. Leonas, A. Novikovas, M. Romeris, E. Šileikis, A. Urmonas, E. Vaitiekienė ir kiti. Iš užsienio šalių mokslininkų, nagrinėjusių vietos savivaldos klausimus, paminėtini R. Nisbetas, B. Smithas, K. F. Warenaš ir kiti.

1. Merų rinkimų teisinio reguliavimo raida

Iki 1992 m. Konstitucijos priėmimo politikos ir visuomenės diskursuose apie tiesioginius merų rinkimus nebuvo diskutuojama. Tuo metu buvo linkstama pasitikėti renkamosiomis kolektyvinėmis institucijomis – tarybomis⁷. Tiesioginių merų rinkimų idėja pradėta

5 „Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1994-07-20, Nr. 55-1049.

6 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2021 m. balandžio 19 d. nutarimas“, TAR, 2021-05-03, Nr. 8338.

7 Liudas Mažylis ir Vaida Leščiauskaitė, „Tiesioginiai merų rinkimai Lietuvoje: užtrukę debatai ir šviežia patirtis“, *Politikos mokslų almanachas* 17 (2015): 33–56, <http://dx.doi.org/10.7220/2335-7185.17.2>.

svarstyti nuo 1993 m.⁸, kai S. Vaitiekūno sudarytoje darbo grupėje, rengusioje Vietos savivaldos įstatymo projektą, gimė diskusijos dėl amerikietiškos patirties perėmimo⁹.

Vėliau tiesioginių merų rinkimų, sudarančių teises sąlygas vietos savivaldos institucijų veiklos stabilumui, padidinančių šių institucijų autoritetą visuomenėje ir leidžiančių priartinti vietos valdžią prie žmonių, kai meras yra labiau atskaitingas vietos bendruomenėms¹⁰, idėja Seime sulaukdavo aptarimų praktiškai kiekvieną kadenciją. Siekis įteisinti tiesioginius merų rinkimus buvo daugumos partijų ir Vyriausybės programose¹¹. Pavyzdžiui, Vyriausybės programose buvo numatytos tokios nuostatos: „Vyriausybė numato siekti įgyvendinti tiesioginių merų rinkimų nuostatą“¹², „parengti Lietuvos Respublikos Konstitucijos pakeitimus: nustatyti, kad savivaldybių tarybų nariai ir merai renkami kas 4 metai, remiantis visuotine, lygia ir tiesiogine rinkimų teise, slaptu balsavimu“¹³, „įtvirtinti teisės aktų pataisas, kad merai ir seniūnai būtų renkami tiesiogiai“¹⁴, „per artimiausius keturis darbo mėnesius priimti sprendimus, būtinus tiesioginiams merų rinkimams įteisinti“¹⁵, „priimsime įstatymus, kuriuose bus įteisinti tiesioginiai merų rinkimai“¹⁶, „remsime tiesioginius merų rinkimus“¹⁷ ir t. t.

Iš to kyla supratimas, kad tiesioginių merų rinkimų įteisinti nepavyks tol, kol bus nepriimtos pagrindinio šalies teisės akto – Konstitucijos pataisos. Juo labiau kad ir Konstitucinis Teismas 2002 m. gruodžio 24 d. nutarime nurodė: „Savivaldos teisė įgyvendinama per savivaldos institucijas – savivaldybių tarybas“, „Savivaldybių tarybos, kaip savivaldos institucijos, yra tiesiogiai numatytos Konstitucijoje; kitokios savivaldos institucijos Konstitucijoje

8 Algirdas Astrauskas, „Optimalaus Lietuvos savivaldybių institucinės struktūros modelio paieška“, *Viešoji politika ir administravimas*, Nr. 8 (2004): 9–24.

9 *Ibid.*

10 Robin Hambleton, „Fourteen Directly elected mayors: a rout to progressive urban leadership?“, iš *Directly Elected Mayors in Urban Governance*, red. David Sweeting (2017), 243–264, <https://doi.org/10.1332/policypress/9781447327011.003.0014>.

11 „Lietuvos Respublikos Seimo 2014 m. birželio 26 d. posėdžio stenograma“, Lietuvos Respublikos Seimas, žiūrėta 2023 m. balandžio 14 d., https://e-seimas.lrs.lt/rs/legalact/TAK/60ba2580fdca11e3b62ec716086f051f/format/ISO_PDF/.

12 „Lietuvos Respublikos Seimo 1999 m. birželio 10 d. nutarimas Nr. VIII-1221 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos““, *Valstybės žinios*, 1999-06-18, Nr. 53-1708.

13 „Lietuvos Respublikos Seimo 2000 m. lapkričio 9 d. nutarimas Nr. IX-20 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000-2004 m. programos““, *Valstybės žinios*, 2000-11-15, Nr. 98-3081.

14 Lietuvos Respublikos Seimo 2004 m. gruodžio 14 d. nutarimas Nr. X-43 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos““, *Valstybės žinios*, 2004-12-18, Nr. 181-6703.

15 „Lietuvos Respublikos Seimo 2006 m. liepos 18 d. nutarimas Nr. X-767 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos““, *Valstybės žinios*, 2006-07-22, Nr. 80-3143.

16 „Lietuvos Respublikos Seimo 2008 m. gruodžio 9 d. nutarimas Nr. XI-52 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos““, *Valstybės žinios*, 2008-12-20, Nr. 146-5870.

17 „Lietuvos Respublikos Seimo 2012 m. gruodžio 13 d. nutarimas Nr. XII-51 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos““, *Valstybės žinios*, 2012-12-20, Nr. 149-7630.

*nėra nurodytos.*¹⁸

Kadangi vietos savivaldos konstituciniai pagrindai buvo nustatyti Konstitucijos X skirsnyje „Vietos savivalda ir valdymas“ ir kitose Konstitucijos nuostatose¹⁹, teikiant Konstitucijos 119 straipsnio pataisais ne kartą buvo siekiama įteisinti ir tiesioginių merų institutą²⁰. Atitinkami Konstitucijos pakeitimo įstatymų projektai registruoti 2005 m. gruodžio 6 d.,²¹ 2008 m. birželio 17 d.,²² 2010 m. kovo 16 d.,²³ 2011 m. birželio 29 d.,²⁴ 2011 m. lapkričio 17 d.,²⁵ 2021 m. liepos 15 d.²⁶ Tačiau surinkti reikiamą skaičių Seimo narių, palaikančių atitinkamą Konstitucijos pataisą, vis nepavykdavo, kadangi norint priimti Konstitucijos pataisą reikėjo, kad už ją du kartus su trijų mėnesių pertrauka balsuotų 94 Seimo nariai iš 141. Nors absoliuti dauguma politikų tada pasisakė už tiesioginius merų rinkimus, vis dėlto daugiausia nesutarimų tarp parlamentarų kildavo dėl skirtingo požiūrio į renkamo mero vaidmenį savivaldybės valdymo struktūroje²⁷. Vieni laikėsi pozicijos, kad tiesiogiai renkas meras privalo vadovauti savivaldybės tarybai, kiti – kad meras bus vykdomoji valdžia.

Daugiau nei dešimtmetį trukusios diskusijos paskatino visuomenę vis labiau pritarti tiesioginių merų rinkimų organizavimui (tada apklausų duomenimis net 76 proc. piliečių pritarė tiesioginių merų rinkimų idėjai)²⁸. Buvo nuspręsta mero institutą įtvirtinti ne šalies konstitucijoje, dėl kurios pakeitimų daug metų vyko įvairios diskusijos ir nesutarimai, o žemesnio lygmens teisės akte – įstatyme. Taip 2014 m. buvo priimtos Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų ir Vietos savivaldos įstatymų²⁹, kurie vėliau buvo ne kartą keičiami ir (arba) papildomi, pataisais, įteisinusios tiesioginius merų rinkimus ir prisidėjusios

18 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. gruodžio 24 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2003-02-25, Nr. 19-828.

19 „Lietuvos Respublikos Konstitucija“, *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014.

20 „Konstitucijos 67, 119, 122 ir 124 straipsnių pakeitimo įstatymo projektas“, 2005-15-06, XP-786A.

21 „Konstitucijos 67, 119, 122 ir 124 straipsnių pakeitimo įstatymo projektas“, 2005-12-06, Nr. XP-786A.

22 „Konstitucijos 67, 119 ir 141 straipsnių pakeitimo įstatymo projektas“, 2008-06-17, Nr. XIP-3178.

23 „Konstitucijos 67, 119, 122, 123, 124, 141 ir 143 straipsnių pakeitimo ir papildymo“, 2010-03-16, Nr. XIP-1811.

24 „Konstitucijos 67, 119, 123, 141, 143 straipsnių pakeitimo ir papildymo“, 2011-06-29, Nr. XIP-181(2).

25 „Konstitucijos 67, 119, 122, 124, 141, 143 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projektas“, 2011-11-17, Nr. XIP-3867.

26 „Konstitucijos 67, 119, 122, 124, 141 ir 143 straipsnių pakeitimo įstatymo projektas“, 2021-07-15, Nr. XIVP-642(2).

27 „Konstitucijos pataisą dėl tiesioginių merų rinkimų teikia šimtas parlamentarų“, *Kauno diena*, 2011 m. birželio 29 d., <https://m.kauno.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas/konstitucijos-pataisa-del-tiesioginiu-meru-rinkimu-teikia-simtas?komentarai>.

28 „Už tiesioginius merų rinkimus pasisako 76 proc. gyventojų“, *Kauno diena*, 2014 m. kovo 21 d., <https://m.kauno.diena.lt/naujienos/lietuva/politika/apklausa-uz-tiesioginius-meru-rinkimus-3-4-riu-gyventoju-621294>.

29 „Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymo Nr. I-533 3, 5, 10, 11, 13, 14, 16, 17, 19, 20, 22, 25, 27, 29, 40, 42, 45, 46 straipsnių pakeitimo ir įstatymo papildymo 25-1 straipsniu įstatymas“, TAR, 2014-07-11, Nr. 10138; „Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo Nr. I-532 pakeitimo įstatymas“, TAR, 2014-07-11, Nr. 10139.

prie vietos savivaldos struktūrinės reformos, vykusios daugelyje Europos šalių³⁰. Tai, išvengiant sudėtingo Konstitucijos 119 straipsnio pakeitimo mechanizmo, Lietuvai sudarė sąlygas priartėti prie tokių šalių, kaip Lenkija³¹, Slovėnija³², Rumunija³³ ar Kipras³⁴, Japonija (Japonijos Konstitucijos 93 str. 2 d.)³⁵, Italija (Italijos Konstitucijos 122 str. 5 d.)³⁶, Ispanija (Ispanijos Konstitucijos 140 str.)³⁷, Vengrija (Vengrijos Konstitucijos 71 str.)³⁸, kuriose jau kurį laiką buvo taikomas tiesiogiai renkamų merų institutas.

Tada Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų ir merų rinkimų įstatymo 1 straipsnio 2 dalyje buvo numatyta, kad „savivaldybės tarybą sudaro savivaldybės tarybos nariai. Vienas tos savivaldybės tarybos narys yra meras“³⁹. Vietos savivaldos įstatymo 3 straipsnio 3 dalies 1 punkte buvo numatyta, kad „savivaldybės atstovaujamoji institucija – savivaldybės taryba, turinti vietos valdžios ir viešojo administravimo teises ir pareigas, kuriai vadovauja Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo nustatyta tvarka vienmandatėje rinkimų apygardoje tiesiogiai išrinktas savivaldybės tarybos narys – savivaldybės meras. Meras yra savivaldybės vadovas, vykdamas šiame ir kituose įstatymuose nustatytus įgaliojimus“⁴⁰. Taip meras tapo atsakingas jį renkančiai bendruomenei už tarybos priimamus ir savo paties sprendimus.

Pokyčių neišvengė ir rinkimų sistema. Iki 2015 m. visi savivaldybių tarybų nariai visose

30 Rober Podolnjak ir Dorde Gardašević, „Directly Elected Mayors and the Problem of Cohabitation. The Case of the Croatian Capital Zagreb“, *Volitive in demokracija* 20 (2013): 79–96, <https://journals.openedition.org/revus/2625#tocto1n1>.

31 „Local and Regional Democracy in Poland“, Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe, 2019 m. balandžio 2 d., <https://rm.coe.int/local-and-regional-democracy-in-poland-monitoring-committee-rapporteur/1680939003>.

32 Simona Kukovic, Colin Copus, Miro Hecce, Alasdair Blair, „Direct Mayoral Elections in Slovenia and England: Traditions and Trends Compared“, *Lex Localis. Maribor* 13, 3 (2015): 697–718, <https://www.proquest.com/openview/831fe63fe7dfde4cfeb595d2edb162d5/1?pq-origsite=gscholar&cbl=55210>.

33 „Structure and Operation Report of Local and Regional Democracy. Romania“ (2014), Council of Europe, <https://rm.coe.int/16807471c6>.

34 Ian Micalled, Guido Rhodio, „Explanatory Memorandum „Advantages and disadvantages of directly elected local executive in the light of the principles of the European Charter of Local Self-Government“, Council of Europe, <https://rm.coe.int/advantages-and-disadvantages-of-directly-elected-local-executive-in-th/1680719116>.

35 „The Constitution of Japan“, Prime Minister’s Office of Japan, https://japan.kantei.go.jp/constitution_and_government_of_japan/constitution_e.html.

36 „Constitution of the Italian Republic“, Senato della Repubblica, https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf.

37 „Constitution [Ispanijos konstitucija]“, La Moncloa, <https://www.lamoncloa.gob.es/lang/en/espana/Paginas/constitution.aspx#:~:text=The%20Spanish%20Constitution%20of%201978,organisation%20of%20the%20Spanish%20State>.

38 „Hungary’s Constitution of 2011“, Constitute, https://www.constituteproject.org/constitution/Hungary_2011.pdf.

39 „Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo Nr. I-532 pakeitimo įstatymas“, TAR, 2014-07-11, Nr. 10139.

40 „Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymo Nr. I-533 3, 5, 10, 11, 13, 14, 16, 17, 19, 20, 22, 25, 27, 29, 40, 42, 45, 46 straipsnių pakeitimo ir įstatymo papildymo 25-1 straipsniu įstatymas“, TAR, 2014-07-11, Nr. 10138.

60-yje Lietuvos savivaldybių buvo renkami savivaldybės teritoriją apimančioje daugiamandatėje rinkimų apygardoje pagal proporcinę sistemą. Savivaldybės meras buvo renkamas tarybos narių iš tų pačių pagal proporcinę rinkimų sistemą išrinktų savivaldybės tarybos narių gretų. Tačiau nuo 2015 m. vykę rinkimai pradėti organizuoti taikant kelias rinkimų sistemas. Savivaldybės tarybos nariai kaip ir anksčiau buvo renkama daugiamandatėje rinkimų apygardoje pagal proporcinę rinkimų sistemą. O meras rinktas kiek kitaip. Jis buvo renkamas ne savivaldybės tarybos posėdžio metu, o vienmandatėje rinkimų apygardoje, apimančioje visą savivaldybę, daugumos rinkimų sistemos pagrindu. Kitaip tariant, merą nuo 2015 m. rinko ne savivaldybės tarybos nariai, o atitinkamos bendruomenės (savivaldybės) gyventojai. Nepaisant šių pokyčių tiesiogiai renkamas meras anksčiau turėtą savivaldybės tarybos nario statusą išsaugojo. Taip susiklostė situacija, kai praktiškai visi tarybos nariai, išskyrus vieną, buvo renkami pagal proporcinę rinkimų sistemą, o vienas – pagal daugumos rinkimų sistemą. Ir vienas jų buvo meras ir savivaldybės tarybos narys. Tai reiškė, kad, be kiekvienam savivaldybės tarybos nariui suteiktų teisių ir pareigų, tiesiogiai renkamas meras įgijo ir naujų, išskirtinai tik jam dėl ypatingo mero ir tarybos nario statuso priklausančių teisių ir pareigų. Pavyzdžiui, Vietos savivaldos įstatymo 13 straipsnio 9 dalyje buvo numatyta: „Savivaldybės tarybos sprendimai priimami posėdyje dalyvaujančių tarybos narių balsų dauguma. Jeigu balsai pasiskirsto po lygiai, lemia mero balsas. Jeigu meras posėdyje nedalyvauja, o balsai pasiskirsto po lygiai, laikoma, kad sprendimas nepriimtas.“⁴¹ Balsai laikomi pasiskirsčiusiais po lygiai tada, kai balsų „už“ gauta tiek pat, kiek „prieš“ ir „susilaikiusių“ kartu sudėjus⁴².

Taip pat atsirado pokyčių, susijusių ir su savivaldybės mero pašalinimu iš pareigų. Tada Vietos savivaldos įstatymo 19 straipsnio 3 dalyje buvo numatyta, kad „*meras netenka savo įgaliojimų prieš terminą, jeigu ne mažiau kaip 1/3 visų savivaldybės tarybos narių pareiškia nepasitikėjimą jais, savivaldybės taryba priima sprendimą atleisti merą, mero pavaduotoją ir už tokį sprendimą balsavo ne mažiau kaip 1/2 visų savivaldybės tarybos narių*“⁴³. Jeigu sprendimas atleisti merą dėl nepasitikėjimo nepriimamas, šį klausimą pakartotinai svarstyti buvo galima tik po pusės metų⁴⁴. O nuo 2015 m. tiesiogiai renkamo savivaldybės mero pašalinimo iš pareigų procedūra tapo gerokai sudėtingesnė. Merą iš pareigų pašalinti, remiantis tuomet galiojusiomis Vietos savivaldos įstatymo 25¹ straipsnio 3 dalies nuostatomis, buvo galima tik nustatytų įgaliojimų nevykdymo ar priesaikos sulaužymo atveju⁴⁵.

Kiekvieną kartą vertinant, ar savivaldybės meras, kuris yra ir tarybos narys, nevykdė įstatymuose nustatytų įgaliojimų ir / ar sulaužė priesaiką, buvo atsižvelgiama į savivaldybės mero ir tarybos nario teisinio statuso bei apkaltos procedūros ypatumus ir teismų suformuotą praktiką, pagal kurią visi valstybės pareigūnai turi vadovautis Konstitucija, teise ir

41 „Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1994-07-20, Nr. 55-1049.

42 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2021 m. balandžio 19 d. nutarimas“, TAR, 2023-05-03, Nr. 8338.

43 „Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1994-07-20, Nr. 55-1049.

44 *Ibid.*

45 *Ibid.*

jai paklusti, o Konstitucijai, teisei nepaklūstantys asmenys neturi eiti tokių pareigų, kurioms būtinas piliečių bendruomenės pasitikėjimas⁴⁶. Vis dėlto ne bet kokie savivaldybės mero ir sykiu tarybos nario veiksmai, neatitinkantys atskirų priesaikos ar įstatymų keliamų elgesio standartų, galėjo būti pripažįstami priesaikos sulaužymu ar įstatymuose nustatytų įgaliojimų nevykdymu⁴⁷. Tik šiuurškštūs nusižengimai, kylantys iš savivaldybės mero ir tarybos nario priesaikos ir įstatymuose įtvirtintų elgesio standartų, galėjo būti pripažinti savivaldybės mero ir tarybos nario priesaikos sulaužymu ir įstatymuose nustatytų įgaliojimų nevykdymu⁴⁸. Konstatavus šiuurškštčius pažeidimus ir pripažinus savivaldybės mero ir tarybos nario įgaliojimus nutrūkusiais anksčiau termino, remiantis tada galiojusiomis Vietos savivaldos įstatymo pataisomis, per pusę metų vienmandatėje apygardoje turėjo būti surengti nauji rinkimai, kai merą renkant iš tarybos narių to pavykdavo išvengti.

Tiesioginių merų rinkimais buvo siekiama didesnio rinkėjų aktyvumo. Vis dėlto 2015 m., t. y. pirmą kartą nepriklausomos Lietuvos istorijoje organizuojant tiesioginius merų rinkimus, žymių pokyčių rinkėjų aktyvumo kreivėje nepastebėta. Viena vertus, rinkimų metu balsavo 47,18 proc. rinkėjų, kai 2011 m. rinkimuose rinkėjų aktyvumas siekė 44,08 proc.⁴⁹ Kita vertus, nors galimybė merus rinkti tiesiogiai rinkėjų nepaskatino aktyviau dalyvauti rinkimuose ir pasinaudoti savo pilietine teise balsuoti, buvo pastebėta, kad 2015 m. vykusiuose savivaldybių tarybų rinkimuose sugadintų biuletenių skaičius buvo mažesnis nei ankstesniuose rinkimuose. Pavyzdžiui, jeigu 2011 m. rinkimų apylinkėse buvo rasta net 4,5 proc. negaliojančių rinkimų biuletenių⁵⁰, tai 2015 m. žymiai mažiau – 2,71 proc. mero rinkimuose ir 4,87 proc. tarybos narių rinkimuose⁵¹.

2. Konstitucijai prieštaraujantis teisinis reguliavimas

Nors 2014 metų birželio 26 d. priėmus Vietos savivaldos ir Savivaldybių tarybų rinkimų

46 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2004-05-26, Nr. 85-3094; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2004-12-18, Nr. 181-6708; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. gegužės 13 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2010-05-15, Nr. 56-2766.

47 „Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2016 m. birželio 17 d. išvada“, TAR, 2016-06-27, Nr. 17639. , Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2016 m. liepos 7 d. išvada“, TAR, 2016-07-15, Nr. 20605.

48 „Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2016 m. liepos 7 d. sprendimas administracine je byloje Nr. I-19-143/2016“, *Administracine jurisprudencija* 32 (2016): 112–130; „Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2018 m. vasario 28 d. is vada“, TAR, 2018-03-09, Nr. 3744.

49 „2011 m. Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimai“, Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija, https://www.vrk.lt/statiniai/puslapiai/2011_savivaldybiu_tarybu_rinkimai/output_lt/rezultatai_daugiamand_apygardose/rezultatai_daugiamand_apygardose1turas.html; „2015 m. Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimai“, Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija, https://www.vrk.lt/statiniai/puslapiai/2015_savivaldybiu_tarybu_rinkimai/output_lt/rezultatai_daugiamand_apygardose/rezultatai_daugiamand_apygardose1turas.html.

50 „2011 m. Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimai“, *supra note*, 49.

51 „2015 m. Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimai“, *supra note*, 49.

įstatymų pataisais daug metų brandinta tiesioginių mero rinkimų idėja buvo įgyvendinta, vis dėlto abejonių, ar pasirinkta įgyvendinimo forma atitinka pagrindinį šalies teisės aktą – Konstituciją, nesumažėjo. Tai buvo akivaizdu ir iš parlamentarų elgesio balsuojant dėl teisės aktų pataisų. Pavyzdžiui, už Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo pataisais, įteisinusias tiesioginius merų rinkimus, balsavo tik 81 Seimo narys, o 26 parlamento nariai arba susilaikė arba balsavo prieš⁵².

Siekiant išsklaidyti bet kokias abejones, 2019 m. rugsėjį 46 Seimo narių grupė kreipėsi į Lietuvos Respublikos Konstitucinį Teismą su prašymu ištirti, ar „Konstitucijos 119 straipsniui neprieštarauja Vietos savivaldos įstatymo 3 straipsnio 3 dalies 1 punktą (2014 m. birželio 26 d. redakcija) tiek, kiek jame nustatyta, kad savivaldybės tarybai vadovauja vienamandatėje rinkimų apygardoje tiesiogiai išrinktas savivaldybės tarybos narys – savivaldybės meras ir kad meras yra savivaldybės vadovas, vykdamas šiame ir kituose įstatymuose nustatytus įgaliojimus, 5 straipsnio 2 dalis (2014 m. birželio 26 d. redakcija) tiek, kiek“ joje, pasak Seimo narių grupės, „numatytos trys savarankiškos savivaldos institucijos (viešojo administravimo funkcijas įstatymų nustatyta tvarka atliekantys savivaldybės taryba, meras, savivaldybės vykdomoji institucija), 19 straipsnio 1 dalis (2014 m. birželio 26 d. redakcija), tiek kiek joje nustatyta, kad meras renkamas tiesiogiai savivaldybės tarybos įgaliojimų laikui, 20 straipsnio 2 dalis (2014 m. birželio 26 d. redakcija su vėlesniais pakeitimais) tiek, kiek pagal ją merui suteikti įgaliojimai peržengia savivaldos atstovaujamosios institucijos kompetencijos ribas“. Kitaip tariant, ar tiesiogiai išrinkto mero rinkimo būdas ir atskaitingumas gyventojams jam suteikia skirtingą nuo kitų savivaldybės tarybos narių, išrinktų pagal proporcinę rinkimų sistemą, statusą savivaldybės taryboje⁵³.

Kreipimosi autoriai rėmėsi 2002 m. Konstitucinio Teismo nutarimu, numatančiu, kad niekas kitas, tik „savivaldybių tarybos, įgyvendinančios Konstitucijos laiduojamą savivaldos teisę, gali sudaryti ir kitas valdingus įgalinimus turinčias savivaldybės institucijas, taip pat kitas savivaldybės įstaigas“⁵⁴.

2021 m. balandžio 19 d. nutarimu Konstitucinis Teismas pripažino, kad 2014 m. birželį Seimo priimtos „Vietos savivaldos ir Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymų svarbiausios nuostatos, susijusios su savivaldybių merų rinkimais ir įgaliojimais, prieštarauja Konstitucijos 119 straipsniui, įtvirtinančiam konstitucinius vietos savivaldos pagrindus“⁵⁵.

Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad „Konstitucijos 119 straipsnio 1, 2 dalyse įtvirtintas savivaldybių tarybų narių, kaip atitinkamos teritorinės bendruomenės atstovų, lygaus mandato (statuso) principas suponuoja tai, kad konstitucinis visų savivaldybės tarybos narių statusas yra vienodas nepaisant to, ar jie išrinkti taikant vieną (proporcinę arba

52 „Lietuvos Respublikos Seimo 2014 m. birželio 26 d. posėdžio stenograma“, Lietuvos Respublikos Seimas, https://e-seimas.lrs.lt/rs/legalact/TAK/60ba2580fdca11e3b62ec716086f051f/format/ISO_PDF/.

53 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2021 m. balandžio 19 d. nutarimas“, TAR, 2023-05-03, Nr. 8338.

54 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. gruodžio 24 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2003-02-25, 19-828; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. vasario 11 d. sprendimas“, *Valstybės žinios*, 2004-02-13, Nr. 24-740.

55 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2021 m. balandžio 19 d. nutarimas“, TAR, 2023-05-03, Nr. 8338.

mažoritarinę) rinkimų sistemą, ar skirtingas rinkimų sistemas (įstatymų leidėjui pasirinkus vadinamąją mišrią savivaldybių tarybų narių rinkimų sistemą). Tai reiškia, kad pagal Konstituciją kiekvienas savivaldybės tarybos narys atstovauja visai atitinkamai teritorinei bendruomenei, visi savivaldybės tarybos nariai yra lygūs, jie turi turėti vienodas galimybes dalyvauti savivaldybės tarybos darbe, be kita ko, vienodas teises būti išrinkti į pareigas savivaldybės taryboje, lygią balso teisę priimant savivaldybės tarybos sprendimus⁵⁶.

Konstitucinis Teismas taip pat pažymėjo, kad „Konstitucijoje nėra numatyta jokių konstitucinio savivaldybių tarybų narių lygaus mandato (statuso) principo išimčių, t. y. nėra numatyta jokių išskirtinį statusą turinčių savivaldybių tarybų narių“ – tą Konstitucinis Teismas jau buvo nurodęs 2004 m. vasario 11 d. nutarime⁵⁷. „Konstitucijoje numatyti būtent savivaldybių tarybų narių, o ne kurio nors išskirtinio nario, t. y. mero, rinkimai.“⁵⁸ Tai, be kita ko, buvo nurodyta dar 2002 m. gruodžio 24 d. Konstitucinio Teismo nutarime⁵⁹.

Kitaip tariant, nei viename Konstitucijos straipsnių nėra įtvirtintas tiesiogiai renkamo mero institutas, kas buvo numatyta 2014 m. birželį priimtuose Vietos savivaldos ar Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymuose.

„Vadinasi, Konstitucijoje nustatyta tvarka atitinkamai nepakeitus jos 119 straipsnio, jokių įstatymu negali būti nustatyta atitinkamos teritorinės bendruomenės tiesiogiai renkama vienasmenė savivaldybės valdžios ir viešojo administravimo institucija (mero pavadinimu), be kita ko, atsakinga už įstatymų, Vyriausybės bei savivaldybės tarybos sprendimų tiesioginį įgyvendinimą.“⁶⁰ Kitaip tariant, įstatymu negali būti nustatyta tai, ko nenumato šalies Konstitucija.

O pagal Konstitucinio Teismo nutarimo priėmimo metu galiojusį ir Vietos savivaldos bei Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymuose numatytą teisinį reglamentavimą, „pirma, meras yra tiesiogiai savivaldybės bendruomenės renkamas savivaldybės tarybos vadovas, t. y. jo išrinkimas į šias pareigas nepriklausė nuo savivaldybės tarybos narių valios“⁶¹.

„Antra, meras taip pat yra savivaldybės vadovas, t. y. savivaldybės, kaip įstatymo nustatyto valstybės teritorijos administracinio vieneto, be kita ko, jo bendruomenės, įgyvendinančios Konstitucijos laiduotą savivaldos teisę, vadovas, kuriam suteikti atitinkami vietos valdžios įgaliojimai.“⁶²

„Trečia, meras yra ir viešojo administravimo subjektas, kuriam suteikti atitinkami valdingi įgaliojimai, be kita ko, atlikti vykdomojo pobūdžio veiklą tiesiogiai įgyvendinant

56 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2021 m. balandžio 19 d. nutarimas“, TAR, 2023-05-03, Nr. 8338.

57 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. vasario 11 d. sprendimas“, *Valstybės žinios*, 2004-02-13, Nr. 24-740.

58 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2021 m. balandžio 19 d. nutarimas“, TAR, 2023-05-03, Nr. 8338.

59 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. gruodžio 24 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2003-02-25, Nr. 19-828.

60 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2021 m. balandžio 19 d. nutarimas“, TAR, 2023-05-03, Nr. 8338.

61 *Ibid.*

62 *Ibid.*

įstatymus, Vyriausybės nutarimus, savivaldybės tarybos sprendimus.⁶³ Tai reiškia, kad meras, kartu būdamas ir tarybos nariu, turi daugiau jam įstatymų suteiktų specifinių savarankiškų įgaliojimų nei kiti tarybos nariai ir kartu yra Konstitucijoje nenumatyta savivaldybės institucija, kuri nėra nei atstovaujamoji institucija (savivaldybės taryba), nei savivaldybės tarybos sprendimu sudaroma vykdomoji ar kitokia institucija, ką numato Konstitucijos 119 straipsnis.⁶⁴

Seimas, įgyvendindamas 2021 m. balandžio 19 d. Konstitucinio Teismo nutarimą ir atsižvelgdamas į tai, kad pagal 2021 m. balandžio mėn. „Vilmorus“ atliktą apklausą⁶⁵ 2022 m. balandį patvirtinto Konstitucijos 119 straipsnio pataisais, numatančias, kad „savivaldos teisė turi būti įgyvendinama ne tik per savivaldybių tarybas“, bet ir per savivaldybių merus, renkamus ketveriems metams šalies piliečių ir kitų nuolatinių administracinio vieneto gyventojų⁶⁶.

3. Teisinio reguliavimo, susijusio su mero teisiniu statusu, pokyčiai po Konstitucinio Teismo nutarimo

Konstitucijos 119 straipsnyje įtvirtinus tiesioginius merų rinkimus Seime, iš visų frakcijų atstovų buvo sudaryta darbo grupė naujos redakcijos Vietos savivaldos įstatymui parengti ir naujam merų įgaliojimų modeliui, pagal kurį „savivaldybės taryba būtų kolegiali vietos valdžios atstovaujamoji institucija, kurią sudarytų Lietuvos Respublikos rinkimų kodekso tvarka išrinkti tarybos nariai – savivaldybės bendruomenės atstovai [...] savivaldybės meras būtų vienasmenė vietos valdžios ir viešojo administravimo įgaliojimus turinti savivaldybės vykdomoji institucija, kurią rinktų nuolatiniai savivaldybės gyventojai“, ap-svarstyti⁶⁷.

2022 m. birželio 30 d., praėjus keliems mėnesiams po to, kai buvo priimtos Konstitucijos 119 straipsnio pataisais, buvo priimtas naujos redakcijos Vietos savivaldos įstatymas. Jame, remiantis 2021 m. balandžio 19 d. Konstitucinio Teismo nutarimu, buvo įtvirtintas naujas savivaldos modelis, numatantis, kad nuo 2023 m. balandžio 1 d. už savivaldos teisės įgyvendinimą bus atsakinga savivaldybės atstovaujamoji institucija – savivaldybės taryba, neturinti vienasmenio formalaus vadovo, sudaryta tik iš vienodą statusą turinčių

63 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2021 m. balandžio 19 d. nutarimas“, TAR, 2023-05-03, Nr. 8338.

64 *Ibid.*

65 „Vilmorus“ apklausos duomenimis, daugiau nei 80 proc. Lietuvos gyventojų nuomone, meras turi būti renkamas tiesiogiai. „Seimas ėmėsi tiesioginių merų rinkimų: opozicija mato spragų, bet rinksis „mažesnę blogį“, LRT.lt, 2021 m. spalio 12 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1518441/seimas-emesi-tiesioginiu-meru-rinkimu-opozicija-mato-spragu-bet-rinksis-mazesni-blogi>.

66 „Lietuvos Respublikos Konstitucijos 67, 119, 122, 124, 141 ir 143 straipsnių pakeitimo įstatymas“, TAR, 2022-04-21, Nr. 8142.

67 „Lietuvos Respublikos Seimo Teisės departamento išvada „Dėl Vietos savivaldos įstatymo Nr. I-533 pakeitimo įstatymo projekto““, 2022-05-10, Nr. XIVP-1580.

savivaldybės tarybos narių, ir savivaldybės vykdomoji institucija – savivaldybės meras⁶⁸.

Naujasis teisinis reguliavimas mero teisinį statusą pakeitė iš esmės. Pagal iki 2023 m. balandžio 1 d. galiojusios Vietos savivaldos įstatymo redakcijos 3 straipsnio 3 dalies 1 punktą, meras buvo ne tik savivaldybės atstovaujamosios institucijos – savivaldybės tarybos narys ir vadovas, bet ir atskiros nuo savivaldybės tarybos vienasmenės savivaldybės institucijos – savivaldybės kaip valstybės teritorijos administracinio vieneto vadovas, turintis vietos valdžios ir viešojo administravimo įgaliojimus⁶⁹. Po 2023 m. balandžio 1 d., remiantis Vietos savivaldos įstatymo 3 straipsnio 3 dalies nuostatomis, meras tapo vienintele vietos valdžios ir viešojo administravimo įgaliojimus turinčia savivaldybės vykdomąja institucija, atskaitinga savivaldybės tarybai, kaip savivaldybės bendruomenės atstovaujamajai institucijai, už savo ir visos savivaldybės tarybos veiklą⁷⁰.

Jeigu pagal iki 2023 m. balandžio 1 d. galiojusį teisinį reglamentavimą savivaldybės meras tuo pačiu metu buvo ir savivaldybės tarybos narys⁷¹, tai po balandžio 1 d. savivaldybės meras tarybos nario teisių ir pareigų neturi. Meras tarybos posėdžiuose balsuoti negali. Tokie apribojimai taikomi ir tarybos nariui, kuris, remiantis Vietos savivaldos įstatymo 30 straipsnio 3 dalies nuostatomis, mero pareigas eina laikinai⁷².

Vis dėlto tam tikri aktualūs įgaliojimai savivaldybės tarybai ir merui kaip jos pirmininkui pagal anksčiau galiojusį teisinį reglamentavimą išliko. Pavyzdžiui, merui palikta teisė planuoti tarybos darbą, nustatyti ir sudaryti tarybos posėdžių darbotvarkių projektus ir teikti tarybos sprendimų projektus (17 straipsnio 12 dalis, 27 straipsnio 2 dalies 4 punktas), šaukti savivaldybės tarybos posėdžius (17 straipsnio 9 dalis) ir jiems pirmininkauti (be teisės balsuoti) (17 straipsnio 4 dalis), pranešti apie savivaldybės tarybos posėdžius tarybos nariams ir kitiems suinteresuotiems asmenims (17 straipsnio 14 dalis), pasirašyti tarybos sprendimus ir posėdžių, kuriems pirmininkavo, protokolus (17 straipsnio 21 dalis) ir t. t. Kita vertus, jeigu anksčiau atstovaujamoji vietos savivaldos institucija (savivaldybės taryba) pati buvo atsakinga už savo veiklos planavimą, nuo 2023 m. balandžio 1 d. galiojanti Vietos savivaldos įstatymo redakcija ir šioje srityje įnešė pokyčių. Nuo šiol, kaip numato Vietos savivaldos įstatymo 27 straipsnio 2 dalies 4 punktas, atstovaujamoji vietos savivaldos institucija savo posėdžių darbotvarkių projektus sudarys ne pati, o jai atskaitinga vykdomoji institucija – savivaldybės meras. Tačiau toks teisinis reglamentavimas kelia nemažai abejonių.

Vietos savivaldos įstatymas išskiria išimtinę ir paprastąją savivaldybės tarybos kompetenciją. Vietos savivaldos įstatymo 3 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad „išimtinė savivaldybės tarybos kompetencija – Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir įstatymų nustatyta kompetencija, kurios savivaldybės meras negali perimti, kišti į ją, jos įgyvendinti. Savivaldybės

68 „Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1994-07-20, Nr. 55-1049.

69 *Ibid.*

70 *Ibid.*

71 „Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymas“, TAR, 1994-07-20, Nr. 55-1049.

72 *Ibid.*

taryba negali atsisakyti savo išimtinės kompetencijos ar perduoti jos savivaldybės merui⁶. Vietos savivaldos įstatymo 16 straipsnio 1 dalis numato, kad „savivaldybės taryba savo įgaliojimus įgyvendina kolegialiai savivaldybės tarybos posėdžiuose. Savivaldybės taryba svarstomais klausimais priima sprendimus ir kontroliuoja, kaip jie įgyvendinami⁶. To paties straipsnio 2 dalyje numatyta, kad „savivaldybės tarybos veikla tarp savivaldybės tarybos posėdžių tęsiama savivaldybės tarybos komitetuose, komisijose, savivaldybės kolegijoje [...]“⁶. Taigi, savivaldybės tarybos posėdžiai yra svarbiausias savivaldybės veiklos formatas, kurio pagrindu taryba kaip kolegialus organas priima sprendimus ir priima sprendimus tarybos kompetencijai priklausančiais klausimais.

O Vietos savivaldos įstatyme įtvirtinus, kad tarybos posėdžių darbotvarkių projektus rengia, tarybos sprendimų projektus teikia, apie tarybos posėdį informuoja, tarybos posėdžiams pirmininkauja, tarybos posėdžių protokolus ir priimtus tarybos sprendimus pasirašo ne atstovaujamosios institucijos atstovas – tarybos narys, o savivaldybės vykdomosios valdžios atstovas – meras, kyla pagrįstų abejonių, ar taip į savivaldybės atstovaujamosios institucijos pagrindinę veiklą nesikiša savivaldybės vykdomoji institucija, kurios priedermė yra vykdyti atstovaujamosios institucijos priimtus sprendimus, bet ne organizuoti jos veiklą⁷³. Juk savivaldybės meras, sudarydamas tarybos posėdžio darbotvarkės projektą, gali savo nuožiūra nuspręsti, kuriuos klausimus į darbotvarkę įtraukti. Kitaip tariant, tokiu teisiniu reglamentavimu savivaldybės merui suteikiamas įrankis formuoti savivaldybės tarybos veiklą, jos kryptį ir pan.

Tačiau tai iš dalies prieštarauja mero atskaitingumo savivaldybės tarybai principui. Vietos savivaldos įstatymo 4 straipsnio 3 punkte numatyta, kad „meras yra atskaitingas atstovaujamajai institucijai“, 15 straipsnio 5 dalyje numatyta, kad „savivaldybės taryba reglamento nustatyta tvarka prižiūri merą ir kitus subjektus, tiesiogiai įgyvendinančius valstybines (perduotas savivaldybėms) funkcijas“, 27 straipsnio 2 dalies 2 punkte numatyta, kad meras „iki kiekvienų einamųjų metų birželio 15 dienos savivaldybės tarybai raštu atsiskaito, kaip įgyvendinami įstatymai, Vyriausybės nutarimai, savivaldybės tarybos sprendimai, kaip vykdomas savivaldybės biudžetas ir naudojami kiti piniginiai ištekliai“ ir t. t.⁷⁴

Todėl vienas iš sprendimų, kaip išvengti šių rizikų, – Vietos savivaldos įstatyme numatyti, kad savivaldybės meras, kaip ir kiti asmenys, gali siūlyti klausimus įtraukti į savivaldybės tarybos posėdžių darbotvarkę, tačiau negali jos sudaryti.

Kita vertus, mero atliekamos koordinavimo funkcijos bus išimtinai techninio pobūdžio ir savivaldybės tarybai nesukels teisinių pasekmių. Vietos savivaldos įstatymo 17 straipsnio 13 dalyje numatyta, kad „savivaldybės tarybos posėdžio metu tvirtinant posėdžio darbotvarkę parengtas savivaldybės tarybos posėdžio darbotvarkės projektas gali būti papildytas ar pakeistas savivaldybės tarybos sprendimu komiteto, komisijos, frakcijos, grupės, mišrios

73 „Regionų apygardos administracinio teismo 2021 m. gegužės 18 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. e14-4408-554/2021“, https://vaistaiga.lrv.lt/uploads/vaistaiga/documents/files/Kauno%20sprendimas%2005_19.pdf.

74 „Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymas“, TAR, 1994-07-20, Nr. 55-1049.

grupės, savivaldybės kolegijos, opozicijos lyderio ar 1/3 dalyvaujančių posėdyje tarybos narių siūlymu, jeigu dėl siūlomų papildomai įtraukti klausimų sprendimų projektai yra įregistruoti ne vėliau kaip likus 24 valandoms iki posėdžio pradžios⁷⁵. Nors panašu, kad šia teisės norma pasinaudoti bus įmanoma tik išimtiniais atvejais, kadangi pagal Vietos savivaldos įstatymo 17 straipsnio 11 dalį „savivaldybės tarybos posėdžiuose svarstomi tik tie klausimai, dėl kurių reglamento nustatyta tvarka yra pateikti pagal suteiktus įgaliojimus komitete apsvarstyti sprendimų projektai“⁷⁶.

Verta pastebėti, kad meras „pirmininkauja“ ne tik tarybos posėdžiams, bet ir savivaldybės patariamiesiems organams. Pavyzdžiui, Vietos savivaldos įstatymo 18 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad „savivaldybės tarybos įgaliojimų laikui iš mero, vicemerų, savivaldybės administracijos direktoriaus, savivaldybės tarybos komitetų pirmininkų, Etikos komisijos pirmininko, Antikorupcijos komisijos pirmininko ir opozicijos lyderio savivaldybės tarybos sprendimu sudaroma savivaldybės kolegija“, kuri svarsto tokius klausimus kaip mero politinio (asmeninio) pasitikėjimo valstybės tarnautojų pareigybių skaičiaus nustatymas; rekomendacijų dėl detaliųjų planų teikimas merui ir t. t.

Savivaldybės mero ir savivaldybės tarybos funkcijų susipynimas matyti ir Vietos savivaldos įstatymo 27 straipsnio 2 dalies 13 punkte, nurodančiame, kad savivaldybės meras savo kompetencijos klausimais iš savivaldybės tarybos narių gali sudaryti darbo grupes⁷⁷. Tai reiškia, kad savivaldybės vykdomoji institucija (meras) atstovaujamosios institucijos (savivaldybės tarybos), kuriai jis ir yra atskaitingas, narių pagrindu sudaro darbo grupes. Tai vėl kelia klausimų dėl tokio teisinio reglamentavimo atitikties savivaldybės tarybos viršenybės⁷⁸ ir mero atskaitingumo savivaldybės tarybai principams.

Naujame Vietos savivaldos įstatyme atsirado naujovių, susijusių ir su vicemero institutu. Jeigu pagal iki 2023 m. balandžio 1 d. galiojusią Vietos savivaldos įstatymo redakciją vicemeras, tada įvardytas kaip mero pavaduotojas, buvo ir savivaldybės tarybos narys, tai po 2023 m. balandžio 1 d. vicemeras tapo politinio asmeninio pasitikėjimo valstybės tarnautoju (Vietos savivaldos įstatymo 32 straipsnio 1 dalis). Jeigu anksčiau mero pavaduotoju galėjo tapti tarybos narių balsų daugumos išrinktas tarybos narys, tai, pasikeitus teisiniam reglamentavimui, jeigu savivaldybės taryba du kartus iš eilės nepritaria teikiamai kandidatūrai į vicemero pareigas, meras turi teisę savo sprendimu savivaldybės tarybai teiktą kandidatą paskirti vicemeru⁷⁹. Tačiau, jeigu savivaldybės tarybai pirmą kartą nepritarus vicemero kandidatūrai, meras teikė kito asmens kandidatūrą į vicemero pareigas, meras turi teisę savo sprendimu vicemeru paskirti pasirinktinai vieną iš savivaldybės tarybai teiktų

75 „Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymas“, TAR, 1994-07-20, Nr. 55-1049.

76 *Ibid.*

77 *Ibid.*

78 Savivaldybės tarybos viršenybės prieš jai atskaitingas institucijas principas pirmą kartą paminėtas 2008 m. Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatyme. „Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymo pakeitimo įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2008-10-01, Nr. 113-4290.

79 „Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymas“, TAR, 1994-07-20, Nr. 55-1049.

kandidatų į vicemero pareigas⁸⁰. Tai reiškia, kad dabar meras gali pats nuspręsti, koks asmuo bus vicemeru. Taryba atlieka daugiau patariamąją funkciją.

Kaip ir anksčiau, jeigu meras dėl tam tikrų priežasčių, pavyzdžiui, negalės eiti savo pareigų, merą pavaduos vicemerai (mero pavaduotojas). Vietos savivaldos įstatymo 30 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad „*merą pavaduoja mero paskirtas vicemerai, kai: 1) meras dėl atostogų, laikinojo nedarbingumo ar kitų pateisinamų priežasčių laikinai neina savo pareigų; 2) mero įgaliojimai sustabdyti teismo nutartimi*“. Tačiau šiuo atveju savivaldybės merą pavaduos ne savivaldybės gyventojų rinktas tarybos narys, o politinio (asmeninio) pasitikėjimo valstybės tarnautojas.

Merą pavaduojančio vicemero įgaliojimai bus siauresni nei mero. Merą pavaduojantis vicemerai nevykdys tokių įgaliojimų kaip tarybos posėdžių darbotvarkių projektų sudarymas ir tarybos sprendimų projektų teikimas, tarybos posėdžių šaukimas ir pirmininkavimas jiems; tarybos sprendimų ir posėdžių protokolų pasirašymas; priėmimas į pareigas ir atleidimas iš jų biudžetinių įstaigų ir viešųjų įstaigų vadovų; detaliųjų planų ir vietovės lygmens specialiojo teritorijų planavimo dokumentų tvirtinimas ir t. t. Šiuos mero įgaliojimus vykdys laikinai tarybos paskirtas tarybos narys⁸¹. Vicemerui pavaduojant merą, detaliųjų planų ir vietovės lygmens specialiojo teritorijų planavimo ir žemėtvarkos planavimo dokumentų tvirtinimą, taip pat savivaldybės valdomo išlikusio nekilnojamojo turto nuosavybės teises religinėms bendruomenėms ir bendrijoms atkūrimą, remiantis Vietos savivaldos įstatymo 30 straipsnio 2 dalies nuostatomis, vykdys savivaldybės taryba. Vis dėlto kyła abejonių, kaip teisinis reglamentavimas, numatantis, kad savivaldybės taryba, nesant mero, priima sprendimus dėl detaliųjų planų, dera su Lietuvos Respublikos teritorijų planavimo įstatymo 27 straipsnio 4 dalimi, numatančia, kad „*detaliuosius planus tvirtina meras*“.

Taigi, jeigu pagal iki 2023 m. balandžio 1 d. įsigaliojusį teisinį reglamentavimą merui neinanant pareigų jas buvo pavesta atlikti vienam asmeniui, tai dabar mero įgaliojimai jo pavadavimo metu bus paskirstyti keliems asmenims – vicemerui ir tarybos paskirtam tarybos nariui.

Naujuoju vietos savivaldos teisiniu reglamentavimu buvo siekiama išgryninti, kokias teises ir pareigas meras turi įgyvendinti asmeniškai, o kokias gali pavesti politinio (asmeninio) pasitikėjimo pagrindu skiriamam savivaldybės administracijos direktoriui. Be to, ir savivaldybės mero galios buvo išplėstos savivaldybės administracijos direktoriaus sąskaita. Pavyzdžiui, savivaldybės biudžeto parengimas ir vykdymas priklauso merui, o ne administracijos direktoriui, kaip buvo iki šiol. Tačiau įstatymų leidėjas nenumatė, ar savivaldybės meras, kaip vykdomoji savivaldybės institucija, gali panaikinti / pakeisti ankstesnius savivaldybės administracijos direktoriaus atitinkamais klausimais priimtus sprendimus.

Teisinio apibrėžtumo ir aiškumo stokoja ir mero bei savivaldybės administracijos direktoriaus funkcijų atskyrimas. Pavyzdžiui, viena iš savarankiškų savivaldybės funkcijų yra leidimų (licencijų) išdavimas (Vietos savivaldos įstatymo 6 straipsnio 39 punktas). Jeigu

80 „Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymas“, TAR, 1994-07-20, Nr. 55-1049.

81 *Ibid.*

pagal ankstesnę Vietos savivaldos įstatymo redakciją leidimus prekybai ir renginiams išduodavo savivaldybės administracijos direktorius, tai dabar pagal Vietos savivaldos įstatymo 34 straipsnio 6 dalies 7 punktą savivaldybės administracijos direktorius gali išduoti tik leidimus naudoti žūklės plotus vandens telkiniuose. Ar taryba šią savarankišką funkciją gali perduoti savivaldybės merui, o jis – savivaldybės administracijos direktoriui, įstatymų leidėjas aiškiai neapibrėžia.

Vietos savivaldos įstatymo 27 straipsnio 2 dalies 3 punkte numatyta, kad meras administruoja savivaldybės turtą, o to paties įstatymo 22 straipsnio 3 dalies 3 punkte numatyta, kad savivaldybės administracija organizuoja ir kontroliuoja savivaldybės turto valdymą ir naudojimą. Kaip turėtų būti atskirtos administravimo funkcijos nuo organizavimo įstatymų leidėjas taip pat nenurodo. Taip pat nėra išspręsti ir klausimai, susiję su savivaldybės išdo pavedimų kitiems valdytojams, dotacijų ir kitų finansavimo sutarčių, kai lėšos gaunamos į savivaldybės biudžetą pasirašymu ir t. t.

Dar viena naujos redakcijos Vietos savivaldos įstatyme atsiradusi naujovė – mero teisė „vetuoti“ savivaldybės tarybos priimtą teisės aktą. Žodis „veto“⁸² yra lotyniškos kilmės ir reiškia „draudžiu“.

Vietos savivaldos įstatymo 28 straipsnio 1 dalis numato, kad „*meras turi teisę ne vėliau kaip per 5 darbo dienas motyvuotai grąžinti savivaldybės tarybos priimtus teisės aktus savivaldybės tarybai pakartotinai svarstyti*“. Tokiu atveju savivaldybės meras, vadovaudamasis veto teise, tam tikra prasme gali dalyvauti savivaldybės tarybos teisės aktų priėmimo procese, ir pasitelkęs veto priversti tarybos narius ieškoti kompromisų, keisti savo poziciją. Vis dėlto nėra aišku, kokius tarybos teisės aktus meras galės vetuoti, kaip ši teisė bus įgyvendinama dėl savivaldybės tarybos teisės akto, priimto savivaldybės administracijos parengto sprendimo projekto pagrindu ir t. t.

Dar vienas aspektas, susijęs su savivaldybės mero „veto“ teise, yra tarybos posėdžio sušaukimas pasinaudojus veto teise. Vietos savivaldos įstatymo 28 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad „*meras, motyvuotai grąžinęs savivaldybės tarybai jos priimtą teisės aktą pakartotinai svarstyti, šaukia savivaldybės tarybos posėdį reglamento nustatyta tvarka*“. Tačiau neaišku ir tai, per kiek laiko savivaldybės taryba pakartotinai jos priimtą teisės aktą privalo apsvarstyti, pavyzdžiui, per du mėnesius ir pan.

Naujos redakcijos Vietos savivaldos įstatyme taip pat numatyta, kad savivaldybės administracijai vadovauja savivaldybės administracijos direktorius, kuris tiesiogiai ir asmeniškai atsako merui už įstatymų, įstatymų įgyvendinamųjų teisės aktų, Vyriausybės, savivaldybės tarybos, mero sprendimų įgyvendinimą savivaldybės teritorijoje jo kompetencijai priskirtais klausimais⁸³. Tačiau, vertinant šios funkcijos svarbą, savivaldybės administracijos direktoriui priskirta pareiga įgyvendinti įstatymus, Vyriausybės nutarimus, savivaldybės tarybos sprendimus, turėtų būti priskirta tik merui ir neturėtų būti perduodama kitoms

82 Gediminas Mesonis, „Prezidento veto stabdžių ir atsvarų sistemoje: efektyvumo teorinės ir praktinės prielaidos“, *Jurisprudencija* 64, 56 (2005): 84–91.

83 „Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymas“, TAR, 1994-07-20, Nr. 55-1049.

institucijoms ar valstybės tarnautojams. Mero skiriamiems politinio asmeninio pasitikėjimo valstybės tarnautojams (vicemerui ar savivaldybės administracijos direktoriui) galėtų būti tik pavedama merui padėti atlikti tam tikras funkcijas, bet ne jas atlikti už merą.

Išvados:

1. Nuo 2014 m. įstatymų leidėjo požiūris į savivaldybės mero institutą kito. Remiantis 2021 m. balandžio 19 d. Konstitucinio Teismo nutarimu, įtvirtintas naujas savivaldos modelis, numatantis, kad nuo 2023 m. balandžio 1 d. 60 savivaldybių bendruomenėms Konstitucijoje laiduotą savivaldos teisę įgyvendins ne viena institucija, o už savivaldos teisės įgyvendinimą savivaldybės bendruomenės interesais bus atsakingos dvi institucijos: savivaldybės atstovaujamoji institucija – savivaldybės taryba, neturinti vienasmenio formalaus vadovo, sudaryta tik iš vienodą statusą turinčių savivaldybės tarybos narių, ir savivaldybės vykdomoji institucija – savivaldybės meras.
2. Vietos savivaldos įstatyme įtvirtintas teisinis reglamentavimas, numatantis, kad tarybos posėdžių darbotvarkių projektus rengia, tarybos sprendimų projektus teikia, apie tarybos posėdį informuoja, tarybos posėdžiams pirmininkauja, tarybos posėdžių protokolus ir priimtus tarybos sprendimus pasirašo ne atstovaujamosios institucijos atstovas – tarybos narys, o savivaldybės vykdomosios valdžios atstovas – meras, kelia pagrįstų abejonių dėl atitikimo Vietos savivaldos įstatymo 4 straipsnio 3 dalyje įtvirtintam savivaldybės mero atskaitingumo savivaldybės tarybai principui.
3. Naujos redakcijos Vietos savivaldos įstatymas stokoja teisinio apibrėžtumo ir aiškumo mero ir savivaldybės administracijos direktoriaus funkcijų atskyrimo prasme.
4. Vietos savivaldos įstatyme įtvirtinta mero veto teisė. Vadovaudamasis veto teise meras tam tikra prasme gali dalyvauti savivaldybės tarybos sprendimų priėmimo procese, ir pasitelkęs veto priversti tarybos narius ieškoti kompromisų, keisti savo poziciją. Tačiau nėra aišku, kaip ši teisė bus įgyvendinama dėl savivaldybės tarybų sprendimų, priimtų savivaldybės administracijos parengtų sprendimų projektų pagrindu ir t. t. Vietos savivaldos įstatyme taip pat nenumatyta, per kiek laiko savivaldybės taryba pakartotinai jos priimtą teisės aktą privalo apsvarstyti, pavyzdžiui, per du mėnesius ir pan.

Pasiūlymai

1. Vietos savivaldos įstatyme numatyti, kad savivaldybės meras, kaip ir kiti Vietos savivaldos įstatyme išvardinti asmenys, gali siūlyti klausimus įtraukti į savivaldybės

tarybos posėdžių darbotvarkę, tačiau negali jos sudaryti. Darbotvarkę galėtų sudaryti savivaldybės tarybos paskirtas tarybos narys.

2. Vietos savivaldos įstatyme numatyti, per kokį laikotarpį savivaldybės taryba turi pakartotinai apsvarstyti savivaldybės mero vetuotą teisės aktą.

MAYORAL ELECTIONS IN THE REPUBLIC OF LITHUANIA: THE DEVELOPMENT OF LEGAL REGULATION AND ITS LATEST CHANGES

Milda Vainiūtė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Laura Matjošaitytė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *The organisation of the activities of self-government institutions is the basis of every democratic system. Therefore, it is essential that the legal acts regulating these issues, and first of all the Constitution and the laws corresponding to it, do not constrain municipalities – the administrative units of the state territory – when implementing such vital principles of self-government as representative democracy, independence and freedom of activity, responsibility to the municipal community and others.*

This article reveals how, since the adoption of the Constitution of the Republic of Lithuania in 1992 and until recently, the provisions of this essential state legal act have been changed, related to the legal status and role of one of the institutions implementing the right of self-government – the mayor – and the reasons that led to these changes. The ordinary legal regulation caused by such changes is also analysed. In addition, insights are provided as to which provisions of the currently valid legal acts, in the authors' opinion, are flawed, and how they should be adjusted for local self-government to be effective and meet the expectations of the population.

Keywords: *local government; municipality; municipal council; municipal mayor; direct elections.*

Milda Vainiutė, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Viešosios teisės instituto profesorė, socialinių mokslų (teisė) daktarė. Mokslinių tyrimų kryptys: žmogaus teisės, parlamento teisė, valstybės valdžios institucijų sąranga, valstybės forma.

Laura Matjošaitytė, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Viešosios teisės instituto lektorė. Mokslinių tyrimų kryptys: rinkimų teisė, žmogaus teisės.

Milda Vainiutė, Professor at the Institute of Public Law at the Law School at Mykolas Romeris University, Doctor of Social Sciences (Law). Research interests: human rights, parliamentary law, structure of state authorities, state form.

Laura Matjošaitytė, Lecturer at the Institute of Public Law at the Law School at Mykolas Romeris University. Research interests: electoral law, human rights.

ASMENS TEISĖS ATSIŠAKYTI ATLIKTI KARO TARNYBĄ DĖL VIDINIŲ ĮSITIKINIMŲ REGLAMENTAVIMAS LIETUVOJE IR TARPTAUTINĖJE TEISĖJE

Tomas Proškus

Lietuvos kariuomenės Karo prievolės ir komplektavimo tarnyba
Elektroninis paštas: tomas.proskus@gmail.com

Pateikta 2023 m. gegužės 7 d., parengta spaudai 2023 m. spalio 22 d.

DOI: 10.13165/JUR-23-30-2-03

Santrauka. *Asmens teisė atsakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų tarptautinėje teisėje turi seną tradiciją. Tokia teisė nepriklausomos Lietuvos Respublikos nacionalinėje teisėje yra reguliuojama alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos instituto, kuris buvo įtvirtintas 1996 m. karo prievolės įstatyme. Per daugiau nei du dešimtmečius alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos egzistavimo nacionalinėje teisėje šis institutas nesulaukė itin reikšmingų pokyčių, kurie atitiktų šiuo metu egzistuojančią tarptautinę teisę ir Europos Žmogaus Teisių Teismo teisės aiškinimo praktiką. Atsižvelgus į tai, šiame tyrime, pasitelkus užsienio tarptautinės teisės normas ir Europos Žmogaus Teisių Teismo teisės aiškinimo praktiką, atskleidžiamas Lietuvos Respublikos nacionalinės teisės normų ir nacionalinių teismų teisės aiškinimo santykis su transnacionaline asmens teise atsakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų. Atlikus tyrimą, daroma išvada, kad Lietuvos Respublikos nacionalinė teisė neatitinka tarptautinės teisės normų ir Europos Žmogaus Teisių Teismo formuojamos teisės aiškinimo praktikos, todėl turėtų būti adaptuojama inkorporuojant gerąją tarptautinę teisės praktiką asmenų teisės atsakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų atžvilgiu.*

Reikšminiai žodžiai: *alternatyvioji tarnyba; karo tarnyba; teisė atsakyti atlikti karo tarnybą; vidiniai įsitikinimai.*

Įvadas

Karo tarnyba yra valstybinis įsipareigojimas, kurio prisiėmimas kyla iš tam tikrų istorinių ir politinių aplinkybių. Karo tarnybos atlikimas gali sukelti nepatogumų, taip pat tam tikro masto žalą kiekvienam asmeniui dėl tarnybos pobūdžio ir trukmės, kadangi daugumai asmenų reikia pakeisti įprastą gyvenimo režimą. Nepaisant to, visiems asmenims turi būti užtikrinta asmens laisvė ir pagrindinės teisės, kurios apima ir teisę atsakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų. Ši teisė pripažįstama daugelyje šalių ir ja yra išreikšiamas objektyvus ir sąmoningas atsakymas atlikti karo tarnybą tam tikru momentu. Ši teisė yra grindžiama individo sąžinės laisve ir galimybe laisvai išreikšti savo nuomonę ir tikėjimą, t. y. asmuo gali atsakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų. Valstybė turėtų užtikrinti, kad šios teisės laikymasis nebūtų baudžiamas, o asmens teisė atsakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų būtų gerbiama ir laikoma viena iš pagrindinių žmogaus teisių. Tai svarbu ne tik siekiant apsaugoti asmens teises, bet ir norint užtikrinti teisingumą ir demokratiją visuomenėje.

Tokia teisė plačiąja prasme yra suprantama kaip teisė atsakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų, o tokią teisę realizuojantis subjektas (asmuo) įgyja sąmoningo prieštarautojo (angl. *conscious objector*) statusą¹. Tai toks asmuo, kuris atsisako vykdyti tam tikrą pareigą, kuri yra numatyta teisės aktuose, dėl savo vidinių įsitikinimų ar sąžinės pasirinkimų. Tai gali būti įvairios pareigos, t. y. ne tik karinės, tačiau, pavyzdžiui, ir medicininės², kadangi toks asmuo gali būti įsitikinęs, kad tam tikrų pareigų vykdymas prieštarauja jo moraliniams ir / ar etiniams (sąžinės) principams. Tokie asmenys dažniausiai siekia gauti oficialų pripažinimą ir atleidimą nuo pareigų, kurios kitu atveju pažeistų tokių asmenų tikėjimą arba sąžinę. Tai gali būti valstybinės institucijos, teismai ar už tam tikras viešojo sektoriaus administravimo sritis atsakingi administraciniai subjektai pagal atitinkamus nacionalinio reglamentavimo klausimus. Tokie asmenys gali patirti diskriminaciją ar persekiojimą, tačiau daugelyje šalių tokių asmenų statusas yra teisiškai pripažįstamas ir saugotinas teisės. Asmenys, atsisakantys atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų, gali ieškoti alternatyvių būdų, kaip atlikti savo pareigas, kurios netrukdytų jų moraliniams ar etiniams principams, tačiau sykiu prisidėtų prie viešojo intereso. Tai gali būti tam tikra asmeninė veikla, socialinės tarnybos ar kita panaši veikla kaip alternatyva ar atitikmuo pirminei pareigai, kilusiai tokio asmens atžvilgiu.

Tarptautinė teisė ir tarptautinės teisės aiškinimo praktika aiškiai ir nedviprasmiškai numato tokių asmenų statuso teisinę apsaugą, idant tokie asmenys galėtų nevaržomai naudotis savo teisėmis ir laisvėmis. Daugumos valstybių, ypač Europos Sąjungos valstybių narių, piliečiai gali laisvai naudotis savo sąžinės ir tikėjimo laisve, kuri yra suprantama

-
- 1 Austin Riede, „Conscience, Doubt, and the Militarized Body in Pain“, *The Journal of the Modernist Studies Association* 7, 3 (2023), <https://doi.org/10.26597/mod.0254>.
 - 2 Cynthia Jones-Nosacek, „Conscientious Objection, Not Refusal: The Power of a Word“, *The Linacre Quarterly*, 88, 3 (2021): 242–246, <https://doi.org/10.1177/0024363921100827>.

kaip viena pagrindinių teisių tarptautinėje teisėje. Asmenys taip pat turi teisę į sąžinės ir tikėjimo laisvę ir teisę šioje srityje laikytis savo įsitikinimų. Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT) sprendimais nustatyta, kad tokie asmenys gali naudoti savo sąžinės ir tikėjimų laisvę, kurią apsaugo Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (toliau – EŽTK) ir jos protokolai³. Tarptautinių teismų sprendimuose taip pat pripažįstama, kad valstybės turi teisę reikalauti iš savo piliečių tam tikrų pareigų, tačiau taip pat turi suteikti alternatyvius būdus, kad asmenys, atsisakantys atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų, galėtų laikytis savo įsitikinimų ir laikytis savo sąžinės, tačiau tuo pačiu metu atliktų pareigą valstybei, t. y. pareigos valstybei ir asmeninių įsitikinimų integralumo problemika⁴ turėtų būti išspręsta per moralinės kategorijos kontekstą – sąžinės laisvės – ryšį su pamatine žmogaus teise ir laisve – sąžinės laisve⁵.

Temos aktualumą ir naujumą pagrindžia tai, kad asmens teisė atsisakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų tarptautinėje teisėje turi seną tradiciją. Nors iš esmės neegzistuoja tikslus šios teisės apibrėžimas, tačiau šios teisės atsiradimas ir įsitvirtinimas tarptautinėje teisėje yra siejamas su demokratizacija⁶, o tarptautiniame kontekste tokia teisė yra suprantama kaip asmens teisė atsisakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų, jeigu asmens atsisakymas paremtas rimtu ir nenugalimu konfliktu tarp asmeniui kylančios pareigos atlikti karo prievolę (karo tarnybą) ir jo sąžinės, intensyvių ir neapsimestinių religinių ar kitokių vidinių įsitikinimų. Naujausia EŽTT praktika, apimanti ir Lietuvos nacionalinės teisės reglamentavimą, dėl asmenų, atsisakančių atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų, rodo Lietuvos nacionalinės teisės trūkumus ir neteisingą tarptautinės teisės inkorporavimą į Lietuvos nacionalinę teisę.

Kaip jau buvo minėta, teisė atsisakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų neturi konkretaus apibrėžimo, todėl būtent teisės atsisakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų samprata tarptautinėje teisėje ir tokios teisės reglamentavimas nacionaliniu lygmeniu ir yra šio tyrimo objektas. Atsižvelgiant į tyrimo objektą, tyrimo tikslas yra asmens teisės atsisakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų reglamentavimas Lietuvos nacionalinės teisės ir tarptautinės teisės kontekstuose. Atsižvelgiant į temos naujumą ir aktualumą, tyrimo objektą ir tikslą, tyrimui atlikti buvo iškelti šie moksliniai uždaviniai:

-
- 3 Vita Upeniece, „Right to Conscientious Objection to Military Services: International to National Perspective“, *Electronic Scientific Journal of Law Socrates* 3, 21 (2022): 100–113, <https://doi.org/10.25143/socr.22.2022.1.100-113>.
 - 4 Andrew Sabl, „Looking Forward to Justice: Rawlsian Civil Disobedience and its Non-Rawlsian Lessons“, *The Journal of Political Philosophy* 9, 3 (2001): 331–349, <https://doi.org/10.1111/1467-9760.00129>.
 - 5 Saulius Arlauskas, „Sąžinės laisvė – žmogaus teisių alfa ir omega“, *Jurisprudencija* 17, 9 (2000): 14–27, <https://ojs.mruni.eu/ojs/jurisprudence/article/view/3775>.
 - 6 Leigh Toomey, „The Right to Conscientious Objection to Military Service: Recent Jurisprudence of the United Nations Working Group on Arbitrary Detention“, *Human Rights Law Review* 19, 4 (2019): 787–810, <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngz031>.

- 1) apžvelgti ir išanalizuoti tarptautinius ir nacionalinius teisės aktus, teismų praktiką, teisinius dokumentus ir mokslinę literatūrą, susijusią su teisės atsisakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų aiškinimu;
- 2) atskleisti teisės atsisakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų reglamentavimą ir teisės aiškinimo praktiką nacionalinės teisės perspektyvoje.

Nepaisant to, kad teisė atsisakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų tarptautinėje perspektyvoje yra gana plačiai diskutuojama, tačiau Lietuvoje ši tema nesulaukia pakankamo dėmesio. Šiame tyrime svarbūs ir paminėtini tam tikri Lietuvos ir užsienio mokslininkų darbai. Asmenų, turinčių tvirtus religinius įsitikinimus, teisę į religijos laisvę, taip pat ir karo tarnybos kontekste, nagrinėja Regina Valutytė⁷, taip pat apie religijos išraiškos ribojimus demokratinėje visuomenėje parašyta mokslinė studija⁸. Saulius Arlauskas⁹ analizavo asmens sąžinės laisvę ir jos sampratą tarptautiniame kontekste, o tarptautinę teisės atsisakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų praktiką nagrinėjo Ernesta Kavaliauskaitė¹⁰ magistro darbe. Be to, Ernesta Pilsudskytė¹¹ magistro darbe nagrinėjo asmens teisę neatlikti karo tarnybos ginklu, remiantis religiniais ar pacifistiniais įsitikinimais. O dr. Kristina Kenstavičienė¹² disertacijoje nagrinėjo valstybės gynybos konstitucinį institutą, paminėdama ir teisę atsisakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų. Vita Upeniece¹³ nagrinėjo asmens teisės atsisakyti atlikti karo tarnybą reglamentavimą tarptautiniame kontekste ir Latvijos nacionaliniu lygmeniu, o Andrew Sabl¹⁴, Leigh Toomey¹⁵, Cynthia Jones-Nosacek¹⁶, Austin Riede¹⁷ analizavo tarptautinę teisės atsisakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų praktiką. Visi minėti mokslininkai analizavo tam tikrus šios temos

7 Regina Valutytė, „Asmenų priklausantiems religiniams mažumoms, teisė į religijos laisvę“, iš *Tautinių mažumų apsauga: tarptautinės teisės aspektai*, Saulius Katuoka, Pavelas Ravluševičius, Edita Ziobienė, Laima Vaigė, Dalia Vitkauskaitė-Meurice, Regina Valutytė, Laurynas Biekša, Aistė Račkauskaitė-Burkeikienė, Kristina Vyšniauskaitė-Radinskienė, Dovilė Gailiūtė (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013), 204–238.

8 Dalia Vitkauskaitė-Meurice, Regina Valutytė, Dovilė Gailiūtė-Janušonė, *Religijos išraiškos laisvės ribojimai demokratinėje visuomenėje: mokslo studija* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012), <https://repository.mruni.eu/handle/007/16930>.

9 Arlauskas, *supra note*, 5.

10 Ernesta Kavaliauskaitė, „Teisė atsisakyti atlikti karinę tarnybą dėl įsitikinimų pagal tarptautinius žmogaus teisių apsaugos dokumentus“ (magistro darbas, Vilniaus universitetas, 2007), https://elaba.lvb.lt/primo-explore/fulldisplay?vid=ELABA&docid=ELABAETD1851625&context=L&lang=en_US.

11 Evelina Pilsudskytė, „Asmens teisė neatlikti karo tarnybos ginklu remiantis religiniais ar pacifistiniais įsitikinimais“ (magistro darbas, Vytauto Didžiojo universitetas, 2019), <https://hdl.handle.net/20.500.12259/93468>.

12 Kristina Kenstavičienė, „Valstybės gynybos Konstitucinis institutas: teisinio reguliavimo raida ir problemos“ (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2021), https://www.mruni.eu/wp-content/uploads/2021/02/Kristina-Kenstavičienė_disertacija_MRUweb.pdf.

13 Upeniece, *supra note*, 3.

14 Sabl, *supra note*, 4.

15 Toomey, *supra note*, 6.

16 Jones-Nosacek, *supra note*, 2.

17 Riede, *supra note*, 1.

aspektus, tačiau, atsižvelgus į naujausią EŽTT praktiką, kyla poreikis išanalizuoti tai, kaip ši teisė yra reglamentuojama tarptautiniu ir nacionaliniu lygmenimis.

Siekiant įgyvendinti mokslinio tyrimo uždavinius šio tyrimo kontekste buvo taikomas istorinis metodas atskleidžiant asmens teisės atsisakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų reglamentavimo raidą tarptautinėje teisėje. Sisteminės analizės metodas ir mokslinė literatūros analizės taikyti siekiant sistemaiškai išnagrinėti skirtingus mokslinius šaltinius, taip pat teisinius dokumentus ir teismų praktiką, asmens teisės atsisakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų kontekste. Tyrimo metu surinkta informacija buvo apibendrinta pasitelkus loginės analizės metodą.

1. Asmens teisės atsisakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų reglamentavimas tarptautinėje teisėje

Visų pirma, siekiant suprasti, kas yra asmens teisė atsisakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų, reikia įsigilinti į šios teisės pradmenis. Asmens teisė atsisakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų Europos Tarybos pripažįstama nuo praėjusio amžiaus šeštojo dešimtmečio. Pirmasis teisinis dokumentas, kuriame paminėta tokio pobūdžio teisė, yra Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos 1967 m. sausio 26 d. rezoliucija Nr. 337 (toliau – Rezoliucija Nr. 337)¹⁸. Šiame dokumente buvo įtvirtinti asmens teisės atsisakyti atlikti karo tarnybą pamatiniai principai, kurie buvo atkartoti bei praplėsti ir vėlesnėse Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos rekomendacijose. Rezoliucijos Nr. 337 „a“ skirsnio 1.1. punkte yra numatyta asmens – karo prievolininko – teisė atsisakyti atlikti karo tarnybą dėl religinių, etinių, moralinių, humanitarinių, filosofinių ar panašių pagrindų¹⁹. To paties skirsnio 2 punkte deklaruojama, kad ši teisė yra tiesiogiai susijusi su fundamentaliomis žmogaus teisėmis, įtvirtintomis EŽTK 9 straipsnyje²⁰.

Būtina pabrėžti, kad toks Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos požiūris neatitiko EŽTT teisės aiškinimo ir tik 2011 m. byloje *Bayatyan prieš Armėniją* EŽTT pasisakė, kad teisė atsisakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų gali būti tiesiogiai kildinama iš EŽTK 9 straipsnyje įtvirtintų fundamentaliųjų žmogaus teisių²¹. Iki šios bylos EŽTT formuojama praktika buvo vienoda – traktuota, kad asmens teisė atsisakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų neišplaukia iš EŽTK 9 straipsnio. Tokia praktika iš esmės buvo nulemta EŽTK 4 straipsnio interpretavimo, kuriame numatytas priverstinio darbo

18 „Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos 1967 m. sausio 26 d. Rezoliucija Nr. 337“, PACE paieška, žiūrėta 2023 m. balandžio 25 d., <https://pace.coe.int/en/files/15752>.

19 *Ibid.*, 1.1. p.

20 *Ibid.*, 1.2. p.

21 „Europos Žmogaus Teisių Teismo 2011 m. liepos 7 d. sprendimas byloje *Bayatyan prieš Armėniją*, pareiškimo Nr. 23459/03“, HUDOC paieška, žiūrėta 2023 m. balandžio 25 d., [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-105611%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-105611%22]}).

draudimas²². Šio straipsnio 3 dalyje buvo pateiktos priverstinio darbo išimtyms, iš kurių aktualus „b“ punktas, kuriame numatyta, kad priverstiniu darbu negali būti laikoma karo tarnybos ar kitokio pobūdžio tarnyba, kurios reikalaujama iš asmenų, atsisakančių nuo privalomosios karo tarnybos dėl vidinių įsitikinimų, tose valstybėse, kuriose nacionaliniu lygmeniu toks atsisakymas yra pripažįstamas²³. Pagal ankstesnę EŽTT formuotą teismų praktiką šis straipsnis suteikia išimtinę diskrecijos teisę valstybei pripažinti ar nepripažinti tokios teisės, todėl sprendžiant, ar asmuo turi teisę atsakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų, EŽTK 9 straipsnį reikia interpretuoti kartu su EŽTK 4 straipsniu. Tai lėmė EŽTT požiūrį, kad EŽTK 9 straipsnis nesukuria teisinės pareigos valstybei narei pripažinti asmens teisės atsakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų.

Taigi, EŽTT byloje *Bayatyan prieš Armėniją* pirmą kartą konstatavo, kad EŽTK 4 straipsnis nei pripažįsta, nei paneigia teisės atsakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų, todėl taikant šį straipsnį negalima varžyti EŽTK 9 straipsnyje įtvirtintų teisių²⁴. Šioje byloje EŽTT, be kita ko, konstatavo, kad asmens teisė atsakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų, jeigu jo atsisakymas paremtas giliu ir neugalimu konfliktu tarp pareigos atlikti karo tarnybą ir asmens sąžinės, taip pat intensyvių ir neapsimestinių religinių ar kitokių įsitikinimų, įgyja EŽTK 9 straipsnio apsaugą²⁵.

Rezoliucijoje Nr. 337, be kita ko, buvo numatyti ir procedūriniai reikalavimai valstybėms realizuojant asmens teisę atsakyti veikti dėl vidinių įsitikinimų: asmenys privalo būti informuoti apie jų teisę atsakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų, informacija jiems turi būti suteikiama atvykus į karo prievolę administruojančią instituciją arba jie turi būti informuojami apie būsimą šaukimą; nacionalinis administracinis subjektas, kuriam yra suteikta teisė priimti sprendimą dėl skyrimo atlikti alternatyviąją tarnybą, pavaldumu privalo būti nesusijęs su kariuomenės struktūromis; minėto administracinio subjekto priimtus sprendimus mažiausiai vieną kartą turi įvertinti kitas administracijos subjektas; administracijos subjektas, kuriam yra suteikta sprendimų apsvartymo teisė (iš esmės atlieka neteisminės instancijos funkcijas), taip pat privalo būti nesusijęs su kariuomenės struktūromis; be kita ko, sprendimų apsvartymo teisė privalo būti įtvirtinta ir bent vienai teisiminei institucijai; be to, asmeniui pateikus prašymą dėl alternatyviosios tarnybos, privalo būti stabdomos visos šaukimo į karo tarnybą procedūros asmens atžvilgiu; priimto sprendimo apeliavimas taip pat turėtų turėti stabdantį procedūrų vykdymo poveikį asmens šaukimo į karo tarnybą atžvilgiu; taip pat asmeniui privalo būti užtikrinta teisė dalyvauti apklausoje, kviesti liudininkus, pasitelkti atstovus, vykdamas jo prašymo dėl alternatyviosios

22 „Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija“, *Valstybės žinios*, 1995-05-16, Nr. 40-987, 4 str.

23 *Ibid.*, 4 str. 3 d.

24 „Europos Žmogaus Teisių Teismo 2011 m. liepos 7 d. sprendimas byloje *Bayatyan prieš Armėniją*“, *op. cit.*, 100 pastraipa.

25 *Ibid.*, 110 pastraipa.

tarnybos skyrimo procedūras²⁶.

Rezoliucijoje Nr. 337 buvo numatyti ir reikalavimai pačiai alternatyviajai tarnybai: alternatyviosios tarnybos atlikimo laikotarpis turi būti bent jau tokio paties ilgio kaip ir įprastos karo tarnybos; socialinio ir finansinio aprūpinimo aspektai negali žymiai skirtis nuo įprastos karo tarnybos; valstybės privalo užtikrinti asmenų, atliekančių alternatyviają tarnybą, įdarbinimą socialiniame ar kitame nacionalinės svarbos, visuomenės poreikiams tenkinti atitinkančiame darbe²⁷.

1967 m. Europos Tarybos Parlamentinė Asamblėja rekomendacijomis Nr. 478 (toliau – Rekomendacijos Nr. 478) kreipėsi į Europos Tarybos Ministrų Komitetą su prašymu paraginti valstybes atlikti nacionalinės teisės pakeitimus, susijusius su asmens teise atsakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų, tačiau Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijos nebuvo priimtos²⁸. 1977 m. Europos Tarybos Parlamentinė Asamblėja rekomendacijomis Nr. 816 (toliau – Rekomendacijos Nr. 816)²⁹ dar kartą kreipėsi į Europos Tarybos Ministrų Komitetą su analogišku prašymu, išreikštu Rekomendacijose Nr. 478. Šį kartą Europos Tarybos Ministrų Komitetas, atsižvelgęs į Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos Rekomendacijas Nr. 816, priėmė 1987 m. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijas Nr. R(87)8 (toliau – Rekomendacijos Nr. R(87)8), kuriose didžiaja dalimi pakartojo Rezoliucijoje Nr. 337 įtvirtintus teisės atsakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų principus³⁰. Vertinant iš teisinės-analitinės perspektyvos, Rekomendacijos Nr. R(87)8 buvo mažiau išsamios, o valstybėms buvo palikta daugiau diskrecijos teisės. Esminis skirtumas tarp minėtų dviejų dokumentų yra tai, kad Rekomendacijose Nr. R(87)8 nebuvo įtvirtintas Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos požiūris, jog teisė atsakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų tiesiogiai išplaukia iš EŽTK 9 straipsnio³¹. Rekomendacijose Nr. R(87)8, be kita ko, buvo numatyta, kad valstybės turi diskrecijos teisę nustatyti sąlygas asmeniui atsakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų prieš karo tarnybą, karo tarnybos metu, taip pat tarnybos metu po bazinių mokymų³². Rekomendacijose Nr. R(87)8 taip pat buvo nustatyti ir papildomi reikalavimai pačiai alternatyviajai tarnybai, kuri turėjo būti išskirtinai civilinio pobūdžio, skirta viešam interesui tenkinti; be alternatyviosios tarnybos valstybėms buvo palikta diskrecijos teisė numatyti neginkluotos karo tarnybos atlikimo sąlygas; galiausiai buvo pabrėžta, kad alternatyvioji tarnyba negali

26 „Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos 1967 m. sausio 26 d. Rezoliucija Nr. 337“, *supra note*, 18: 2.1.–2.5.p.

27 *Ibid.*, 3.1.–3.3. p.

28 „Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos 1967 m. sausio 26 d. rekomendacijos Nr. 478“, PACE paieška, žiūrėta 2023 m. balandžio 25 d., <https://pace.coe.int/en/files/14515>.

29 „Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos 1967 m. sausio 26 d. rekomendacijos Nr. 816“, PACE paieška, žiūrėta 2023 m. balandžio 25 d., <https://pace.coe.int/en/files/4256?#trace-1>.

30 „Europos Tarybos Ministrų Komiteto 1987 m. balandžio 9 d. rekomendacija Nr. R(87)8“, CO-GUIDE paieška, žiūrėta 2023 m. balandžio 27 d., <http://wri-irg.org/node/6378>.

31 *Ibid.*

32 „Europos Tarybos Ministrų Komiteto 1987 m. balandžio 9 d. rekomendacija Nr. R(87)8“, *supra note*, 30: 8 p.

turėti baudžiamojo poveikio, o alternatyviosios tarnybos trukmė negali būti nepagrįstai ilga palyginti su reguliaria karo tarnyba³³.

Žvelgiant iš Europos Sąjungos kaip vientiso subjekto perspektyvos, asmens teisė atsisakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų kildinama iš pranešėjų pranešimų ir siūlymų rezoliucijai dėl teisės atsisakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų. Šie pranešėjai buvo skiriami įvairių struktūrinių komisijų, idant išanalizuotų konkrečių teisės sritį ir pateiktų aktualią išvadą. Atsižvelgiant į gautas išvadas Europos Parlamentui gali būti teikiami siūlymai dėl rezoliucijos priėmimo. Pirmasis tokio pobūdžio dokumentas buvo 1980 m. vasario 29 d. pranešimas Nr. Doc. 1-803/79, parengtas van Minnen ir kitų, kuriame pranešėjai nurodė, kad visi karo prievolinkai, prieštaraujantys atlikti karo tarnybą dėl religinių, etinių, moralinių, humanitarinių ar filosofinių pagrindų, turi teisę atsisakyti atlikti tokią tarnybą ir atlikti alternatyviąją tarnybą; ragino visas valstybes nares užtikrinti, kad jų teisės aktai ir teisinė praktika atitiktų Rezoliuciją Nr. 337; taip pat prašė Europos Komisijos pateikti Europos Tarybai siūlymą dėl direktyvos pritaikymo šiuo klausimu³⁴.

1980 m. birželio 16 d. buvo paskelbtas dar vienas pranešimas, parengtas Sieglerschmidt, van den Heuvel, Vayssade ir van Minnen, kuriame pranešėjai pabrėžė, kad reikia siekti bendro žmogaus teisių apsaugos standarto visoje Europos bendrijoje, kaip nurodyta 1977 m. balandžio 5 d. Bendroje deklaracijoje ir Europos Bendrijų Teisingumo Teismo sprendimuose. Akcentuota, kad teisė į minties, sąžinės ir religijos laisvę yra viena iš svarbiausių žmogaus teisių. Pabrėžta, kad sąžinės laisvės apsauga taip pat apima teisę tam tikromis aplinkybėmis atsisakyti atlikti karo tarnybą su ginklu. Atkreiptas dėmesys į tai, kad joks komitetas, teismas ar tribunolas negali vertinti asmens vidinių įsitikinimų. Nurodyta, kad alternatyviosios civilinės tarnybos formos, kaip apibrėžta EŽTK 4 straipsnyje, turėtų būti taikomos tik kartu su asmens orumo apsaugos priemonėmis ir siekiant tarnauti viešiesiems interesams, visų pirma, socialinėje srityje. Taip pat atkreiptas dėmesys į poreikį, atsižvelgiant į didėjančią judėjimo laisvę, suderinti valstybių narių įstatymus dėl atsisakymo atlikti karo tarnybą, jiems taikomas procedūras ir alternatyvias civilinės tarnybos formas. Valstybių narių vyriausybės ir parlamentai raginti išnagrinėti, ar esami nacionalinės teisės aktai šioje srityje atitinka pirmiau išdėstytus reikalavimus. Pasiūlyta surengti bendrą Europos Parlamento ir valstybių narių parlamentų atstovų susitikimą, siekiant nustatyti bendrą šios srities teisės aktų pagrindą. Pirmininkui pavesta perduoti šią rezoliuciją Europos Komisijai, valstybių narių vyriausybėms ir parlamentams³⁵.

Panašios pozicijos laikytasi ir 1982 m. rugpjūčio 25 d. Maccocchi pranešime Nr. Doc. 1-546/82, kuriame buvo nurodyta, kad sąžinės laisvės apsauga suteikia teisę atsisakyti atlikti ginkluotą karo tarnybą. Pranešime pabrėžta, kad joks teismas ar komisija

33 „Europos Tarybos Ministrų Komiteto 1987 m. balandžio 9 d. rekomendacija Nr. R(87)8“, *supra note*, 30: 9–11 p.

34 „1980 m. vasario 29 d. pranešimas, parengtas van Minnen ir kitų, Doc. 1-244/80“, AEI paieška, žiūrėta 2023 m. gegužės 1 d., <http://aei.pitt.edu/63544>.

35 „1980 m. birželio 16 d. pranešimas, parengtas Sieglerschmidt, van den Heuvel, Vayssade, Viehroe ir van Minnen, Doc. 1-244/80“, AEI paieška, žiūrėta 2023 m. gegužės 1 d., <http://aei.pitt.edu/62919/>.

negali pamatuoti asmens vidinių įsitikinimų, todėl asmens deklaracija, skelbianti asmens pažiūras, daugumoje atveju turi būti pakankamas pagrindas atsakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų. Akcentuota, kad alternatyviosios tarnybos atlikimas neturėtų būti traktuojamas kaip sankcija, o jos vykdymas privalo būti organizuojamas taip, kad nebūtų pažeistas žmogaus orumas, be to, alternatyviosios tarnybos atlikimo trukmė negali viršyti įprastos karo tarnybos atlikimo trukmės³⁶.

Be kita ko, po EŽTT bylos *Bayatyan prieš Armėniją* teisė atsakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų išplaukia iš EŽTK 9 straipsnio, todėl karo prievolinkas savo reikalavimą gali grįžti minėtu EŽTK 9 straipsniu³⁷. Šiuo metu Lietuvos nacionalinė teisė numato tik siaurą teisės atsakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų taikymo apimtį dėl ne visai civilinės tarnybos formos aspekto. Tačiau, remiantis EŽTK 9 straipsniu, karo prievolinkas taip pat galėtų reikalauti neatlikti ir tarnybos aktyviajame kariuomenės personalo rezerve ar net nutraukti profesinės karo tarnybos sutartis, tačiau tokio pobūdžio teisinio reglamentavimo Lietuvos nacionalinėje teisėje apskritai nėra. Verta atkreipti dėmesį į tai, kad tokio požiūrio laikosi ir Europos Taryba – 2001 metais Europos Tarybos Parlamentinė Asamblėja priėmė rekomendaciją Nr. 1518, kuria buvo kreiptasi į Europos Tarybos Ministrų Komitetą, siekiant paraginti valstybes nares nacionaliniu lygmeniu įtvirtinti asmenų teisę atsakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų. Rekomendacijų 5 punkte numatyta, kad valstybės narės savo nacionalinėje teisėje turėtų numatyti: teisę įgyti sąmoningo prieštarautojo statusą prieš karo tarnybą, tarnybos metus ir po jos; teisę profesionaliems kariams įgyti sąmoningo prieštarautojo statusą; teisę visiems karo prievolinkams gauti informaciją apie sąmoningo prieštarautojo statusą ir šio statuso suteikimo sąlygas; tikrą alternatyviąją tarnybą grynai civilinio pobūdžio, kuri neturėtų nei atgrasomųjų, nei baudžiamųjų požymių³⁸. Rekomendacijose Parlamentinė Asamblėja pažymėjo, kad teisė atsakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų yra įrašyta Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje ir fundamentalus EŽTK įtvirtintos minties sąžinės ir religijos laisvės aspektas. Parlamentinė Asamblėja taip pat rekomenduoja Europos Tarybos Ministrų Komitetui įtraukti šią teisę į Europos Žmogaus Teisių Deklaraciją, atliekant papildomų konvencijos protokolų pakeitimą³⁹.

Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos 2006 m. rekomendacijoje Nr. 1742 „Dėl ginkluotųjų pajėgų narių žmogaus teisių“ buvo pakartotas 2001 m. rekomendacijos Nr. 1518 tekstas dėl teisės atsakyti atlikti karo tarnybą dėl asmens vidinių įsitikinimų⁴⁰.

36 1982 m. rugpjūčio 29 d. pranešimas, parengtas Macciocchi, Doc. 1-546/82°; AEI paieška, žiūrėta 2023 m. gegužės 1 d., <http://aei.pitt.edu/90219/>.

37 „Europos Žmogaus Teisių Teismo 2011 m. liepos 7 d. sprendimas byloje *Bayatyan prieš Armėniją*“, *supra note*, 21: 110 pastraipa.

38 „Europos Tarybos Parlamentinė Asamblėja 2001 m. gegužės 23 d. rekomendacija Nr. 1518“, PACE paieška, žiūrėta 2023 m. balandžio 25 d., <https://pace.coe.int/en/files/16909>.

39 *Ibid.*

40 „Europos Tarybos Parlamentinė Asamblėja 2006 m. balandžio 4 d. rekomendacija Nr. 1742“, PACE paieška, žiūrėta 2023 m. balandžio 25 d., <https://pace.coe.int/en/files/11154>.

2010 m. Europos Tarybos Ministrų Komitetas priėmė rekomendaciją Nr. CM/Rec(2010)4, kuria priminė, kad ginkluotųjų pajėgų kariai turi minties, sąžinės ir religijos laisvę, kuri gali būti ribojama tik EŽTK 9 straipsnio 2 dalyje numatytais teisės ribojimo atvejais⁴¹. Rekomendacijose numatyta, kad karo prievolinkai turi turėti teisę įgyti sąmoningo prieštarautojo statusą ir jiems turi būti suteikta galimybė atlikti civilinio pobūdžio alternatyviąją tarnybą; profesionalūs ginkluotųjų pajėgų kariai turi turėti teisę palikti ginkluotąsias pajėgas dėl savo įsitikinimų; ginkluotųjų pajėgų karių prašymai dėl pajėgų palikimo turi būti išnagrinėti per pagrįstą laiką; prašymo nagrinėjimo metu karys turėtų būti perkeltas į su kovos veiksmais nesusijusią poziciją; visiems nepatenkintiems prašymams apsvarstyti turi būti įsteigtas nepriklausomas ir nešališkas subjektas; ginkluotųjų pajėgų kariai, teisėtai palikę ginkluotąsias pajėgas, neturi būti diskriminuojami, jų atžvilgiu neturi būti vykdomas baudžiamasis procesas; jokia diskriminacija ar baudžiamasis procesas negali kilti iš prašymo palikti ginkluotąsias pajėgas dėl teisės atsakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų realizavimo; ginkluotųjų pajėgų nariai turėtų būti informuoti apie teisę atsakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų, taip pat apie šios teisės įgyvendinimo procedūrą⁴².

Verta atkreipti dėmesį ir į tai, kad Europos Sąjungos Tarybos patvirtintose gairėse dėl religijos ar tikėjimo laisvės skatinimo ir apsaugos⁴³ yra įtvirtinta Europos Sąjungos valstybių narių pareiga, vadovaujantis tarptautinės teisės standartais, užtikrinti veiksmingą visų savo piliečių ir visų kitų asmenų, esančių jų jurisdikcijoje, apsaugą, įtraukiant jų religijos ir tikėjimo laisvę, iš kurios išplaukia pareiga sudaryti sąlygas asmenims atsakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų⁴⁴.

Taigi, tarptautinėje teisėje yra siekis įtvirtinti asmens teisės atsakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų supranacionaliniu lygmeniu⁴⁵, kadangi kiekvienam asmeniui privalo būti užtikrinta jo pamatinių teisių apsauga. Be kita ko, tarptautinės teisės formuojama praktika numato asmenims teisę atsakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų; taip pat joks teismas ar komisija negali įvertinti asmens sąžinės ir vidinių įsitikinimų intensyvumo, o valstybės turėtų pripažinti asmenų, atsakančių atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų, statusą pateiktos asmens deklaracijos atžvilgiu. Be kita ko, tokių asmenų administravimas turėtų būti visiškai atskirtas nuo kariuomenės ir net nuo krašto apsaugos ministerijos (ar tokiems subjektams lygių atitiktumų).

41 „Europos Tarybos Ministrų Komiteto 2010 m. vasario 24 d. rekomendacija Nr. CM/Rec(2010)4“, REFWORLD paieška, žiūrėta 2023 m. balandžio 25 d., <https://www.refworld.org/docid/506979172.html>.

42 *Ibid.*

43 „Europos Sąjungos Tarybos 2013 m. birželio 24 d. patvirtintos Europos Sąjungos gairės dėl religijos ar tikėjimo laisvės skatinimo ir apsaugos“, EEAS.EUROPA paieška, žiūrėta 2023 m. birželio 6 d., <https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/137585.pdf>.

44 *Ibid.*, 40–41 p.

45 Stijn Smet, „Conscientious Objection through the Contrasting Lenses of Tolerance and Respect“, *Oxford Journal of Law and Religion* 8, 1 (2019): 93–120, <https://doi.org/10.1093/ojlr/rwz004>.

2. Asmens teisės atsisakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų raida Lietuvoje

Lietuvoje asmens teisė atsisakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų yra reguliuojama alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos (toliau – AKAT) instituto. 1996 m. spalio 22 d. buvo priimtas pirmasis nepriklausomos Lietuvos karo prievolės atlikimą ir jos administravimą nustatantis įstatymas – Lietuvos Respublikos karo prievolės įstatymas (toliau – KPI), kuris įsigaliojo 1996 m. lapkričio 6 d.⁴⁶ KPI buvo numatyta, kad AKAT pagedaujantys atlikti karo prievolinkai privalėjo „raštu kreip[ti] pagal gyvenamąją vietą į naujokų šaukimo komisiją“, kuri turėjo išnagrinėti gautą prašymą ir paskirti tarnybos atlikimo vietą⁴⁷. AKAT karo prievolinkai galėjo atlikti Lietuvos Respublikos krašto apsaugos sistemoje, patys karo prievolinkai, atlikdami AKAT, buvo „prilyginami eiliniam kariui ir skiriami tarnauti į pareigas, nereikalaujančias naudoti prievartos ir ginklo“; karo prievolinkams, atliekantiems AKAT, buvo taikomi krašto apsaugos tarnybos ir drausmės statutai⁴⁸. Tik išimtiniais atvejais, t. y. tik „vyriausybės sprendimu AKAT, kaip civilinio pobūdžio visuomenei naudingas darbas, gal[ėjo] būti atliekama kitose valstybės institucijose“⁴⁹. Taigi, pirminėje KPI redakcijoje egzistuoja asmens teisės atsisakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų apraiška, t. y. nors iš esmės asmeniui buvo leidžiama atlikti AKAT, bet tarnybos atlikimo būdas buvo glaudžiai susijęs su kariuomene ir jos poreikiais. Vertinant retrospektyviai prašymų nagrinėjimui buvo būdinga aukšto subjektyvumo rizika, kadangi prašymus priimdavo ir nagrinėdavo kariuomenės struktūros, t. y. nebuvo sukurtas atskiras, su kariuomene nesusijęs, subjektas, kuriam būtų pavesta tokių prašymų nagrinėjimo diskrecijos teisė, kadangi tik atskiras, objektyvus subjektas, su kariuomene nesusijęs nei savo struktūra, nei pavaldumu, neturintis suinteresuotumo dėl karo prievolės įgyvendinimo ir asmenų komplektavimo karo tarnybai atlikti, gali nešališkai išnagrinėti tokio pobūdžio prašymus.

Galiojantis teisinis reglamentavimas dėl AKAT nesikeitė iki 1999 m., kai buvo priimta ir įsigaliojo nauja KPI redakcija.⁵⁰ Iš esmės reikšmingų pokyčių AKAT institutas nepatyrė, išskyrus tai, kad karo prievolinkams atsirado aiškiai nusakyta pareiga pateiktus prašymus motyvuoti, o pačių prašymų nagrinėjimo prerogatyva buvo suteikta specialiai komisijai, sudarytai iš „visuomeninių organizacijų, religinių bendruomenių, švietimo įstaigų atstovų“; „šios komisijos sudarymo ir jos darbo tvarką nustat[ė] Vyriausybė arba jos įgaliota

46 „Lietuvos Respublikos karo prievolės įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1996-11-06, Nr. 106-2427 (aktuali redakcija 1996 m. spalio 22 d.)

47 *Ibid.*, 20 str.

48 *Ibid.*, 22 str. 1 d.

49 *Ibid.*, 22 str. 2 d.

50 „Lietuvos Respublikos karo prievolės įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1996-11-06, Nr. 106-2427 (aktuali redakcija 1999 m. birželio 22 d.)

institucija⁵¹. Su šia redakcija atsirado savotiškas subjektyvumo rizikos valdymas, tačiau nesikeitė esminė AKAT struktūra, atlikimo vieta, aprūpinimas ir pan.

AKAT instituto teisinė reorganizacija įvyko įsigaliojus 2011 m. rugsėjo 1 d. KPI redakcijai, kurios pagrindu buvo įtvirtinta, kad „karo prievolinkai AKAT atlieka valstybės ar savivaldybių institucijose ar įstaigose, dirbdami visuomenei naudingą darbą; karo prievolinkai skiriami atlikti darbų, nesusijusių su ginklo, specialiųjų priemonių ir prievartos naudojimu⁵². Subjektyvumo rizikos valdymas išliko toks pats kaip ir praeitoje redakcijoje, t. y. karo prievolinkų prašymus dėl AKAT atlikimo nagrinėjo speciali komisija, „sudaryta iš asociacijų, tradicinių religinių bendruomenių ir religinių bendrijų, aukštųjų mokyklų atstovų“, tačiau ji teikė tik rekomendacinio pobūdžio sprendimus karo prievolę administruojančiam subjektui, kuris, atsižvelgdamas į gautas rekomendacijas, priimdavo sprendimą prašymą atlikti AKAT pripažinti pagrįstu arba nepagrįstu⁵³. Jokių esminių pokyčių, teisiniu atžvilgiu, AKAT institutas nėra sulaukęs ir šiuo metu. Galiojančioje KPI redakcijoje AKAT iš esmės yra apibrėžiamas KPI 16–20 straipsniuose. KPI 16 straipsnyje yra numatyta, kad AKAT yra atliekama vietoj nuolatinės privalomosios pradinės karo tarnybos⁵⁴; AKAT trukmė – 10 mėnesių⁵⁵; AKAT atliekantys „karo prievolinkai atlieka valstybės ar savivaldybių institucijose ar įstaigose dirbdami visuomenei naudingą darbą“; taip pat „karo prievolinkai skiriami atlikti darbų, nesusijusių su ginklo, specialiųjų priemonių ir prievartos naudojimu⁵⁶; AKAT atliekantiems karo prievolinkams taikomos tokios pačios aprūpinimo sąlygos, kokios yra nustatytos privalomosios pradinės karo tarnybos kariams⁵⁷.

Vadovaujantis KPI 16 straipsnio 6 dalimi, „alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos atlikimo valstybės ir savivaldybių institucijose ir įstaigose tvarką nustato Vyriausybė ar jos įgaliota institucija⁵⁸. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. vasario 23 d. nutarimu Nr. 206 „Dėl alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos atlikimo valstybės ir savivaldybių institucijose ir įstaigose tvarkos aprašo patvirtinimo“ buvo patvirtintas alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos atlikimo valstybės ir savivaldybių institucijose ir įstaigose tvarkos aprašas (toliau – Tvarkos aprašas), kuris reglamentuoja karo prievolinkų, paskirtų atlikti AKAT, skyrimo į pareigas valstybės ar savivaldybės institucijose ar įstaigose procedūras, nustato AKAT atlikimo tvarką, įstaigos, į kurią karo prievolinkas paskirtas atlikti AKAT,

51 „Lietuvos Respublikos karo prievolės įstatymas“, Valstybės žinios, 1996-11-06, Nr. 106-2427 (aktuali redakcija 1999 m. birželio 22 d.), 20 str.

52 „Lietuvos Respublikos karo prievolės įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1996-11-06, Nr. 106-2427 (aktuali redakcija 2011 m. rugsėjo 1 d.), 16 str. 4 d.

53 „Lietuvos Respublikos karo prievolės įstatymas“, *supra* note, 50: 17 str. 2 d.

54 „Lietuvos Respublikos karo prievolės įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1996-11-06, Nr. 106-2427 (aktuali redakcija 2021 m. sausio 1 d.), 16 str. 1 d.

55 *Ibid.*, 16 str. 2 d.

56 *Ibid.*, 16 str. 4 d.

57 *Ibid.*, 16 str. 5 d.

58 *Ibid.*, 16 str. 6 d.

vadovo pareigas ir teises⁵⁹.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad „AKAT pageidaujantys atlikti karo prievolinkai prašymą leisti atlikti AKAT karo prievolę administruojančiai krašto apsaugos sistemos institucijai gali pateikti iki šaukimo į nuolatinę privalomąją pradinę karo tarnybą pradžios, o karo prievolinkai, įrašyti į kalendorinių metų karo prievolinkų sąrašą, – iki šiame sąrašė nurodyto dokumentų, kuriais pagrindžiamos KPI 3 straipsnyje nurodytos atleidimo nuo karo tarnybos aplinkybės ar KPI 15 straipsnio 1 dalyje nurodytos privalomosios pradinės karo tarnybos atidėjimo individualia tvarka aplinkybės, pateikimo termino pabaigos; toks prašymas turi būti grindžiamas religiniais arba pacifistiniais įsitikinimais, neleidžiančiais tarnauti su ginklu“⁶⁰. Be to, „karo prievolinkų prašymus dėl AKAT atlikimo nagrinėja ir rekomendacijas dėl prašymų pagrįstumo teikia specialioji komisija, sudaryta iš asociacijų, tradicinių religinių bendruomenių ir religinių bendrijų, aukštųjų mokyklų atstovų; atsižvelgdama į specialiosios komisijos rekomendacijas, karo prievolę administruojanti krašto apsaugos sistemos institucija priima sprendimą prašymą leisti atlikti AKAT pripažinti pagrįstu arba nepagrįstu“⁶¹.

Taigi, iš esmės asmens teisė atsakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų yra reguliuojama AKAT instituto, kurio administravimas patenka į karo prievolę administruojančio subjekto veiklos sritį. Tai lemia, kad subjektyvumo rizika nėra suvaldyta iki šiol, kadangi karo prievolę administruojantis subjektas yra Lietuvos kariuomenės karo prievolės ir komplektavimo tarnyba *id est* Lietuvos kariuomenės struktūrinis padalinys, kurio *modus operandi* iš esmės yra asmenų komplektavimas karo tarnybai atlikti. Vadinas, nors prašymus leisti atlikti AKAT nagrinėja speciali komisija (kuri teikia rekomendacijas karo prievolę administruojančiam subjektui), tačiau diskrecijos teisę leisti ar neleisti atlikti AKAT išskirtinai turi karo prievolę administruojantis subjektas. Tai reiškia, kad karo prievolę administruojančiam subjektui yra paliekama galimybė priimti kitokį sprendimą nei buvo pateikta specialiosios komisijos rekomendacijose.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad „konstitucinė minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė yra viena iš pamatinių žmogaus laisvių, kuri užtikrina galimybę įvairių pažiūrų žmonėms gyventi atviroje, teisingoje ir darnioje pilietinėje visuomenėje; ši laisvė – ne tik savaiminė demokratijos vertybė, bet ir svarbi garantija, kad bus visavertiškai įgyvendinamos kitos žmogaus konstitucinės teisės ir laisvės; minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė pagal turinį yra Konstitucijos 25 straipsnyje įtvirtintos platesnės žmogaus laisvės turėti savo įsitikinimus ir juos laisvai reikšti konkretesnė išraiška“⁶².

Be kita ko, Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad pagal Konstitucijos 139 straipsnio

59 „Alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos atlikimo valstybės ir savivaldybių institucijose ir įstaigose tvarkos aprašas“, *Valstybės žinios*, 2000-02-29, Nr. 18-435, 1 str.

60 „Lietuvos Respublikos karo prievolės įstatymas“, *supra note*, 52: 17 str. 1 d.

61 *Ibid.*, 17 str. 2 d.

62 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 49-1424.

2 dalį karo tarnyba gali būti pakeista AKAT. Konstitucinis AKAT instituto įtvirtinimas negali būti atsiejamas nuo Konstitucijos kontekste garantuojamų minties, tikėjimo ir sąžinės laisvių. Konstitucinis Teismas taip pat pažymėjo, kad „pagal Konstitucijos 139 straipsnio 2 dalį, aiškinamą kartu su 26 straipsniu, kuriame įtvirtinta minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė, asmenys, dėl savo religinių ar kitų įsitikinimų negalintys atlikti karo tarnybos, turi teisę vietoj jos, įstatymo nustatyta tvarka, atlikti AKAT“⁶³. Be kita ko, šiame kontekste Konstitucinis Teismas atkreipė dėmesį į tai, kad „Konstitucijos 26 straipsnis savo turiniu yra susijęs su 27 ir 28 straipsniais, pagal kuriuos žmogaus įsitikinimais, praktikuojama religija ar tikėjimu negali būti pateisinamas nusikaltimas ar įstatymų nevykdymas (27 straipsnis), įgyvendindamas savo teises ir naudodamasis savo laisvėmis, žmogus privalo laikytis Konstitucijos ir įstatymų, nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių (28 straipsnis). Tai taip pat reiškia, kad žmogus, remdamasis savo įsitikinimais, praktikuojama religija ar tikėjimu, negali atsisakyti vykdyti Konstitucijoje įtvirtintų pareigų, *inter alia* piliečio pareigos atlikti karo tarnybą arba AKAT, ar reikalauti jį nuo šių pareigų atleisti“⁶⁴. Paminėtina ir tai, kad „Konstitucijoje įtvirtinta įsitikinimų, minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė, konstitucinis asmenų lygybės principas kartu su kitomis konstitucinėmis nuostatomis lemia valstybės pasaulėžiūrinį ir religinį neutralumą; tai, kad Lietuvos valstybė ir jos institucijos yra pasaulėžiūros ir religijos požiūriu neutralios, reiškia valstybės ir tikybos sričių, valstybės ir bažnyčių bei religinių organizacijų paskirties, funkcijų ir veiklos atribojimą“⁶⁵. Taigi, Konstitucinio Teismo vertinimu, konstitucinė piliečių pareiga atlikti karo arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą negali būti ribojama, nesudarant prielaidos tinkamai vykdyti konstitucinę kiekvieno piliečio teisę ir pareigą ginti valstybę nuo užsienio ginkluoto užpuolimo.

Po EŽTT bylos *Bayatyan prieš Armėniją* karo prievolinkas savo reikalavimą atlikti alternatyviąją tarnybą iš esmės gali tiesiogiai grįsti EŽTK 9 straipsniu, kurio savotiška adaptacija yra įtvirtinta KPI 17 straipsnio 1 dalyje, nurodančioje, kad karo prievolinko prašymas leisti atlikti AKAT turi būti grindžiamas religiniais arba pacifistiniais įsitikinimais, neleidžiančiais tarnauti su ginklu⁶⁶. Tačiau minėtoje byloje *Bayatyan prieš Armėniją* didžiosios EŽTT teisėjų kolegijos sprendimu buvo nutarta, kad EŽTK 9 straipsnio 111 ir 112 punktai gina Jehovos liudytojų religinę nuostatą atsisakyti net ir beginklės karo tarnybos. Šio sprendimo 124–126 pastraipose didžiosios teisėjų kolegijos pareiškta, kad valstybė negali bausti asmenų, kurie dėl įsitikinimų atsisako karo prievolės. Atvirkščiai, valstybė privalo gerbti religinių mažumų atstovų įsitikinimus ir suteikti jiems galimybę tarnauti visuomenei jiems priimtiniu būdu⁶⁷. Taip pat atkreiptinas dėmesys į tai, kad Jungtinių Tautų

63 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. liepos 4 d. nutarimas“, TAR, 2017-07-04, Nr. 11471.

64 *Ibid.*

65 *Ibid.*

66 „Lietuvos Respublikos karo prievolės įstatymas“, *supra note*, 52: 17 str. 1 d.

67 „Europos Žmogaus Teisių Teismo 2011 m. liepos 7 d. sprendimas byloje *Bayatyan prieš Armėniją*“, *supra note*, 21: 124–126 pastraipa.

Žmogaus teisių komitetas (toliau – JTŽTK) byloje *Atasoy ir Sarkut prieš Turkiją*⁶⁸ paskelbė, kad asmens teisė dėl įsitikinimų atsisakyti karo tarnybos yra pagrįsta minties, sąžinės ir religijos laisve; ši teisė bet kuriam žmogui suteikia atleidimą nuo karo prievolės, jeigu ši prievolė prieštarauja asmens religiniams įsitikinimams; ši teisė negali būti varžoma prievarta; valstybė savo nuožiūra gali pareikalauti, kad toks asmuo atliktų alternatyviąją civilinę tarnybą, kuri nėra susijusi su karinėmis struktūromis ir nėra pavaldi karinei valdžiai; ši alternatyvioji tarnyba neturi būti baudžiamąjo pobūdžio, bet būti tikroji visuomeninė tarnyba, kurioje atsižvelgiama į žmogaus teises.

Tokie EŽTT ir JTŽTK sprendimai atskleidžia Lietuvos Respublikos atitinkamo teisinio reguliavimo prieštaravimą EŽTT sprendimuose formuluojamai doktrinai, kad asmenys, dėl vidinių įsitikinimų negalintys atlikti privalomosios pradinės karo tarnybos, turi turėti galimybę atlikti alternatyviąją civilinę tarnybą, kuri net ir administraciniu požiūriu nebūtų susijusi su karinėmis struktūromis. Vadinasi, nors ir Lietuvoje egzistuojanti AKAT savo specifika galėtų būti laikoma civiline tarnyba, tačiau ją administruoja Lietuvos kariuomenė, į šią tarnybą skiria ir iš jos atleidžia – Lietuvos kariuomenė, taip pat visus sprendimus dėl AKAT priima Lietuvos kariuomenė. Būtent dėl šios priežasties, dėl tarptautinės teisės normų ir teisės aiškinimo praktikos AKAT tampa civilinio pobūdžio beginkle karo tarnyba, t. y. nors AKAT atliekama valstybės ir savivaldybių institucijose ir įstaigose ir yra nesusijusi su ginklų ir prievartos naudojimu, tačiau formalus AKAT procedūrų administravimas, kurį atlieka krašto apsaugos sistemos institucija, daro AKAT savo specifika neatskirta nuo kariuomenės. Tai lemia, kad tvirtus vidinius įsitikinimus, susijusius su kategorišku karo ginklų, jėgos naudojimo ir pan. smerkimu, turintys asmenys negali nepažeisdami savo vidinių įsitikinimų būti pavaldūs (tarnybos metu), net ir išskirtinai administraciniu požiūriu, tokioms institucijoms, kurios yra tiesiogiai atsakingos už tai, ką tokie asmenys sąmoningai smerkia bei atvirai nepripažįsta ir atsisako būti to dalimi.

EŽTT 2022 m. birželio 7 d. priėmė sprendimą byloje *Teliatnikov prieš Lietuvą*, kurioje buvo sprendžiamas klausimas dėl asmens (byloje asmuo buvo Jehovos liudytojas) teisės neatlikti privalomosios karo tarnybos ir valstybės pareigos sudaryti galimybes atlikti alternatyviąją civilinę tarnybą. Šioje byloje pareiškėjas skundėsi, kad „nepaisant jo religinių įsitikinimų, jis nebuvo atleistas nuo karo tarnybos ir Lietuvos teisėje nebuvo nustatyta alternatyvioji tarnyba, kuri savo pobūdžiu būtų civilinė. EŽTT konstatavo, kad Lietuvos institucijų sprendimas atmesti pareiškėjo prašymą dėl jo religinių įsitikinimų atleisti jį nuo karo tarnybos yra įsikišimas į pareiškėjo teisę į minties ir sąžinės laisvę, saugomą Konvencijos 9 straipsnyje.“⁶⁹ Taigi, EŽTT nuomone, Lietuvoje egzistuojanti privalomosios karo tarnybos sistema neužtikrina teisingų visos visuomenės interesų ir asmenų, kurie niekada

68 „Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komiteto 2012 m. birželio 19 d. nuomonė byloje Nr. CCPR/C/104/D/1853-1854/2008 *Atasoy ir Sarkut prieš Turkiją*“, 7.4 pastraipa, HRC paieška, žiūrėta 2023 m. balandžio 28 d., <https://www.refworld.org/cases,HRC,4ff5b14c2.html>.

69 „Europos Žmogaus Teisių Teismo 2022 m. birželio 7 d. sprendimas byloje *Teliatnikov prieš Lietuvą*“, HUDOC paieška, žiūrėta 2023 m. balandžio 25 d., http://lrv-astovas-eztt.lt/uploads/TELIATNIKOV%20v.%20LITHUANIA_LT.pdf.

neatsisakė vykdyti savo pilietinių pareigų, interesų pusiausvyros. Taip buvo aiškiai ir nedviprasmiškai konstatuota, kad Lietuvos nacionalinė teisė *per se*, susijusi su asmens teise atsisakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų, neatitinka tarptautinės teisės normų ir tarptautinės teisės aiškinimo praktikos.

Taigi, galiojanti tarptautinė teisė aiškiai ir nedviprasmiškai parodo Lietuvos Respublikos nacionalinės teisės trūkumus, taip pat neteisingą tarptautinės teisės įtraukimą į Lietuvos nacionalinę teisę. Asmenų teisė atsisakyti atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų yra tiesiogiai reguliuojama per egzistuojantį AKAT institutą, kuris galioja išimtinai asmenims, šaukiamiems atlikti privalomąją pradinę karo tarnybą, tačiau negali būti pritaikomas kitiems asmenims (pvz., kariams ar karo prievolinkams, šaukiamiems atlikti tarnybą aktyviajame kariuomenės personalo rezerve). Taigi, egzistuojantis AKAT institutas yra ydingas ir prieštarauja EŽTT praktikai (doktrinai), t. y. alternatyviosios tarnybos procedūrinio administravimo aspektas yra ydingas, kadangi AKAT atliekančius asmenis administruoja Lietuvos kariuomenės karo prievolės ir komplektavimo tarnyba, kuri yra Lietuvos kariuomenės struktūrinis vienetas.

Išvados ir rekomendacijos

Lietuvoje asmens teisė atsisakyti atlikti karo tarnybą yra išimtinai reguliuojama per alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos institutą, kuris nuo pat 1996 m., kai buvo įtvirtintas Lietuvos Respublikos karo prievolės įstatyme, nesulaukė esminių pokyčių, atitinkančių šios teisės raidą tarptautinėje teisėje.

Alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos institutas yra išimtinai sukurtas asmenims, šaukiamiems atlikti privalomąją pradinę karo tarnybą, kadangi įstatyminė bazė tik tokiems asmenims suteikia teisę atlikti alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą. Šis institutas neatitinka visų suinteresuotų grupių poreikių, pvz., aktyviojo rezervu karių, šaukiamų atlikti tarnybą aktyviajame kariuomenės personalo rezerve, ar profesinės karo tarnybos karių, pasirašiusių profesinės karo tarnybos sutartis. Vadinasi, šiuo metu egzistuojantis teisinis reglamentavimas iš esmės prieštarauja tarptautinei teisei.

Nors alternatyvioji krašto apsaugos tarnyba idėjiniu požiūriu galėtų atitikti asmenų, atsisakančių atlikti karo tarnybą dėl vidinių įsitikinimų, poreikius, tačiau savo struktūra ir administravimo ypatumais yra susijusi su Lietuvos kariuomenės struktūromis, t. y. procedūrinis administravimas yra kontroliuojamas Lietuvos kariuomenės, o tai lemia subjektyvumo riziką, kadangi nors prašymus leisti atlikti AKAT nagrinėja speciali komisija (kuri teikia rekomendacijas karo prievolę administruojančiam subjektui), tačiau diskrecijos teisę leisti ar neleisti atlikti AKAT išskirtinai turi karo prievolę administruojantis subjektas. Tai reiškia, kad karo prievolę administruojančiam subjektui yra paliekama teisė priimti kitokį sprendimą nei buvo pateikta specialiosios komisijos rekomendacijose.

Nagrinėta tarptautinė teisė ir tarptautinės teisės aiškinimas aiškiai parodė, kad Lietuvoje egzistuojantis alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos institutas privalo būti iš esmės

pakoreguotas – adaptuotas pagal aktualią tarptautinę teisės aiškinimo praktiką. Alternatyvioji krašto apsaugos tarnyba turi būti pakeista alternatyviąja civiline tarnyba ir ji turi būti visiškai atskirta nuo krašto apsaugos sistemos, o asmenims turi būti suteikta galimybė atlikti išimtinai civilinio pobūdžio tarnybą, nepavaldžią krašto apsaugos sistemai ar jos pareigūnams, sykiu išlaikant tokiam institutui keliamus tarptautinius reikalavimus.

THE REGULATION OF A PERSON'S RIGHT TO REFUSE TO PERFORM MILITARY SERVICE DUE TO THEIR INTERNAL BELIEFS IN LITHUANIA AND IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL LAW

Tomas Proškus

Military Conscription and Recruitment Service of the Lithuanian Armed Forces,
Lithuanian

Summary. *The right of an individual to refuse to perform military service because of their internal beliefs has deep roots in international law. Such a right in the national law of the independent Republic of Lithuania is regulated by the institute of alternative national defense service, which was established in 1996. During the more than two decades in which the alternative national defense service has existed in the national law, this institute has not received particularly significant changes that would correspond to current international law and the legal interpretation of the European Court of Human Rights. Taking this into account, in this study, with the help of international law norms and the legal interpretations in the practice of the European Court of Human Rights, the relationship between the national law norms of the Republic of Lithuania and the interpretation of national court law with the transnational right of a person to refuse to participate in military service due to their internal beliefs is revealed. After conducting this research, it is concluded that the national law of the Republic of Lithuania does not comply with the norms of international law and the practice of interpreting the law formed by the European Court of Human Rights; therefore, it should be adapted by incorporating good international legal practice regarding the right of individuals to refuse to participate in military service due to their internal beliefs.*

Keywords: *Alternative service, military service, right to refuse to perform military service, internal beliefs.*

Tomas Proškus, Lietuvos kariuomenės Karo prievolės ir komplektavimo tarnybos karo prievolės vyresnysis specialistas. Mokslinių tyrimų kryptys: konstitucinė teisė, žmogaus teisės, administracinė teisė, Europos Sąjungos teisė.

Tomas Proškus, Senior Conscription Specialist of the Military Conscription and Recruitment Service of the Lithuanian Armed Forces. Research interests: constitutional law, human rights, administrative law, European Union law.

SPECIALIŲJŲ ŽINIŲ VERTINIMAS ĮRODINĖJIMO PROCESE: BENDRIEJI PROCEDŪRINIAI IR MATERIALIEJI REIKALAVIMAI PAGAL BAUDŽIAMŲJŲ BYLŲ TEISMŲ PRAKTIKĄ

Rima Ažubalytė

Mykolas Romeris universiteto Teisės mokyklos
Baudžiamosios teisės ir proceso institutas
Elektroninis paštas: rima.azubalyte@mruni.eu

Pateikta 2023 m. gegužės 5 d., parengta spaudai 2023 m. lapkričio 15 d.

DOI: 10.13165/JUR-23-30-2-04

Santrauka. Šiame straipsnyje, daugiausia remiantis EŽTT ir kasacinės instancijos teismo jurisprudencija, diskutuojama specialiųjų žinių tyrimo ir vertinimo teismuose klausimais. Prieš pradėdant nagrinėti procedūrinius ir materialiuosius reikalavimus ekspertinių tyrimų rezultatų vertinimui teisme, straipsnyje pagrindžiama pozicija, kad įrodinėjimo kontekste, kuris nagrinėjamas šiame straipsnyje, teisinės žinios nelaikomos specialiosiomis. Toliau straipsnyje analizuojami procedūriniai reikalavimai ekspertinių tyrimų vertinimui teisme, kuriems iki šiol Lietuvos doktrinoje iš esmės neskirta dėmesio. Paskutinė straipsnio dalis skiriama bendriesiems specialiųjų žinių (kaip įrodymo) turinio vertinimo reikalavimams.

Reikšminiai žodžiai: baudžiamasis procesas; įrodymai; ekspertiniai tyrimai; specialiosios žinios.

Įvadas

Veiksmingos teisminės sistemos funkcionavimas, įtraukiant ekspertinių įstaigų (ekspertų) sistemą, yra valstybės pareiga. Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau – ir EŽTT) yra nurodęs, kad „*organizuoti savo teisminę sistemą įgalinant institucijas įvykdyti Konvencijos reikalavimus turi valstybė (mutatis mutandis, O'Reilly and Others v. Ireland, no. 54725/00, § 33, 29 July 2004; Rakhmonov v. Russia, no. 50031/11, § 60, 16 October 2012; and W. v. Slovenia, no. 24125/06, § 69, 23 January 2014)*¹.

Ekspertinių tyrimų rezultatų reikšmė teisiniuose procesuose, taip pat ir baudžiamajame yra neginčijama ir net didėja. Europos Komisijos teisingumo efektyvumui stiprinti rekomendacijų Nr. CEPEJ (2014)¹⁴ „Dėl teismo paskirto eksperto vaidmens teismo procese Europos Sąjungos valstybėse narėse“ (toliau – ir CEPEJ rekomendacijos) nurodoma, kad ekspertinių tyrimų išvados yra ypač svarbios baudžiamųjų bylų procese vertinant tiek kaltinamojo kaltės ir baudžiamosios atsakomybės klausimus, tiek nustatant nukentėjusiojo asmeninių ir turtinių aplinkybių klausimus, tiek priežastinio ryšio tarp veikos ir padarinių klausimus. Dėl to labai svarbios yra kvalifikuotos medicininės, psichologinės, statybinės, ekonominės, su eismo įvykiais susijusios ekspertizės, kurių rezultatai tampa vis svarbesni teismo nagrinėjimo rezultatui². Lietuvos ekspertinių įstaigų veiklos duomenys taip pat rodo didelį ekspertinių tyrimų poreikį, kurį netiesiogiai patvirtina gana ilgas kai kurių ekspertinių tyrimų atlikimo laikas³. Kaip matyti iš Lietuvos teismų praktikos, iš tiesų, neretai ekspertinių tyrimų rezultatai lemia ne tik labai rimtas materialias pasekmes proceso dalyviams (kaltinamiesiems, nukentėjusiesiems), nes jais konstatuojama veikos mechanizmas, padariniai etc.; tačiau ir sudėtingas procesines pasekmes, taip pat ir baudžiamąjį proceso normų atitikties Konstitucijai klausimus⁴.

Būtina pabrėžti, kad skirtingai nuo ypač didelio kriminalistikos mokslo atstovų

- 1 „ECtHR, Mardosai v. Lithuania, application no. 42434/15, 11 July 2017“, žiūrėta 2023 m. gegužės 1 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-175144>.
- 2 „CEPEJ (2014)¹⁴. Guidelines on the role of court-appointed experts in judicial proceedings of Council of Europe's Member States. Document adopted by CEPEJ at its 24th Plenary meeting (Strasbourg, 11–12 December 2014)“, European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ), 21–23 punktai, žiūrėta 2023 m. gegužės 1 d., <https://rm.coe.int/168074827a>.
- 3 Pvz., „Ekspertinių tyrimų trukmė Lietuvos teismo ekspertizės centre“, žiūrėta 2023 m. gegužės 1 d. <https://ltec.lrv.lt/lt/ekspertiniu-tyrimu-trukme-lietuvos-teismo-ekspertizes-centre>.
- 4 Nagrinėjant bylą teisme pirmosios ir apeliacinės instancijos teismuose, įvertinus ikiteisminio tyrimo metu darytas teismo medicinos ekspertizes, buvo paskirtos dvi naujos komisijinės ekspertizės ir pagal jų rezultatus tris kartus keistas kaltinimas – nuo nužudymo bendrininkaujant iki viešosios tvarkos pažeidimo. Apeliacinės instancijos teisme, gavus teismo medikų išvadą, paaiškėjo aplinkybės, kurios akivaizdžiai lemtų apeliacinį skundą padavusio ir jo nepadavusių asmenų teisinės padėties pabloginimą, kuris savo ruožtu pažeistų *non reformatio in peus* principą, nes byla apeliacinėje instancijoje buvo nagrinėjama būtent pagal gynybos skundą siekiant palengvinti vieno iš nuteistųjų atsakomybę. Tai lėmė teismo kreipimąsi į Konstitucinį Teismą su klausimu, ar situacija, kai apeliacinės instancijos teismas, nustatęs skirtingas faktines aplinkybes nei buvo nustatęs pirmosios instancijos teismas, neturi galimybių pabloginti besiskundžiančio asmens teisinės padėties, neprieštarauja Konstitucijai? Žr. „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. birželio 26 d. nutarimas“.

Lietuvoje susidomėjimo ir gausių mokslinių publikacijų, taip pat ir disertacijų⁵, kuriose diskutuojami įvairūs eksperto teisinio statuso, specialiųjų žinių sampratos aspektai, specialiųjų žinių panaudojimo vykdant atskirus baudžiamojo proceso veiksmus, specialiųjų tyrimų atlikimo organizavimo (instituciniai) klausimai⁶, baudžiamojo proceso srityje, o būtent specialiųjų tyrimų rezultatų kaip įrodymų vertinimo kontekste, publikacijų nėra gausu⁷.

Šio straipsnio tikslas yra įvertinti teismų praktikos tendencijas, susijusias su procedūriniais specialiųjų žinių vertinimo standartais ir ekspertinių tyrimų rezultatų turinio materialaus vertinimo bendrosiomis nuostatomis. Siekiant šio tikslo, iškelti trys tyrimo uždaviniai, kuriems skiriama po vieną dalį tyrimo. Visų pirma, įsijungiant į gana aktyvią mokslinę diskusiją, grindžiama autorės pozicija, kad įrodinėjimo procese teisės žinios nelaikytinos specialiosiomis. Toliau analizuojami procedūriniai reikalavimai ekspertinių tyrimų vertinimui teisme, kuriems iki šiol Lietuvos doktrinoje iš esmės neskiriama dėmesio, todėl straipsnyje daug remiamasi T. Decaigny straipsniu apie tokius reikalavimus ekspertiniams tyrimams pagal Europos Žmogaus Teisių Konvenciją (toliau – ir Konvencija), atsižvelgiant į teorinį valstybės baudžiamojo proceso modelį⁸, ir EŽTT bylų analizę. Paskutinėje straipsnio dalyje analizuojami ekspertinių tyrimų rezultatų turinio, t. y. specialiomis žiniomis grįstų išvadų kaip įrodymo vertinimo bendrosios nuostatos.

Tyrimas atliktas, visų pirma, taikant sisteminės analizės metodą, kuris pasitelktas norint nustatyti tyrimo ribas, taip pat procedūrinius ir materialiuosius ekspertinių žinių vertinimo standartus. Kadangi straipsnio tikslas yra nustatyti ir įvertinti būtent teismų praktikos baudžiamosiose bylose tendencijas, todėl kaip pagrindinis empirinis tyrimo metodas yra pasirinktas teismų praktikos analizės metodas.

Šiame straipsnyje sąvokos – ekspertinis tyrimas ir specialios žinios – suprantamos taip,

-
- 5 Janina Juškevičiūtė, „Specialių žinių panaudojimas tiriant nusikaltimus: būklė ir perspektyvos“ (daktaro disertacija, Lietuvos teisės akademija, 1998); Gabrielė Juodkaitė-Granskienė, „Teismo ekspertizės išvadų formulavimas ir vertinimas“ (daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2003); Egidijus Radzevičius, „Specialių žinių panaudojimas tiriant nusikalstamus darbų saugos taisyklių reikalavimų pažeidimus: teorija ir praktika Lietuvoje“ (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2006); Sigita Šimbelytė, „Peculiarities and Problematics of Special Knowledge Application Lithuanian Criminal Process of Giving Evidence“ (daktaro disertacija, Turiba universitetas, 2015); Karolis Kurapka, „Specialių žinių panaudojimas administraciniame procese“ (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2020).
 - 6 Jurgita Paužaitė-Kulvinskienė, Gabrielė Juodkaitė-Granskienė ir Virgilijus Pajaujis, „Teismo eksperto pareigos, atsakomybė ir iš jos kylančios sankcijos. Lietuvos kontekstas ir Europos perspektyva“, *Teisės apžvalga* 2, 14 (2016): 306–326; Gabrielė Juodkaitė-Granskienė, „Dar kartą apie teismo eksperto kompetenciją“, iš *Baudžiamasis procesas: teisingumo garantas ar kliūtis? Recenzuojamų mokslinių straipsnių rinkinys* (Vilnius: Vilniaus universitetas, 2014), 168–201.
 - 7 Marina Gušauskienė ir Linas Belevičius, „Diskusiniai specialiųjų žinių panaudojimo aspektai“, iš *Kriminalistika ir teismo ekspertizė: mokslas, studijos, praktika XI: recenzuojamų mokslinių straipsnių rinkinys* (Vilnius, 2015); Marina Gušauskienė ir Linas Belevičius, „Ar visada specialiųjų žinių panaudojimo baudžiamojoje byloje rezultatai laikytini patikimu įrodymų šaltiniu?“, *Teisės apžvalga* 2, 14 (2016).
 - 8 Tom Decaigny „Inquisitorial and Adversarial Expert Examinations in the Case Law of the European Court of Human Rights“, *New Journal of European Criminal Law* 5, 2 (2014), 49–166, <https://doi.org/10.1177/203228841400500203>.

kaip jos apibrėžtos Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatyme⁹.

Apibrėžiant tyrimo ribas akcentuotina, kad, nors, kaip jau minėta, bylose prieš Lietuvą EŽTT atkreiptas dėmesys į teisinių institucijų darbo organizavimo trūkumus specialiųjų žinių gavimo kontekste¹⁰, ekspertinių tyrimų prieinamumo ir kitos problemos išlieka¹¹, tačiau institucinės ekspertinių įstaigų sąrangos tobulinimas ir jos efektyvumo užtikrinimo paieškos¹² nėra šio straipsnio dalykas.

Šiame straipsnyje įrodinėjamos tezės, susijusios arba su prieštaringomis nuomonėmis Lietuvos baudžiamojo proceso ir kriminalistikos doktrinoje, arba su besiformuojančia kasacinės instancijos teismo praktika: 1) teisės doktrina (*inter alia* teisės mokslininkų nuomonė) baudžiamųjų bylų nagrinėjimo praktikoje, būtent įrodinėjimo procese, laikoma teisės aiškinimo šaltiniu, o ne specialiomis žiniomis; 2) teismai, vertindami ekspertinių tyrimų rezultatus, nepaisant subjektų, teikiančių šiuos rezultatus, specialios dalykinės kompetencijos ir jų teikiamų specialiųjų žinių mokslinio pobūdžio, laikosi, pirma, bendrųjų tokių įrodymų panaudojimo įrodinėjimo procese procedūrinių taisyklių, antra, bendrųjų šių įrodymų turinio vertinimo taisyklių.

Be abejojant, kasacinės instancijos teismo praktikoje byla po bylos formuojamos¹³, taip pat doktrinoje analizuojamos ir specialiosios tokių įrodymų taisyklės, tačiau dėl straipsnio

9 Pagal Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymo 3 straipsnio 1 punktą „ekspertinis tyrimas – pagal teismo ar teisėjo nutartį, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūno užduotį arba fizinio ar juridinio asmens, kitos organizacijos ar jų padalinių prašymą atliekamas tyrimas, kuriam reikia specialiųjų žinių ir kurio eiga, analitiniai rezultatai ir su jais tiesiogiai susietas aiškinimas fiksuojami ekspertizės akte ar specialisto išvadoje“. Specialios žinios, pagal Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymo 3 straipsnio 2 punktą, – „išsilavinimo ir specialaus pasirėngimo arba profesinės veiklos dėka įgytos išsamios mokslo, technikos, meno ar bet kokios kitos žmonių veiklos srities žinios, reikalingos ekspertizei atlikti“. Žr. „Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 112-4969. Suvestinė redakcija nuo 2020-07-01.

10 „Mardosai v. Lithuania“, *supra note*, 1.

11 Pvz., 2021 m. duomenimis, „priklausomai nuo bylos (tyrimo medžiagos) apimties ir jos sudėtingumo, vidutiniškai ekspertiniai tyrimai atliekami per 1–2 mėnesius, tačiau kai kurių rūšių ekspertinių tyrimų rezultato reikia laukti ilgiau nei 9–12 mėnesių (pvz., informacinių technologijų, apskaitos ir finansų tyrimų atlikimas gali trukti iki 12 mėn., fonoskopinių – iki 8 mėn.)“, t. y. ekspertinių tyrimų terminai ištiesia ikiteisminio tyrimo ir teismo procesą; kvalifikuotų teismo ekspertų skaičius yra neproporcingas ekspertinių tyrimų poreikiui ir kitos strateginiu lygiu konstatuotos problemos. Žr. „2021–2030 metų plėtos programos valdytojos Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos teisingumo sistemos plėtos programos pagrindimas“, LRV, žiūrėta 2023 m. gegužės 1 d., <https://tm.lrv.lt/uploads/tm/documents/files/dokumentai/Administracin%C4%97%20informacija/Pl%C4%97tros%20programos/2021-2030%20metu%20teisingumo%20sistemos%20pletros%20programos%20pagrindimas.pdf>.

12 2021–2030 metų plėtos programos valdytojos Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos teisingumo sistemos plėtos programoje numatyta „Didinti ekspertinių tyrimų atlikimo efektyvumą“. Žr. „Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2021 m. spalio 20 d. nutarimu Nr. 861 patvirtintą 2021–2030 metų plėtos programos valdytojos Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos teisingumo sistemos plėtos programa“, LRV, žiūrėta 2023 m. gegužės 1 d., <https://tm.lrv.lt/uploads/tm/documents/files/dokumentai/Administracin%C4%97%20informacija/Pl%C4%97tros%20programos/2021-2030%20metu%20teisingumo%20sistemos%20pletros%20programa.pdf>.

13 Žr. bent jau: „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. lapkričio 12 d. Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių specialiųjų žinių panaudojimą, taikymo teismų praktikoje apžvalga Nr. AB-50-1“, *Teismų praktika* 50 (2019): 597–625.

apimties jos čia neanalizuojamos, tai yra kito tyrimo dalykas.

1. Teisės doktrina – teisės aiškinimo šaltinis

Šiuo metu Lietuvos baudžiamajame procese, vertinant duomenis ir pripažįstant arba nepripažįstant juos įrodymais, taikomos kelių teisės sistemų normos: visų pirma, kodifikuotas Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (toliau – ir BPK)¹⁴, taip pat kiti nacionaliniai teisės aktai, tam tikrais atvejais ES teisė ir tarptautinė teisė (daugiausia – Europos Tarybos) teisė, taip pat ir teismo precedentai (formuojami nacionalinių ir tarptautinių teismų), kurie Lietuvoje yra pripažinti privalomu teisės šaltiniu¹⁵. Todėl teisės taikytojui neretai tampa sudėtinga tinkamai iš(si)aiškinti ir pritaikyti teismuose ir kitose teisinėse institucijose sprendžiamiems ginčams, be kita ko, ir įrodinėjimo procese taikytiną teisę. Galbūt šios priežastys paskatino diskusijų dėl specialiųjų žinių sampratos atsinaujinimą Lietuvoje. Ilgus metus buvusi „vadovėlinė“ tiesa, įtvirtinta ir įstatyme, kad teisinės žinios teisiniame procese nelaikomos specialiosiomis žiniomis¹⁶, pastaruoju metu sulaukia nemažai kritikos mokslinėje literatūroje. Kai kurie Lietuvos kriminalistikos mokslo atstovai pastaruoju metu nuosekliai teigia, kad specialiosiomis žiniomis yra laikomos ir teisinės žinios, prie jų jungiasi ir baudžiamojo proceso mokslo atstovai nurodydami, kad specialiosiomis žiniomis laikomos ir „specialios teisinės žinios“¹⁷.

Dėl šios priežasties, prieš pradėdami kalbėti apie ekspertinių tyrimų rezultatų tyrimą ir vertinimą teismuose, būtina aptarti požiūrį į teisinių ir specialiųjų žinių santykį, kurio yra laikomasi šiame straipsnyje.

Lietuvos baudžiamojo proceso doktrinoje yra nusistovėjęs teisės doktrinos kaip neprivalomo baudžiamojo proceso šaltinio aiškinimas¹⁸, o ekspertinių tyrimų rezultatai (kurie gaunami panaudojus specialias žinias) laikomi įrodymais, kurie turi atitikti būtent įrodymams keliamus reikalavimus: leistinumą; sąsajumą; patikrinamumą, tikrumą

14 „Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas“, *Valstybės žinios*, 2002-04-09, Nr. 37-134. Suvestinė redakcija nuo 2023-04-06.

15 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas“; Rima Ažubalytė, Raimundas Jurka, Jolanta Zajančauskienė, *Baudžiamojo proceso teisė. Bendroji dalis. Pirmoji knyga. Vadovėlis* (Vilnius: Registrų centras, 2016), 78–87.

16 „Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymas“, *supra note*, 9.

17 *Specialiųjų žinių taikymo tiriant nusikaltimus mokslinė koncepcija ir jos įgyvendinimo mechanizmas*, ats. red. Vidmantas Egidijus Kurapka, Snieguolė Matulienė (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012), 40; Raimundas Jurka ir Karolis Kurapka, „Scientia Juris as special knowledge in legal proceedings: from ideas to implementation“, iš *Kriminalistika ir teismo ekspertizė: mokslas, studijos, praktika. II dalis: mokslinių straipsnių rinkinys* (Харьков: Апостіль, 2014), 232–242; Raimundas Jurka ir Rasa Žibaitė-Neliubšienė, „Specialios žinios kaip priemonė nustatant įrodymų patikimumą“, iš *Kriminalistika ir teismo ekspertizė: mokslas studijos, praktika II dalis: mokslinių straipsnių rinkinys* (Vilnius, Charkovas: Lietuvos kriminalistų draugija, Апостиль, 2013), 190–192.

18 Ažubalytė, Jurka ir Zajančauskienė, *supra note*, 15: 58.

(patikimumą)¹⁹. Toks aiškinimas atitinka ir specialių žinių, kurios naudojamos ekspertiniuose tyrimuose, teisinį reguliavimą. O pirmiau minėti autoriai, teigdami, kad teisinės žinios tam tikrais atvejais (pvz., užsienio valstybės teisės aiškinimas)²⁰ turi būti pripažįstamos specialiosiomis žiniomis, visiškai nesieja tokio siūlymo su baudžiamojo proceso teisės, taip pat su įrodinėjimo sistema²¹. Priešingai, teikiami atsieti nuo ekspertinių tyrimų ir jų rezultatų – tam tikrų specialiosiomis žiniomis grįstų rezultatų (išvadų) kaip įrodinėjimo priemonių ir kaip įrodymų sampratos argumentai. Nurodoma, kad teisės moksle galima išskirti teisininkams žinomų bendrųjų teisinių žinių bloką ir specialiųjų teisinių žinių bloką, todėl neigti teisinės žinias kaip specialias žinias tampa beprasmiška, sykiu teigiant, kad tokiais – specialiųjų teisinių žinių ekspertais (specialistais) – pripažintini ilgametę mokslinio ir pedagoginio darbo patirtį turintys ir konkrečius specifinius teisės klausimus išmanantys specialistai²². Taip pat teikiamas siūlymas eliminuoti griežtą teisinį reguliavimą, pagal kurį teisės žinios nepripažįstamos specialiosiomis, arba bent jau sušvelninti jį nurodant, kad išskirtiniais atvejais teisinės žinios galėtų būti pripažįstamos specialiosiomis²³.

Taigi argumentų, kodėl specialios teisinės žinios pripažintinos specialiosiomis įrodinėjimo baudžiamosiose bylose, kontekste esmė yra ta, kad teisės taikytojams, o svarbiausia – teisėjams gali trūkti tam tikros srities pobūdžio teisinių žinių, todėl jie, siekdami tinkamai iš(si)aiškinti taikytiną byloje teisę, turėtų pasitelkti atitinkamos srities teisės ekspertą (specialistą). Neneigiant vis sudėtingėjančios teisės, vis dėlto išvada, kad teisinės žinios teisiniame procese yra pripažintinos specialiosiomis, t. y. tokių, kurių neturi procese dalyvaujantys teisininkai (visų pirma – teisėjai), kurias kaip išsilavinimo ar praktinės patirties išdavą turi ekspertai (kiti teisininkai) ir kurios gali būti naudojamos kaip įrodymai baudžiamojoje byloje, čia nepritariama. Tokia nuomonė grindžiama, visų pirma, nacionaliniu teisiniu reguliavimu ir teismų praktika, taip pat ir ES bei tarptautinės teisės šaltiniais.

Teismo ekspertizės įstatymo 22 straipsnio 2 dalyje *expressis verbis* numatyta, kad teisinės žinios nelaikomos specialiosiomis žiniomis. Kalbant apie teisinį reguliavimą būtina pažymėti naujausią šaltinį, kuriame pasisakyta nagrinėjamu klausimu – tai Rekomenduojami teismų procesinių sprendimų kokybės standartai (toliau – Standartai)²⁴. Šiame rekomendacinio pobūdžio teisės akte nurodyta, kad sprendamas bylą teismas išsiaiškina taikomų

19 Rima Ažubalytė, Raimundas Jurka, Marijus Šalčius ir Jolanta Zajančkauskienė, *Baudžiamojo proceso teisė. Metodinė priemonė* (Vilnius, 2014), 79–96.

20 Jurka ir Kurapka, *supra note*, 17: 232–242.

21 Priklausomai nuo valstybės teisės sistemos (teisės tradicijos), taip pat baudžiamojo proceso modelio, gali priklausyti ir požiūris į ekspertinių tyrimų procedūras, atitinkamai ir jų reguliavimas. Žr. „Comparative Study on Expert Witnesses in Court Proceedings. Report no. 62832-TR“, World Bank, (June 30, 2010), 5, žiūrėta 2018 m. vasario 24 d., <https://documents1.worldbank.org/curated/en/801721468339116562/text/628320ESW0Box30ative0Study00final0.txt>.

22 Jurka ir Žibaitė-Neliubšienė, *supra note*, 17: 190–192.

23 Pvz., Šimbelytė, *supra note*, 5.

24 „Teisėjų tarybos 2016 m. gegužės 27 d. nutarimas Nr. 13P-65-(7.1.2) „Dėl rekomenduojamų teismų procesinių sprendimų kokybės standartų patvirtinimo““, Infolex, žiūrėta 2023 m. gegužės 1 d., <https://www.infolex.lt/teise/Default.aspx?id=7&item=doc&AktId=362398>.

įstatymų ir kitų teisės aktų galiojimą bylai aktualiems teisiniams santykiams (Standartų 1.4 punktą); teismas nurodo teisinį pagrindą, kai tiesiogiai taiko privalomosios teisinės galios neturinčius teisės aktus (angl. *soft law*); kai nėra teisinio pagrindo, negriežtosios teisės priemonėmis teismas gali remtis tik kaip papildomais teisinio argumentavimo šaltiniais (Standartų 1.9. punktą); teismas gali remtis teisės doktrina kaip papildomu teisinio argumentavimo šaltiniu (Standartų 1.10. punktą); teismas gali remtis užsienio kalba surašytu teisės norminiu aktu ar teisės aiškinimo šaltiniu (Standartų 5.2. punktą). Taigi nurodytos normos aiškiai referuoja į tai, kad būtent teismas iš(si)aiškina taikytiną teisę. Tokios nuostatos laikomasi ir Prokuroro rekomendacijų²⁵ 7.1 punkte, pabrėžiant, kad „duomenų procesinis įrodomasis vertinimas, kaltės ar kitų nusikalstamos veikos sudėties elementų nustatymas, veiksmų kvalifikavimas ir teisinės atsakomybės rūšies nustatymas nepriklauso nei specialistų, nei ekspertų kompetencijai“.

Pasaulio banko atliktoje ekspertinių tyrimų kontinentinės teisės (Vokietijos, Prancūzijos, Italijos) ir bendrosios teisės (JAV) kontekste apžvalgoje taip pat daroma bendra išvada, kad ekspertų nuomonės plačiai naudojamos skirtingose teisingumo sistemose. Jos susijusios su profesinėmis, mokslinėmis ar techninėmis žiniomis ir naudojamos kaip įrodymai teisminiame procese, jose negali būti analizuojami teisės klausimai²⁶, ir tokią poziciją siūloma aiškiai įtvirtinti teisiniame reguliavime²⁷.

Pozicijos, kad specialieji tyrimai yra taikomi siekiant nustatyti faktus, reikšmingus bylai išspręsti, o ne aiškinti teisę, paprastai laikomasi Europos Tarybos teisėje, o konkrečiai Konvencijoje, aiškinamoje EŽTT jurisprudencijoje; taip pat Europos Sąjungos teisės *soft law* šaltiniuose. Štai CEPEJ rekomendacijų 4 punktą nustato, kad teismo eksperto kompetencija baigiasi ten, kur prasideda faktų vertinimas, tai yra išimtinė teismo kompetencija; 17 punkte įtvirtinta, kad ekspertas pagal savo kvalifikaciją ir turimas specialiąsias žinias pateikia teismui išvadą; jo specialiosios žinios gali būti skirtos faktams tirti, vertinti ir kartais įvertinti (angl. *the investigation, the assessment and sometimes the evaluation of facts*), tačiau jo vaidmuo skiriasi nuo teisėjo, kuris sprendžia teisės klausimus; pats ekspertas taikyti ar interpretuoti teisės negali, o 18 punkte nurodyta, kad net jei ekspertas kitose jurisdikcijose gali turėti ir didesnę vaidmenį teisiųjų sprendimų priėmimo procese, jo pagrindinė funkcija procese išlieka tik faktinių aplinkybių, reikšmingų bylos tyrimui, nustatymas ir jokiū būdu ne teisės taikymas ir aiškinimas²⁸. Lietuvos autoriai, nagrinėjantys eksperto teisinį statusą europiniame kontekste, taip pat laikosi „tradicinės“ nuomonės, kuriai pritaria ir šio straipsnio autorė, kad ekspertas nesiima teisinio bylos aplinkybių vertinimo, kurį atlieka

25 „Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2011 m. sausio 18 d. įsakymas Nr. I-14 „Dėl rekomendacijų dėl užduočių specialistams ir ekspertams skyrimo patvirtinimo““ (toliau – ir Prokuroro rekomendacijos), LRS, žiūrėta 2023 m. gegužės 1 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.391197>.

26 „Comparative Study on Expert Witnesses in Court Proceedings“, *supra note*, 21: 2.

27 *Ibid.*, 5.

28 „CEPEJ (2014)14“, *supra note*, 2: 4, 17–18 punktai.

teismas²⁹.

Taigi, argumentai, kad šiuolaikiniame teisiniame procese, *inter alia* baudžiamajame, teisinės žinios turėtų būti laikomos specialiosiomis, nes jos apima ne tik žinias apie įstatymo tekstą, tačiau ir teisės mokslo žinias³⁰, taip pat argumentas, kad, pvz., nagrinėjant baudžiamąją bylą joje taikytinos civilinės teisės žinios turėtų būti laikomos specialiosiomis³¹, neatrodo pagrįsti. Priešingai, įvertinus tai, kokie kvalifikaciniai reikalavimai keliami teisėjams, prokurorams, advokatams; taip pat įvertinus teismų instancinę sistemą (kurioje, be kita ko, gali būti keliami ir yra keliami netinkamai pritaikytos teisės klausimai, o kasacinės instancijos teisme sprendžiami iš esmės tik teisės klausimai), taip pat teismo precedentų formavimo ir jų pildymo bei keitimo procedūras, t. y. taisykles, pagal kurias kasacinė byla gali būti perduota nagrinėti išplėstinei septynių teisėjų kolegijai, jeigu tinkamas baudžiamojo ar baudžiamojo proceso įstatymo pritaikymas byloje reikštų naują teisės normos aiškinimą teismų praktikoje; arba gali būti perduota nagrinėti Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinei sesijai, jeigu pritaikius byloje baudžiamąjį ar baudžiamojo proceso įstatymą byloje atsirastų pagrindas nukrypti nuo Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikos (BPK 378 straipsnis), taip pat sudaryti mišrias kolegijas, kuriose byla nagrinėja civilinių ir baudžiamųjų bylų teisėjai, darytina išvada, kad ši sistema procedūriškai užtikrina pagrindinės teismo pareigos vykdymą – tinkamai nustatyti taikytiną byloje teisę. Sykiu atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad CEPEJ taip pat išskiria situacijas, kai kuriais išimtiniais atvejais eksperto vertinimo objektu gali būti užsienio teisė, tačiau bet koku atveju neleidžiama, kad ekspertas spręstų dėl taikytino įstatymo³². Įvertinus tai, kad šios organizacijos dokumentai kaip rekomendacijos yra kuriami skirtingų teisinių sistemų valstybių ir turi tik rekomendacinę galią, vis dėlto manytina, kad jame nurodyta galimybė laikyti žinias apie užsienio teisę specialiomis žiniomis yra daugiau susijęs su kompromiso tarp valstybių teisinių sistemų paieška nei specialių žinių sistemos pamatų keitimu.

Antra, kalbant apie ekspertinių tyrimų rezultatų vertinimą, yra svarbu, kaip teisinės žinias traktuoja įrodymų byloje vertinimo subjektai – teismai. Juolab, kaip jau minėta, teismo precedentas yra teisės šaltinis – taigi, tarptautinių teismų, kurių jurisdikciją pripažįsta Lietuvos Respublika, ir nacionalinių teismų suformuotos taisyklės, kol jos nepakeičiamos instancine tvarka, yra, bent jau Lietuvoje, privalomos visiems teisinio proceso dalyviams. Štai EŽTT, ypač Didžiosios kolegijos sprendimuose neretai pateikiama išsami tarptautinių, ES, nacionalinių ir užsienio valstybių teisės aktų ir kartais doktrinos tam tikru klausimu apžvalga³³. Žinoma, kad ESTT tam tikrais atvejais gauna generalinio advokato, kurio pareiga – visiškai nešališkai ir nepriklausomai teikti teisinę nuomonę, vadinamąją išvadą,

29 Paužaitė-Kulvinskienė, Juodkaitė-Granskienė ir Pajaujis, *supra note*, 6: 320.

30 Jurka ir Žibaitė-Neliubšienė, *supra note*, 17: 190–192.

31 Jurka ir Kurapka, *supra note*, 17: 232–242.

32 „CEPEJ (2014)14“, *supra note*, 2: 20 punktas.

33 Pz., „ECtHR, Vasiliauskas v. Lithuania [GC], application no. 35343/05, 20 October 2015“, žiūrėta 2023 m. gegužės 1 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-158290>.

dėl pateiktų bylų, nors ESTT nesaisto nei Generalinio advokato išvada, nei ją grindžiantys motyvai³⁴. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas bene pirmasis iš nacionalinių teismų pradėjo teikti prašymus mokslo įstaigoms ar mokslininkams pareikšti savo nuomonę konstitucinėje byloje keliamais klausimais³⁵. Pastaruoju metu daugėja atvejų, kai, mokslinė teisės doktrina aiškindami teisės turinį remiasi tiek bendrosios kompetencijos, tiesa dažniausiai nagrinėdami civilines bylas³⁶, tiek žymiai rečiau administraciniai teismai³⁷, ir, nors ir išskirtinai retai, baudžiamąsias bylas nagrinėjantys teismai³⁸. Taigi, teisės doktrina, teisės mokslininkų išvados (tiek pateiktos šalių prašymu konkrečioje byloje, tiek gautos teismo, nagrinėjančio bylą, iniciatyva) iš tiesų yra naudojamos teismų sprendimuose. Tačiau klausimas yra kitas: ar tai vieno iš teisės aiškinimo šaltinio naudojimas, siekiant teismui iš(si) aiškinti tikrąjį taikytinos byloje teisės turinį, ar ekspertinio (grįsto specialiosiomis žiniomis) tyrimo rezultatas, teismo vertinamas kaip įrodymas, pagrindžiantis teisiškai reikšmingas faktines bylos aplinkybes? EŽTT laikosi iš esmės nuoseklios pozicijos teigdamas, kad teisės klausimai paprastai yra teismo (teisėjo) kompetencija: *iura novit curia*³⁹.

Kasacinio teismo civilinių bylų praktikoje nuosekliai pažymima, kad „*teisėnė kvalifikacija, teisės normų aiškinimas ir taikymas ginčo santykiui yra bylų nagrinėjančio teismo prerogatyva; vykdydamas teisinį santykių kvalifikavimą, teismas įstatymą, taikytiną ginčui spręsti, pagal ieškovo nurodytas faktines aplinkybes parenka savo nuožiūra (CPK 265 straipsnio 1 dalis) ir yra nepriklausomas nuo šalių nuomonės ar pageidavimų; faktinių bylų aplinkybių teisinė kvalifikacija yra teismo prerogatyva (lot. iura novit curia); tik tinkamai kvalifikavęs šalių*

34 Byla C-229/09, Hogan Lovells International LLP, buvusi Rechtsanwaltssozietät Lovells prieš Bayer Crop-Science AG, p. 22–26.

35 Pzv. žr. „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. kovo 15 d. nutarimas“.

36 Pzv., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-244/2014 cituojama Lietuvos autorė: „Rizikingus verslo sprendimus būtų galima apibrėžti kaip sprendimus atlikti tam tikrus veiksmus, susijusius su ūkinės komercinės veiklos vykdymu, priimamus tokiomis aplinkybėmis, kai egzistuoja neapibrėžtumas dėl galimų pasirinkto veikimo modelio padarinių, arba šių veiksmų neatlikti.“ (G. Jakuntavičiūtė, „Neteisėtumas kaip vadovo civilinės atsakomybės už rizikingais verslo sprendimais bendrovei padarytą žalą sąlyga“, *Socialinių mokslų studijos* 4, 4 (2012): 1554). Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2016 m. vasario 12 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-7-5-684/2016 (*Teismų praktika* 45 (2016): 11–34) cituojami užsienio teisės doktrinos atstovai: „Teisės mokslo doktrinoje ir užsienio valstybių teismų praktikoje nurodoma, kad agentas, kuris vykdo veiklą ir nėra pasyvus, gali būti laikomas „besiderančiu“ (žr. Peter Watts ir F. M. B. Reynolds, *Bowstead and Reynolds on Agency*, 19 leid. (Sweet and Maxwell, 2010), 692; Anglijos ir Velso Aukščiojo Teismo sprendimus byloje *PJ Pipe Valve Co. Ltd v. Audco India Ltd*, Nr. [2005] EWHC 1904 (QB); *Nigel Fryer Joinery Services Ltd v. Ian Firth Hardware Ltd*, Nr. [2008] EWHC 767 (Ch) ir *Kenny v. Ireland Roc Ltd*, Nr. [2005] IEHC 241).“

37 Pzv., „Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikos, taikant Administracinių bylų teisenos įstatymo normas, apibendrinimas“ (2012), 555, žiūrėta 2023 m. gegužės 1 d., https://www.lvat.lt/data/public/uploads/2018/01/23_apibendrinimas.pdf.

38 Labai retai, tačiau teismai naudoja ir kitų mokslų doktrinos šaltinius, pvz., nutarties motyvuose buvo naudoti istoriniai šaltiniai, žr. „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-18-648/2016“.

39 „ECtHR, *Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia*, applications nos. 11082/06 and 13772/05, 25 July 2013“, § 722, žiūrėta 2023 m. gegužės 1 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122697>.

teisinį santykį, teismas gali šiems santykiams taikyti materialiosios teisės normas⁴⁰. Administracinių teismų praktika taip pat leidžia teigti, kad administracinėse bylose „ekspertizės dalyku negali būti teisiniai klausimai, nes preziumuojama, kad teismas išmano teisę“⁴¹.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinė teisėjų kolegija taip pat nurodė, kad „teisės mokslininko pateikta specialisto išvada nėra BPK 90 straipsnyje nurodytas procesinis dokumentas, turintis įrodomąją reikšmę byloje, t. y. nėra įrodymas BPK 20 straipsnio prasme, nes neatitinka įrodymams keliamų reikalavimų. Tokia teisės mokslininko išvada, kurioje pateikiama teisės normų aiškinimas, reglamentavimo raida, ryšys su tarptautiniais teisės aktais, aiškinamas normos turinys, negali būti laikomas įrodymų šaltiniu, nes tokio pobūdžio išvada prilygsta teisės aiškinimui, o tai yra tiesioginė teismo pareiga nagrinėjant konkrečią baudžiamąją bylą. Įstatymus taiko ir aiškina teismas. Specialiomis žiniomis, kurių trūksta teismui, bet kurių reikia bylos nagrinėjimui, pagal Teismo ekspertizės įstatymą negali būti teisinės žinios apie teisinį reguliavimą. Daryti išvadas dėl byloje taikomų normų turinio yra bylą nagrinėjančio teismo pareiga. Ši pareiga negali būti perduota kitiems subjektams. Minėta, kad teisės mokslininko išvada, pateikta aiškinant teisės normos turinį, nėra įrodymų šaltinis. Tokia išvada gali būti vertinama tik kaip teisinė nuomonė dėl teisės aiškinimo ir taikymo“⁴².

Šios išplėstinės teisėjų kolegijos suformuotos taisyklės nuosekliai laikomasi ir naujausioje kasacinės instancijos teismo praktikoje nurodant, kad „daryti išvadas dėl byloje taikomų normų turinio ar byloje nustatytų aplinkybių teisinio vertinimo yra bylą nagrinėjančio teismo pareiga“⁴³, taip pat pažymint, kad nors ekspertinių tyrimų rezultatas gali būti reikšmingas duomenų šaltinis baudžiamajoje byloje, bet kuriuo atveju teisinis bylos aplinkybių vertinimas yra ne specialisto ar eksperto, o teismo kompetencija⁴⁴; ekspertizės akte (specialisto išvadoje) pateikiamos išvados yra tik prielaida teisei išvadai, taigi skiriant ekspertizę (objektų tyrimą), negali būti formuluojami klausimai, į kuriuos atsakyti yra teismo, o ne eksperto (specialisto) kompetencija, pvz., klausimai dėl asmens veiksmų atitikties konkretaus nusikaltimo sudėčiai, teisiškai reikšmingo priežastinio ryšio, konkrečių teisės normų pažeidimo⁴⁵. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad nors Lietuvos Aukščiausiojo Teismo rengiamos teismų praktikos apžvalgos neturi precedento galios, tačiau apžvalgoje, skirtoje specialiųjų žinių vertinimo baudžiamajame procese praktikai, taip pat laikomasi minėtos pozicijos. Šiame kontekste EŽTT, kurio jurisprudencija remiamasi ir formuojant kasacinės instancijos teismo praktika, taip pat yra pabrėžęs, kad situacija, kai ekspertas imasi teisiškai

40 Žr., pvz., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. gruodžio 4 d. nutarties civilinėje byloje Nr. 3K-3-460-421/2018 17 punktą ir jame nurodytą kasacinio teismo praktiką.

41 „Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikos, taikant Administracinių bylų teisenos įstatymo normas, apibendrinimas“ (2012), 762, https://www.lvat.lt/data/public/uploads/2018/01/23_apibendrinimas.pdf.

42 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-7-1-693/2017“.

43 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-218-976/2022“.

44 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-49-654/2023“.

45 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-181-507/2016, 2K-293-788/2018“.

kvalifikuoti asmens veiką, yra nepriimtina, visus teisinius klausimus turi išimtinai spręsti tik teismai⁴⁶.

Apibendrinant darytina išvada, kad įrodymų teisės doktrinos, nacionalinio teisinio reguliavimo, nacionalinių ir tarptautinių teismų praktikos analizė leidžia pagrįstai teigti, kad įrodinėjimo baudžiamojoje byloje kontekste teisės žinios nelaikytinos specialiosiomis.

2. Bendrosios specialiųjų žinių panaudojimo baudžiamajame procese procedūrinės taisyklės

Specialiosios žinios baudžiamajame procese paprastai gali būti taikomos keliomis procesinėmis formomis: specialistui dalyvaujant ikiteisminio tyrimo veiksmuose (pvz., padedant apklausti vaiką) arba ekspertui (specialistui) atliekant ekspertinį tyrimą ir surašant tokio tyrimo išvadas. Ekspertas ir specialistas taip pat gali būti apklausiami teisme ir duoti paaiškinimus.

Taigi, nepaisant tam tikrų atskirų valstybių skirtingų procesinių taisyklių, paprastai teismui tenka vertinti rašytinį dokumentą, kuriame pateiktos ekspertinio tyrimo išvados ir eksperto (specialisto) paaiškinimus, kurie dažniausiai yra teikiami dėl jų surašytų ekspertinių tyrimų išvadų. Ekspertinis tyrimas šiuo atveju suprantamas kaip pagal teismo, teisėjo nutartį, prokuroro ar kito baudžiamajame procese įgalioto pareigūno (pvz., Lietuvoje pavedimą atlikti specialisto išvadą gali duoti ir ikiteisminio tyrimo pareigūnas) sprendimą atliekamas tyrimas, kuriam reikia specialių žinių ir kurio eiga, analitiniai rezultatai ir su jais tiesiogiai susietas aiškinimas fiksuojami ekspertizės akte, specialisto išvadoje ar kitame dokumente, kuris nurodomas konkrečios valstybės baudžiamojo proceso įstatymuose. Kontinentinės teisės tradicijos valstybėse, priklausomai nuo valstybės baudžiamojo proceso įstatymų, gynyba paprastai turi teisę pateikti savo pakviesto specialisto išvadą, tačiau teisme ji gali būti vertinama ne kaip teismo ekspertizės išvados, o kaip bet kuris kitas rašytinis dokumentas, be abejo, atsižvelgiant į tai, kad jį surašė specialių žinių turintis asmuo. Jei ji sukelia rimtų abejonų dėl valstybės pareigūnų paskirto ekspertinio tyrimo rezultatų, teismas gali skirti naują ekspertizę. Panašias rekomendacijas dėl specialių žinių panaudojimo formų teikia ir Europos Taryba: eksperto išvada į teisminį procesą įtraukiama pateikiant ją raštu arba ekspertui pateikiant žodinį paaiškinimą bylos nagrinėjimo metu. Šalys ir teismas turi turėti teisę užduoti ekspertui klausimus. Ekspertas privalo pateikti savo nuomonę pateiktu klausimu ir jam gali tekti pateikti papildomą išvadą. Eksperto išvados turinio aptarimas (jos ginčijimas) su ekspertu gali būti vykdomas pristatant ir supriešinant ją su privačių ekspertų išvadomis, kurios jau pateiktos byloje ar dar yra (bus) teikiamos⁴⁷. O bendrosios teisės valstybėms būdinga tai, kad ekspertus kviečia ir jų paslaugas apmoka

46 „ECtHR, *Dmitriyevskiy v. Russia*, appl. no. 42168/06, 3 October 2017“, para. 113, žiūrėta 2023 m. gegužės 1 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-177214>.

47 „CEPEJ (2014)14“, *supra note*, 2: 135 punktas.

šalis. Abu modeliai turi savo privalumų ir minusų, tačiau nepaisant to, kieno prerogatyva yra pasitelkti ekspertinių tyrimų, ekspertams keliami kompetencijos, nešališkumo, nepriklausomumo reikalavimai⁴⁸.

Taigi šiuo atveju analizuojami sąžiningo proceso reikalavimai specialistams ir ekspertams dalyvauti procese ir rašytinės ekspertinių tyrimų išvados vertinimo kriterijai, išskirti EŽTT bylose, jie lyginami su nacionalinių teismų praktikoje formuojamais reikalavimais.

Prieš pradėdant nagrinėti specialiųjų žinių vertinimo taisyklės reikia pabrėžti, kad pagal teismų praktiką įrodinėjimo ribų konkrečioje byloje nustatymas yra teismo prerogatyva⁴⁹ ir kad „*teisingą teismo baigiamojo akto priėmimą lemia ne įrodinėjimo apimtis, o daromų teisinių išvadų pagrįstumas*“⁵⁰. Tokia pati taisyklė taikoma ir sprendžiant, ir dėl specialiųjų tyrimų būtinumo⁵¹.

Taigi baudžiamajame procese iš esmės yra nustatyta byla tiriančio pareigūno (iki-teisminio tyrimo metu), teismo ir gynybos diskrecija pasinaudoti specialiomis žiniomis. BPK 286 straipsnio 1 dalyje nustatyta teismo teisė, bet ne pareiga paskirti ekspertizę bylos nagrinėjimo teisme dalyvių prašymu arba savo iniciatyva. Teismas gali atsisakyti paskirti ekspertinių tyrimų, tačiau ekspertinio tyrimo nepaskyrimas, kai tai būtina pagal bylos aplinkybes, gali būti pripažintas esminiu proceso pažeidimu.

Pareigos teismui skirti ekspertinių tyrimų, taip pat specialiųjų žinių vertinimo taisyklių nenumato ir Konvencija. Tačiau EŽTT eksperto sampratą aiškina autonomiškai ir laiko juos liudytojais⁵². Taip EŽTT, aiškindamas Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies ir 3 dalies d punkto reikalavimus, formuoja tam tikras specialiųjų žinių naudojimo ir vertinimo byloje taisykles, į kurias turi atsižvelgti Europos Tarybos valstybės narės. Tačiau pabrėžtina, kad „*eksperto apklausos būdas skiriasi nuo tikros kryžminės apklausos, kurią galima atlikti tik su liudininkais. Teisė apklausti ekspertą reiškia tik eksperto teiginių turinio supratimą ir mokslinio teisingumo kontrolę*“⁵³.

EŽTT jurisprudencijoje formuluojami reikalavimai yra skirti tam, kad procesas, vertinamas kaip visuma, būtų teisingas. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau – ir LAT) praktikos analizė rodo, kad Lietuvos teismų praktikoje vertinant ekspertų (specialistų) dalyvavimą procese ir jų tyrimų rezultatus, formuojami savo turiniu panašūs reikalavimai.

Pirma, EŽTT yra nurodęs, kad proceso dalyvių prašymų skirti ekspertinius tyrimus atmetimas nepažeidžia Konvencijos reikalavimų, tačiau turi būti pagrįstas ir motyvuotas⁵⁴.

48 „Comparative Study on Expert Witnesses in Court Proceedings“, *supra note*, 21: 4.

49 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-509/2010, 2K-P-89/2014“.

50 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-76-942/2017“.

51 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-509/2010, 2K-463/2011, 2K-339/2011, 2K-157/2012, 2K-P-178/2012, 2K-483-976/2015, 2K-71-976/2017“.

52 „ECtHR, *Doorson v. Netherlands*, application no. 20524/92, 26 March 1996“, §§ 81–82, žiūrėta 2023 m. gegužės 1 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57972>.

53 „CEPEJ (2014)14“, *supra note*, 2: 136 punktas.

54 ECtHR, *Huseyn and Others v. Azerbaijan*, 2011, § 196; „*Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia*, 2013“, *supra note*, 39: §§ 718 ir 721, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122697>.

Teismas pažymėjo, kad „institucijos neprivalo tenkinti pareiškėjų prašymo dėl papildomos specialistų nuomonės pateikimo, jeigu mano, jog ji nebūtina“⁵⁵. LAT formuoja panašią praktiką: „<...> gynybės prašymas paskirti garso įrašų fonoskopinę ekspertizę buvo argumentuotai atmestas, paaiškinant, kad garso įrašų kokybė netinkama išsamiam identifikaciniam tyrimui, todėl galima tik tikėtina išvada (kaip ir ikiteisminio tyrimo metu, atlikus fonoskopinį šių garso įrašų tyrimą, buvo duota tikėtina specialisto išvada dėl kito pokalbio dalyvio). Be to, atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad teismas turėjo galimybę antrąjį pokalbio dalyvį nustatyti pagal kitus bylos įrodymus; tą teismas ir padarė.“⁵⁶ Sykiu teismas pridūrė, kad ir klausimų ekspertams pateikimas yra teismo prerogatyva, kurią jis gali realizuoti motyvuotai nurodęs, kodėl tam tikri šalių pateikti klausimai nepateikiami ekspertams: „<...> teismas argumentuotai pasisakė, kodėl atmetami nuteistojo gynybės pateikti klausimai kaip nesusiję su ekspertizės tikslu ir (arba) apskritai nepriskirtini ekspertų kompetencijai. Dėl to nėra pagrindo teigti, jog teismas nesilaikė BPK 286 straipsnio 2 dalies reikalavimų.“⁵⁷

Antra, vien tai, kad ekspertai pateikė išvadą raštu, nereikia, kad jų nereikia apklausti teisme, nes jų apklausos metu gali būti atskleistas galimas ekspertų interesų konfliktas, pateiktos medžiagos neišsamumas, tyrimo metodų netinkamumas. EŽTT nurodo, kad „tai, kad apylinkės teismas turėjo ekspertizės aktą, nepadare ekspertų apklausos nereikalinga – kitu atveju nereikėtų apklausti nė vieno liudytojo, ikiteisminio tyrimo metu davusio rašytinius pareiškimus prokuratūrai. Net jei ataskaitoje ir nebūtų didelių prieštaravimų, ekspertų apklausa gali atskleisti galimus interesų konfliktus, jų turimos medžiagos trūkumą ar tyrimo metodų trūkumus“⁵⁸. Kalbant apie ekspertų (specialistų) apklausą, kurios paprastai yra skirtos rašytiniame dokumente suformuluotoms išvadoms paaiškinti, būtinumą, kasacinės instancijos teismo praktika gana nuosekli: konstatavus, kad ekspertizės aktas (specialisto išvada) yra pakankamai išsamus ir aiškus, ekspertas (specialistas) į teismo posėdį motyvuotai nekviečiamas⁵⁹; jei būtina pašalinti prieštaravimus, ekspertas (specialistas) apklausti kviečiamas į teismo posėdį⁶⁰. Taigi, iš esmės, dėl eksperto apklausos yra sprendžiama įvertinus jos būtinumą.

Trečia, ekspertizės paskyrimas nesudarant galimybės gynybai pasiūlyti (įtraukti) klausimų savaime Konvencijos nepažeidžia, jei gynybai sudaryta galimybė ginčyti ekspertizės išvadą ir ekspertų patikimumą teisme užduodant jiems klausimus. Teismas pažymėjo, kad „pirma, tai, kad kaltinimas gavo ekspertizės aktą be gynybos įsikišimo, savaime nesukėlė jokių prieštaravimų Konvencijai, su sąlyga, kad gynyba vėliau turėjo galimybę išnagrinėti ir

55 „Mardosai v. Lithuania“, *supra note*, 1.

56 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-153-693/2017“.

57 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-154-699/2016“.

58 „Khadorkovskiy and Lebedev v. Russia, 2013“, *supra note*, 39: § 714.

59 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-525/2010, 2K-349/2014, 2K-463-511/2016, 2K-229-976/2018“.

60 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-565/2010, 2K-21/2012, 2K-312/2012, 2K-191-697/2018“.

ginčyti tiek išvadą, tiek tyrimą atlikusių ir išvadą pateikusių ekspertų patikimumą tiesioginės ekspertų apklausos pirmosios instancijos teisme metu. <...> Teismas konstatavo, kad, priešingai nei yra su gynybos liudytojais, kaltinamasis neprivalo įrodyti kaltinimo liudytojo svarbos. Jei kaltinimas nusprendė remtis konkretais asmens parodymais kaip svarbiu informacijos šaltiniu ir jei tokius parodymus nagrinėjantis bylų teismas panaudojo grįsdamas apkaltinamąjį nuosprendį, tai pagrindžia prielaidą, kad aptariamo asmens dalyvavimas teismo posėdyje ir jo apklausa buvo būtina⁶¹.

Ketvirta, remiantis EŽTT praktika, tam tikrais atvejais pripažįstama, kad bylai teisingai išspręsti yra būtina antro eksperto nuomonė: „Teismas konstatuoja, kad šalių lygiateisiškumo principo nagrinėjamu atveju nebuvo laikomasi, nes buvo atmesti pakartotiniai pareiškėjo prašymai skirti alternatyvią ekspertizę. Be to, pažymėtina, kad buvo pateikti tam tikri pareiškėjo argumentai dėl agonų dervos kokybės. Šiuo atžvilgiu manytina, kad verta atkreipti dėmesį į tai, kad Apeliacinis teismas padarė prielaidą, nesiremdamas eksperto išvada. Kadangi pareiškėjas negalėjo ginčyti [ekspertinių tyrimų] išvados kaip kaltintojo pateikto įrodymo, Teismas sprendžia, kad gynybai buvo atimta galimybė pateikti argumentus tokiomis pat sąlygomis kaip ir kaltinimui.“⁶²

Kita vertus, EŽTT pažymi, kad nors nacionalinis teismas turi plačią diskreciją rinktis, kuria iš byloje esančių priešingų ekspertų išvadų remtis priimant sprendimą, tačiau taisyklės, kuriomis remiasi teismas, neturi apriboti gynybos teisių ginčyti byloje pateiktą eksperto nuomonę, taip pat teikti alternatyvią jai eksperto poziciją. Tam tikromis aplinkybėmis atsisakymas priimti gynybos teikiamą eksperto nuomonę gali lemti Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies pažeidimą⁶³, nes, kaip nurodo EŽTT, gali būti sunku ginčyti eksperto poziciją nesinaudojant kito tos pačios srities eksperto pozicija⁶⁴. Nacionalinėje teismų praktikoje formuojama panaši taisyklė: „<...> rungimosi principas pažeidžiamas tuo atveju, jei teismai be tinkamo pagrindo atsisako tirti kaltinamojo ar jo gynėjo pateikiamas konsultacines išvadas. Atsisakyti tirti tokią išvadą būtų galima, jei ir be jos tyrimo teisiamejame posėdyje būtų akivaizdu, kad išvada neatitinka BPK 20 straipsnio reikalavimų, pavyzdžiui, ji nesusijusi su byloje įrodinėtinais aplinkybėmis ar yra akivaizdžiai nepatikima, nes surašyta specialiųjų žinių neturinčio asmens. Prašymas tirti konsultacinę išvadą turi būti nagrinėjamas nepriklausomai nuo to, kaip yra pavadintas proceso dalyvių iniciatyva gautas dokumentas.“⁶⁵ Pabrėžtina, kad, remiantis EŽTT jurisprudencija, kaltinimo negebėjimas nurodyti esmines techninių eksperto išvados rengimo detales taip pat gali būti vertinamas kaip lygiateisiškumo pažeidimas pagal Konvencijos 6 straipsnio 1 dalį, nes gynyba be

61 „Khadorkovskiy and Lebedev v. Russia, 2013“, *supra note*, 39.

62 „ECtHR, Stoimenov v. The Former Yugoslav Republic of Macedonia, application no. 17995/02, 5 April 2007“, § 42, žiūrėta 2023 m. gegužės 1 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80035>.

63 „Stoimenov v. the former Yugoslav Republic of Macedonia“, *supra note*, 62: § 38; „Matytsina v. Russia, application no. 58428/10, 27 March 2014“, § 169, žiūrėta 2023 m. gegužės 1 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-141950>.

64 „Khadorkovskiy and Lebedev v. Russia, 2013“, *supra note*, 39: § 187.

65 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-465/2010“.

tokios informacijos gali prarasti galimybę tinkamai ginčyti ekspertinių tyrimų rezultatus⁶⁶.

Penkta, jei byloje dalyvauja kaltinimo ir gynybos pakviesti ekspertai, jie turi būti traktuojami procesiškai lygiai, kitaip gali būti pažeistos Konvencijos garantuojamos procesinės įtariamojo (kaltinamojo) teisės. EŽTT yra nurodęs, kad kaltinimo pakviestas ar teismo paskirtas ekspertas negali turėti išskirtinių procesinių teisių, palyginus jo procesinę padėtį su gynybos pakviestu specialiųjų žinių turinčiu asmeniu. EŽTT, įvertinęs proceso eigą, padarė išvadą, kad valstybinio ekspertizes atliekančio instituto direktorius atliko „dominuojantį vaidmenį“, nes būdamas „ekspertu“, jis turėjo teisę (galėjo) dalyvauti visuose teismo posėdžiuose, teismo leidimu užduoti klausimus kaltinamiesiems ir liudytojams, tinkamu momentu pakomentuoti jų parodymus⁶⁷. Lygiateisiškumo (vienodo požiūrio) trūkumas, EŽTT vertinimu, ypač išryškėjo pirmosios instancijos teismo procese dėl skirtingų teismo eksperto ir gynybos „liudytojo eksperto“ pozicijų. Kaip paprastam liudytojui, gynybos pakviestam specialiųjų žinių turinčiam asmeniui nebuvo leista atvykti į nagrinėjamą bylą teismą tol, kol jis nebuvo pakviestas duoti parodymų; ir teisėjas, ir kaltinimo ekspertas uždavė jam klausimus; po to jis teisme dalyvavo kaip stebėtojas. Tuo tarpu, Instituto direktorius tiesiogiai apklausė gynybos pasikviestą ekspertą ir kaltinamąjį. Nors EŽTT pažymėjo, kad tokiu būdu direktorius naudojosi pagal Austrijos teisę jam suteiktais įgaliojimais, tačiau tokia praktika buvo pripažinta kaip neatitinkanti Konvencijos reikalavimų, susijusių su procesiniu šalių lygiateisiškumu⁶⁸.

EŽTT taip pat yra nurodęs, kad galimybė apklausti gynybos pakviestus specialistus teisme, neleidžiant jiems susipažinti su byloje esančiais dokumentais (jų originalais), neužtikrina procesinio lygiateisiškumo. EŽTT paminėjo, kad paskutinė gynybos galimybė buvo „specialistų“ apklausa žodžiu ir vertino, ar tokia procesinė priemonė atitinka kaltinimo ir gynybos procesinį lygiateisiškumą. EŽTT konstatavo, kad „specialisto“ statusas Rusijos teisėje skiriasi nuo „eksperto“, o būtent, kad specialistas gali „išaiškinti šalims ir teismui dalykus, kurie priklauso jo profesinei kompetencijai“, jo pagrindinis vaidmuo yra padėti teismui ir šalims atlikti tyrimo veiksmus, kuriems reikia specialių įgūdžių ar žinių. Teismas pripažino Konvencijos pažeidimą tuo aspektu, kad, esant tokiems procesinio statuso skirtumams, gynyba galėtų pasikliauti tik žodine „specialistų“ apklausa teismo posėdyje, o kaltinimas galėjo parengti „ekspertų“ iš anksto parengtas rašytines ataskaitas; gynybos pakviesti „specialistai“, skirtingai nei kaltinimo „ekspertai“, neturi tiesioginės prieigos prie bylos medžiagos originalų, o teismas nepripažįsta „specialistų“ išvados, pagrįstos gynybos jiems pateiktomis bylos medžiagos kopijomis⁶⁹.

66 „ECtHR, Kartoyev and Others v. Russia, Requête nos 9418/13 et 2 autres, 19 octobre 2021“, §§ 71–73, žiūrėta 2023 m. gegužės 1 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-212674>.

67 „ECtHR, Bönisch v. Austria, application no. 8658/79, 6 May 1985“, § 33, žiūrėta 2023 m. gegužės 1 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57443>.

68 *Ibid.*, § 33.

69 „Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia, 2013“, *supra note*, 39: § 734.

Proceso šalių lygiateisiškumas priklauso ir nuo ekspertų paskyrimo procedūrų⁷⁰. Nors literatūroje yra kritiškų nuomonių šiuo klausimu, nurodant, kad eksperto, kaip lojalaus darbuotojo, pateikti tyrimai gali kelti abejonių⁷¹, visi dėlto šiuo aspektu pažymėtina EŽTT pozicija. EŽTT, vertindamas eksperto neutralumą, nurodė, kad tai, jog ekspertas yra įdarbintas vienos iš šalių, savaime nelemia proceso neteisingumo. Svarbu tai, kaip teismas traktuoja eksperto nuomonę⁷². Tai, kad teismas paskyrė tą patį ekspertą, kuris atliko tyrimą prokuroro pavedimu, EŽTT yra laikoma grėsme proceso teisingumui, kurią galima ištaisyti (kompensuoti) specialiomis procesinėmis garantijomis⁷³.

3. Ekspertinių tyrimų rezultatų bendrosios vertinimo taisyklės

Šiuolaikinės įrodinėjimo teisės kontinentinės tradicijos baudžiamuosiuose procesuose aksioma yra tai, kad joks įrodymas neturi išankstinės galios teismui, taip pat kad visiems įrodymams keliami bendri reikalavimai, kuriuos teismas nustato laikydamasis bendrųjų įrodinėjimo taisyklių. Tačiau, nepaisant to, kalbant apie specialiųjų žinių kaip įrodymų vertinimą, doktrinoje galima rasti ir teiginių, kad specialiosios žinios yra tapusios „įrodymų karaliene“⁷⁴. Šiame straipsnyje vis dėlto laikomasi nuomonės, kad visi įrodymai vertinami pagal bendrąsias įrodymų vertinimo taisykles. Tai, kad sykiu teismų praktikoje byla po bylos yra formuojamos atskirų rūšių įrodymų⁷⁵, arba atskirų reikalavimų, keliamų įrodymams⁷⁶, vertinimo specialiosios taisyklės, ne tik nepaneigia bendrųjų įrodymų vertinimo taisyklių svarbos, tačiau kaip tik jas papildo.

Teismai, vertindami byloje esančias specialisto išvadas, ekspertizės aktus ir

70 „Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia (no.2), applications nos. 51111/07 and 42757/07, 14 January 2020“, § 499, žiūrėta 2023 m. gegužės 1 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-200333>.

71 Gušauskienė ir Belevičius, *supra note*, 7 (2): 337–338.

72 „ECtHR, Shulepova v. Russia, 2008, application no. 34449/03, 11 December 2008“, § 62, žiūrėta 2023 m. gegužės 1 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90093>.

73 „ECtHR, J.M. and Others v. Austria, applications nos. 61503/14 and others, 1 June 2017“, § 121, žiūrėta 2023 m. gegužės 1 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-173780>.

74 Paužaitė-Kulvinskienė, Juodkaitė-Granskienė ir Pajaujis, *supra note*, 6: 309; Gušauskienė ir Belevičius, *supra note*, 7 (1): 412.

75 Pvz., apie vaikų parodymų vertinimo taisykles žr., Dovilė Murauskienė, „Parens Patriae doktrinos raiška baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai“ (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2017); apie smurto aukų parodymus, žr., Ramunė Jakštienė, „Smurtas artimoje aplinkoje prieš moteris: baudžiamoji teisinė apsauga“ (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2019); apie tam tikrų kitų kategorijų liudytojų parodymų vertinimą, žr., Rasa Žibaitė-Neliubšienė, „Asmenų parodymų patikimumo probleminiai klausimai“, *Jurisprudencija* 23, 2 (2016): 310–332.

76 Pvz., apie įrodymų leistinumą žr. Andrius Juozapavičius, Erika Leonaitė, „Procedūriniai įrodymų leistinumo aspektai baudžiamajame procese“, *Teisė* 121 (2021): 80–97; Rima Ažubalytė, „Privataus asmens gyvenimo ribojimas slaptoomis priemonėmis: (ne)kokybiško įstatymo problema“, *Jurisprudencija* 26, 2 (2019): 260–291.

paaiškinimus, juos vertina vadovaudamiesi bendraisiais įrodymų vertinimo principais⁷⁷. Teismų praktikoje nurodoma, kad ekspertizės akte (specialisto išvadoje) pateikti duomenys, atitinkantys BPK 20 straipsnio reikalavimus, yra laikomi įrodymais ir nustatant bylos aplinkybes vertinami vadovaujantis tomis pačiomis taisyklėmis kaip ir kiti byloje esantys įrodymai⁷⁸. Kasacinės instancijos teismo praktikoje nuosekliai laikomasi pozicijos, kad ekspertizės aktas (specialisto išvada) yra tik vienas iš įrodymų, kuris teismo turi būti įvertintas išsamiai ir nešališkai išnagrinėjus visas bylos aplinkybes⁷⁹. Tačiau taip pat nurodoma, kad nors ekspertizė aktai ir specialistų išvados vertintinos kartu su kitais įrodymais ir jiems taikomos tos pačios įrodymų vertinimo taisyklės, turi būti atsižvelgiama į šios rūšies įrodymų šaltinio specifiką⁸⁰. Tokių specialiųjų vertinimo taisyklių poreikį lemia tai, kad „*aplinkybes, turinčias reikšmės bylai išspręsti, nustato asmuo, turintis specialiųjų žinių. Teisėjai, vertinantys ekspertizės akte ar specialisto išvadoje pateiktus duomenis, tokių žinių neturi, nes priešingu atveju nereikėtų skirti ekspertizės ar kviesti specialisto*“⁸¹. Šiame straipsnyje trumpai pristatomos kelios tokio vertinimo tendencijos, formuojamos kasacinės instancijos teismo praktikoje:

- a) BPK (*de jure*) nenumatant būtinosios ekspertizės (išskyrus priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesą), ekspertinio tyrimo (ne)skyrimas yra teismo prerogatyva: tiek *ex officio*, tiek prašant šalims;
- b) *de facto* paprastai atliekami ekspertiniai tyrimai tam tikrų nusikalstamų veikų požymiams nustatyti;
- c) ekspertinių tyrimų rezultatai vertinami laikantis laisvo įrodymų vertinimo taisyklių – tai kitais bylos įrodymais motyvuotai paneigiamas įrodymas;
- d) kasacinėmis nutartimis byla po bylos formuojamos specialios ekspertinių tyrimų rezultatų vertinimo taisyklės, galiojančios tik iš esmės analogiškose bylose⁸².

Taigi, kaip jau minėta, visų pirma, teismų praktikoje yra suformuota bendra taisyklė, kad „*įrodymų visumos vertinimo reikalavimas (BPK 20 straipsnio 5 dalis) nereiškia, jog faktinėms aplinkybėms nustatyti turi būti išnaudojamos visos įmanomos įrodinėjimo priemonės*“⁸³, nes „*įrodinėjimas baudžiamajame procese turi ribas – jis turi vykti tol, kol nustatomos visos svarbios (o ne visos įmanomos) bylai aplinkybės ir nelieka protingos tikimybės, kad naujų duomenų tyrimas galėtų pakeisti daromas išvadas dėl tam tikrų svarbių aplinkybių*

77 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-2/2005, 2K-277/2013, 2K-484/2013, 2K-201-1073/2018, 2K-191-495/2020“.

78 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-283-222/2018“.

79 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-7-437/2008, 2K-240/2008, 2K-183-693/2016, 2K-73-942/2017, 2K-368-489/2018“.

80 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-257-697/2022“.

81 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-339/2011, 2K-463/2011, 2K-77-489/2022“.

82 Specialiųjų taisyklių analizė dėl straipsnio apimties nėra šio straipsnio objektas.

83 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-509/2010, 2K-P-89/2014“.

pripažinimo nustatytomis ar nenustatytomis⁸⁴. Analogiška taisyklė galioja sprendžiant dėl ekspertinių tyrimų (ne)skyrimo – tai yra teismo prerogatyva – „būtiniosios ekspertizės atveju BPK 286 straipsnis nenumato. Ši procesinė norma palieka teisę teismui spręsti, kada reikia skirti ekspertizę⁸⁵. Teismas realizuoja šią diskreciją dalyvių prašymu arba savo iniciatyva. Taip pat detalizuojama pirmiau minėta taisyklė nurodant, kad „baudžiamojo proceso normos nereikalauja, kad kiekvienoje byloje paneigiant ar patvirtinant keliamas įvykio versijas turi būti paskiriami visi įmanomi specialieji tyrimai ir kad to nepadarius pažeidžiamos kaltinamojo procesinės teisės ir įrodinėjimo tvarka⁸⁶.

Taigi tai, kad teismas neskyrė ekspertizės, savaime nereiškia nevisapūsio bylos aplinkybių išnagrinėjimo⁸⁷; BPK pažeidimu nepripažįstamas teismo atsisakymas patikrinti asmenį poligrafu⁸⁸, jeigu teismo sprendimas netenkinti proceso dalyvių prašymo skirti specialiuosius tyrimus yra motyvuotas⁸⁹.

Kita vertus, ekspertinio tyrimo nepaskyrimas, kai tai būtina pagal bylos aplinkybes, pagal kasacinės instancijos teismo praktiką, paprastai pripažįstamas esminiu BPK pažeidimu. Štai tikrinant, ar byloje kilus abejonų dėl to, ar asmuo „nusikalstamos veikos padarymo metu buvo fiziologinio afekto būsenos, teismas pagrįstai neskyrė ekspertizės, buvo konstatuota, kad teismas, atmesdamas prašymą paskirti teismo psichologinę ar psichologinę-psichiatrinę ekspertizę, pažeidė nuteistosios gynybos teises, neužtikrindamas galimybės įstatymų numatytais priemonėmis ir būdais gintis nuo kaltinimo (BPK 10 straipsnis), taip pat reikalaujamą išsamiai išnagrinėti visas bylos aplinkybes (BPK 20 straipsnio 5 dalis)⁹⁰. Analogiškai, pakartotinio ar papildomo ekspertinio tyrimo nepaskyrimas, kai tai būtina pagal bylos aplinkybes, taip pat laikomas esminiu BPK pažeidimu: kilus pagrįstų abejonų dėl byloje esančios specialisto išvados ar ekspertizės akto pagrįstumo ar išsamumo, teismas turi skirti pakartotiną ar papildomą tyrimą (BPK 284–287 straipsniai)⁹¹.

Kasacinės instancijos teismo praktikos analizė taip pat leidžia teigti, kad, nepaisant teisinio reguliavimo, tam tikroms atskirų kategorijų bylose nustatytinoms aplinkybėms *de facto* visada yra pasitelkiamos specialiosios žinios: mirties priežastčiai, sveikatos sutrikdymo mastui ar jo kvalifikuojantiems požymiams, pvz., nepataisomam nukentėjusio asmens

84 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-114/2008, 2K-76-942/2017“.

85 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-524/2013“.

86 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-509/2010, 2K-463/2011, 2K-339/2011, 2K-157/2012, 2K-P-178/2012, 2K-483-976/2015, 2K-71-976/2017“.

87 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-224-1073/2021“.

88 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-524/2014“.

89 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-153-693/2017“.

90 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-92/2015“.

91 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-39-697/2017, 2K-146-222/2017“.

kūno subjaurojimui⁹², nusikaltimo dalykui (pvz., didelę mokslinę, istorinę ar kultūrinę reikšmę turinti vertybė⁹³; narkotinės medžiagos⁹⁴ etc.) eismo įvykio techninėms priežastims⁹⁵, apgaulingos apskaitos pasekmėms nustatyti⁹⁶ ir kitais atvejais. Specialiosios žinios pasitelkiamos ir sprendžiant atleidimo nuo bausmės, jeigu asmuo iki teismo nuosprendžio priėmimo suserga sunkia nepagydoma liga, dėl kurios bausmę atlikti būtų per sunku (pvz., BK 76 straipsnio 1 dalis). Antai LAT nurodo, kad „*sunkios nepagydomos ligos kriterijų nustatymas yra medicinos, o ne teisės klausimas*“⁹⁷. Tokia praktika, manytina, užtikrina veiksmingą specialiųjų žinių praktinį panaudojimą atvejais, kai be jų faktiškai neįmanoma būtų nustatyti reikšmingų faktinių aplinkybių.

Be to, paminėtina, kad ir galutinių klausimų ekspertams pateikimas taip pat yra teismo diskrecijos dalis, sykiu argumentuotai pasisakant, kodėl po to, kai proceso dalyviai išsako savo nuomonę dėl ekspertizės skyrimo ir ekspertui užduodamų klausimų, kai kurie proceso dalyvių klausimai yra atmetami⁹⁸.

Teismų praktika leidžia teigti, kad prašymai skirti ekspertizę, taip pat įtraukti tam tikrus klausimus į užduotį ekspertui, paprastai teismo įvertinami kaip nesusiję su ekspertizės tikslu ir (arba) apskritai nepriskirtini ekspertų kompetencijai nurodant aiškius motyvus⁹⁹. Ši praktika dera ir su EŽTT jurisprudencija, pagal kurią prašymų skirti ekspertinius tyrimus atmetimas, arba tam tikrų klausimų ekspertams nepateikimas nepažeidžia Konvencijos reikalavimų, tačiau turi būti pagrįstas ir motyvuotas¹⁰⁰.

Vis dėlto tokia pozicija yra kritikuojama literatūroje nurodant, kad teismui sprendžiant dėl ekspertizės skyrimo arba formuojant klausimus ekspertui, jis *de facto* iš anksto suformuoja įrodinėjimo dalyką ir ribas, taip apribodamas proceso dalyvių galimybes naudotis šia įrodinėjimo priemone¹⁰¹. Tačiau, įvertinus kontinentinės teisės tradicija grįstą baudžiamojo proceso modelį, kuriam būdinga tiesos paieška ir aktyvus teismas, taip pat proceso dalyvių galimybes ginčyti specialiųjų tyrimų rezultatus, prašyti apklausti ekspertą, teikti teismui konsultacinę specialisto išvadą, darytina išvada, kad tokia teismo diskrecija iš esmės atitinka sąžiningo proceso reikalavimus.

Kitas nuolat sklandantis klausimas diskutuojant apie specialiųjų žinių vertinimą:

92 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-395-511/2015, 2K-163-303/2017“.

93 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje 2K-7-358-303/2015“.

94 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-671/2010“.

95 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-329-976/2017, 2K-146-222/2017“.

96 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-601/2012, 2K-7-176-303/2015, 2K-7-19-942/2017, 2K-144-788/2017“.

97 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-38-942/2017“.

98 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-154-699/2016“.

99 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-154-699/2016“.

100 „Mardosai v. Lithuania“, *supra note*, 1.

101 Gušauskienė ir Belevičius, *supra note* 7 (2): 334.

ar ekspertinių tyrimų rezultatai *de facto* turi *prima facie* reikšmę? Iš tiesų, BPK keliami specialisto ir eksperto nešališkumo (BPK 58 straipsnis), taip pat mokslinės ir praktinės kompetencijos (BPK 58, 84, 86, 88, 89, 90, 208, 210 straipsniai ir kiti) reikalavimai, specialiais norminiais aktais reglamentuojama ekspertinių tyrimų atlikimo tvarka, akcentuojant tyrimų metodų moksliskumą ir patikimumą, suponuoja tokio tyrimo rezultatų didesnio patikimumo įspūdį. Tačiau nuosekli teismų praktika formuoja taisyklę, kad ekspertinių tyrimų rezultatai vertinami pagal bendrąsias įrodymų vertinimo taisykles: „<...> *specialisto išvadoje ar ekspertizės akte esantys duomenys, atitinkantys BPK 20 straipsnyje nustatytus reikalavimus, yra įrodymai ir vertinami vadovaujantis tomis pačiomis taisyklėmis, kaip ir kiti įrodymai – pagal teisėjo vidinį įsitikinimą, pagrįstą išsamiu ir nešališku visų bylos aplinkybių išnagrinėjimu, vadovaujantis įstatymu. Specialisto (eksperto) išvados įrodinėjant bylai reikšmingas aplinkybes yra tik vienas iš įrodymų, kuris vertinamas kartu su kitais byloje surinktais įrodymais ir negali būti vertinamas atskirai nuo kitų bylos duomenų.*“¹⁰²

Sykiu reikėtų pabrėžti, kad tai, jog ekspertinių tyrimų rezultatai vertinami pagal bendrąsias įrodymų vertinimo taisykles, praktiškai reiškia, kad teismai gali jais nesiremti dėl jų neatitikimo įrodymams keliamiems reikalavimams ar paneigti juos kitais byloje esančiais įrodymais, taip pat ir kitomis ekspertinių tyrimų išvadomis¹⁰³, arba, jei specialistų išvados duodamos remiantis tam tikrais norminiais aktais, pvz., KET aiškinimu¹⁰⁴, darbo saugos normų aiškinimu¹⁰⁵, teismams autonomiškai aiškinant išskirtinai su teisiniu reguliavimu susijusias išvadas. Ši praktika atitinka ir nuoseklią ekspertinių žinių vertinimo civilinėse bylose praktiką, pagal kurią „*konkretūs faktiniai duomenys, gauti ekspertinio tyrimo metu, gali būti paneigiami, t. y. atmetami kaip įrodymas, jeigu yra duomenų dėl jų nepagrįstumo, nepatikimumo ar kitokio ydingumo. Eksperto išvada teismui neprivaloma ir ją teismas turi įvertinti pagal vidinį savo įsitikinimą, pagrįstą visapusišku, išsamiu ir objektyviu visų byloje esančių įrodymų ištyrimu, kaip tai nustatyta CPK 218 straipsnyje. Pagrindas atmesti kaip įrodymą eksperto išvadą ar jos dalį gali būti tai, kad ekspertizės akto turinys prieštaringas, kad išvados neišplaukia iš tyrimo eigos, kad išvada pateikta dėl to, dėl ko tyrimas nedarytas arba atliktas neišsamiai, ir kitais panašiais atvejais, kai kyla pagrįstų abejonų dėl ekspertinio tyrimo eigos ir rezultatų. Ekspertizės akto duomenys gali būti atmetami kaip įrodymai, kai jie prieštarauja kitiems bylos įrodymams, nes ekspertizės akto duomenys neturi išankstinės galios.*“¹⁰⁶ Kai kuriose administracinių teismų nutartyse nurodoma, kad paprastai ekspertinių tyrimų rezultatai gali būti paneigiami remiantis kitų ekspertinių tyrimų rezultatais¹⁰⁷.

102 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-2/205, 2K-277/2013, 2K-484/2013, 2K-537-303/2015“.

103 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-537-303/2015“.

104 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-160/2014“.

105 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-173-648/2017“.

106 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys civilinėse bylose Nr. 3K-3-505/2012, 3K-3-193/2013“.

107 „Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo nutartys administracinėse bylose Nr. eA-1462-442/2018; A-2977-1062/2018“.

Svarbu ir tai, kad nesirėmimas ekspertinių tyrimų išvadomis pats savaime nelemia Konvencijos pažeidimo¹⁰⁸.

Išvados

1. Nacionalinio teisinio reguliavimo ir teismų praktikos analizė leidžia daryti išvadą, kad, nepaisant tam tikrų doktrinoje reiškiamų abejonių, teisės doktrina (*inter alia* teisės mokslininkų nuomonė) baudžiamųjų bylų nagrinėjimo praktikoje laikoma teisės aiškinimo šaltiniu, o ne specialiomis žiniomis, kaip įrodymu.
2. Teismai, vertindami ekspertinių tyrimų rezultatus, nepaisant subjektų, teikiančių šiuos rezultatus, specialios dalykinės kompetencijos ir jų teikiamų specialiųjų žinių mokslinio pobūdžio, laikosi (turi laikytis) bendrųjų tokių įrodymų vertinimo taisyklių. Teismai, vadovaudamiesi šiuolaikinės įrodinėjimo teisės kontinentinės tradicijos baudžiamuosiuose procesuose taisykle, kad joks įrodymas neturi išankstinės galios teismui, taip pat, kad visų įrodymų panaudojimui ir vertinimui keliami bendri procedūriniai ir materialieji (turinio) reikalavimai, tiek specialiųjų žinių gavimą ir panaudojimą įrodinėjimo procese, tiek specialiąsias žinias kaip įrodymus, vertina pagal bendrąsias įrodymų vertinimo taisykles.
3. Ekspertinių tyrimų rezultatų vertinimo procedūrai dėl šios įrodymų rūšies specifikos teismų praktikoje keliami procesiniai reikalavimai tampa itin reikšmingi siekiant tinkamai įvertinti jų turinį ir atitinkamai užtikrinti ne tik procedūrinį, tačiau ir materialųjį teisingumą.
 - 3.1. EŽTT, pasinaudodamas autonomiško proceso dalyvio sampratos aiškinimu, ekspertą laiko liudytoju, taigi, aiškindamas Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies ir 3 dalies d punkto reikalavimus, formuoja procedūrines specialiųjų žinių naudojimo ir vertinimo byloje taisykles, skirtas tinkamam baudžiamajam procesui užtikrinti.
 - 3.2. Kasacinės instancijos teismo praktikos analizė rodo, kad Lietuvos teismų praktikoje vertinant ekspertų (specialistų) dalyvavimą procese ir jų tyrimų rezultatus, formuojami savo turiniu panašūs procedūriniai reikalavimai, būtini sąžiningam procesui.
 - 3.3. Tyrimas leidžia daryti išvadą, kad procedūriniai reikalavimai ekspertinių žinių vertinimo procesui, tokie kaip proceso dalyvių prašymų skirti ekspertinius tyrimus atmetimo motyvavimas, ekspertų, pateikusių išvadą raštu, apklausos būtinumas siekiant atskleisti galimą ekspertų interesų konfliktą ar tyrimo metodų netinkamumą; gynybos teisės ginčyti ekspertizės išvadą ir ekspertų patikimumą teisme užduodant jiems klausimus bei kaltinimo ir gynybos pakviestų ekspertų procesinio

108 „ECtHR, Lhermitte v. Belgium, application no. 34238/09, 29 November 2016“, žiūrėta 2018 m. vasario 24 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-169053>; „ECtHR, Bernard v. France, 159/1996/778/979, 23 April 1998“, žiūrėta 2018 m. vasario 24 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58161>.

lygiateisiškumo užtikrinimas, yra teisės į gynybą ir proceso dalyvių procesinio lygiateisiškumo prielaida.

4. Teismų praktikos analizė leidžia teigti, kad nacionaliniai teismai, vertindami specialiųjų žinių kaip duomenų, reikšmingų faktinėms aplinkybėms nustatyti ir baudžiamajai bylai išnagrinėti, atitikimą įrodymams keliamiems reikalavimams, taiko bendrąsias įrodymų turinio vertinimo taisykles. Tai, kad kartu teismų praktikoje yra po bylos yra formuojamos atskirų rūšių įrodymų, taip pat ir specialiųjų žinių, vertinimo specialiosios taisyklės, ne tik nepaneigia bendrųjų įrodymų vertinimo taisyklių svarbos, tačiau tik jas papildo.

THE EVALUATION OF SPECIAL KNOWLEDGE IN THE PROCESS OF PROOF: GENERAL PROCEDURAL AND SUBSTANTIVE REQUIREMENTS OF CRIMINAL CASE-LAW

Rima Ažubalytė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *This article, based mainly on the jurisprudence of the ECtHR and the Supreme Court of Lithuania, discusses the issues of researching and evaluating expert opinions in national courts. Before starting to examine the procedural and material requirements for the assessment of expert opinions in court, the article substantiates the position that in the context of evidence, which is considered in this article, law may not usually be the subject of an expert's evaluation. Next, the article analyzes the procedural requirements for the evaluation of expert opinions in court, which until now have not been addressed in Lithuanian criminal procedure research. The last part of the article is devoted to the general requirements for evaluating the content of expert opinions (special knowledge) as evidence.*

Keywords: *criminal procedure, evidence, expert opinion, special knowledge.*

Rima Ažubalytė, socialinių mokslų daktarė, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Baudžiamosios teisės ir proceso instituto profesorė. Mokslinių tyrimų kryptys: baudžiamasis procesas, baudžiamojo proceso konstitucionalizacija, baudžiamojo proceso diferenciacija, nuotolinis baudžiamasis procesas, nepilnamečių baudžiamasis procesas, diskrecinis baudžiamasis persekiojimas, asmens teisių apsauga baudžiamajame procese, įrodymai.

Rima Ažubalytė, Professor at the Institute of Public Law at the Law School at Mykolas Romeris University, Doctor of Social Sciences (Law). Research interests: criminal procedure, constitutionalization of criminal procedure, differentiation of criminal procedure, remote criminal procedure, juvenile criminal procedure, discretionary criminal procedure, protection of human rights in criminal procedure, evidence.

TEISĖJŲ KOLEKTYVINIŲ DARBO TEISIŲ ĮGYVENDINIMO YPATUMAI

Rytis Krasauskas

Mykolas Romeris universiteto Teisės mokyklos

Privatinės teisės institutas

Elektroninis paštas: rkrasauskas@mruni.eu

Pateikta 2023 m. liepos 26 d., parengta spaudai 2023 m. spalio 16 d.

DOI: 10.13165/JUR-23-30-2-05

Santrauka. Teisėjai turi pagrindines kolektyvines teises, t. y. jie, atstovaujami tinkamai įgaliotų profesinių organizacijų, turi teisę dalyvauti socialinės partnerystės procesuose, taip pat ir teisę nustatyta tvarka inicijuoti kolektyvinį darbo ginčą dėl intereso ir teisę streikuoti. Norėdami maksimaliai jas realizuoti, teisėjai turi užsitikrinti tinkamą savo interesų atstovavimą, todėl jiems siūloma atitinkamai koreguoti jau veikiančių teisėjų profesinių organizacijų įstatus arba steigti teisėjų profesinę sąjungą.

Socialinės partnerystės, kurioje dalyvauja teisėjai, specifiką lemia jų teisinio statuso ypatumai. Teisėjų atstovams derinant teisėjų darbo, socialinius ir ekonominius interesus tiek, kiek jie susiję su papildomų biudžetinių asignavimų poreikiu, darbdaviui plačiau prasme atstovauja Vyriausybė ar jos įgaliota institucija. Su papildomų biudžetinių asignavimų poreikiu nesusiję teisėjų interesai gali būti derinami (i) teisėjams dalyvaujant Visuotiniame teisėjų susirinkime ir konkretaus teismo, kuriame teisėjas atlieka savo pareigas, teisėjų susirinkime, (ii) tinkamai įgaliotoms teisėjų profesinėms organizacijoms derantis su Teisėjų taryba tose srityse, kuriose ši įgyvendina darbdavio plačiau prasme atstovo pareigas. Teisėjų tarybos kompetencija, be kita ko, apima ir teisėjų darbo, socialinių ir ekonominių interesų atstovavimą, todėl jei teisėjai nori pasiekti palankiausių rezultatų, šioje srityje turėtų būti efektyvus Teisėjų tarybos ir teisėjams atstovaujančių profesinių organizacijų bendradarbiavimas.

Reikšminiai žodžiai: teisėjų teisinis statusas; socialinė partnerystė; kolektyvinės teisėjų darbo teisės; teisėjų kolektyvinis atstovavimas; teisėjų profesinės organizacijos; teisėjų teisė į streiką.

Įvadas

Vienas iš pagrindinių darbo santykių¹ teisinio reguliavimo ypatumų – jo dualumas derinant valstybinį (centralizuotą) ir kolektyvinį sutartinį teisinio reglamentavimo metodus². Subalansuotas šių metodų taikymas pasinaudojant tarptautiniuose ir nacionaliniuose teisės aktuose³ formalizuotais socialinės partnerystės mechanizmais, tiek įgalinančiais socialinius partnerius skirtingais lygmenimis ir formomis derinti darbo, socialinius ir ekonominius interesus, tiek skirtais spręsti kolektyvinius darbo ginčus dėl teisės arba intereso, sudaro prielaidas tvariam, pasitikėjimu ir geranoriškumu grindžiamam darbo santykių reglamentavimui.

Vis dažnesni atvejai, kai, siekdami apginti savo darbo, socialinius ir ekonominius interesus, visuotinai pripažintais socialinės partnerystės mechanizmais naudojasi Europos Sąjungai priklausančių valstybių teisėjai. Ne kartą teise į streiką naudojosi Ispanijos teisėjai⁴, dviejų savaitių streiką 2023 m. gegužės mėnesį, palaikydami teismų tarnautojus, paskelbė Kroatijos teisėjai⁵. Nyderlanduose vyksta kolektyvinės derybos dėl teisėjų darbo apmokėjimo⁶. Pastaraisiais metais vis labiau girdimas Lietuvos teisėjų nepasitenkinimas

1 Šiame straipsnyje minimi „darbo santykiai“ suprantami plačiąja prasme.

2 Apie tai plačiau žr. Rytis Krasauskas, Ingrida Mačernytė-Panomarioviėnė, „Social Partnership as a Method of Legal Regulation of Employment Relations: The Case of Lithuania“, *Baltic Journal of Law & Politics* 15, 2 (2022): 1–28, <https://content.sciendo.com/view/journals/bjlp/bjlpoverview.xml>.

3 Apie tarptautines organizacijas ir jų priimamus socialinei partnerystei įgyvendinti reikšmingus teisės aktus žr. Rytis Krasauskas ir kt., *Kolektyvinė darbo teisė: vadovėlis* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013), 30–113. Lietuvoje socialinės partnerystės mechanizmai pirmiausia įtvirtinti Lietuvos Respublikos darbo kodekse („Lietuvos Respublikos darbo kodeksas“, TAR, 2016, Nr. 2016-23709) (toliau – ir Darbo kodeksas), kuriame reglamentuojami socialinės partnerystės principai, šalys, lygmenys, formos. Tokio reglamentavimo išimtis, kurias apsprendžia, be kita ko, socialinėje partnerystėje dalyvaujančių darbuotojų ar jiems prilygintų asmenų teisinio statuso ypatumai, įtvirtintos atskiruose įstatymuose.

4 Apie tai žr. Esteban Villarejo, „Debate on legality of judiciary strike“, 2009 m. balandžio 13 d., <https://www.eurofound.europa.eu/publications/article/2009/debate-on-legality-of-judiciary-strike>; Fernando Heller, „Spanish judges, prosecutors threaten government with indefinite strike“, EuroEFE.EURACTIVE.es, 2023 m. gegužės 3 d., <https://www.euractiv.com/section/politics/news/spanish-judges-prosecutors-threaten-government-with-indefinite-strike/>.

5 „Croatian judges in a „white strike“ are demanding a 1.300 euro salary increase“, žiūrėta 2023 m. liepos 27 d., <https://www.slobodenpecat.mk/en/hrvatskite-sudii-vo-bel-shtrajk-baraat-zgolemuvanje-na-platite-za-1-300-evra/>; Mudassir Haider, „Civil Servants and Employees in Croatian Judicial Authorities Continue Strike, Demanding Higher Wages“, 2023 m. birželio 19 d., <https://bnn.network/world/croatia/civil-servants-and-employees-in-croatian-judicial-authorities-continue-strike-demanding-higher-wages/>

6 „Judges and prosecutors threaten unprecedented strike over working conditions“, *Dutch News*, 2023 m. vasario 22 d., <https://www.dutchnews.nl/2023/02/judges-and-prosecutors-threaten-unprecedented-strike-over-working-conditions/>.

dėl nepakankamo teismų finansavimo, teisėjų darbo apmokėjimo⁷ ir didelių darbo krūvių⁸. Teisėjai 2022 m. rugsėjo 16 d. vykusiame Visuotiniame teisėjų susirinkime priėmė sprendimą siekti „pasirašyti nacionalinį valdžių susitarimą, skirtą Lietuvos teisingumo sistemos finansavimo ir vystymosi problemoms spręsti“⁹. Europos administracinių teisėjų asociacija (AEAJ), siekdama atkreipti dėmesį į susidariusią kritinę Lietuvos teisėjų atlyginimų padėtį, 2023 m. kovo 20 d. atviru laišku¹⁰ kreipėsi į Lietuvos valdžios institucijas (Prezidentą, Seimą, Vyriausybę, Teisingumo ministeriją ir Teisėjų tarybą). Prieš daugiau nei dešimtmetį dėl ekonominės krizės sumažinto ir, šiai krizei pasibaigus, į buvusį lygį neatstatyto darbo užmokesčio problemą teisėjai ėmėsi spręsti individualiais veiksmais, masiškai teismuose inicijuodami bylas dėl žalos atlyginimo¹¹, jas nagrinėjant inicijuotos ir pradėtos trys konstitucinės justicijos bylos¹².

Visa tai patvirtina, kad teisėjai ne visada yra patenkinti darbo sąlygomis, o teismų savi-valdos bandymai inicijuoti efektyvų socialinį dialogą stringa. Periodiškai pasikartojantys¹³

-
- 7 Situacija dėl teisėjų darbo apmokėjimo pasikeitė nuo 2023 m. liepos 1 d., kai vykdomos valstybės tarnybos reformos kontekste įsigaliojo Lietuvos Respublikos teisėjų darbo apmokėjimo įstatymo Nr. X-1771 pakeitimo įstatymas (TAR, 2023, Nr. 2023-11594) ir Lietuvos Respublikos pareigūnės algos (atlyginimo) bazinio dydžio nustatymo ir asignavimų darbo užmokesčiui perskaičiavimo įstatymas (TAR, 2023-06-09, Nr. 2023-11589).
 - 8 Apie nepakankamą teismų finansavimo problemą žr., pvz.: Lietuvos teisininkų draugijos valdybos kreipimasis „Neadekvatus teisėjų darbo užmokestis – grėsmė Lietuvos teisei valstybei“, 2021 m. lapkričio 23 d., <http://ltdraugija.lt/?p=1681>; „G. Nausėda: tokia padėtis kenkia teisėjų profesijos prestižui ir grasina teismų ateičiai“, *Delfi*, 2021 m. gruodžio 24 d., <https://www.delfi.lt/news/daily/law/nauseda-tokia-padetis-kenkia-teiseju-profesijos-prestizui-ir-grasina-teismu-ateiciai.d?id=89039563>; „Europos administracinių teisėjų asociacija: Lietuvos teisėjų atlyginimų situacija pažeidžia teismų nepriklausomumo bei teisinės valstybės principus“, 2023 m. kovo 20 d., <https://lrta.lt/europos-administraciniu-teiseju-asociacija-lietuvos-teiseju-atlyginimu-situacija-pazeidzia-teismu-nepriklausomumo-bei-teisines-valstybes-principus/>; Egidijus Šileikis, „Teisėjų tarybos statuso aspektai teismų finansavimo kontekste“, 2023 m. balandžio 12 d., <https://www.teise.pro/index.php/2023/04/12/e-sileikis-teiseju-tarybos-statuso-aspektai-teismu-finansavimo-kontekste/>; Sigita Rudėnaitė „Silpstant teismų sistemai silpnėja pati teisinė valstybė“, 2023 m. sausio 23 d., <https://www.teismai.lt/sigita-rudenaite-silpstant-teismu-sistemai-silpneja-pati-teisine-valstybe/10785>; Božena Mozūraitienė, Nijolė Damlulė „Nepakankamas teismų finansavimas – grėsmė jų nepriklausomumui“, *Teismai.lt* 47, 4 (2022 m. gruodis): 11–15, https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2023/01/zurnalas_nr31_-210x2975mm.pdf ir kt.
 - 9 „Rezoliucija dėl situacijos Lietuvos Respublikos teismuose“, 2022 m. rugsėjo 16 d., <https://www.teismai.lt/lt/teismu-savivalda/visuotinis-teiseju-susirinkimas/rezoliucija-del-situacijos-lietuvos-respublikos-teismuose/9715>.
 - 10 Europos administracinių teisėjų asociacijos (AEAJ) 2023 m. kovo 20 d. atviras laiškas, žiūrėta 2023 m. liepos 31 d., <https://lrta.lt/wp-content/uploads/2023/03/AEAJ-kreipimasis.pdf>.
 - 11 2023 m. balandžio 1 d. duomenimis daugiau nei 300 teisėjų buvo padavę skundus ir (arba) ieškinius siekdami iš valstybės prisiteisti žalos atlyginimą (Diana Krapavickaitė „Byla: 300 teisėjų – prieš valstybę“, *Kauno diena*, 2023 m. balandžio 1 d., <https://m.kauno.diena.lt/naujienos/kaunas/miesto-pulsas/byla-300-teiseju-pries-valstybe-1119801>).
 - 12 Rengiant šį straipsnį Konstitucinio Teismo posėdžiui buvo rengiamos bylos Nr. 3/2023, 4/2023, 5/2023, žiūrėta 2023 m. liepos 25 d., <https://lrkt.lt/lt/prasymai/neisnagrinetu-prasymu-sarasas/370>.
 - 13 Masiškai bylos pagal individualius teisėjų skundus (ieškinius) buvo nagrinėjamos ir anksčiau. Reaguojant į tai dar 2008 m. spalio 28 d. buvo priimtas Lietuvos Respublikos teisėjams nesumokėtos darbo užmokesčio dalies grąžinimo įstatymas (*Valstybės žinios*, 2008, Nr. 129-4917), kuriuo galiausiai nutarta grąžinti teisėjams nesumokėtą teisėjų darbo užmokesčio ir kitų neišmokėtų išmokų dalį.

teisėjų bandymai fundamentalias darbo teises ginti individualiai, inicijuojant bylas teismuose, negali pakeisti visaverčio pagrindiniais socialinės partnerystės principais grindžiamo teisėjų darbo, socialinių ir ekonominių interesų gynimo.

Straipsnyje, taikant loginį, analizės ir kitus mokslinio tyrimo metodus, siekiama atskleisti, kokias kolektyvines darbo teises teisėjams numato galiojantis teisinis reguliavimas. Vertinama, ar teisėjams yra taikomi (jei taip, tai kokia apimtimi) socialinės partnerystės mechanizmai ir ar teisėjai, gindami savo darbo, socialinius ir ekonominius interesus, turi teisę į Darbo kodekse įtvirtintą kolektyvinę savignyą.

Apie teisėjų nepriklausomumą, jų teisinį statusą, be kita ko, apimantį šį statusą atitinkančias teisėjų darbinės teises ir jų užtikrinimą parašytas ne vienas mokslinis straipsnis¹⁴. Tačiau iki šiol nėra nuoseklaus tyrimo, kuriame kompleksiskai būtų įvertinti teisėjų kolektyvinių darbo teisių įgyvendinimo ypatumai.

1. Teisėjo teisinis statusas ir socialinė partnerystė

Teisėjas yra valstybės pareigūnas ir turi šiame bei kituose įstatymuose numatytus valstybės valdžios įgaliojimus (Lietuvos Respublikos teismų įstatymo¹⁵ 41 str. 1 d.), todėl jo teisinis statusas, palyginus jį su kitų darbuotojų, yra specifinis. Sykiu teisėjas yra darbuotojas plačiąja prasme, o dėl teisėjų darbo susiklostantys teisiniai santykiai prilyginami darbo santykiams, kurių ypatumus nustato Teismų įstatymas ir kiti įstatymai (Lietuvos Respublikos užimtumo įstatymo¹⁶ 4 str. 3 d. 5 p.). Teisėjas kaip ir kiekvienas dirbantis žmogus turi teisę turėti tinkamas, saugias ir sveikas darbo sąlygas, gauti teisingą apmokėjimą už darbą, teisę turėti poilsį ir laisvalaikį, taip pat kasmetines mokamas atostogas (šios teisės įtvirtintos Lietuvos Respublikos Konstitucijos¹⁷ 48 str. 1 d., 49 str. 1 d., detalizuojamos kituose tarptautiniuose ir nacionaliniuose teisės aktuose).

Įgyvendindami individualias darbo teises teisėjai, kaip ir kiti darbuotojai, turi savarankiškus interesus, daugiausia susijusius su tokių teisių apimtimi. Dažnu atveju būtent dėl intereso, o ne dėl teisės tarp teisėjų ir kitų subjektų (įstatymų leidžiamosios, vykdomosios valdžios institucijų; atskirais atvejais ir teismų savivaldos institucijų), kurie pagal kompetenciją įgalioti priimti teisės aktus, reglamentuojančius teisėjų darbo sąlygas, kyla nesutarimų¹⁸.

14 Žr., pvz., Rasa Ragulskytė-Markovienė, „Teisėjo nepriklausomumo garantijos ir jų užtikrinimas Lietuvoje“, *Konstitucija ir teisinė sistema: Liber Amicorum Vytautui Sinkevičiui* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2021), 185–235, ir ten nurodytus šaltinius.

15 „Lietuvos Respublikos teismų įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 46-851; 2002, Nr. 17-649.

16 „Lietuvos Respublikos užimtumo įstatymas“, TAR, 2016, Nr. 2016-18825.

17 „Lietuvos Respublikos Konstitucija“, *Lietuvos Aidas*, Nr. 220; 1992, Nr. 33-1014.

18 Manytina, kad šiuo metu nagrinėjamos bylos pagal masiškai pateiktus teisėjų skundus (ieškinius) dėl žalos, kurią jie siekia prisiteisti kaip darbo užmokesčio nepriemoką, atlyginimo iš dalies gali būti vertinami ir kaip siekis tokiu būdu apginti bendrą visų teisėjų interesą – gauti teisėjo statusui adekvatų atlyginimą.

Darbo kodekse įtvirtinta, kad asmenys, dirbantys Užimtumo įstatyme nurodytais darbo santykiams prilygintų teisinių santykių pagrindais (taigi ir teisėjai), turi teisę būti atstovaujami profesinės sąjungos ir taip dalyvauti kolektyviniuose darbo santykiuose (165 str. 3 d.), įskaitant dalyvavimą socialinėje partnerystėje šakos, teritoriniu ar nacionaliniu lygmeniu (181 str. 5 d.), Lietuvos Respublikos trišalės tarybos veikloje (185 str. 2 d. 8 p.), vykdant kolektyvines derybas ir sudarant kolektyvines sutartis (186 str.), inicijuojant kolektyvinius darbo ginčus dėl interesų ir dalyvaujant tokių ginčų sprendime (234 str.).

Teisėjų darbo, socialinių ir ekonominių interesų gynimas, pasitelkiant visuotinai pripažintus darbo teisių gynimui skirtus socialinės partnerystės mechanizmus, taip pat ir kolektyvines derybas, kolektyvinės sutarties (susitarimo) sudarymą, kolektyvinio ginčo dėl intereso inicijavimą, *per se* nėra nesuderinamas su teisėjų teisiniu statusu ir negali būti laikomas teisėjų etikos pažeidimu. Šiuo aspektu paminėtina, kad Bangaloro teisėjų etikos principuose¹⁹ 4.13 punkte įtvirtinta: „Teisėjas gali steigti teisėjų asociacijas arba jungtis prie jų ar dalyvauti kitų organizacijų, atstovaujančių teisėjų interesams, veikloje.“ Dėl šios nuostatos Bangaloro teisėjų etikos principų komentare²⁰ teigiama, kad „teisėjas, naudodamasis asociacijų laisve, gali įstoti į profesinę sąjungą arba į profesinę asociaciją, įsteigtą siekiant pagerinti ir apsaugoti tarnybos ir darbo apmokėjimo sąlygas, arba kartu su kitais teisėjais steigti profesinę sąjungą arba tokios prigimties asociaciją. Nepaisant to, atsižvelgiant į teisėjo konstitucinio teisinio statuso ir užimamų pareigų ypatumus, teisėjui gali būti taikomi teisės streikuoti apribojimai.“ (176 p.).

Vienas ryškiausių pavyzdžių, patvirtinančių teisėjų kolektyvinį interesą įgyvendinant socialinę partnerystę dalyvauti kolektyvinėse derybose, buvo ir yra „užkoduotas“ teisėjų darbo apmokėjimo nustatymo mechanizme. Iki 2023 m. liepos 1 d. galiojusios redakcijos teisiniame reguliavime buvo nustatyta, kad teisėjų atlyginimams skaičiuoti taikomas bazinis dydis, nustatomas nacionalinėje kolektyvinėje sutartyje (Lietuvos Respublikos teisėjų atlyginimų įstatymo²¹ 3 str.). Šiuo metu pagal Lietuvos Respublikos pareiginės algos (atlyginimo) bazinio dydžio nustatymo ir asignavimų darbo užmokesčiui perskaičiavimo įstatymo²² 4 straipsnyje įtvirtintą teisinį reguliavimą nuo kasmet vykstančių kolektyvinių derybų dėl nacionalinės kolektyvinės sutarties rezultatų tiesiogiai priklauso asignavimų, skirtų teisėjams ir kitiems teismo darbuotojams (jų kvalifikacija ir atliekamo darbo kokybė turi tiesioginę įtaką teisėjų darbo kokybei ir krūviui) darbo užmokesčiui, perskaičiavimas. Nacionalinėje kolektyvinėje sutartyje gali būti susitariama dėl asignavimų darbo užmokesčiui įstaigoms perskaičiavimo, joje sutartas indeksavimo dydis taikomas perskaičiuojant

19 „Bangaloro teisėjų elgesio principai“, Haga, 2002 m., žiūrėta 2023 m. liepos 14 d., <https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2017/03/bangaloro-teiseju-elgesio-principai.doc>.

20 United Nations Office on Drugs and Crime, *Commentary on the Bangalore Principles of Judicial Conduct* (UN-ODC/Judicial Integrity Group, 2007), 116.

21 „Lietuvos Respublikos teisėjų atlyginimų įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 131-5022; TAR, 2021, Nr. 2021-25134; TAR, 2023, Nr. 2023-11594.

22 „Lietuvos Respublikos pareiginės algos (atlyginimo) bazinio dydžio nustatymo ir asignavimų darbo užmokesčiui perskaičiavimo įstatymas“, TAR, 2023, Nr. 2023-11589.

įstaigoms skiriamus asignavimus darbo užmokesčiui, taip „sutartas asignavimų darbo užmokesčiui indeksavimo dydis nurodomas Lietuvos Respublikos atitinkamų metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatyme“ (1 d. 2 p., 2 ir 4 d.). Nepaisant to, teisėjų atstovai nedalyvavo nei vienoje nuo 2019 metų vykstančiose kolektyvinėse derybose dėl nacionalinės kolektyvinės sutarties, kurioje susiderėta ir dėl teisėjams taikomo pareiginės algos bazinio dydžio.

Nei tarptautiniai, nei nacionaliniai teisės aktai nenustato alternatyvių nustatytiesiems Darbo kodekse, su teisėjų darbo sąlygų nustatymu susijusių interesų derinimo (pirmiausia tai daroma suinteresuotoms šalims inicijuojant kolektyvines derybas dėl kolektyvinės sutarties ir tokias sutartis pasirašant) ir dėl to kilusių kolektyvinių ginčų nagrinėjimo mechanizmų. Tai lemia, kad socialinei partnerystei, kurioje dalyvauja teisėjai, įgyvendinti ir teisėjų kolektyviniams ginčams dėl intereso nagrinėti *mutatis mutandis* turi būti taikomos analogiškus teisinius santykius reglamentuojančios Darbo kodekso nuostatos.

2. Socialinės partnerystės, kurioje dalyvauja teisėjai, šalys

„Socialinės partnerystės šalimis – socialiniais partneriais – laikomi darbuotojų atstovai ir darbdavių atstovai bei jų organizacijos, o partnerystės darbdavio (ar atitinkamais atvejais – darbovietės) lygmeniu – darbdavys ir darbuotojų atstovai.“ (Darbo kodekso 162 str. 1 d.). Lietuvos teisės aktuose eksplicitiškai nenurodoma, kokie subjektai laikytini (galėtų būti pripažįstami) socialinės partnerystės, kurios viena iš šalių yra teisėjai, šalimis. Todėl, siekiant užtikrinti teisėjų teisę dalyvauti socialinėje partnerystėje derinant ir įgyvendinant su jų darbo sąlygų nustatymu susijusius interesus ir pasinaudoti Darbo kodekse įtvirtintu kolektyvinių ginčų dėl intereso nagrinėjimo mechanizmu, be kita ko, būtina (i) vadovautis darbo teisės normų aiškinimo principu, pagal kurį „nustatant taikomos normos tikrąją prasmę, atsižvelgiama į šio kodekso ir aiškinamos normos tikslus ir uždavinius“ (Darbo kodekso 5 str. 3 d.), (ii) taikyti įstatymų analogijos taisyklę (Darbo kodekso 4 str. 1 d.).

2.1. Kolektyvinio teisėjų atstovavimo ypatumai

Pagal Darbo kodekso 165 straipsnio 3 dalį asmenims, dirbantiems Užimtumo įstatyme nurodytais darbo santykiams prilygintų teisinių santykių pagrindais kolektyviniuose darbo santykiuose, atstovauja profesinės sąjungos; „profesinės sąjungos taip pat individualiai gina savo narius ir jiems atstovauja individualiuosiuose darbo santykiuose“; „kolektyvinės derybos, kolektyvinių sutarčių sudarymas ir kolektyvinių darbo ginčų dėl interesų inicijavimas yra išimtinė profesinių sąjungų teisė“. Taigi pagal Darbo kodeksą teisėjams, kaip ir kitiems Užimtumo įstatyme nurodytais darbo santykiams prilygintų teisinių santykių pagrindais dirbantiems asmenims, kolektyviniuose darbo santykiuose turėtų atstovauti profesinės sąjungos. Todėl teisėjų kolektyvinių darbo teisių įgyvendinimo kontekste svarbu atsakyti į klausimą, ar Lietuvos teisėjai, įgyvendindami iš asociacijų laisvės principo kylančią teisę

jungtis į organizacijas, turi teisę steigti būtent profesines sąjungas ir dalyvauti jų veikloje.

Siekiant atskleisti teisėjų teisės jungtis į profesines sąjungas turinį, pirmiausia paminėtina, kad iš asociacijų laisvės kildinamos teisėjų teisės jungtis į organizacijas ribojimai iš esmės yra siejami su ribojimais teisėjams dalyvauti politinėje veikloje. Konstitucijos 113 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad „teisėjas negali dalyvauti politinių partijų ir kitų politinių organizacijų veikloje“. Teismų įstatymo 44 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad „teisėjas turi Lietuvos Respublikos Konstitucijoje ir įstatymuose numatytas Lietuvos Respublikos piliečio teises ir laisves“, šio straipsnio 3 dalyje – „teisėjai turi teisę laisvai jungtis į teisėjų asociacijas ar kitokias nepolitines organizacijas, ginančias teisėjų teises, atstovaujančias jų interesams bei tenkinančias jų profesinius poreikius“. Kiek bendresnio turinio nei Teismų įstatymo 44 straipsnio 3 dalyje įtvirtintoji teisės norma, kuria detalizuojamas iš asociacijų laisvės principo kildinama teisėjų teisė vienytis į organizacijas, turinys įtvirtintas Teismų įstatymo 115 straipsnyje, kuriame, reglamentuojant savanoriškų teisėjų organizacijų steigimą, nustatyta, kad „teisėjai gali laisvai vienytis ir jungtis į teisėjų asociacijas ar kitas nepolitines organizacijas, atstovaujančias teisėjų interesams“. Manytina, kad teisėjų kolektyvinių darbo teisių įgyvendinimo kontekste Teismų įstatymo 44 straipsnio 3 dalis su šio įstatymo 115 straipsniu yra susijusi kaip *lex specialis* su *lex generalis*. Vadinasi, teisėjai turi teisę laisvai jungtis tiek į „teisėjų asociacijas“, tiek į „kitokias nepolitines organizacijas, ginančias teisėjų teises, atstovaujančias jų interesams bei tenkinančias jų profesinius poreikius“.

Profesinės sąjungos nėra politinės organizacijos²³, todėl jos gali ginti teisėjų teises, atstovauti jų interesams ir tenkinti jų profesinius poreikius. Teisėjų profesinės sąjungos funkcijas visiškai galėtų atitikti ir kitokia organizacija (nepriklausomai nuo pavadinimo), kurios vienas iš pagrindinių veiklos tikslų – teisėjų darbo, profesinių, ekonominių ir socialinių teisių ir interesų gynimas, ir kuri savo veikloje vadovautųsi teismų įstatymu, profesinių sąjungų veiklą reglamentuojančiais įstatymais, Darbo kodeksu ir savo įstatais.

Šiuo metu Lietuvos teisėjams atstovauja dvi profesinės organizacijos, t. y. Lietuvos Respublikos teisėjų asociacija ir Apylinkių teismų teisėjų sąjunga²⁴. Šių asociacijų veiklos, įtraukiant joms priklausančių teisėjų atstovavimą, apimtis tiesiogiai ir pirmiausia priklauso nuo jų įstatuose apibrėžtų asociacijos veiklos tikslų²⁵. Tačiau įvertinus paminėtų teisėjų profesinių organizacijų įstatų²⁶ turinį, teisėjų kolektyvinių darbo teisių įgyvendinimo ir

23 Pabrėžtina, kad Lietuvoje profesinės sąjungos nelaikytinos politinėmis organizacijomis. Pagal Lietuvos Respublikos politinių organizacijų įstatymą „politinė organizacija – pagal šį įstatymą įsteigtas viešasis juridinis asmuo – politinė partija arba politinis komitetas, kurių tikslas – tenkinti savo narių politinius interesus, padėti reikšti jų politinę valią ir siekti dalyvauti įgyvendinant valstybės ir (arba) Europos Sąjungos valdžią, savivaldos teisę“ (2 str. 7 d.) („Lietuvos Respublikos politinių organizacijų įstatymas“, TAR, 2022, Nr. 2022-19004).

24 Nacionalinė teismų administracija, žiūrėta 2023 m. liepos 18 d., <https://www.teismai.lt/lt/teismams/profesines-organizacijos/7161>.

25 Pagal Lietuvos Respublikos asociacijų įstatymą (*Valstybės žinios*, 2004, Nr. 25-745.) „asociacijos veiklos tikslai <...> turi būti apibūdinti aiškiai ir išsamiai, nurodant veiklos sritis bei rūšis“ (12 str. 2 d. 4 p.).

26 „Lietuvos Respublikos teisėjų asociacijos įstatai“, žiūrėta 2023 m. liepos 18 d., <https://lrta.lt/wp-content/uploads/2022/03/Asociacijos-istatai-2015-04-17.pdf>; „Apylinkių teismų teisėjų sąjungos įstatai“, žiūrėta 2023 m. liepos 18 d., <http://www.atts.lt/pagrindinis-puslapis/istatai>).

teisėjų atstovavimo įgyvendinant socialinės partnerystės mechanizmus aspektu, darytina išvada, kad, nepaisant atskirų socialinės partnerystės subjektams būdingų elementų (t. y. savo narių atstovavimą atskirose institucijose, teismuose), šios organizacijos neturi profesinėms sąjungoms būdingų įgaliojimų²⁷, sudarančių prielaidą joms visavertiškai atstovauti teisėjams įgyvendinant socialinę partnerystę. Šių institucijų įstatuose jų veiklos tikslai susiaurinti iki fragmentiško savo narių atstovavimo socialinėje partnerystėje, palyginti su Darbo kodekse įtvirtintomis tokio atstovavimo galimybėmis. Nei viena iš šių teisėjų atstovaujančių organizacijų savo įstatuose pagrindiniu tikslu nėra įvardijusi „savo narių (teisėjų) darbo, profesinių, ekonominių ir socialinių teisių ir interesų gynimo įgyvendinant socialinę partnerystę, Darbo kodekso 164 straipsnyje nurodytomis formomis“ ir atitinkamai nėra konkretizavusi savo veiklos sričių ir rūšių, bei įtvirtinusi kitų nuostatų, kurias įtvirtinti būtina pagal Profesinių sąjungų įstatymo 8 straipsnio 2 dalį.

Apribota šiuo metu veikiančių teisėjų profesinių organizacijų kompetencija, laikytina esmine kliūtimi ginant joms priklausančių teisėjų darbo, socialinius ir ekonominius interesus, visapusiškai išnaudoti socialinės partnerystės mechanizmus. Tam, kad šie mechanizmai būtų išnaudoti tinkamai, būtina arba atitinkamai įgalinti šiuo metu veikiančias teisėjų profesines organizacijas, arba teisėjai turėtų steigti teisėjų profesinę sąjungą.

2.2. Socialinės partnerystės, kurioje dalyvauja teisėjai, šalis, atstovaujanti darbdaviui, ir teisėjų savivaldos institucijų vaidmuo

Teisėjų darbo, socialinių ir ekonominių interesų įgyvendinimas tiesiogiai susijęs su tinkamu teismų finansavimu. Teismai finansuojami iš valstybės biudžeto (Teismų įstatymo 126 str.²⁸). Todėl tais atvejais, kai siekiama išspręsti teismų finansavimo, teisėjų darbo apmokėjimo, jų socialinių garantijų klausimus, kurie tiesiogiai arba netiesiogiai susiję su teisėjų teisės į tinkamas darbo sąlygas užtikrinimu, teisėjų darbdaviui socialinėje

27 Pvz., Lietuvos teisėsaugos pareigūnų federacijos įstatuose („Lietuvos teisėsaugos pareigūnų federacijos įstatas“, žiūrėta 2023 m. liepos 19 d., <https://www.ltpf.lt/istatai/>) aiškiai ir nedviprasmiškai įtvirtinta, kad „federacija yra socialinis partneris – darbuotojų atstovas“ (1.1 p.), juose eksplicitiškai įvardijami tikslai („atstovauti darbuotojų interesus kolektyviniuose darbo santykiuose“ (2.2.2 p.); „dalyvauti kolektyvinėse derybose“ (2.2.3 p.); „skatinti socialinę partnerystę su kitu socialiniu partneriu – darbdaviu“ (2.2.6 p.); ir kt.) ir teisės („sudaryti kolektyvines sutartis, kontroliuoti jų vykdymą“ (2.4.1 p.); „teikti pasiūlymus darbdaviui dėl darbo organizavimo įmonėje“ (2.4.2 p.); „vykdyti nevalstybinę darbo įstatymų laikymosi priežiūrą ir kontrolę“ (2.4.5 p.); „skųsti teismui darbdavio ir jo įgaliotų asmenų sprendimus bei veiksmus, prieštaraujančius teisės normoms, sutartims ar pažeidžiančius atstovaujamo asmens teises“ (2.4.7 p.); „teikti pasiūlymus valstybinės valdžios ir valdymo organams dėl norminių aktų darbo, ekonominiams ir socialiniams klausimais priėmimo, pakeitimo ar panaikinimo“ (2.4.8 p.); „atstovauti Federacijos narių, taip pat į Federacijos sudėtį įeinančių profesinių sąjungų narių interesams teismuose, derybose su valstybės ir savivaldybių įstaigomis ir institucijomis, darbdavių organizacijomis“ (2.4.9 p.); „rengti susirinkimus, taip pat įstatymų nustatyta tvarka organizuoti mitingus, demonstracijas ir kitus masinius renginius“ (2.4.13 p.); ir kt.), susijusios su jos narių – pareigūnų – kolektyvinių darbo teisių įgyvendinimu, jų darbo, socialinių ir ekonominių interesų gynimu.

28 Teismų įstatymo 126 straipsnyje nustatyta, kad „Teismai finansuojami iš valstybės biudžeto. Kiekvienas teismas turi savo atskirą išlaidų sąmatą. Įstatymų numatytais atvejais teismų sistema gali būti finansuojama iš kitų valstybės finansinių šaltinių“.

partnerystėje šakos ar nacionaliniu (tarpšakiniu) lygmeniu atstovauja Vyriausybė ar jos įgaliota institucija (Darbo kodekso 181 str. 2, 4, 5 d.). Paminėtais klausimais socialinė partnerystė, kurioje dalyvauja teisėjai, vykdoma už teisminės valdžios ribų.

Kiek sudėtingiau įvertinti, kokių vaidmenį, vykdant socialinę partnerystę, kurioje dalyvauja teisėjai, atlieka teisėjų savivaldos institucijos ir koks teisėjų savivaldos institucijų ir Teismų įstatymo 44 straipsnio 3 dalyje įtvirtintųjų teisėjų profesinių organizacijų santykis teisėjų kolektyvinių darbo teisių įgyvendinimo kontekste.

Pagal Konstituciją teismų savivalda – teisminės valdžios nepriklausomumo garantas. Šiuo aspektu Konstitucinis Teismas 1999 m. gruodžio 21 d. nutarime²⁹ konstatavo, kad teisminės valdžios savivaldos būtinybė tiesiogiai susijusi su nepriklausomumu vykdant teisingumą, ir pabrėžė, kad „tik būdama savarankiška, nepriklausoma nuo kitų valdžių, teisminė valdžia gali įgyvendinti savo funkciją – vykdyti teisingumą“; „teismų organizacinis savarankiškumas ir savivalda – svarbios realaus teisminės valdžios nepriklausomumo garantijos“. Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 9 d. nutarime³⁰ akcentuota, kad „savivaldė teisminė valdžia pagal Konstituciją negali būti pernelyg centralizuota“, todėl siekiant užtikrinti teisminės valdžios savivaldos veiksmingumą „visų pirma turi būti demokratiškai sušauktas įstatymo numatytas teisėjų (ar jų atstovų) susirinkimas, be kurio Teismo, kaip visavertės, savarankiškos valstybės valdžios, savivalda apskritai neįmanoma“.

„Teismų savivalda – teisėjų ir teismų teisė ir reali galia pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją ir kitus įstatymus laisvai ir savarankiškai, savo atsakomybe spręsti teismų veiklos klausimus“ (Teismų įstatymo 113 str.). Teismų savivaldos sistemą sudaro Visuotinis teisėjų susirinkimas, Teisėjų taryba, Teisėjų garbės teismas, teismo teisėjų susirinkimas (Teismų įstatymo 114 str. 1 d.).

Įtvirtinus teisę teisėjams teismų veiklos klausimus spręsti Visuotiniame susirinkime ir konkrečiau teismo teisėjų susirinkime, sudaryta reali galimybė patiems teisėjams per tiesiogines demokratijos³¹ mechanizmus dalyvauti socialinėje partnerystėje, vykdomoje atitinkamai šakos (t. y. visų teismų) ir darbdavio (t. y. konkrečiau teismo) lygiu³². Kitaip tariant, tokiu būdu sudaryta galimybė dėl daugelio klausimų (įskaitant darbo sąlygas, krūvius ir pan.), susijusių su teisėjų darbo sąlygomis, biudžetinių asignavimų ribose susitarti tiesiogiai.

Kiek kitaip teisėjų kolektyvinių darbo teisių įgyvendinimo kontekste vertintinas

29 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas „Dėl teisėjų paskyrimo procedūros ir kitų Teismų įstatymo normų“, *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 109-3192.

30 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 9 d. nutarimas „Dėl teisminės valdžios konstitucinės sistemos ir savivaldos, teisėjų paskyrimo, paaukštinimo, perkėlimo ar atleidimo iš pareigų, taip pat dėl teisėjų įgaliojimų pratęsimo“, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 51-1894.

31 Plačiau apie socialinės partnerystės įgyvendinimo būdus taip pat žr. Rytis Krasauskas ir kt., *Kolektyvinė darbo teisė: vadovėlis* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013), 117.

32 Šiuo atveju socialinės partnerystės, kurioje dalyvauja teisėjai, lygmenys įvardyti *mutatis mutandis* taikant Darbo kodekso 163 straipsnio nuostatas.

vykdomosios teismų savivaldos institucijos Teisėjų tarybos³³ vaidmuo. Teisėjų tarybos teisinis statusas dėl teisėjų darbo sąlygų užtikrinimo yra dvejopas. Viena vertus, šios institucijos kompetencija daugiausia susijusi su darbdavio plačiąja prasme atstovo teisių ir pareigų įgyvendinimu, t. y. Teisėjų taryba (i) dalyvauja teisėjų parinkimo, skyrimo, jų veiklos vertinimo ir atleidimo procese (Teismų įstatymo 120 str. 3–4, 6–15 p.); (ii) priima sprendimus, nuo kurių tiesiogiai priklauso teisėjų darbo organizavimas (Teismų įstatymo 120 str. 5, 16–17¹, 19 p.); (iii) rengia ir įgyvendina teisėjų mokymų strategiją (Teismų įstatymo 120 str. 18 p.); (iv) „svarsto ir aprobeuoja pasiūlymus dėl teismų investicijų projektų ir pasiūlymus dėl teismų biudžetų projektų, pateikia juos Vyriausybei“ (Teismų įstatymo 120 str. 20 p.). Kita vertus, ši teisėjų savivaldos institucija yra formuojama išimtinai profesiniu pagrindu, dauguma jos narių yra išrinkti Visuotiniame teisėjų susirinkime³⁴, jai suteikti įgaliojimai informavimo konsultavimo, tarpinstitucinio bendradarbiavimo srityse (Teismų įstatymo 120 str. 20¹–26 p.), todėl ši institucija santykiuje su kitomis valdžiomis (Įstatymų leidžiamąja ir Vykdomąja) yra teisėjų interesus atstovaujanti institucija (socialiniu partneriu). Tai, kad Teisėjų taryba yra konstitucinio lygmens aukščiausioji teismų ir teisėjų interesams atstovaujanti ir šiuos interesus ginanti savireguliacijos ir savivaldos institucija, taip pat atsvara politinio pobūdžio valstybės institucijoms, pabrėžia ir konstitucinės teisės ekspertai³⁵.

Toks dvejopas Teisėjų tarybos teisinis statusas apsprendžia šios teisėjų savivaldos institucijos ir Teismų įstatymo 44 straipsnio 3 dalyje įtvirtintų teisėjų profesinių organizacijų santykį. Pirmiausia, Teisėjų taryba tose srityse, kuriose ji įgyvendina darbdavio plačiąja prasme atstovo teises ir pareigas, turėtų lygiaverčiais socialiniais partneriais pripažinti tinkamai įgaliotas teisėjų profesines organizacijas ir savo kompetencijos ribose, vadovaudamosi pamatiniais socialinės partnerystės principais (Darbo kodekso 161 str. 2 d.), su jomis derinti teisėjų darbo, socialinius ir ekonominius interesus. Antra, tose srityse, kuriose Teisėjų taryba įgaliota veikti kaip teisėjų interesams atstovaujanti institucija (socialinis partneris), ji, siekdama geresnių derybinių pozicijų derėdamasi su kitais socialiniais partneriais (pirmiausia su Lietuvos Respublikos politinės valdžios atstovais (Lietuvos Respublikos Seimu, Lietuvos Respublikos Prezidentu ir Lietuvos Respublikos Vyriausybe) turėtų būti suinteresuota išnaudoti tinkamai įgaliotų teisėjų profesinių organizacijų derybinį potencialą.

33 Teisėjų taryba yra Konstitucijos 112 straipsnio 5 dalyje minima speciali įstatymo numatyta teisėjų institucija, patarianti Respublikos Prezidentui dėl teisėjų paskyrimo, paaukštinimo, perkėlimo ar atleidimo iš pareigų.

34 Teisėjų taryba sudaroma iš teisėjų, kurių didžiąją dalį sudaro Visuotiniame teisėjų susirinkime išrinkti teisėjai, o trys teisėjai į šios institucijos sudėtį patenka *ex officio* (pagal pareigas), t. y. pagal pareigas Teisėjų tarybos nariais yra Aukščiausiojo Teismo pirmininkas, Apeliacinio teismo pirmininkas, Vyriausiojo administracinio teismo pirmininkas (Teismų įstatymo 119 str. 2 d.).

35 Egidijus Šileikis, „Teisėjų taryba ir Konstitucinis Teismas: teismų gynybos aspektai“, 2023 m. kovo 14 d., <https://www.teise.pro/index.php/2023/03/14/e-sileikis-teiseju-taryba-ir-konstitucinis-teismas-teismu-gynbos-aspektai/>.

3. Teisėjų teisė į streiką ir jos įgyvendinimo ypatumai

Europos Sąjungos valstybėse fiksuojami pavieniai atvejai, kai teisėjai, siekdami pagerinti savo darbo sąlygas, imasi konkrečių kolektyvinių veiksmų savo interesams apginti.

Daug diskusijų Ispanijos visuomenėje sukėlė 2009 m. vasario mėn. įvykęs 24 val. trukęs pirmasis masinis šios šalies teisėjų streikas³⁶, kurio metu apie 40 proc. iš 4 400 visų Ispanijos teisėjų reikalavo atlyginimų padidinimo, geresnių darbo sąlygų ir konkrečiai apibrėžto darbo krūvio. Streiką inicijavo dvi iš keturių tuo metu Ispanijoje veikusiųjų teisėjų asociacijų – Francisco de Vitoria teisėjų ir magistratų asociacija (Asociación de Jueces y Magistrados Francisco de Vitoria, AJFV) ir Nepriklausomas teismų forumas (Foro judicial Independiente, FJI), kitos dvi veikiančios teisėjų asociacijos atsisakė prisijungti prie streiko. Tokių teisėjų kolektyvinės savignos veiksmą kaip neteisėtą pasmerkė Ispanijos vyriausybė (po dviejų savaitių tai padaręs teisingumo ministras atsistatydino), taip išprovokuodama diskusijas dėl teisėjų teisės streikuoti. Šis teisėjų kolektyvinės savignos veiksmas suskaldė Ispanijos teisinę ir pilietinę bendruomenę. Vieni piliečiai akcentavo, kad, nepaisant Ispanijoje galiojančio draudimo teisėjams jungtis į profesines sąjungas, įstatymai tiesiogiai nedraudžia teisėjams streikuoti. Kitų nuomone, teisėjų streikas iš esmės galėtų būti prilyginamas vyriausybės ar parlamento streikui. Dar kiti, palaikydami teisėtus reikalavimus dėl teisėjų darbo sąlygų gerinimo ir suprasdami teisėtą streikuojančių teisėjų pasipiktinimą, negalėjo pritarti streikui kaip priemonei siekti tokių reikalavimų įgyvendinimo. Ispanijos teismų taryba (Consejo General del Poder Judicial, CGPJ) atsisakė kištis į streiko procesą ir išreiškė poziciją, kad Ispanijoje nėra teisinio pagrindo nei šio streiko pateisinimui, nei jo draudimui. 2009 m. vasario mėn. vykęs Ispanijos teisėjų streikas buvo rezultatyvus, t. y. tiesiogiai paveikė jo metu teisėjų keltų reikalavimų įgyvendinimą. Po kelių mėnesių (t. y. kovo 26 d.), siekdamas išvengti panašaus kolektyvinės savignos veiksmo pasikartojimo³⁷, naujasis teisingumo ministras Francisco Caamaño paskelbė trejų metų 600 mln. eurų vertės teismų modernizavimo planą ir inicijavo Socialinį susitarimą dėl teisingumo (angl. *Social Agreement for Justice*).

Ispanijoje 2023 m. balandžio 17 d. teisėjams ir prokurorams paskelbus tris valandas trukusį išpėjamąjį streiką, visoje šalyje neįvyko 20 000 teisminių procesų. 2023 m. gegužės 16 d. Ispanijos teisėjai ir prokurorai paskelbė neterminuotą streiką, taip siekdami, kad vykdomoji valdžia priimtų jų reikalavimus³⁸.

Nyderlandų teisėjai ir prokurorai, nepatenkinti kolektyvinių derybų dėl darbo

36 Apie tai žr. Esteban Villarejo, „Debate on legality of judiciary strike“, 2009 m. balandžio 13 d., <https://www.eurofound.europa.eu/publications/article/2009/debate-on-legality-of-judiciary-strike>.

37 2009 m. birželio mėn. buvo paskelbtas dar vienas teisėjų streikas, kuris, kaip manyta, galėjo sulaukti daug stipresnės paramos nei ankstesnis (žr. Esteban Villarejo, „Debate on legality of judiciary strike“, 2009 m. balandžio 13 d., <https://www.eurofound.europa.eu/publications/article/2009/debate-on-legality-of-judiciary-strike>).

38 Fernando Heller, „Spanish judges, prosecutors threaten government with indefinite strike“, EuroEFE.EU-RACTIV.es, 2023 m. gegužės 3 d., <https://www.euractiv.com/section/politics/news/spanish-judges-prosecutors-threaten-government-with-indefinite-strike/>.

užmokesčio eiga, 2023 m. vasario mėn. pirmą kartą istorijoje pagrasino vyriausybei pradėsiantys streiką dėl nepatenkinamų darbo sąlygų ir su tuo susijusiu darbuotojų trūkumu³⁹.

Vertinant, ar Lietuvos teisėjai turi teisę į streiką, ir jei taip, tai ar yra pakankamos teisinės prielaidos šiai teisei realizuoti, pirmiausia primintina, kad, kaip minėta, teisėjas turi Konstitucijoje ir įstatymuose numatytas Lietuvos Respublikos „piliečio teises ir laisves“ (Teismų įstatymo 44 str. 1 d.). Konstitucinėms pilietinėms teisėms ir laisvėms taip pat priskiriamos konstitucinės asociacijų ir susirinkimų laisvės⁴⁰, darbuotojų teisė į streiką. Ši teisė „yra pamatinė darbuotojų ir jų organizacijų teisė, suteikianti jiems galimybes ginti savo ekonominius ir socialinius interesus“⁴¹.

Teisė į streiką įtvirtinta Konstitucijos 51 straipsnyje („darbuotojai, gindami savo ekonominius ir socialinius interesus, turi teisę streikuoti“, „šios teisės apribojimus, įgyvendinimo sąlygas ir tvarką nustato įstatymas“). Taigi pagal Konstituciją teisė į streiką suteikta konkreitiems subjektams – „darbuotojams“, šia teise gali būti naudojami „ekonominiams ir socialiniams interesams“ ginti, atskirais įstatymais yra nustatomi teisės į streiką „apribojimai“, „įgyvendinimo sąlygos“ ir „įgyvendinimo tvarka“. Remiantis Konstitucijos 51 straipsnio 2 dalyje įtvirtintu teisiniu reglamentavimu galima teigti, kad esant konstituciškai pagrįstoms priežastims įstatymu ši teisė ir (arba) jos įgyvendinimas gali būti „apriboti“.

Kolektyvinius darbo ginčus dėl interesų reglamentuojančių teisės normų taikymo pagrindiniai principai įtvirtinti Darbo kodekso 234 straipsnyje, pagal kurį: 1) šio kodekso IV dalies „Darbo ginčai“ III skyriaus „Kolektyvinių darbo ginčų dėl interesų nagrinėjimas“ nuostatos taikomos (i) „ir kitiems asmenims, dirbantiems Lietuvos Respublikos užimtumo įstatyme nurodytais darbo santykiams prilygintų teisinių santykių pagrindais“ (įskaitant teisėjus), (ii) „ir juos atstovaujančioms profesinėms sąjungoms, turinčioms teisę į kolektyvines derybas ir kolektyvinių sutarčių sudarymą ir siekiančioms išspręsti dėl to kylančius kolektyvinius darbo ginčus dėl interesų“ (1 d.), tokiu atveju „asmenys, dirbantys Lietuvos Respublikos užimtumo įstatyme nurodytais darbo santykiams prilygintų teisinių santykių pagrindais [teisėjai], laikomi darbuotojais, o kitas santykių dalyvis (įmonė, įstaiga, organizacija) laikomas darbdaviu ar darbdavių organizacija“ (2 d.); 2) „įstatymai gali nustatyti asmenų, dirbančių Lietuvos Respublikos užimtumo įstatyme nurodytais darbo santykiams prilygintų teisinių santykių pagrindais [įskaitant teisėjus], ir jų atstovų teisės spręsti kolektyvinius darbo ginčus dėl interesų pagal šio skyriaus normas ribojimus ar įgyvendinimo ypatumus“ (3 d.).

Darbo kodekso 248 straipsnio 1 dalyje įtvirtinti *ratione personae* draudimai skelbti streiką, kurie formuluojami kaip blanketinė teisės norma, tokio draudimo reglamentavimą

39 „Judges and prosecutors threaten unprecedented strike over working conditions“, *Dutch News*, 2023 m. vasario 22 d., <https://www.dutchnews.nl/2023/02/judges-and-prosecutors-threaten-unprecedented-strike-over-working-conditions/>.

40 Žr. *Oficialioji konstitucinė doktrina: svarbiausios nuostatos (1993–2020)* (Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2020), 255–263.

41 Plačiau apie tai žr. Rytis Krasauskas ir kt., *Kolektyvinė darbo teisė: vadovėlis* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013), 475–479.

nukreipianti į teisę streikuoti ribojančius įstatymus. Skirtingai nuo kitų pareigūnų, kuriems specialiuose įstatymuose draudžiama streikuoti⁴², Teismų įstatyme teisė streikuoti nėra ribojama. Vadinas, Darbo kodekso III skyriaus nuostatos, reglamentuojančios kolektyvinių darbo ginčų dėl intereso nagrinėjimą, *mutatis mutandis* yra taikomos ir teisėjams. Žinoma, teisėjai, siekdami įgyvendinti šią teisę, privalo nepamiršti, kad streikas kaip *ultima ratio* galimas tik išnaudojus kitas priemones (Darbo kodekso 243 str. 2 d.). Taip pat teisėjai (jiems atstovaujančios profesinės organizacijos), prieš priimdami sprendimą streikuoti, turėtų įvertinti ypatingą savo konstitucinį statusą.

Išvados

Teisėjai turi pagrindines kolektyvines teises, t. y. jie, atstovaujami tinkamai įgaliotų profesinių organizacijų, turi teisę dalyvauti socialinės partnerystės procesuose, *inter alia* teisę nustatyta tvarka inicijuoti kolektyvinių darbo ginčą dėl intereso ir teisę streikuoti.

Ribota šiuo metu Lietuvoje veikiančių teisėjų profesinių organizacijų kompetencija laikytina esmine kliūtimi ginant joms priklausančių teisėjų darbo, socialinius ir ekonominius interesus, visapusiškai išnaudoti socialinės partnerystės mechanizmus. Norėdami maksimaliai realizuoti kolektyvines darbo teises, teisėjai turi užsitikrinti tinkamą savo interesų atstovavimą, todėl jiems siūloma atitinkamai koreguoti jau veikiančių teisėjų profesinių organizacijų įstatus arba steigti teisėjų profesinę sąjungą.

Teisėjų darbo, socialiniai ir ekonominiai interesai tiek, kiek jie susiję su papildomų biudžetinių asignavimų poreikiu, gali būti įtvirtinami ir ginami per tinkamai įgaliotas teisėjų profesines organizacijas, be kita ko, dalyvaujant tarpšakinio arba šakos lygiu vykdomose kolektyvinėse derybose dėl atitinkamo lygmens kolektyvinės sutarties sudarymo. Tokiose derybose darbdaviui plačiąja prasme atstovaujanti socialinės partnerystės šalimi laikytina

42 Draudimas streikuoti *ex lege* (pagal įstatymą) įtvirtintas vidaus tarnybos sistemos pareigūnams (Lietuvos Respublikos vidaus tarnybos statuto („Lietuvos Respublikos vidaus tarnybos statuto patvirtinimo įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 42-1927; TAR, 2015, Nr. 2015-10814; TAR 2018, Nr. 2018-12049), 24 str. 7 p.), žvalgybos kontrolieriui (Lietuvos Respublikos žvalgybos kontrolierių įstatymo (TAR, 2021, Nr. 2021-26905) 9 str. 1 d. 7 p.), žvalgybos pareigūnams (Lietuvos Respublikos žvalgybos įstatymo (*Valstybės žinios*, 2000, Nr. 64-1931; 2012, Nr. 129-6463) 40 str. 1 d. 11 p.), vadovybės apsaugos tarnybos pareigūnams (Lietuvos Respublikos vadovybės apsaugos įstatymo (*Valstybės žinios*, 2002, Nr. 112-4982; TAR, 2020, Nr. 2020-10898) 31 str. 1 d. 6 p.), diplomatams (Lietuvos Respublikos diplomatinės tarnybos įstatymo (*Valstybės žinios*, 1999, Nr. 7-140; TAR, 2018, Nr. 2018-12064) 33 str. 1 d. 3 p.), Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos pareigūnams (Lietuvos Respublikos finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos įstatymo (*Valstybės žinios*, 2002, Nr. 33-1250) 13 str. 1 d. 6 p.), prokurorams (Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo (*Valstybės žinios*, 1994, Nr. 81-1514; 2003, Nr. 42-1919) 21 str. 3 d.), profesinės karo tarnybos kariams (Lietuvos Respublikos krašto apsaugos sistemos organizavimo ir karo tarnybos įstatymo (*Valstybės žinios*, 1998, Nr. 49-1325) 36 str. 7 d.), valstybės tarnautojams, einantiems valstybės ar savivaldybės institucijos ar įstaigos padalinio vadovo ar aukštesnės pareigos (Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymo (*Valstybės žinios*, 1999, Nr. 66-2130; 2002, Nr. 45-1708; TAR, 2018, Nr. 2018-12037; TAR, 2023, Nr. 2023-11556) 17 str. 1 d. 4 p.), specialiųjų tyrimų tarnybos pareigūnams (Lietuvos Respublikos specialiųjų tyrimų tarnybos įstatymo (*Valstybės žinios*, 2000, Nr. 41-1162; TAR, 2017, Nr. 2017-21647) 23 str. 1 d. 6 p.).

Vyriausybė ar jos įgaliota institucija.

Užtikrinant teisėjų darbo sąlygas vienos iš pagrindinių teisėjų savivaldos institucijų – Teisėjų tarybos – vaidmuo yra dvilypis. Šios institucijos kompetencija įtvirtinta įstatymu ir apima tiek darbdavio plačiąja prasme atstovo teisių ir pareigų įgyvendinimą (daugiausia), tiek teisėjų darbo, socialinių ir ekonominių interesų atstovavimą informavimo konsultavimo, tarpinstitucinio bendradarbiavimo srityse.

Teisėjų teisinio statuso ypatumai apsprendžia ir socialinės partnerystės, kurioje dalyvauja teisėjai, specifika. Pirma, teisėjai turi įstatyme įtvirtintą teisę ir galimybę darbo, socialinius ir ekonominius interesus tiek, kiek jie nesusiję su papildomų biudžetinių asignavimų poreikiu, derinti, asmeniškai dalyvaujant priimant sprendimus tiesioginės demokratijos principu veikiančiose teisėjų savivaldos institucijose (Visuotiniame teisėjų susirinkime ir konkretau teismo, kuriame teisėjas atlieka savo pareigas, teisėjų susirinkime). Antra, visapusiška socialinė partnerystė turėtų būti įgyvendinama tarp Teisėjų tarybos ir tinkamai įgaliotų teisėjų profesinių organizacijų tose srityse, kuriose Teisėjų taryba įgyvendina darbdavio plačiąja prasme atstovo pareigas, o tose srityse, kuriose Teisėjų taryba įgaliota veikti kaip teisėjų interesus atstovaujanti institucija (socialinis partneris), turėtų būti siekiama šios teisėjų savivaldos institucijos ir tinkamai įgaliotų teisėjus atstovaujančios (-ių) organizacijos (-ų) sinergijos ginant teisėjų darbo, socialinius ir ekonominius interesus.

FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF JUDGES' COLLECTIVE RIGHTS

Rytis Krasauskas

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *Judges have basic collective rights, i.e., they, being represented by duly authorized professional organizations, have the right to participate in social partnership processes, including the right to initiate a collective labor dispute for their interests and the right to strike. In order to fully realize these rights, judges must ensure adequate representation of their interests, so they are offered the ability to adjust the statutes of already operating professional organizations of judges or to establish a trade union of judges.*

The specifics of the social partnership in which judges participate are determined by the specifics of their legal status. When judges' representatives combine their work, social and economic interests to the extent that they are related to the need for additional budget allocations, the employer is represented in the broadest sense by the Government of the Republic of Lithuania or an institution authorized by it. The interests of judges, which are not related to the need for additional budget allocations, can be combined (i) by the participation of judges in the General Meeting of Judges, and in the meeting of judges of the specific court where

the judge performs their duties, and (ii) by the duly authorized professional organizations of judges negotiating with the Council of Judges in the areas where the latter fulfils the duties of the employer's representative. The competence of the Council of Judges includes, among other things, the representation of judges' work, social and economic interests; therefore, in order to achieve the most favorable result for judges in this area, effective cooperation between the Council of Judges and professional organizations representing judges should be aimed for in this area.

Keywords: *legal status of judges, social partnership, collective rights of judges, collective representation of judges, professional organizations of judges, judges' right to strike.*

Rytis Krasauskas, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Privatinės teisės instituto profesorius, socialinių mokslų (teisė) daktaras. Mokslinių tyrimų kryptys: kolektyvinė darbo teisė, socialinė partnerystė, darbo teisės konstitucionalizacija.

Rytis Krasauskas, Professor at the Institute of Private Law at the Law School at Mykolas Romeris University, Doctor of Social Sciences (Law). Fields of research: collective labor law, social partnership, Constitutionalization of labor law.

SKIRTINGOS INTELEKTINĖS NUOSAVYBĖS APSAUGOS NAUDOJIMOSI STRATEGIJOS IR ESMINIAI JŲ VERTINIMO IŠŠŪKIAI ES KONKURENCIJOS TEISĖJE

Paulius Grendelis

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Privatinės teisės institutas
Elektroninis paštas: p.grendelis@gmail.com

Pateikta spaudai 2023 m. spalio 12 d., parengta spaudai 2023 m. lapkričio 17 d.

DOI: 10.13165/JUR-23-30-2-06

Santrauka. 2009 m. atliktame tyrime Europos Komisija („EK“) atkreipė dėmesį į didėjančią skirtingų intelektualinės nuosavybės apsaugos naudojimosi strategijų grėsmę konkurencijai ir inovacijoms¹. 2016 m. atliktame tyrime EK atkreipė dėmesį į technologijų industrijoje (audiovizualinių, telekomunikacijų, skaitmeninių, kompiuterių, IT metodų ir kt. technologijų rinkose) didėjančią strateginio naudojimosi intelektualinės nuosavybės apsauga tendenciją². 2021 m. Europos Parlamentas priėmė rezoliuciją „dėl intelektualinės nuosavybės veiksmų plano ES ekonomikai gaivinti ir jos atsparumui didinti“, kurios pagrindu pažymėjo, kad 2016 m. atliktame tyrime įvardytos strategijos tam tikrais atvejais gali atitikti piktnaudžiavimą teisės aktu spragomis ir tai yra problema, kurią būtina spręsti³. Šiame straipsnyje yra analizuojama, kas yra laikoma strateginiu naudojimosi intelektualinės nuosavybės apsauga, kodėl ir kaip jis turėtų būti skiriamas nuo įprasto, kokie yra esminiai strateginio naudojimosi intelektualinės nuosavybės apsauga vertinimo iššūkiai iš ES konkurencijos teisės pusės. Šiame straipsnyje

- 1 Europos Komisija, *Farmacijos sektoriaus tyrimo galutinė ataskaita* (Brukselis, 2009) („EK farmacijos sektoriaus tyrimas“).
- 2 T. Nikolaus ir G. Gabison, *Pretenzijos dėl patentinių teisių reiškiantys subjektai Europoje: jų poveikis inovacijoms ir žinių perdavimui IRT rinkose* (Liuksemburgas: Europos Komisijos Jungtinių tyrimų centras, 2016) („PAE tyrimas“).
- 3 „2021 m. lapkričio 11 d. Europos Parlamento rezoliucija (2021/2007(INI)) Nr. A9-0284/2021 „Dėl intelektualinės nuosavybės veiksmų plano ES ekonomikai gaivinti ir jos atsparumui didinti“, Europos Parlamentas, žiūrėta 2023 m. spalio 12 d., https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0453_LT.html.

dėstomos tezės aktualios vertinant technologijų ir skaitmeninėse rinkose veikiančių intelektinės nuosavybės teisių turėtojų specifinius veiksmus konkuruojant inovacijomis.

Reikšminiai žodžiai: konkurencija; paskatos diegti inovacijas; konkurencija pranašumais; strateginis naudojimasis intelektinės nuosavybės apsauga; konkurentų išlaidų didinimas.

Įžanga

Pritariant utilitarinės⁴ teorijos šalininkams intelektinės nuosavybės apsaugą⁵ galima suvokti kaip tolimesnių inovacijų kūrimo skatinimo įrankį. Per nematerialaus turto apsaugą ir galimybę už sutartą mokesčių juo naudotis intelektinės nuosavybės apsauga skatina sutartinių santykių atsiradimą tarp teisių turėtojų ir teisių įgijėjų, dėl ko yra užtikrinamas tinkamas naudojimasis inovacijomis, jų sklaida, investicijų susigrąžinimas ir tolimesnių inovacijų kūrimas⁶. Todėl iš ekonominės pusės intelektinės nuosavybės apsauga neturėtų būti suvokiama kaip patekimo į rinką barjeras *per se*, kada įgyvendinus negatyviasias teises savaime būtų ribojama konkurencija ir / ar tolimesnės inovacijos. Tačiau *inovacijų skatinimo* sąvoka nereiškia, kad sutartiniai santykiai tarp teisių turėtojų ir tokias teises norinčių įgyti visada materializuojasi. Ši sąvoka daugiau reiškia tai, kad per turto apsaugą teisių turėtoju suteikiama derybinė galia veikti savo arba (ne)konkurentų verslą. Toks veikimas pasireiškia susitarimo dėl inovacijų perdavimo pasiekimu arba nepasiekimu ir apsisprendimu vieninteliu teisių turėtoju naudotis inovacija. Jeigu teisių turėtojo ir teisių įgijėjo derybos dėl licencijavimo sąlygų nesėkmingos, tai teisių įgijėjui lieka šios alternatyvos: (i) ieškoti kitų pakeičiamų inovacijų; (ii) neradus pakeičiamų inovacijų pačiam skirti resursus pakeičiamos inovacijos sukūrimui (iii) neturint resursų pačiam kurti pakeičiamą inovaciją, pasitraukti iš mėginimų patekti į rinką; arba (iv) galiausiai sutikti su reikalaujamomis licencijavimo sąlygomis⁷.

Viena vertus, nemaža dalis vidutinio ir / ar mažo verslo atstovų neturi pakankamų inovacinių pajėgumų inovacijoms kurti⁸, bet gali turėti pajėgumų įsigyti ir pritaikyti kon-

4 Peter S. Menell, „Intellectual property: General theories“, iš *Encyclopedia of Law and Economics*, red. Peter S. Menell, B. Bouckaert, G. de Geest, 130–146 (Northampton, MA: Edward Elgar, 2000).

5 Šiame straipsnyje vartojant sąvoką *intelektinės nuosavybės apsauga* omenyje turima patentų ir / ar autorių teisių suteikiama apsauga, aktuali saugant inovacijas technologijų industrijose. Todėl šiame tyrime dėstomos tezės neturėtų būti taikomos kitoms pramoninės nuosavybės teisėmis (pvz., prekės ženklų, dizaino ir kt.).

6 Suzanne Scotchmer, *Innovation and incentives* (MIT Press: 2004), 4 sk., 5 sk. ir 6 k.; Jorge Padilla, Douglas H. Ginsburg ir Koren W. Wong-Ervin, „Antitrust analysis involving intellectual property and standards: implications from economics“, *Harvard Journal of Law & Technology* 33 (2019): 1, 2–4 ir 8.

7 Angelika S. Murer, *Blocking Patents in European Competition Law: The Implications of the Concept of Abuse* (Kluwer Law International BV, 2022), 81.

8 Sąvoka „inovaciniai pajėgumai“ gali būti siejama su galimybėmis vykdyti MTTP veiklą ir suvokiama kaip intelektinių, finansinių ir / ar techninių išteklių turėjimas, kuris gali būti skirtas inovaciniams produktams

krečią inovaciją taip padėdami atsirasti kumuliacinėms inovacijoms arba paprasčiausiai padidindami konkurenciją atitinkamoje inovacijų rinkoje. Pasiūlos pakeičiamumo nebuvimas, reikšmingų inovacinių pajėgumų neturėjimas, vidutinio / mažo verslo atstovų noras pritaikyti konkrečią inovaciją ir / arba sudaryti potencialią konkurenciją gali lemti teisių turėtojų pasirinkimą išnaudoti derybinę galią prieš teisių įgijėjus *strategiškai*. Pavyzdžiui: strategiškai didinti licencijos mokesį ir drausti naudotis technologija tol, kol bus sutinkama su reikalaujamu licencijos mokesčiu; arba atsisakyti suteikti licenciją dėl to, kad teisių turėtojas apsaugotų savo pelną pasrovinėje rinkoje; kartu su licencija reikalauti įsigyti su licencija nesusijusius produktus arba inovaciją techniniu būdu susieti su kitais nesusijusiais produktais, panaikinant kitų galimybę konkuruoti be šios. Tokios teisių turėtojo strategijos gali padidinti licencijos įgijėjo kaštus, užblokuoti licencijos įgijėjo galimybę ateiti į rinką, galimybę sukelti konkurencinį spaudimą ir / ar net galimybę pasiūlyti naują inovaciją. Tai galėtų reikšti ne tik potencialios kainų konkurencijos tarp technologinių produktų apribojimą, bet ir potencialios dinamiškos konkurencijos inovacijomis ribojimą.

Kita vertus, teisių turėtojas laikomas turinčiu pakankamų inovacinių pajėgumų, gebančiu pritaikyti konkrečią inovaciją ir / ar ją įsigyti. Tačiau su intelektinės nuosavybės teisėmis susijusioms inovacijų rinkoms būdingas tam tikras nepakankamumas (angl. *market failure*)⁹ ir neapibrėžtumas (angl. *market uncertainty*)¹⁰. Rinkos nepakankamumą galima apibūdinti kaip menkas ir / ar nepakankamas teisių turėtojų paskatas diegti inovacijas. Rinkos neapibrėžtumą galima apibūdinti kaip rinkoje egzistuojantį neaiškumą dėl saugotino objekto komercinės reikšmės (apsaugos suteikimo procese), apsaugos galiojimo ir apimties (apsaugos įgyvendinimo procese). Intelektinės nuosavybės apsauga yra sukonstruota taip, kad užtikrintų aukštas teisių turėtojų paskatas kuo greičiau susigrąžinti patirtas investicijas technologijų kūrimui ir jas skirti tolimesnėms inovacijoms kurti¹¹. Tačiau intelektinės nuosavybės apsauga nėra sukonstruota taip, kad eliminuotų rinkos neapibrėžtumą. Atitinkamai rinkos neapibrėžtumas, didelės inovacijų kūrimo ir pateikimo išlaidos, (ne)konkurentų iniciatyvos naudotis inovacijomis ir nemokėti licencijos mokesčio arba jį sumažinti apeliuojant į brangų bylinėjimąsi arba konkurencijos reikalavimus (angl. *free-riding* arba *reverse hold-out*) tiesiogiai prisideda prie teisių turėtojo mažesnės derybinės galios, taip pat mažesnių teisių turėtojo paskatų kurti toliau (rinkos nepakankamumo)¹². Todėl intelektinės nuosavybės teisėmis grindžiamos praktikos ribojimas galėtų dar labiau padidinti su inovacijomis susijusių rinkų nepakankamumą (riboti konkurenciją inovacijomis).

Kyla problemų, kaip vertinti skirtingas intelektinės nuosavybės apsaugos naudojimosi

kurti ir / ar juos vystyti, kurie gali būti saugomi intelektinės nuosavybės teisių (Thomas K. Cheng, *The Patent-Competition Interface in Developing Countries* (Oxford University Press, 2022), 2 sk.).

9 Menell, *supra note*, 4: 133,144; Gabriella Muscolo, Marina Tavassi, *The Interplay Between Competition Law and Intellectual Property: An International Perspective* (The Netherlands: Kluwer Law International B. V., 2019), 51–52.

10 Mark A. Lemley, Carl Shapiro, „Probabilistic Patents“, *The Journal of Economic Perspectives* 19, 2 (2005): 76.

11 Scotchmer, *supra note*, 6: 4 sk.

12 Muscolo, *op. cit.*, 49–60.

strategijas iš ES konkurencijos teisės pusės nepažadinant su intelektinės nuosavybės teisėmis susijusių rinkų nepakankamumo (nesumažinant paskatų diegti inovacijas).

Šio straipsnio tikslas – paaiškinti, kas yra laikoma strateginiu naudojimu, kodėl ir kaip jis turėtų būti skiriamas nuo įprasto, kokie yra esminiai strateginio naudojimo intelektinės nuosavybės apsauga vertinimo iššūkiai iš ES konkurencijos teisės pusės. Siekiant šio tikslo straipsnio tyrimo objektas susideda iš trijų dalių. Pirmoje dalyje analizuojamas įprasto naudojimo intelektinės apsauga apibrėžimas. Antroje dalyje analizuojamas strateginio naudojimo intelektinės nuosavybės apsauga apibrėžimas ir skirtingos strategijos. Trečiojoje dalyje – antroje dalyje analizuotų strategijų potencialiai taikomų žalos teorijų analizė.

Lietuvos teisės ir ekonomikos moksle šiame straipsnyje iškeltos problemos nėra analizuotos ir tyrinėtos. Užsienio teisės ir ekonomikos moksle artimiausi minėtoms problemoms tyrimai – bendraautorių D. L. Rubinfeld ir R. Maness (2005)¹³, G. von Graevenitz ir kt. bendraautorių (2007)¹⁴, H. Schmidt (2019)¹⁵ ir A. S. Murer¹⁶ (2022). Be minėtų šaltinių, šiame straipsnyje taip pat remiamasi EK atliktais farmacijos, išmaniųjų technologijų sektoriaus ir pretenzijas dėl patentų reiškiančių subjektų tyrimais, taip pat atskirais ES teismų sprendimais. Šio straipsnio tyrime taikomi abstrakcijos, sisteminis ir lingvistinis tyrimo metodai.

1. Įprastas naudojimas intelektinės nuosavybės apsauga

Pagrindinių teisių chartijos¹⁷ 17 str. 2 d. įtvirtintas principas, kad „intelektinė nuosavybė turi būti saugoma“. Pagrindinių teisių chartijos 17 str. 1 d. papildomai įtvirtinta, kad „kiekvienas turi teisę valdyti teisėtai įgytą nuosavybę, ja naudotis, disponuoti <...>. Nuosavybė negali būti atimta, išskyrus atvejus, kai tai yra būtina visuomenės poreikiams ir tik įstatymo nustatytais atvejais bei sąlygomis laiku ir teisingai už ją atlyginant. Nuosavybės naudojimą gali reglamentuoti įstatymai, kiek tai būtina atsižvelgiant į bendruosius interesus“.

ES konkurencijos teisės jurisprudencijoje pažymėta, kad intelektinės nuosavybės teisių pripažinimas Pagrindinių teisių chartijos 17 str. 1 d. ir 2 d. „reiškia didesnės [intelektinės nuosavybės] apsaugos reikalavimą“, kuris atsiradus dviejų vertybių (laisvos konkurencijos ir intelektinės nuosavybės apsaugos) sankirtai suponuoja poreikį „palyginti, viena vertus,

13 Daniel L. Rubinfeld ir Robert Maness, „The strategic use of patents: Implications for antitrust“, *Antitrust, Patents and Copyright: EU and US Perspectives* 85 (2005): 2–8;

14 Georg von Graevenitz ir kt., „The strategic use of patents and its implications for enterprise and competition policies“, galutinė ataskaita ENTR/05/82 Europos Komisijai (2007), 65–80;

15 Hedvig Schmidt, „Competition Law and IP Rights: Not So Complementary: Time for Re-alignment of the Goals?“, *World Competition Law and Economics Review* (2019): 465–468;

16 Murer, *supra note*, 7.

17 „Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija“, Eur-Lex, žiūrėta 2023 m. spalio 12 d., http://data.europa.eu/eli/treaty/char_2016/oj.

laisvos konkurencijos išsaugojimą, dėl kurios pirminėje teisėje, t. y. SESV 101 ir 102 straipsniuose, draudžiami karteliniai susitarimai ir piktnaudžiavimas dominuojančia padėtimi, ir, antra vertus, būtiną intelektinės nuosavybės teisių garantiją, įtvirtintą Pagrindinių teisių chartijos 17 straipsnio 2 dalyje¹⁸. Todėl ES konkurencijos teisės jurisprudencijoje įtvirtintas bendrasis principas, pagal kurį ES konkurencijos teisės taisyklėmis ūkio subjektai baudžiami „už neįprastą naudojimąsi intelektinės nuosavybės teisėmis, o ne jų teisėtą įgyvendinimą“, kurį apima tų teisių „objektas“, tų teisių „esmė“ ir tų teisių „savininko esminės prerogatyvos“¹⁹. Kyla klausimas, kas turėtų būti laikoma įprastu ir / ar teisėtu intelektinės nuosavybės apsaugos išnaudojimu, kurį apima tų teisių „objektas“, tų teisių „esmė“ ir tų teisių „savininko esminės prerogatyvos“.

Naudojimosi intelektinės nuosavybės teisėmis kontekste tokias sąvokas kaip „įprastas“, „teisėtas“, „paprastas“, „normalus“ ir / ar „tradicinis“ galima aptikti TRIPS įtvirtiname *trijų pakopų teste*²⁰, atskiruose EK atliktuose sektorių tyrimuose²¹, ES teismų praktikoje²² ir teisinėje literatūroje²³. Daugeliu atveju šios sąvokos vartojamos kaip sinonimai²⁴ ir siejamos su *įprastu konkuravimu* ir / ar *įprastais / teisėtais* teisių turėtojo *motyvais* gauti, įgyvendinti ir / ar naudingai išnaudoti intelektinės nuosavybės apsaugą²⁵.

TRIPS įtvirtinto *trijų pakopų testo* aiškinančioje teismų praktikoje²⁶, taip pat su *trijų pakopų testo* sąlygų aiškinimu susijusioje literatūroje²⁷ pritariama, kad normaliu arba įprastu intelektinės nuosavybės apsaugos išnaudojimu galima laikyti intelektinės nuosavybės teisėmis grindžiamą įprastą praktiką, kuri leidžia tokių teisių turėtojams iš saugotino objekto gauti *ekonominę* ir / ar *turtinę naudą*. Dažniausiai tai yra susiję su turtinių teisių įgyvendinimu (pvz., patentuoto išradimo ir / ar autorių teisėmis saugomos programinės įrangos licencijavimu).

18 „Europos Sąjungos Bendrojo Teismo 2018 m. gruodžio 12 d. sprendimas, byloje Servier SAS ir kt. prieš Europos Komisiją (Nr. T-691/14)“, 245 p., Eur-Lex, žiūrėta 2023 m. spalio 12 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:62014TJ0691>; „Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2015 m. liepos 16 d. sprendimas byloje Huawei Technologies Co. Ltd prieš ZTE Corp. (Nr. C 170/13)“, 42 ir 58 p., Curia, žiūrėta 2023 m. spalio 12 d., <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=178952&pageIndex=0&doclang=LT&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=177769>.

19 „Servier“, *op. cit.*, 241 p.

20 „Sutartis dėl intelektinės nuosavybės teisių aspektų, susijusių su prekyba“, 13 str., 26 str. ir 30 str., Eur-Lex, žiūrėta 2023 m. spalio 12 d., [http://data.europa.eu/eli/agree_internation/1994/800\(16\)/oj](http://data.europa.eu/eli/agree_internation/1994/800(16)/oj).

21 Žr. šio straipsnio 364–365 psl.

22 Žr. šio straipsnio 365–366 psl.

23 Žr. šio straipsnio 365 psl.

24 „Servier“, *supra note*, 18: 241 p.

25 *Ibid.*

26 „Canada – Patent Protection of Pharmaceutical products 2000 m. kovo 17 d. sprendimas (Nr. WT/DS114/R)“, 7.54 p., WTO, žiūrėta 2023 m. spalio 12 d., https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S006.aspx?DataSource=Cat&query=@Symbol=WT/DS114/R&Language=English&Context=ScriptedSearches&languageUICached=true.

27 Vytautas Mizaras, *Autorių teisė. Monografija. I tomas* (Vilnius: Justitia, 2008), 507–508.

EK farmacijos sektoriaus tyrimuose²⁸ „*tradicionis*“ intelektinės nuosavybės (patentų) apsaugos išnaudojimo motyvas aiškinamas plačiau ir siejamas su „*tradicinėmis*“ tokių teisių „*funkcijomis*“ kaip antai: (i) išimtinumo ir viešo atskleidimo; (ii) iniciatyvų toliau kurti inovacijas; (iii) derybinės galios užtikrinimo; (iv) investicijų susigrąžinimo; ir / ar (v) reputacijos.

EK Technologijų perdavimo susitarimų gairėse²⁹ tiesiogiai nurodoma, kad „*didžioji dauguma licencijavimo susitarimų yra suderinami su [SESV] 101 straipsniu*“. Papildomai Technologijų perdavimo susitarimų gairėmis³⁰ siekiant užtikrinti, kad „*nesumažėtų dinamiška konkurencija ir būtų išlaikyta paskata diegti inovacijas*“, pabrėžiamas draudimas ES konkurencijos teisės taisyklėmis „*nepagrįstai riboti inovacijos kūrėjo galimybes naudotis intelektinės nuosavybės teisėmis, kurios jam atrodo vertingos*“. Tai apima kūrėjų „*įprastą*“ galimybę siekti „*deramo atlygio, kurios būtų pakankamas investavimo paskatomis išlaikyti ir nepavykusių projektų išlaidoms atlyginti*“.

EK e. prekybos sektoriaus tyrimuose³¹ taip pat pabrėžiama, kad licencinėse sutartyse „*paprastai*“ licencijų gavėjams nėra leidžiama naudotis licencijuotomis teisėmis be apribojimų ir „*paprastai*“ nustatomos aiškios naudojimosi sąlygos. Licencinėse sutartyse „*įprasta*“ intelektinės nuosavybės teisės skaidyti „*pagal teisių technologinę ir teritorinę taikymo sritį ir taikymo sritį laiko atžvilgiu*“. EK pripažįsta, kad, išskyrus tam tikrus specialius atvejus³², licencinėse sutartyse įtvirtinamos nuostatos dėl išimtinumo „*savaimė problemų nekelia*“. Todėl „*įprasti*“ licenciniai apribojimai licencinėse sutartyse yra „*ne išimtis, o norma*“.

Teisinėje literatūroje įprastas naudojimas intelektinės nuosavybės apsauga taip pat siejamas su finansiniu teisių turėtojo motyvu, kuris grindžiamas įprastais apsaugos įgijimo (pvz., patentavimo), licencijavimo ir / ar nelicencijavimo motyvais, kuris nekelia didelių ES konkurencijos teisės saugomų vertybių pažeidimo rūpesčių ir kuris yra teisėtas *per se*³³.

ES teismų praktikoje skirtingais laikotarpiais priimtais sprendimais įprastas naudojimas intelektinės nuosavybės apsauga taip pat buvo sietas su *teisėtu* intelektinės nuosavybės apsaugos naudojimu, tačiau byloje pateiktų motyvų ir pasiektų rezultatų prasme daugeliu atveju aiškintas itin nevienareikšmiškai.

28 EK farmacijos sektoriaus tyrimas, *supra note*, 1: 251–257 p.

29 „Europos Komisijos 2014 m. kovo 28 d. komunikatas Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo 101 straipsnio taikymo technologijų perdavimo susitarimams gairės Nr. 2014/C-89/03 („Technologijų perdavimo susitarimų gairės“), 8–9 p., Eur-Lex, žiūrėta 2023 m. spalio 12 d., [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014XC0328\(01\)&from=GA](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014XC0328(01)&from=GA).

30 *Ibid.*

31 Europos Komisija, *Komisijos ataskaita tarybai ir Europos Parlamentui E. prekybos sektoriaus tyrimo galutinė ataskaita* (Briuselis, 2017 m.), 21–22, 57–72 p.

32 „Europos Komisijos 2014 m. kovo 21 d. reglamentas Nr. 316/2014 dėl Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo 101 straipsnio 3 dalies taikymo technologijų perdavimo susitarimams („TPBIR“), 4 str. ir 5 str., Eur-Lex, žiūrėta 2023 m. spalio 12 d., <http://data.europa.eu/eli/reg/2014/316/oj>.

33 Steven D. Anderman, *The interface between intellectual property rights and competition policy* (Cambridge University Press, 2007), 2, 4, 41; Murer, *supra note*, 7: 82–83.

Microsoft byloje³⁴ įprastas naudojimas intelektinės nuosavybės apsaugos sietas su „teisės turėtojo galimybe naudotis [technologija ir jos teisėmis] vien savo naudai“, išskyrus „ypatingas aplinkybes“ (pvz., būtinumas užtikrinti konkurenciją gretimoje rinkoje). *AstraZeneca* byloje³⁵ įprastas naudojimas intelektinės nuosavybės apsauga sietas su „išimtinumu“, kuris leidžia kompensuoti „inovacijų diegimą, kurį inovacijų autorius gauna dėl intelektinės nuosavybės teisių“ ir kurio naudojimas nepažeidžia „reikalavimo nepiktnaudžiauti šia teise“. Tai gali būti apibūdinama ir „įprastu konkuravimu, su sąlyga, kad šiuo elgesiu nenukrypstama nuo praktikos, priskirtinos konkuravimui savo pranašumais, suteikiant naudą vartotojams“. *Lundbeck* byloje³⁶ įprastas naudojimas intelektinės nuosavybės apsauga sietas su patento savininko išimtinė teise „naudoti išradimą, siekiant atlyginti už išradėjo kūrybines pastangas“, teise „tiesiogiai arba suteikiant licencijas tretiesiems asmenims <...> pagaminti ir pirmą kartą išleisti į apyvaratą pramonės produkt[us]“, taip pat „teise užkirsti kelią visiems pažeidimams“, išskyrus „taikos sutartis“, kurios pažeidžia SESV 101 str. 1 d. nuostatas. *Huawei* byloje³⁷ įprastas naudojimas intelektinės nuosavybės apsauga sietas su būtinybe „paisyti“ Pagrindinių teisių chartijos 17 str. 1 d. ir 2 d. įtvirtinto „aukšto intelektinės nuosavybės apsaugos lygio“, kuris reiškia, kad „iš teisių turėtojo negalima atimti galimybės kreiptis į teismą ir reikalauti užtikrinti, kad bus veiksmingai paisoma jo išimtinių teisių, taip pat, kad šiomis teisėmis besinaudojantis asmuo, jei šios teisės jam nepriklauso, privalo prieš jomis naudojantis gauti licenciją“. *Servier* byloje³⁸ įprastas naudojimas intelektinės nuosavybės apsauga taip pat sietas su būtinybe paisyti Pagrindinių teisių chartijos 17 str. 1 d. ir 2 d., taip pat užtikrinti teisių turėtojo galimybę ginti išimtinės teises, taip pat galimybę ginčiuose su teisių pažeidėjais „sudaryti taikius susitarimus, kurių didesnis naudojimas palankus bendruomenei“, tačiau sykiu kurių sudarymas neturi lemti piktnaudžiavimo tokia saugoma vertebe taip, kad tokių susitarimų sudarymas lemtų „negaliojančių patentų

34 „Europos Sąjungos Bendrojo Teismo 2007 m. rugsėjo 17 d. sprendimas, byloje *icrosoft Corp.* ir kt. prieš Europos Komisiją (bylos Nr. T-201/04)“, 691 p., Curia, žiūrėta 2023 m. spalio 12 d., <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=62940&pageIndex=0&doclang=LT&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=257702>.

35 „Europos Sąjungos Bendrojo Teismo 2010 m. liepos 1 d. sprendimas, byloje *AstraZeneca AB* prieš Europos Komisiją (bylos Nr. T-321/05)“, 273 p., 675 p., 804 p., Curia, žiūrėta 2023 m. spalio 12 d., <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=82135&pageIndex=0&doclang=LT&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=257852>; „Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2012 m. gruodžio 6 d. sprendimas, byloje *AstraZeneca AB* prieš Europos Komisiją (bylos Nr. C-457/10 P)“, 129–141 p., Curia, žiūrėta 2023 m. spalio 12 d.: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=131490&pageIndex=0&doclang=LT&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=257975>.

36 „Europos Sąjungos Bendrojo Teismo 2016 m. rugsėjo 8 d. sprendimas, byloje *H. Lundbeck A/S* ir *Lundbeck Ltd.* prieš Europos Komisiją (bylos Nr. T-472/13)“, 117–118 p., 458–465 p., 495 p., Curia, žiūrėta 2023 m. spalio 12 d., <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=183148&pageIndex=0&doclang=LT&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=258137>; „Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2021 m. kovo 25 d. sprendimas byloje *Lundbeck Ltd.* prieš Europos Komisiją (bylos Nr. C 591/16)“, 121–130 p., Curia, žiūrėta 2023 m. spalio 12 d., <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=239291&pageIndex=0&doclang=LT&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=258305>.

37 „Huawei prieš ZTE“, *supra note*, 18: 57–58 p.

38 „Servier“, *supra note*, 18: 246–252 p.

turėjimą, nepagrįstą finansinę naštą valstybių biudžetams, ypač vaistų sektoriuje“ ir prieštaravimą konkurencijos teisei.

Minėtų šaltinių analizė leidžia teigti, kad intelektinė nuosavybės apsauga sudaro sąlygas teisių turėtoji naudoti intelektinės nuosavybės apsaugą finansinei naudai gauti. Todėl teisių turėtojo veiksmai, kurie yra grindžiami įprastais (i) apsaugos ir (ii) finansinės naudos motyvais iš teisių turėtojų pusės, yra norma (įprasta konkuravimo inovacijomis forma) ir yra teisėti *per se*. Tai apima įprastą licencijavimo praktiką, kai teisių turėtojas naudingai licencijuoja konkrečią inovaciją arba priima sprendimą jos nelicencijuoti ir naudotis pats.

Šie apsaugos ir finansinės naudos motyvai skirtinguose kontekstuose buvo akcentuoti *AstraZeneca*³⁹, *Lundbeck*⁴⁰, *Huawei*⁴¹ ir *Servier*⁴² bylose, lyginant intelektinės nuosavybės apsaugos ir laisvos konkurencijos vertybes tarpusavyje ir pabrėžiant būtinybę ES konkurencijos teisės ir intelektinės nuosavybės teisės metodais užtikrinti: (i) teisių turėtojo galimybę „konkuruoti savo [inovaciniais] pranašumais“; (ii) teisių turėtojo „išimtinę teisę naudoti išradimą, siekiant atlyginti už išradėjo kūrybines pastangas“; ir (iii) teisių turėtojo teisę „užkirsti kelią visiems pažeidimams“.

Įstatymas teisių turėtoji per intelektinės nuosavybės apsaugą nekompensuoja jo patirtų investicijų kuriant konkrečią inovaciją. Tačiau įstatymas, leisdamas konkuruoti savo inovacija, suteikia galimybę teisių turėtoji pačiam susigrąžinti patirtas investicijas ir uždirbti pelno. Todėl per intelektinės nuosavybės apsaugą užtikrinama įprasta teisių turėtojo finansinė nauda (įprastas konkuravimas) negali būti sumažinama nepadidinant su intelektinės nuosavybės teisėmis susijusių rinkų nepakankamumo (nesumažinant paskatų diegti inovacijas). Kitaip tariant, įprastas finansinis teisių turėtojų motyvas skatina teisių turėtojus toliau kurti inovacijas ir yra įgyvendinamas tik užtikrinant mažus inovacijų naudojimosi ir perdavimo kaštus iš teisių turėtojo pusės. Maži inovacijų naudojimosi ir perdavimo kaštai užtikrinami apsauga nuo imitacijų (kopijavimo) ir apsaugos galiojimo laikotarpiu egzistuojančia galimybe pačiam naudotis inovacija arba už inovacijos perdavimą ir / ar leidimą naudotis inovacija nustatyti didesnę perdavimo ir / ar leidimo kainą nei ribinės technologijos gamybos sąnaudos⁴³. Taip konkurencija inovacijomis ir jų kokybe tiesiogiai prisideda prie daugiau inovacijų ir spartesnės technologinės pažangos. Todėl teisių turėtojas turi turėti nevaržomą galimybę pats naudotis inovacija taip, kad naudojimasis ja jam būtų naudingas, leidžiantis konkuruoti inovacija, susigrąžinti patirtas investicijas, taip pat gintis nuo pažeidimų, sudaryti naudingas licencines sutartis, leidžiančias kitiems asmenims už tam tikrą mokestį naudotis inovacija ir / ar sudaryti kryžminio licencijavimo susitarimus, apsišiekiant inovacijomis. Tai galima vadinti įprastu konkuravimu inovacijomis arba

39 „AstraZeneca“, *supra note*, 35: T-321/05, 273 p., 675 p., 804 p.; C-457/10 P, 129–141 p.

40 „Lundbeck“, *supra note*, 36: T-472/13, 117–118 p., 458–465 p., 495 p.; C-591/16, 121–130 p.

41 „Huawei prieš ZTE“, *supra note*, 18: 57–58 p.

42 „Servier“, *supra note*, 18: 246–252 p.

43 Herbert J. Hovenkamp, „Consumer Welfare in Competition and Intellectual Property Law“, *All Faculty Scholarship* 1830 (2014), 59.

teisėtu naudojimosi intelektualinės nuosavybės apsauga.

Tokia su intelektualinės nuosavybės teisėmis susijusių rinkų nepakankamumo kompensavimo prielaida padeda suvokti, kad apsaugos galiojimo laikotarpiu teisių turėtojo veiksmai, kurie yra grindžiami įprastais apsaugos ir finansinės naudos motyvais tiek iš intelektualinės nuosavybės teisės, tiek iš ES konkurencijos teisės pusės, yra norma. Apsaugos termino pabaiga yra momentas, kai dėl teisių turėtojo užimamos išimtinės padėties, inovacijos apsaugos kuriamos išlaidos visuomenei pradeda viršyti iš inovacijos gaunamą naudą⁴⁴. Todėl suėjus apsaugos terminui pasibaigia ir su intelektualinės nuosavybės teisėmis susijusios rinkos nepakankamumo prielaida. Į rinką gali ateiti bet kas, kas buvo suinteresuotas teisių turėtojo inovacija.

2. Strateginis naudojimas intelektualinės nuosavybės apsauga

Istoriškai strateginio naudojimosi intelektualinės nuosavybės apsauga sąvoka siejama su dar nuo 1984 m. pastebėta patentavimo tendencija, kada vienos inovacijos apsaugą pradėta sieti su vertingais patentų portfeliais (didelėmis patentų grupėmis), kurie buvo kaupiami pas tuos pačius patentų savininkus⁴⁵. Atsirado prielaidų, kad intelektualinės nuosavybės sistemoje atrasta kūrybiškų būdų, kaip pasipelnyti iš apsaugos, ją išnaudojant ne įprastiems kurti, naudotis, parduoti motyvams, bet daugiau strateginiams į rinkos užblokavimą ir / ar konkurentų išstūmimą orientuotiems motyvams. Pradėjo plisti požiūris, kad intelektualinės nuosavybės teisių suteikiama apsauga išnaudojama strategiškai prieš kitus rinkoje veikiančius subjektus, užkertant kelią konkurencijai ir kitų kūrėjų galimybėms kurti⁴⁶. Tokiam požiūriui įtakos turėjo JAV jurisdikcijoje nagrinėta žymioji *Polaroid Corp. v. Eastman Kodak Co.* byla⁴⁷, trukusi net 14 metų (nuo 1976 iki 1990) ir kuri pasibaigė rinkoje dominavusio *Kodak* išstūmimu iš rinkos. *Polaroid* turėdama vertingą vienos technologijos (spalvoto momentinio fotoaparato) patentinės apsaugos portfelį ne tik įsitvirtino rinkoje, bet ir laimėjo bylą prieš *Kodak* dėl ne visų, o tik dalies patentų pažeidimo, po kurios *Kodak* buvo įpareigota sumokėti *Polaroid* 925 mln. JAV dolerių kompensaciją.

Literatūroje strateginis naudojimas intelektualinės nuosavybe apibrėžiamas kaip ūkio subjektų veikla, kai ūkio subjektai pasinaudoja intelektine nuosavybe (dažniausiai jos

44 Scotchmer, *supra note*, 6: 4 sk.

45 Von Graevenitz ir kt., *supra note*, 14: 65–80.

46 Murer, *supra note*, 7: 83, 92–108.

47 „JAV Masačusetso apygardos teismo 1986 m. spalio 11 d. sprendimas, byloje *Polaroid Corp. prieš Eastman Kodak Co* (Nr. 641 F. Supp. 828 (1986))“, Justia, žiūrėta 2023 m. spalio 12 d., <https://law.justia.com/cases/federal/district-courts/FSupp/641/828/1482978/>; taip pat žr. „Kodak Settles With Polaroid“, *The New York Times*, 1991 m. liepos 16 d., <https://www.nytimes.com/1991/07/16/business/kodak-settles-with-polaroid.html>.

apsauga ir / ar papildomumu⁴⁸) tam, kad ūkio subjektas įgytų strateginį pranašumą prieš kitus konkurentus⁴⁹.

Aktualiame EK farmacijos sektoriaus tyrime *strateginio* naudojimosi intelektinės nuosavybės teisėmis sąvoka siejama su „*teisinių įrankių visuma*“, kurie yra nukreipti į potencialių konkurentų patekimo į rinką momento atidėjimą arba blokavimą⁵⁰. Esminė strateginė nauda yra ta, kad potencialių konkurentų patekimo į rinką atidėjimas ar blokavimas užtikrina teisių turėtojo galimybę uždirbti papildomą pelną, negu būtų užtikrinta įprasto naudojimosi intelektinės nuosavybės teisėmis atveju. Todėl farmacijos sektoriaus tyrimuose yra išskiriamos šios pagrindinės naudojimosi intelektinės nuosavybės teisėmis strategijos:

- 1) patentavimo strategijos⁵¹, kai esminis teisių turėtojo motyvas padidinti pelną iš esamos ir / ar dar tik būsimos intelektinės nuosavybės apsaugos ir kuo ilgiau apsaugoti nuo potencialios konkurencijos. Tai apima patentų grupių / tankumynų⁵² (angl. *patent thickets*, *patent clusters*, *fencing* arba *patent flooding*) kūrimo atvejus, kai teisių turėtojas siekia įgyti ir / ar išplėsti visą įmanomą inovacijos apsaugą, išskaidant vieną inovaciją į daugybę atskirų ir tarpusavyje susijusių patentų tam, kad užkirstų kelią ją įgyti kitiems. Tai taip pat apima ir vadinamuosius papildomos patentinės apsaugos aplink egzistuojančią inovacijos apsaugą įgijimo atvejus arba nepakankamo technologinio vystymo (angl. *evergreening*) atvejus⁵³, kai esminė teisių turėtojo strategija yra pratęsti patentinės apsaugos galiojimo laikotarpį atliekant tik minimalius patobulinimus;
- 2) teismo bylinėjimosi strategijos⁵⁴, kai esminis teisių turėtojų motyvas apeliuoti į didelius teismo bylinėjimosi kaštus ir ilgą teisminę procedūrą, taip pat jų pagrindu atgrasyti potencialius konkurentus nuo patekimo į rinką;
- 3) neteismo bylinėjimosi strategijos⁵⁵, kai esminis teisių turėtojo motyvas apeliuoti į biurokratinę procedūrą dėl patentų išdavimo. Pavyzdžiui, teisių turėtojas gali pateikti Europos patentų tarnybai („EPT“) klaidinančią informaciją ir jos pagrindu gauti patentinę apsaugą. Potencialiam konkurentui pateikus protestą ir prasidejus patento pripažinimo negaliojančiu procedūroms iki galutinio EPT sprendimo priėmimo gali praeiti mažiausiai 2–3 metai. Tokia situacija teisių turėtojui gali laimėti papildomą 2–3 metų laikotarpio pelną;

48 Vartojant sąvoką *intelektinės nuosavybės papildomumas* omenyje turimas kumuliacinis intelektinės nuosavybės pobūdis, kai viena intelektinė nuosavybė gali būti naudojama kitai intelektinei nuosavybei sukurti.

49 Von Graevenitz ir kt., *supra note*, 14: 78–79.

50 „EK farmacijos sektoriaus tyrimas“, *supra note*, 1: 466.

51 *Ibid.*, 467–546.

52 EK farmacijos sektoriaus tyrimuose sąvokos *patentų grupės*, *patentų tankumynai*, *patentų tvoros* arba *užtvindymas patentais* yra vartojamos kaip sinonimai (žr. *Ibid.*, 484 ir 546).

53 *Ibid.*, 1050–1018.

54 *Ibid.*, 547–664.

55 *Ibid.*, 665–701.

- 4) teismo ir / ar neteismo bylinėjimosi taikaus ginčo užbaigimo strategijos⁵⁶, kai esminis teisių turėtojo motyvas yra taikiai užbaigti ginčus su potencialiais konkurentais, perduodant jiems tam tikrą piniginių ir / ar kitokių turinių ekvivalentą mainais į tai, kad potencialūs konkurentai sutartą laikotarpį atsisakytų patekti į rinką;
- 5) rinkodaros (komunikacijos) strategijomis⁵⁷, kai esminis teisių turėtojo motyvas nepatvirtintos informacijos pagrindu išnaudoti patento apsaugą tam, kad būtų atskirtos konkuruojančių produktų rinkos dėl didesnio nepatikimumo, mažesnio saugumo, mažesnio veiksmingumo ir / ar prastesnės kokybės.

Remiantis EK tyrimais išmaniųjų technologijų sektoriuje, strateginį naudojimąsi intelektualinės nuosavybės teisėmis taip pat galima sieti ir su *de facto* ir / ar techniniais standartais (ribotas pasiūlos pakeičiamumas ir dideliu tinklo efektu). Tokioje industrijoje teisių turėtojo strateginis motyvas gali pasireikšti, kai teisių turėtojas įgyja su *de facto* arba techniniu standartu susijusius patentus ir nesant pasiūlos pakeičiamumo atsisako licencijuoti saugotinas technologijas priešrovinėje rinkoje, taip panaikinant arba sumažinant galimybes licencijų gavėjams konkuruoti kumuliacinių technologijų pasrovinėje arba gretimose rinkose⁵⁸. Papildomai prie tokių atvejų galima priskirti atvejus, kai teisių turėtojas atsisako suteikti licenciją apeliuodamas į techninio standarto taisyklių abstraktumą arba jų neturėjimą, taip pat dideles išlaidas, kurias sudaro ne tik autoriniai atlyginimai gaunant standartą, bet ir narystės mokesčiai⁵⁹. Esminė šių strategijų nauda ta, kad teisių turėtojas gali pats veikti pasrovinėje ir / ar gretimose rinkose, siūlydamas konkuruojančius kumuliacinius produktus. Atsisakydamas licencijuoti *de facto* ir / ar techniniais standartais pripažįstamas inovacijas teisių turėtojas gali užsitikrinti papildomą pelną produktų rinkose.

EK tyrimuose dėl „pretenzijas dėl patentų reiškiančių subjektų“ (angl. *patent assertion entities*) („PAE tyrimas“)⁶⁰ strateginis naudojimas intelektualinės nuosavybės teisėmis įžvelgiamas kitokiame kontekste ir siejamas ne tik su skirtingomis teisių turėtojų, bet ir tokias teises siekiančių įgyti strategijomis. PAE tyrime nurodoma, kad PAE veiklai apibūdinti literatūroje mėgstama naudoti įvairiausių epitetus (pvz., *patentų plėšikai, patentų troliai, patentų apgavikai* ir kt.)⁶¹. Dažniausiai šie epitetai naudojami siekiant pabrėžti ūkio subjektų mėginimą uždirbti iš patentinės apsaugos (patentų portfelių) realiai nepraktikuojant patentų ir / ar neketinant jų praktikuoti. Tačiau skirtingi epitetai ir / ar patentų nepraktikavimas nebūtų visai tikslus PAE strateginės veiklos apibrėžimas, kadangi PAE strategijomis gali užsiimti ir patentus praktikuojantys ūkio subjektai, nepriklausomai nuo to, kokiais epitetais jie vadinami. Pavyzdžiui, *Google* kurdama operacinę sistemą buvo gana silpnoje derybinėje padėtyje prieš *Apple*, kadangi turėjo mažesnę patentų portfelį nei ji turėjo *Apple*.

56 *Ibid.*, 702–855.

57 *Ibid.*, 856–986.

58 Europos Komisija, *Vartotojų daiktų interneto sektoriaus tyrimo galutinė ataskaita* (Briuselis, 2022), 230–240.

59 *Ibid.*, 222–229.

60 „PAE tyrimas“, *supra note*, 2.

61 *Ibid.*, 15.

Apple turėjo patentus, kurių reikėjo *Google* tam, kad šis galėtų konkuruoti rinkoje. Todėl *Google* priėmė sprendimą įsigyti *Motorola* vien tik dėl jos turimų patentų portfelių, kad taptų lygiaverte derybų su *Apple* partnere, kai aparatinė įranga buvo parduota *Lenovo*⁶². Nors *Google* yra patentus praktikuojanti ir MTTP veiklą vykdanți technologijų milžinė, tačiau vertinant neutraliai minėtą įsigijimą būtų galima priskirti prie PAE veiklos. Todėl PAE veiklą pagal ūkio subjektus tikslingiau būtų skirstyti į: (i) patentų nepraktikuojančių ūkio subjektų veiklą, kurie įgyja tik patentus; (ii) patentų nepraktikuojančių ūkio subjektų veiklą, kurie įgyja patentus ir juos plėtoja vykdydami MTTP veiklą; (iii) patentų telkimą (kaupimą) praktikuojančių ūkio subjektų veiklą, kurie gali arba negali kurti patentus vykdam MTTP; (iv) patentus praktikuojančių ūkio subjektų veiklą, kurie įgyja patentus iš trečiųjų šalių arba plėtoja juos patys vykdam MTTP veiklą; (v) specialios paskirties ir / ar priedangos bendrovės, kurios įsteigtos praktikuojančių ūkio subjektų siekiant ginti pažeistas patentų teises⁶³.

Neigiama prasme PAE orientuojasi į patentų apsaugos įgyvendinimą ir licencijavimą. PAE esminiu motyvu galima laikyti siekį įgyti potencialią vertę turinčius konkrečios inovacijos patentų portfelių, o tada išnaudoti jų apsaugą derybose dėl licencijavimo, pelningai parduodant ir / ar licencijuojant turimą portfelį arba kaip turtą, kuris suteikia galimybę bylinėjimuisi, kada yra manymas, kad kitos bendrovės pažeidžia patentų portfelį, kuris priklauso PAE (pelnas iš kompensacijos laimėjus bylą arba taikos susitarimo)⁶⁴. Tyrimai rodo, kad PAE ieškiniai, siekiant rinkos blokavimo, išstūmimo iš rinkos, priverstinio licencijavimo ar pelningos kompensacijos, sparčiai plinta tiek ES, tiek JAV jurisdikcijose⁶⁵. Todėl, remiantis PAE tyrimu, galima išskirti šias pagrindines naudojimosi intelektinės nuosavybės apsauga strategijas:

- 1) silpnos patentinės apsaugos patentų portfelių įgyvendinimo strategija. Įgyvendinant šią strategiją siekiama už mažiausius kaštus įgyti silpnus konkrečios inovacijos patentų portfelių ir išnaudoti jų apsaugą prieš dideles ir / ar mažas bendroves dėl tariamo patentų pažeidimo;
- 2) tvirtos patentinės apsaugos patentų portfelių įgyvendinimo strategija. Įgyvendinant šią strategiją siekiama įgyti stiprius patentus nepriklausomai nuo patiriamų kaštų ir išnaudoti jų apsaugą prieš konkrečioje industrijoje veikiančias bendroves iš karto arba tik vieną iš jų dėl tariamo patentų pažeidimo;
- 3) būtinųjų patentų portfelių apsaugos įgyvendinimo strategijos. Įgyvendinant šią strategiją siekiama įgyti konkrečiai inovacijai naudoti būtinus patentus (dažnai pasireiškia kumuliacinių inovacijų atveju apeliuojant į tinklo efektą), be kurių kitiems rinkoje veikiantiems ūkio subjektams nėra galimybės vykdyti ūkinės komercinės veiklos. Tai apima *licencijavimo lazda* (angl. *stick licensing*) ar licencijavimo

62 Schmidt, *supra note*, 15: 465–468.

63 „PAE tyrimas“, *supra note*, 2: 15.

64 Schmidt, *supra note*, 15: 465–468.

65 *Ibid.*

sulaikymo (angl. *hold-up*) atvejus, kai teisių turėtojas reikalauja sutikti su licencijavimo sąlygomis grasindamas pareikšti ieškinį dėl patento pažeidimo, jeigu su licencijavimo sąlygomis nebus sutinkama;

- 4) oportunistinės patentų portfelių apsaugos įgyvendinimo strategijos. Pasireiškia informacijos ir derybinės galios asimetrijomis. Įgyvendinant informacijos asimetrijos strategiją siekiama *tylėti*, slėpti tikrąją tapatybę ir / ar turimą patentų portfelį, kad kitiems patentų turėtojams būtų sunku pareikšti ieškinį dėl patento pažeidimo / negaliojimo, stebėti kuriamos ir / ar jau turimos inovacijos intelektinės nuosavybės aplinką. Tada atėjus tinkamam momentui yra įgyvendinama derybinės galios asimetrijos strategija, kurios pagrindu siekiama išnaudoti turimą apsaugą prieš sėkmingas patentus praktikuojančias bendroves po to, kai jos padaro reikšmingas ir / ar negrįžtamas investicijas (MTTP) ir / ar įsitvirtina rinkoje;
- 5) atsilaikymo prieš patentinę apsaugą įgyvendinimo strategijos (angl. *hold-out* arba *reverse hold-out*). Teisių įgijėjai arba inovacijų įgyvendintojai turi stiprias paskatas sumažinti inovacijos įsigijimo kaštus. Todėl jie itin motyvuoti naudotis inovacijomis ir nemokėti licencijos mokesčio praktikuojantiems ūkio subjektams (angl. *free-riding*). O teisių turėtojai turi motyvacijos kuo greičiau susigrąžinti patirtas investicijas tam, kad galėtų konkuruoti su kitais inovacijų kūrėjais. Teisių įgijėjams įgyvendinant atsilaikymo strategiją yra apeliuojama į teisių turėtojų paskatas, bylinėjimosi neefektyvumą, didelius bylinėjimosi kaštus, patento teisėtumą, taip pat teisių turėtojo įstatymines pareigas (pvz., su standartu susietų išimtinių patentų savininkų pareiga suteikti patento licenciją sąžiningomis, protingomis ir nediskriminuojančiomis sąlygomis) tikintis laimėti papildomo laiko arba teisių turėtojo sutikimą su teisių įgijėjo reikalavimais⁶⁶.

Tyrimai rodo, kad minėtos strategijos dažniausios technologijų industrijoje (audiovizualinių, telekomunikacijų, skaitmeninių, kompiuterių, IT metodų ir kt. technologijų rinkose)⁶⁷. Taip pat tyrimai rodo, kad minėtos strategijos laikomos viena iš esminių priežasčių, kodėl intelektinės nuosavybės teisės iš ES konkurencijos teisės pusės gali būti įžvelgiamos kaip veikiančios ūkio subjektų gebėjimą konkuruoti rinkoje ar net į ją patekti⁶⁸. Tačiau tyrimai taip pat liudija, kad minėtos strategijos savaime nėra nei teisėtos, nei neteisėtos, kadangi įgyvendinus konkrečią strategiją vienu metu gali būti ribojama laisvė veikti, konkurencija inovacijomis, kitu atveju gali atsirasti teigiamas poveikis inovacijoms⁶⁹. Todėl konkurencijos teisės požiūriu rekomenduojama „*ne bandyti nustatyti viską apimančius išankstinius [veiksmų neteisėtumo] apibrėžimus*“, o vertinti „*elgesį rinkoje kiekvienu konkrečiu*

66 „PAE tyrimas“, *supra note*, 2: 24–26 ir 30–32.

67 *Ibid.*, 27

68 Schmidt, *supra note*, 62: 465–468

69 „PAE tyrimas“, *op. cit.*, 30–38 ir 83–85.

atveju“ atskirai⁷⁰. Tam pritariama ir analizuotame EK farmacijos sektoriaus tyrime⁷¹, kuriame atkreipiamas dėmesys į tai, kad strateginis naudojimas intelektinės nuosavybės apsauga „*nebūtinai reiškia, kad [tokie veiksmai] prieštarauja konkurencijos teisės taisyklėms*“. Siekiant neriboti konkurencijos inovacijomis kiekvienu konkrečiu atveju „*būtina atlikti konkretaus atvejo detalią analizę*“ tam, kad būtų nustatytas „*tikslius įmonės elgesio poveikis patekimui į rinką*“.

Tačiau, be atskirų sektoriaus tyrimų analizės, strateginio naudojimosi intelektinės nuosavybės apsauga sąvoką taip pat galima sutikti ir analizuojant atskirus ES teismų sprendimus taikant ES konkurencijos teisės aktus.

Microsoft byloje⁷² strateginis naudojimas intelektinės nuosavybės apsauga buvo siejamas su „*įtakos perkėlimo (sverto) strategija*“, už kurios įgyvendinimą *Microsoft* buvo pripažinta pažeidusi SESV 102 str. nuostatas. *Microsoft* su savo *Windows* turėjo dominuojančią padėtį kompiuteriams skirtų operacinių sistemų rinkoje, kadangi *Windows* buvo pripažinta *de facto* standartu (pasiūlos pakeičiamumo nebuvimas priešrovinėje rinkoje ir tinklo efektas). *Microsoft* pasinaudojo dominavimo padėtimi operacinių sistemų rinkoje, kai atsisakė licencijuoti *Windows* priešrovinėje rinkoje ir naudojosi intelektinės nuosavybės apsauga pasrovinėse ir gretimose rinkose prieš tai gretimoje medijos leistuvų rinkoje susiejant savo medijos leistuvą su savo *Windows*. Taip *Microsoft* eliminavo galimybę konkuruoti kitiems medijos leistuvų gamintojams *Windows* standarto rinkoje.

AstraZeneca byloje⁷³ strateginis naudojimas intelektinės nuosavybės apsauga buvo siejamas su „*strategija, kurios pagrindinis tikslas buvo neleisti [generiniam vaistui] patekti į nagrinėjamas rinkas arba bent jau šį patekimą pavėlinti*“ ir už kurios įgyvendinimą *AstraZeneca* („AZ“) pripažinta pažeidusia SESV 102 str. nuostatas. AZ nustatė, kad *į kai kuriuos patentus ji neturi teisės*, o kitiems patentams artėjo apsaugos termino pabaiga. Tačiau AZ kūrė naują vaistą pakeičiantį senąjį. AZ reikėjo papildomo apsaugos termino siekiant pavėlinti generinių vaistų patekimą į rinką iki tol, kol *AstraZeneca* pristatys naują pakeičiamą vaistą. Todėl AZ sprendė pateikti patentų biurams klaidinančią informaciją „*dėl pirmojo leidimo pateikti rinkai [vaistą] išdavimo datos*“ tam, kad gautų „*papildomą apsaugos liudijimą*“, kurio paskirtis – pratęsti patento suteikiamos išimtinės teisės galiojimą ir taip gauti papildomą apsaugos terminą. Toks liudijimas buvo išduotas ir galiojo iki pasibaigiant ginčams su generinių vaistų gamintojais ir pačiai AZ pripažinus, kad ji pateikė klaidinančią informaciją.

Lundbeck byloje⁷⁴ strateginis naudojimas intelektinės nuosavybės apsauga buvo siejamas su „*sąmoninga strategija neleisti generinių vaistų gamintojams potencialiai greitam patekimui į rinką*“ ir už kurios įgyvendinimą buvo pripažinta, kad *Lundbeck* pažeidė SESV

70 *Ibid.*

71 „EK farmacijos sektoriaus tyrimas“, *supra note*, 1: 378.

72 „Microsoft“, *supra note*, 34: 387, 1327, 1344, 1348–1352 ir 1363,

73 „AstraZeneca“, *supra note*, 35: T-321/05, 305, 591–599, 634, 893; C-457/10 P, 18, 111 p.

74 „Lundbeck“, *supra note*, 36: T-472/13, 126, 516, 528 ir 839 p.; C-591/16, 121–130 p.

101 str. 1 d. nuostatas. *Lundbeck* grąsino brangiais ieškiniais generinių vaistų gamintojams dėl patentų pažeidimo, todėl su kai kuriais iš jų sudarė taikos susitarimus, kurių pagrindu generiniams vaistų gamintojams buvo perduodama tam tikra vertė mainais į jų atsisakymą ateiti į rinką.

Servier byloje strateginis naudojimas intelektinės nuosavybės apsauga buvo siejamas su keletu veiksmų. EK nustatė, kad *Servier* įgyvendino: (i) bendrą strategiją pavėlinti generinių vaistų patekimą į rinką (kuri apėmė patentų grupių / tankumynų kūrimą ir stiprių patentų portfelių įsigijimą)⁷⁵; (ii) siaurą strategiją įsigyjant potencialiai konkuruojančią technologiją⁷⁶; ir (iii) siaurą strategiją, kuria buvo siekiama eliminuoti artimą konkurencijos šaltinį sudarant keletą taikių susitarimų su generinių vaistų gamintojais, perduodant jiems tam tikrą vertę mainais į jų atsisakymą patekti į rinką⁷⁷. EK sprendė, kad bendra intelektinės nuosavybės apsaugos naudojimosi strategija, kuri buvo nukreipta į generinių vaistų gamintojų atėjimo į rinką pavėlinimą, „pagal ES konkurencijos teisę nėra kvalifikuojama problemiška per se“⁷⁸. EK pabrėžė, kad strateginis naudojimas intelektinės nuosavybės apsauga „yra teisėtas tiek, kiek jos įgyvendinimas pateisinamas konkuravimu savo pranašumais (pvz., konkurencija dėl kokybės, patentų stiprumo ir pan.)“⁷⁹. Tačiau „įgyvendinant siauresnę strategiją, kuri <...> nukrypsta nuo konkuravimo savo pranašumais formos ir kuri gali turėti išstūmimo poveikį, tokie veiksmai nėra apsaugoti nuo antimonopolinės kontrolės“⁸⁰. Todėl EK pripažino, kad ne bendros *Servier* strategijos įgyvendinimas, bet siauros *Servier* strategijos įgyvendinimas – potencialiai konkuruojančios technologijos įsigijimas ir taikos susitarimų sudarymas – atitinka SESV 101 str. ir SESV 102 str. nuostatų pažeidimą⁸¹. Įdomu tai, kad ESBT panaikino EK sprendimą dalyje dėl SESV 102 str. nuostatų pažeidimo dėl netinkamai apibrėžtos atitinkamos rinkos, todėl neteisėtų veiksmų dalyje EK argumentų detalai nevertino⁸². Šis ESBT sprendimas šio straipsnio rengimo metu vis dar apeliuojamas ESTT, todėl galutinio ES teismų įvertinimo reikėtų palaukti.

Google Android byloje⁸³ *Google* veiksmai buvo siejami su rinkos galios išlaikymo strategija (sprendime vadinta „*morkos ir lazdos*“ strategija), kai *Google*, remdamasi *Google Play*

75 „Europos Komisijos 2016 m. rugsėjo 30 d. sprendimas, byloje *Servier S.A.S* (bylos Nr. AT.39612)“, 2765–2797 p., European Commission, žiūrėta 2023 m. spalio 12 d., https://ec.europa.eu/competition/antitrust/cases/dec_docs/39612/39612_12422_3.pdf.

76 *Ibid.*, 2798–2918 p.

77 *Ibid.*, 2919–2960 p.

78 *Ibid.*, 2764 p.

79 *Ibid.*, 2766 p.

80 *Ibid.*

81 *Ibid.*, 2961–2998 p.

82 „*Servier*“, *supra note*, 18.

83 „Europos Sąjungos Bendrojo Teismo 2022 m. rugsėjo 14 d. sprendimas, byloje *Google* ir kt. prieš Europos Komisiją (bylos Nr. T-604/18)“, 16 ir 1045 p., Curia, žiūrėta 2023 m. spalio 12 d., <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=265421&pageIndex=0&doclang=LT&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=262752>.

programėles licencijavimu, mobiliųjų įrenginių gamintojų, kuriuose veikdavo *Android OS* atviroji programa, reikalavo: (i) mobiliuosiuose įrenginiuose kartu su *Google Play* iš anksto įdiegti *Google* paieškos (*Google Search*) ir naršymo programėles (*Chrome*); (ii) įdiegiant *Google Play*, *Google Search* ir *Chrome* programėles, mobiliųjų įrenginių gamintojai negali pardavinėti įrenginių, kuriuose veikia *Google* nepatvirtintos *Android OS* atmainos; (iii) mobiliuosiuose įrenginiuose neįdiegti konkuruojančių paieškos programėlių. Už šios strategijos įgyvendinimą buvo pripažinta, kad *Google* pažeidė SESV 102 str. nuostatas, kada ne tik ribojo su *Android* suderintų programėlių konkurenciją, bet ir pačios *Android* atmainas (tolimesnes inovacijas) tam, kad išlaikytų turimą rinkos galią pasaulio vartotojams pereinant prie mobiliųjų technologijų. Žinoma, *Google Android* byla galėjo lemti ir tai, kad 2023 m. gegužės mėn. įsigaliojusiu naujuoju Skaitmeninių rinkų akto („DMA“) 6 str. 4 d.⁸⁴ buvo tiesiogiai įtvirtinta „*prieigos valdytojo*“ (pvz., *Android* operacinės sistemos valdytojo *Google*) pareiga leisti naudotis *Android* operacinėmis sistemomis nesinaudojant *Google* paslaugomis, taip imperatyviai uždraudžiant *Google* naudotą strategiją. Tiesa, DMA 6 str. 4 d. 2 p. buvo įtvirtinta galimybė pagrįsti ribojimą *būtinumu* ir *proporcingumu* tam, kad nekiltų grėsmės intelektinės nuosavybės apsauga saugomų operacinių sistemų vientisumui.

Todėl, siekiant nepaneigti dinamiškos intelektinės nuosavybės apsaugos prigimties, remiantis minėtų šaltinių analize galima teigti, kad sąvoką *strateginis* naudojimas intelektinės nuosavybės apsauga nėra teisinis apibrėžimas, kuris iš ES konkurencijos teisės pusės iš anksto galėtų reikšti teisėtus ir / ar neteisėtus veiksmus *per se*. Skirtingai nuo įprasto naudojimosi, *strateginis* naudojimas intelektinės nuosavybės apsauga nėra nei teisėtas, nei neteisėtas. Todėl sąvoką *strateginis naudojimas intelektinės nuosavybės apsauga* reikėtų laikyti daugiau abiejų reguliavimų (intelektinės nuosavybės ir ES konkurencijos teisės) sankirtos pilkają zoną atskleidžiančiu apibrėžimu, negu teisėtų ir / ar neteisėtų veiksmų *per se* pripažinimo dalyką.

Pritariant literatūrai⁸⁵, PAE⁸⁶ ir farmacijos sektoriaus tyrimams⁸⁷, taip pat *Servier* byloje⁸⁸ pateiktiems EK išaiškinimams, vargu ar būtų teisinga apibrėžti teisių turėtojo strateginį motyvą, preziumuojant jo atitikimą ir / ar neatitikimą įprastam naudojimuisi ir teigti, kad tokio motyvo įgyvendinimas turėtų būti pripažintas teisėtu arba neteisėtu dėl jo teigiamo arba neigiamo poveikio konkurencijai. Tą patvirtina ir DMA 6 str. 4 d. 2 p. nuostatos. Net nustačius, kad ūkio subjektas naudojasi intelektinės nuosavybės apsauga strategiškai, tokie veiksmai gali būti teisėti, dėl jų teigiamo poveikio sumažinant technologijų perdavimo kaštus (pvz., technologinių fondų kryžminio licencijavimo praktika, kuri kumuliacinių

84 „2022 m. rugsėjo 14 d. Europos Parlamento ir Tarybos Reglamentas (ES) 2022/1925 dėl atvirų konkurencijai ir sąžiningų skaitmeninio sektoriaus rinkų, kuriuo iš dalies keičiamos direktyvos (ES) 2019/1937 ir (ES) 2020/1828 (Skaitmeninių rinkų aktas)“, Eur-Lex, žiūrėta 2023 m. spalio 12 d., <http://data.europa.eu/eli/reg/2022/1925/oj>.

85 Von Graevenitz ir kt., *supra note*, 14: 78–80.

86 „PAE tyrimas“, *supra note*, 2: 30–38 ir 83–85.

87 „EK farmacijos sektoriaus tyrimas“, *supra note*, 1: 378.

88 „Servier EK sprendimas“, *supra note*, 75: 2764–2766.

technologijų kūrėjams leidžia įsigyti vertingą patentų portfelį⁸⁹. Todėl, išskyrus tam tikrus iš anksto žinomus specialius atvejus⁹⁰, strateginis naudojimas intelektinės nuosavybės teisėmis savaime nereiškia nei teisėtų, nei neteisėtų veiksmų. Dėl šios priežasties strateginį naudojimąsi intelektinės nuosavybės apsauga galima laikyti viena iš problemiškesnių ES konkurencijos teisės ir intelektinės nuosavybės teisės sankirtos sričių.

Pritariant požiūriams, išsakytiems mokslinėje literatūroje⁹¹, ir *Servier* byloje pateiktiems EK išaiškinimams⁹², ES konkurencijos teisės taisyklių taikymo turi pareikalauti tos strategijos, kurios nukrypsta nuo konkuravimo savo pranašumais formos turint neigiamą poveikį konkurencijai ir / ar inovacijoms. Tačiau tam reikia atlikti individualių veiksmų vertinimą kiekvienu konkrečiu atveju atskirai. Todėl siekiant išsiaiškinti, kokie atvejai gali būti atskiriami nuo įprasto naudojimosi intelektinės nuosavybės apsauga, gali būti aktualu taikyti tam tikras specifines žalos (neigiamo poveikio) konkurencijai, inovacijoms ir / ar vartotojams teorijas. Todėl toliau yra pateikiamos potencialios žalos teorijos, kurių taikymas gali būti aktualus svarstant, koks strateginis naudojimas intelektinės nuosavybės apsauga gali būti kontroliuojamas ES konkurencijos teisės taisyklėmis.

3. Potencialios žalos teorijos

3.1. Įtakos perkėlimo (sverto) teorija

Įtakos perkėlimo teorija yra viena kontroversiškesnių žalos teorijų, kurioje teigiama, kad atsakydamas licencijuoti konkrečią inovaciją arba specifinėmis susiejimo strategijomis monopolistas siekia išplėsti savo monopolinę galią į su inovacija susijusias pasrovines rinkas. Ši teorija buvo plačiai kritikuojama *Čikagos mokyklos* ekonomistų (R. Posner ir R. Bork), kurie sukonstravo vieno monopolinio pelno modelį, pagal kurį buvo grindžiama, kad monopolistas nėra suinteresuotas įtakos perkėlimu į susijusias rinkas, nes darydamas tai jis netenka dalies pelno. Oponuodami *Čikagos mokyklos* ekonomistams *post Čikagos mokyklos* ekonomistai (M. D. Whinston ir J. P. Choi) teigė, kad tam tikrais atvejais (pvz., susiejimo atvejais arba kumuliacinių inovacijų atvejais) monopolistas yra suinteresuotas atsisakyti licencijuoti ir išplėsti įtaką į su inovacija susijusias pasrovines arba gretimas rinkas tam, kad atgrasytų potencialius konkurentus nuo patekimo į jas arba užkirstų kelią konkurencijai ir tolimesnėms inovacijoms tokiose rinkose⁹³. Jeigu JAV jurisdikcijoje buvo

89 Fiona Scott Morton ir Carl Shapiro, „Patent assertions: are we any closer to aligning reward to contribution?“, *Innovation Policy and the Economy* 16, 1 (2016): 89–133.

90 „TPBIR“, *supra note*, 32: 4 str. ir 5 str.

91 Von Graevenitz ir kt., *supra note*, 14: 84–86.

92 „Servier EK sprendimas“, *supra note*, 75: 2766 p.

93 Ioannis Lianos ir Rochelle C. Dreyfuss, *New Challenges in the Intersection of Intellectual. Property Rights with Competition Law. A View from Europe and the United States* (Centre for Law, Economics and Society (CLES) 2013), 41–42.

pasekta daugiau Čikagos mokyklos šalininkų pozicijoms⁹⁴, tai ES jurisdikcijoje buvo pasekta daugiau *post Čikagos mokyklos* šalininkų pozicijoms, ypač atsižvelgiant į nepatenkintos vartotojų paklausos indeksą⁹⁵.

3.2. Esminių išteklių teorija

Esminių išteklių teorija yra gimininga įtakos perkėlimo žalos teorijai, tačiau esminis skirtumas tas, kad esminių išteklių teorija preziumuoja žalą konkurencijai, jeigu su inovacija susijusių kumuliacinių produktų paklausa plačiai paplitusi, o priešsrovinėje rinkoje nėra inovacijos pasiūlos pakeičiamumo. Tokiu atveju teigiama, kad, priešsrovinėje rinkoje inovacijos savininkui atsisakius licencijuoti inovaciją, kumuliacinėse rinkose inovacijos savininkas riboja konkurenciją. Todėl, remiantis šia teorija, inovacijos savininkas gali turėti pareigą savo sąskaita padėti konkurentams⁹⁶. JAV jurisdikcijoje esminių išteklių sąlygos buvo aiškinamos taip: (i) esminis išteklius yra kontroliuojamas monopolisto; (ii) rinkoje neegzistuoja esminio išteklių pakaitalas, kuris yra būtinas konkurento veiklai; (iii) monopolistas atsisako leisti konkurentui naudotis esminiu ištekliumi; (iv) egzistuoja visos galimybės suteikti prieigą prie esminio išteklių⁹⁷. Esant šioms sąlygoms žemesnės instancijos teismai preziumavo, kad monopolistas atsisakydamas licencijuoti technologiją išplečia savo rinkos galią į su vartotojų grandimi susijusias (pasrovines ar gretimas) rinkas⁹⁸. ES jurisdikcijoje esminio išteklių sąlygos buvo aiškinamos panašiai: (i) esminis išteklius yra valdomas dominuojančio ūkio subjekto; (ii) atsisakymas sukelia visišką konkurencijos atitinkamoje rinkoje panaikinimą; (iii) atsisakymas negali būti objektyviai pateisinamas; (iv) prieiga prie esminio išteklių yra neatsiejama susijusi su konkurento ir / ar potencialaus konkurento veikla bei neegzistuoja esminio išteklių pakaitalas⁹⁹. Ši teorija (kaip ir įtakos perkėlimo) buvo kritikuojama dėl (i) jos formalistinio, o ne į elgesio poveikio vertinimą orientuotą taikymą ir (ii) ydingos prezumpcijos, kurios taikymas reiškia, kad monopolisto statusas lemia atsakomybę, ir kurios taikymas ignoruoja įprastą naudojamą intelektinės nuosavybės apsaugą (konkuravimą savo pranašumais)¹⁰⁰. Todėl JAV jurisdikcijoje šios teorijos taikymas buvo apribotas¹⁰¹. Skirtingai nuo JAV, ES jurisdikcijoje ši žalos

94 „JAV Aukščiausiojo Teismo 2003 m. spalio 14 d. sprendimas, byloje Verizon Communication Inc. prieš Law Offices of Curtis prieš Trinko, LLP (bylos Nr. 540 US 398)“, Justia, žiūrėta 2023 m. spalio 12 d., <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/540/398/>.

95 „Microsoft“, *supra note*, 34.

96 Lianos ir Dreyfuss, *supra note*, 93: 42–43.

97 „JAV apeliacinio teismo 1983 m. sausio 12 d. sprendimas, byloje MCI Communications Corp. prieš AT&T (bylos Nr. 708 F.2d 1081)“, Justia, žiūrėta 2023 m. spalio 12 d., <https://law.justia.com/cases/federal/appellate-courts/F2/708/1081/330445/>.

98 Lianos ir Dreyfuss, *supra note*, 93: 42–43.

99 Vytautas Mizaras, *Autoriu teisė: monografija. Antras tomas* (Vilnius: Justitia, 2009), 633–634.

100 Lianos ir Dreyfuss, *supra note*, 93: 42–43.

101 „Trinko“, *supra note*, 94.

teorija niekada nebuvo aiškiai apribota¹⁰², todėl jos taikymo galimybės vis dar – reikšmingas diskusijų objektas.

3.3. Konkurentų išlaidų didinimo teorija

Konkurentų išlaidų didinimo žalos teorijoje nurodyta, kad rinkos galią turintis inovacijos savininkas gali naudotis intelektinės nuosavybės apsauga taip, kad kurtų didesnes kliūtis patekti į rinką ir didintų savo konkurentų išlaidas. Dėl to inovacijos savininkas gali pelningai padidinti savo kainas iki konkurentų lygio ir išnaudoti rinkos galią arba pelningai sumažinti konkurencingą kainą ir išstumti konkurentus iš rinkos. Papildomai rinkos galią turintis inovacijos savininkas gali naudotis intelektinės nuosavybės apsauga taip, kad išlaikytų rinkos galią priešrovinėje rinkoje, šį išlaikymą paslėpdamas po tariamu inovacijų diegimu ar kitaip padidindamas atėjimo į ją kaštus. Tai gali būti pasiekama atliekant minimalius esančios technologijos patobulinimus, susiejant pirminę inovaciją su kumuliacinėmis inovacijomis ir / ar įsigyjant vertingą apsaugos portfelį, taip uždarant pirminę rinką arba atgrasant pirminėje inovacijos rinkoje veikiančius ūkio subjektus nuo atėjimo į rinką¹⁰³. Pasak šios teorijos šalininkų (D. Rubinfeld ir R. Maness), intelektinės nuosavybės apsauga gali būti puikus įrankis įgyvendinti konkurentų sąnaudų didinimo strategijas, jeigu inovacija, kuriai taikoma intelektinės nuosavybės apsauga, yra vertinga rinkoje¹⁰⁴. Šios teorijos šalininkų (D. Rubinfeld ir R. Maness) manymu, daugeliu atveju konkurentų sąnaudų didinimo strategija įgyvendinama tada, kai ūkio subjektai naudojami patentų portfeliais strategiškai (pvz., patentų grupių / tankumynų kūrimo ar nepakankamo technologinio vystymo atvejais), dėl kurių padidėja konkurentų išlaidos siekiant įgyti pranašumą rinkoje. Jeigu konkurentai, reaguodami į sąnaudų padidėjimą, pasirenka neatsakyti į įgyvendinamą strategiją, tai egzistuoja grėsmė atsirasti grobuoniškai kainodarai, rinkos uždarymui ir / ar slaptiems susitarimams. Tai gali nuvesti prie mažesnės konkurencijos, kadangi ginčas su konkurentais daugeliu atveju lems antikonkurencinių taikos susitarimų sudarymą¹⁰⁵. O kiti šios teorijos šalininkai (G. Graevenitz ir kt. bendra autoriai) yra pasirinkę atsargesnį šios teorijos taikymą ir nurodo, kad strateginio naudojimosi intelektinės nuosavybės apsauga apibrėžimas negali lemti antikonkurencinių veiksmų *per se*. Jeigu ūkio subjektas gali pagrįsti strategiją, susijusią su savo pačios gamybos efektyvumu (pvz., tolimesnėmis inovacijomis), tai tokia strategija, net jeigu ji reiškia konkurentų išlaidų didinimą, neturėtų būti laikoma antikonkurencine. Konkurencijos priežiūrą vykdančios institucijos neturėtų

102 „Europos Sąjungos Bendrojo Teismo 1991 m. liepos 10 d. sprendimas, byloje Radio Telefis Eireann prieš Europos Komisiją (Nr. T-69/89)“, 71 p., Eur-Lex, žiūrėta 2023 m. spalio 12 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:61989TJ0069>.

103 Lianos ir Dreyfuss, *supra note*, 93: 44–45; taip pat žr. Dennis W. Carlton ir Robert H. Gertner „Intellectual Property, Antitrust and Strategic Behavior“, *Innovation Policy and the Economy* 3 (2003): 29–55.

104 Lianos ir Dreyfuss, *supra note*, 93: 43–44.

105 Rubinfeld ir Maness, *supra note*, 13: 2–8.

ginti konkurentų, kurie nesugeba reaguoti į strategiją dėl savo neefektyvumo¹⁰⁶. Atsargenis požiūris į konkurentų išlaidų didinimo žalos teorijos taikymą pripažįstamas JAV jurisdikcijoje¹⁰⁷. O ES jurisdikcijoje yra pasirinktas kiek griežtesnis šios teorijos taikymas¹⁰⁸.

Išvados

1. Siekiant nepadidinti su intelektinės nuosavybės teisėmis susijusių rinkų nepakankamumo (nesumažinti paskatų diegti inovacijas), intelektinės nuosavybės apsaugos ir ES konkurencijos teisės sankirtoje įprastą naudojamąsi intelektinės nuosavybės apsauga reikėtų skirti nuo strateginio. Įprastą naudojamąsi, kuris yra grindžiamas įprastais apsaugos ir finansinės naudos motyvais, tiek iš intelektinės nuosavybės teisės, tiek iš ES konkurencijos teisės pusės reikėtų laikyti norma. O strateginiu naudojamąsi reikėtų laikyti veiksmus, kurie grindžiami turima intelektinės nuosavybės apsauga, įgyvendinant į rinkos blokavimą ir / ar konkurentų išstūmimą orientuotas strategijas.
2. Iš ES konkurencijos teisės ir intelektinės nuosavybės teisės pusės strateginis naudojimas intelektinės nuosavybės apsauga nėra neteisėtas ir / ar teisėtas *per se*. ES konkurencijos teisės taisyklių taikymo turi pareikalauti tik tos strategijos, kurios nukrypsta nuo konkuravimo savo pranašumais formos, turint neigiamą poveikį konkurencijai inovacijoms.
3. Atliekant tokį vertinimą, konkurentų išlaidų didinimo teoriją galima laikyti arčiausia strateginio naudojimosi intelektinės nuosavybės teisėmis žalai paaiškinti. Tačiau konkurentų išlaidų didinimo žalos teorijos taikymas neturėtų remtis prezumpcijomis ar orientuotis į mažiau veiksmingų konkurentų apsaugą. Kiekvienu konkrečiu atveju atskirai ir individualiai būtina atlikti išlaidų ir naudos santykinę analizę, kad nesikišti į intelektinės nuosavybės teisėmis kompensuojamas išlaidas ir jų be pagrindo nepadidinti. Pavyzdžiui, įprasto naudojimosi intelektinės nuosavybės apsauga, kuris apsaugos galiojimo laikotarpiu skirtas kompensuoti su intelektinės nuosavybės teisėmis susijusių rinkų nepakankamumą.

106 Von Graevenitz ir kt., *supra note*, 14: 79–86.

107 „JAV Aukščiausiojo Teismo 2013 m. birželio 17 d. sprendimas, byloje FTC prieš Actavis, Inc. (bylos Nr. 570 U.S. 136 (2013))“, Justia, žiūrėta 2023 m. spalio 12 d., <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/570/136/>.

108 „Lundbeck“, *supra note*, 36; „Servier“, *supra note*, 18; „Google“, *supra note*, 83.

DIFFERENT STRATEGIES FOR EXPLOITING THE PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY AND THE FUNDAMENTAL CHALLENGES OF THEIR EVALUATION IN EU COMPETITION LAW

Paulius Grendelis

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *In 2009 research, the European Commission (EC) noted the growing threat to competition and innovation of using different strategies of intellectual property protection. In its 2016 research, the EC noted the growing trend of the strategic use of intellectual property protection in the technology industry (e.g., audiovisual, telecommunications, digital, computer, IT methods and in other technology markets). In 2021, the European Parliament adopted a resolution regarding an intellectual property action plan to support the EU's recovery and resilience, on the basis of which it noted that the strategies identified in the 2016 research may, in some cases, be interpreted as abuse loopholes in the current legislation, and this is a problem that should be tackled. This article analyses what constitutes the strategic use of intellectual property protection, why and how it should be distinguished from usual use, and what are the fundamental challenges of assessing the strategic use of intellectual property protection from the perspective of EU competition law. The theses in this article are relevant to the assessment of the specific actions of holders of intellectual property rights in technological and digital markets in the context of competing through innovation.*

Keywords: *competition, incentives to innovate, competition on the merits, strategic use of intellectual property protection, rising rivals costs.*

Paulius Grendelis, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Privatinės teisės instituto doktorantas. Mokslinių tyrimų kryptis: intelektinės nuosavybės teisė, konkurencijos teisė.

Paulius Grendelis, PhD candidate at the Private Law Institute at the Law School of Mykolas Romeris University. Research interests: intellectual property rights, competition law.

VYKDOMOJO RAŠTO IŠDAVIMO IR SU(SI)GRĄŽINIMO PRAKTINĖS PROBLEMOS

Remigijus Jokubauskas

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla
Privatinės teisės institutas
Elektroninis paštas: remigijus.jokubauska@mruni.eu

Darius Bolzanas

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla
Privatinės teisės institutas
Elektroninis paštas: bolzanas@mruni.eu

Pateikta 2023 m. spalio 8 d., parengta spaudai 2023 m. lapkričio 7 d.

DOI: 10.13165/JUR-23-30-2-07

Santrauka. *Vykdomojo rašto išdavimas yra viena iš būtinųjų sąlygų pradėti priverstinio vykdymo procesą, kadangi be vykdomojo dokumento šis procesas negali būti pradedamas. Kai ginčo šalis nevykdo teismo sprendimo gera valia (savanoriškai), kita šalis turi teisę kreiptis į teismą dėl vykdomojo rašto išdavimo pagal šį sprendimą, kuris gali būti pateikiamas vykdyti antstoliui priverstinai. Straipsnyje nagrinėjama, kokioms sąlygoms esant teismas turi teisę išduoti vykdomąjį raštą ir kokios problemos kyla teismų praktikoje sprendžiant šį klausimą. Straipsnyje nagrinėjama, kaip turėtų būti formuluojama sprendimo rezoliucinė dalis siekiant užtikrinti operatyvų vykdomojo rašto išdavimą, kaip suprantamas sprendimo vykdytinumas sprendžiant vykdomojo rašto išdavimo klausimą. Taip pat straipsnyje analizuojama, kokiais atvejais vykdomasis dokumentas (vykdomasis raštas) gali būti su(s)grąžinamas užbaigus vykdomąjį bylą, o ne išduodamas naujas.*

Reikšminiai žodžiai: *priverstinis vykdymo procesas; taikos sutartis; vykdomasis raštas.*

Įvadas

Vykdomasis raštas yra vienas iš vykdomųjų dokumentų. Vykdomasis raštas išduodamas teismo sprendimų, nuosprendžių, nutarimų, nutarčių, taip pat arbitražo sprendimų ir nutarčių pagrindu (Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso (toliau – CPK) 587 straipsnio 1 punktas). Vienas priverstinio vykdymo Lietuvoje ypatumų yra tas, kad, siekiant priverstinio teismo sprendimo vykdymo, antstoliui turi būti pateikiamas ne pats teismo sprendimas, bet jo pagrindu išduotas vykdomasis raštas (vykdomasis dokumentas) (CPK 650 straipsnio 1 dalis). Išimtis, kai vykdytinas dokumentas yra ir vykdomasis dokumentas, nustato įstatymas. Vykdomasis dokumentas išduodamas laikantis įstatyme nustatytos tvarkos (CPK 646 straipsnis). Vykdomojo rašto išdavimas yra viena esminių prielaidų pradėti priverstinio vykdymo procesą ir tais atvejais, kai jo nėra, priverstinis teismo sprendimo vykdymo procesas apskritai negali prasidėti ir įvykti¹. Vykdomojo rašto išdavimas nėra šalių ginčo sprendimas, jis išspręstas priėmus sprendimą².

Vykdomojo rašto išdavimas pagal įsiteisėjusį teismo sprendimą (išskyrus įstatyme numatytus atvejus, kai priverstinai gali būti vykdomas ir neįsiteisėjęs sprendimas) iš esmės yra teisminės civilinio proceso stadijos perkėlimas į priverstinį vykdymo procesą. Vykdomojo rašto išdavimas patvirtina, kad šalių ginčas teisme yra galutinai išspręstas ir, skolininkui sprendimo nevykdant gera valia, išieškotojui suteikiama galimybė kreiptis į antstolį, kuris, taikydamas teisėtas valstybės nustatytas prievartos priemones, atlieka priverstinio vykdymo veiksmus, kuriais sprendimas yra įvykdomas. Todėl vykdomojo rašto išdavimas yra tik patvirtinimas, kad teismo sprendimas gali būti priverstinai vykdomas.

Visų pirma, praktikoje kyla klausimų, kaip tinkamai turi būti formuluojama teismo sprendimo rezoliucinė dalis, nes pagal įstatymą ji turi būti pažodžiui perkeliama į vykdomąjį raštą. Nuo to, kaip tiksliai ir konkrečiai suformuluota teismo sprendimo rezoliucinė dalis, priklauso ir galimybės teismo sprendimą vykdyti priverstine tvarka. Kyla klausimas, kaip teismas, patenkinęs (prieš)ieškinį (paprastai dėl pripažinimo arba teisinių santykių modifikavimo), turėtų formuluoti sprendimo rezoliucinę dalį, kuri tiksliai nurodytų, kaip yra galutiniai išspręstas šalių ginčas ir kokius veiksmus turėtų šalys atlikti, kad sprendimas būtų tinkamai įvykdytas. Vykdomasis raštas gali būti išduotas tik esant visoms įstatyme numatytoms sąlygoms, kurių esminė yra sprendimo vykdytinumas. Todėl teismas, spręsdamas vykdomojo rašto išdavimo klausimą, visų pirma turi įvertinti, ar sprendimas yra vykdytinas ar ne.

Atskira vykdomojo rašto išdavimo kategorija laikytina vykdomojo rašto išdavimo dėl teismo patvirtintos gera valia nevykdomos taikos sutarties procedūra. Tokiam atvejui

1 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2019 m. rugsėjo 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-270-1075/2019“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. rugsėjo 5 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaiska/tekstas.aspx?id=7498f67b-ecee-4f53-8f4d-0759c7615c13>.

2 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2019 m. balandžio 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-155-687/2019“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. rugsėjo 5 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaiska/tekstas.aspx?id=2ff68e7e-3876-4542-a766-e9af04a5be16>.

įstatyme yra nustatyta speciali vykdomojo rašto išdavimo tvarka, kuria siekiama išsiaiškinti tikrąją taikos sutarties šalių valią, jos neįvykdymo faktą ir vykdomojo rašto išdavimą nepakeičiant šalių susitarimo esmės. Tokiais atvejais praktinių problemų gali kilti nustatant šiuos atvejus: ar taikos sutarties sąlygos nėra vykdomos; kaip teismas turėtų pakeisti, esant poreikiui, taikos sutarties sąlygų vykdymo tvarką, nekeisdamas šalių susitarimo dėl ginčo taikaus užbaigimo esmės; kaip nepaneigti šalių autonomijos dėl ginčo taikaus išsprendimo ir esant poreikiui užtikrinti veiksmingą priverstinio vykdymo procesą.

Teismų praktikoje pasitaiko atvejų, kai teismui tenka spręsti dėl antstolio teisės su(si) grąžinti, tiksliau, prašyti sugrąžinti vykdomąją dokumentą, kai, antstoliui vykdomąjį dokumentą grąžinus ir nutraukus (užbaigus) vykdomąją bylą, paaiškėja, kad pagrindo tam nebuvo. Toks procesinis veiksmas CPK nėra reglamentuojamas ir užbaigtos vykdomosios bylos (proceso) atnaujinimo galimybė įstatyme nenumatyta. Tačiau kyla klausimas ir dėl antstolio veiklos ribų teisėtumo. Ar antstolis, siekdamas užtikrinti veiksmingą vykdymo procesą ir turėdamas teisę imtis visų būtinų priemonių sprendimui įvykdyti, turi teisę pats reikalauti grąžinti vykdomąjį dokumentą? Ar toks veikimas laikytinas antstolio kompetencijos peržengimu, ar veiksmis, kuriais siekiama teisėtai įvykdyti priverstinai vykdytiną dokumentą?

Šie klausimai kyla teismų praktikoje, tačiau kol kas teisės doktrinoje nėra išsamiai nagrinėti. Vykdomojo rašto tikslai, bendrosios išdavimo taisyklės yra aptartos teisės doktrinoje³. Straipsnio tikslas – išnagrinėti aktualias teismų praktikoje kylančias problemas, susijusias su vykdomojo rašto išdavimu, gera valia nevykdant teismo sprendimo ir su(si) grąžinimu nutraukus vykdomąją bylą, taip pat pateikti galimus sprendimus į su vykdomojo rašto išdavimu susijusius klausimus, kurie teisės doktrinoje iki šiol nebuvo nagrinėti. Straipsnyje nėra nagrinėjamos problemos, susijusios su vykdomojo rašto išdavimu pagal arbitražo sprendimą dėl tokio vykdytino dokumento specifikos. Vykdomojo rašto pagal arbitražo sprendimą išdavimas reikalauja atskiro mokslinio tyrimo. Kai kurios problemos, susijusios su vykdomojo rašto išdavimu pagal arbitražo sprendimą, yra nagrinėtos teisės doktrinoje⁴.

Siekiant išsiskirti tikslo suformuluoti tokie uždaviniai. Pirma, įvertinti teismo sprendimo rezoliucinės dalies reikšmę vykdomojo rašto išdavimui ir veiksmingam priverstinio vykdymo procesui. Antra, analizuojama būtina vykdomojo rašto išdavimo sąlyga – teismo sprendimo vykdytinumas. Straipsnyje siekiama atskleisti, kaip suprantamas vykdytinumo reikalavimas, kokiais atvejais galima pagrįstai manyti, kad teismo sprendimas gali būti priverstinai vykdytinas. Trečia, nagrinėjamos teismų praktikoje kylančios vykdomojo rašto išdavimo problemos, kai savanoriškai nėra vykdoma teismo patvirtinta taikos sutartis

3 Vigintas Višinskis, Dangutė Ambrasienė, „Teismo vykdomųjų dokumentų išdavimo tvarka“, *Jurisprudencija* 104, 2 (2008): 39–47; Egidija Tamošiūnienė et al., *Civilinio proceso kodekso VI dalies mokslinis praktinis komentaras* (Vilnius: Antstolių rūmai, 2022); Remigijus Jokubauskas, Mykolas Kirkutis, Egidija Tamošiūnienė, Vigintas Višinskis, *Vykdomojo proceso: asmenų teisių ir pareigų balansas* (Vilnius: MRU, 2022).

4 Remigijus Jokubauskas, Mykolas Kirkutis, Egidija Tamošiūnienė, Vigintas Višinskis, *Ginčų nagrinėjimas komerciniame arbitraže* (Vilnius: MRU, 2020).

ir tokiu atveju kylančios problemos dėl tikrosios taikos sutarties šalių valios nustatymo. Ketvirta, analizuojama galimybė su(si)grąžinti vykdomąjį raštą užbaigus vykdomąją bylą. Nors vykdymo procesą reglamentuojančiose teisės normose teisė su(si)grąžinti vykdomąjį dokumentą (vykdomąjį raštą) nėra numatyta, teismų praktikoje pasitaiko atvejų, kaip turėtų būti vertinama situacija, kai antstolis su(si)grąžina grąžintą vykdomąjį dokumentą ir toliau atlieka priverstinio vykdymo veiksmus.

Straipsnyje taikomi loginis, sisteminės analizės metodai. Taikant sisteminės analizės metodą įvertinta formuojama aktuali teismų praktika dėl klausimų, susijusių su vykdomojo rašto išdavimu ir galimu su(si)grąžinimu. Loginis tyrimo metodas pasitelktas siekiant apibendrinti nagrinėjamoje srityje formuojamos teismų praktikos pagrįstumo rezultatus, taip pat suformuluoti išvadas.

1. Teismo sprendimo rezoliucinės dalies reikšmė vykdomojo rašto išdavimui

Teismo sprendimas yra privalomos teisinės galios individualaus pobūdžio teisės taikymo aktas, kuriuo, išspręsdus šalių ginčą, nustatomos jų teisės ir pareigos (CPK 260 straipsnis). Teismo sprendimo turinio ir formos reikalavimai reglamentuojami CPK 270 straipsnyje. Visos teismo sprendimo dalys sudaro visumą ir iš sprendimo turi būti aišku, kaip yra išspręstas šalių ginčas. Viena teismo sprendimo dalių yra rezoliucinė dalis. Teismo sprendimo rezoliucinė dalis nustato galutinį ginčo sprendimo teisme rezultatą. CPK 270 straipsnio 5 dalyje nustatyta, kad „rezoliucinėje sprendimo dalyje turi būti: 1) teismo išvada ieškinį ir (ar) priešieškinį patenkinti visiškai ar iš dalies, kartu išdėstant patenkinto ieškinio turinį, arba ieškinį ir (ar) priešieškinį atmesti; 2) įstatymų numatytais atvejais – priteistų palūkanų dydis ir laikotarpis, iki kada jos išieškomos; 3) nurodymas apie bylinėjimosi išlaidų paskirstymą; 4) teismo išvados dėl kitų sprendimų išspręstų klausimų; 5) sprendimo apskundimo termino ir tvarkos nurodymas⁴. Rezoliucinė teismo sprendimo dalis yra grindžiama motyvuojamąja dalimi (teismo sprendimo motyvais), todėl rezoliucinėje sprendimo dalyje suformuota išvada apie ginčo sprendimą iš esmės turi būti pagrįsta motyvuojamoje dalyje nurodytais motyvais⁵.

Teismo sprendimas savaime yra tik prielaida teisingumo vykdymui, tačiau reali pažeistų subjektinių teisių apsauga galima tik sprendime nurodytiems asmenims atlikus nurodytus veiksmus (ar nuo jų susilaikant). Iš teismo sprendimo rezoliucinės dalies turi būti aišku, kokius konkrečiai veiksmus turi atlikti byloje dalyvavęs asmuo (asmenys) siekiant įvykdyti teismo sprendimą, jei ieškiny (priešieškinis) yra patenkintas. Teismas, priėmęs sprendimą ieškinį ar priešieškinį patenkinti, turi nurodyti, koks konkretus ginčą laimėjusios šalies

5 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2011 m. gruodžio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-525/2011“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. rugsėjo 8 d., <https://liteko.teismai.lt/viesaspresnimupaiska/tekstas.aspx?id=b8c1c84d-b522-4f23-8632-68d49deb0480>.

teisių gynbos būdas yra taikomas ir kokia tvarka turėtų būti atliekami veiksmai (kokiais terminais, tvarka, eiliškumu), kuriais sukuriamos materialinės teisės sprendimo pasekmės, t. y. apgintos pažeistos šalies subjektinės teisės. Formuluojant sprendimo rezoliucinę dalį svarbu nustatyti ne tik tai, koks konkretus civilinių teisių gynbos būdas yra pritaikytas, bet ir kaip jis turėtų būti įgyvendinamas be ginčą pralaimėjusios šalies valios, t. y. sprendimą vykdant priverstine tvarka.

Praktikoje teismo sprendimo vykdymas galimas priverstine tvarka, jei jis nevykdomas gera valia (savanoriškai). Savanoriškas sprendimo vykdymas geriausiai užtikrina vykdymo šalių ir valstybės interesus, nes „<...> skolininkui nėra taikomos priverstinio vykdymo priemonės, kreditoriaus reikalavimas patenkinamas operatyviai, greičiau atkuriamą socialinę taiką“⁶. Tačiau skolininkui nevykdant sprendimo gera valia teisinėje valstybėje turi būti sudaromos sąlygos įvykdyti sprendimą priverstinai, taikant teisėtas valstybės prievartos priemones. Atitinkamai tai lemia, kad teismas, priimdamas sprendimą ir formuluodamas jo rezoliucinę dalį, privalo iš anksto įvertinti, kaip jis turėtų būti priverstinai įvykdytas.

Istatyme keliamas reikalavimas tik nurodyti konkretų ieškinio (priešieškinio) tenkinimo rezultatą, tačiau nekeliami reikalavimai pačiai rezoliucinės dalies formuluotei. Teismų praktikoje pagrįstai nurodoma, kad sprendimo rezoliucinė dali turi būti „<...> aiški, nedviprasmiška, suformuluota konkrečiai, kad dalyvaujantiems byloje asmenims nekiltų neaiškumų dėl patenkintų ar atmestų reikalavimų turinio“⁷. Taip teismo priimtas ginčo sprendimas „įgauna praktinį vykdomąjį pobūdį“⁸. Praktinio vykdomojo pobūdžio reikalavimas iš esmės gana tiksliai nurodo ir rezoliucinės dalies tikslą, kuris siejamas su realia galimybe jį įvykdyti. Jeigu teismo sprendimo rezoliucinė dalis suformuluota ydingai (neaiškiai, nekonkrečiai), sprendimo realus įvykdymas nėra galimas, nes neaišku, kokius priverstinio vykdymo veiksmus turėtų atlikti antstolis, vykdantis sprendimą priverstinai. Atitinkamai teismo sprendimo rezoliucinėje sprendimo dalyje neturi būti vartojamos sąvokos, kurios sukeltų antstoliui neaiškumų ir galimai net lemtų ginčus vykdymo procese dėl rezoliucinės sprendimo dalies aiškinimo⁹.

Tikslios ir aiškios rezoliucinės sprendimo dalies suformavimas yra svarbus ne tik siekiant suprasti, kokias konkrečias teises (materialines) pasekmes sukelia teismo sprendimas, bet ir žinoti, kaip sprendimas turi būti vykdomas tuo atveju, jeigu ginčą pralaimėjusi šalis jo nevykdys gera valia. Tikslios sprendimo rezoliucinės dalies suformulavimas susijęs

6 Remigijus Jokubauskas, Vigtas Višinskis, „Asmeninio pobūdžio teismo sprendimo vykdymo priverstine tvarka problemos“, *Jurisprudencija* 30, 1 (2023): 159–182.

7 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2016 m. gruodžio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-522-378/2016“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. rugsėjo 8 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaiaska/tekstas.aspx?id=cf66dd42-93ec-416b-b7c9-f10be4981c5f>.

8 „Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. vasario 21 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 2-871/2013“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. rugsėjo 2 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaiaska/tekstas.aspx?id=3382a397-a960-4456-a5ca-bcac561c2c81>.

9 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2015 m. vasario 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-5-695/2015“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. rugsėjo 2 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaiaska/tekstas.aspx?id=191043d3-44d0-4b7d-a412-ff5e4467423b>.

ir su tinkamu ieškinio reikalavimo suformulavimu. Ieškovas, formuluodamas ieškinio reikalavimą, ir teismas, parengiamojoje civilinio proceso stadijoje vertindamas pareiškštą reikalavimą, apibrėždamas ginčo ribas turėtų įvertinti, ar „<...> *materialusis reikalavimas turi būti suformuluotas taip aiškiai, kad dėl jo priimtas galutinis teismo sprendimas atitiktų apibrėžtumo, vykdytinumo ir privalomumo reikalavimus*“¹⁰. Todėl civiliniame procese proceso šalys, naudodamosi rungtyniškumo (CPK 12 straipsnis) ir dispozityvumo principais (CPK 13 straipsnis), turi tinkamai suformuluoti materialinius reikalavimus, o juos teisiškai įvertina teismas priimdamas sprendimą.

Tam tikrais atvejais teismo sprendimo rezoliucinėje dalyje privalo būti nurodytas konkretus pažeistų teisių gynybos būdas (tvarka), nors ginčo šalys nebuvo pareiškusios konkretaus reikalavimo, nes priešingu atveju šalių bylinėjimasis neturėtų prasmės ir ginčas liktų galutinai neišspręstas. Tai reiškia, kad teismas turi būti aktyvus ir tokiu atveju išspręsti ir klausimą, be kurio tinkamo išsprendimas apskritai nebūtų pasiektas galutinis (teismo proceso) rezultatas. Be aiškaus ir realaus galutinio rezultato įtvirtinimo teisingumo vykdymo procesinė veikla būtų tik iliuzinio pobūdžio. Vienas iš praktikoje kylančių pavyzdžių gali būti reikalavimai, pareikšti šeimos bylose, kai sprendžiamas klausimas dėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymo ir jo perdavimo vienam iš tėvų. Priimant sprendimą bylose, kai vaiko gyvenamoji vieta nustatoma ne su tuo iš tėvų, su kuriuo teismo sprendimo priėmimo metu nepilnametis vaikas faktiškai gyvena, pareikšto reikalavimo dėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymo išnagrinėjimas „<...> *apima ir reikalavimą perduoti vaiką tam iš tėvų, su kuriuo nustatoma gyvenamoji vieta, todėl dėl vaiko perdavimo turi būti pasisakyta teismo sprendimo rezoliucinėje dalyje, nepriklausomai nuo to, ar toks reikalavimas yra atskirai pareikštas*“¹¹. Taigi tam tikrais atvejais sprendimo rezoliucinėje dalyje turi būti nurodomas ir konkretus materialinis ginčo sprendimo rezultatas, nors toks konkretus materialinis reikalavimas nebuvo pareikštas byloje, pavyzdžiui, kaip nurodytu atveju, kai reikalavimas pareikštas dėl nepilnamečio vaiko gyvenamosios vietos nustatymo, tačiau nesuformuluotas reikalavimas dėl jo perdavimo vienam iš tėvų. Dėl tokio ginčo sprendimo turi būti pasisakyta sprendimo motyvuojamoje ir rezoliucinėje dalyse. Priešingu atveju, išsprendus tik dalį reikalavimo, socialinis ginčas nebūtų tinkamai išspręstas. Teisiškai toks reikalavimas teismui kildinamas iš teisinio aiškumo, nuspėjamumo ir teisminės gynybos realumo principų ir taikytinas tik viešąjį interesą turinčiose bylose, kuriose teismas nepasiektų pagrįstų teisingumo tikslų savo iniciatyva neišaiškinęs ir neužtikrinęs sprendimo realaus įvykdymo. Tokia teismo procesinė laikysena savaime nelaikytina ieškinio ribų peržengimu.

Teismo sprendimo rezoliucinės dalies formulavimas gali priklausyti ir nuo specialių priverstinio vykdymo taisyklių. Tam tikrais atvejais įstatymas nustato, kaip turėtų būti

10 „Lietuvos apeliacinio teismo 2020 m. gegužės 5 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. e2-604-464/2020“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. rugsėjo 2 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaijeska/tekstas.aspx?id=f610165a-ce45-4af7-8667-de6223465012>.

11 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2016 m. gruodžio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-522-378/2016“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. rugsėjo 2 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaijeska/tekstas.aspx?id=cf66dd42-93ec-416b-b7c9-f10be4981c5f>.

vykdomas teismo sprendimas ir teismas, formuluodamas sprendimo rezoliucinę dalį, turi įvertinti, ar ji atitinka konkrečią sprendimo vykdymo tvarką, nustatytą įstatyme. Speciali priverstinio vykdymo tvarka yra nustatyta dėl nepiniginio pobūdžio teismo sprendimų vykdymo (CPK 763–772 straipsniuose). Šių sprendimų priverstinio vykdymo ypatumas yra tas, kad, siekiant tinkamai įvykdyti sprendimą, yra būtina, kad viena iš ginčo šalių ar jos abi atliktų sprendime nurodytus veiksmus. Vienas tokių pavyzdžių yra teismo sprendimai, kuriais ieškovui priteisiami tam tikri daiktai iš atsakovo. Remiantis CPK 765 straipsnio 1 dalimi, „kai išieškotojui yra priteisti tam tikri teismo sprendime nurodyti daiktai, antstolis paima tuos daiktus iš skolininko ar trečiojo asmens ir perduoda išieškotojui“. Taigi teismas, priimdamas tokio pobūdžio sprendimą, turi nurodyti, kokius konkrečius daiktus, kokia tvarka skolininkas privalo perduoti išieškotojui, o išieškotojas turi juos priimti. Neretai vykdant nepiniginio pobūdžio teismo sprendimus turi būti nurodyti abiejų vykdymo proceso šalių (šieškotojo ir skolininko) veiksmai, nes sprendimo tinkamam įvykdymui aktyvius veiksmus gali reikėti atlikti abiem šalims.

Sprendimo rezoliucinės dalies formulavimas priklauso nuo konkretaus teismo taikomo pažeistų subjektinių teisių gynybos būdo. Teismui patenkinus ieškinį (priešieškinį) dėl priteisimo, teismas rezoliucinėje dalyje turi nurodyti, kokia pinigų suma priteisiamą ieškovui iš atsakovo. Priimant sprendimą dėl teisinių santykių modifikavimo, sprendimo rezoliucinėje dalyje turi būti nurodyta, kaip konkrečiai pakeičiami ginčo šalių teisiniai santykiai. Patenkinus ieškinį (priešieškinį) dėl konkrečių abiejų šalių ar vienos iš šalių veiksmų (veikimo ar neveikimo) atlikimo, teismo sprendimo rezoliucinėje dalyje privalo būti nurodyta, kokius konkrečius veiksmus ginčo šalys ar viena iš šalių privalo įvykdyti, kad teismo sprendimas būtų tinkamai įvykdytas. Teismų praktikoje daugiausia problemų ir kelia teismo sprendimo, kuriuo šalys (šalis) yra įpareigojamos atlikti (susilaikyti nuo tam tikrų veiksmų atlikimo), nes nuo tokio įpareigojimo tikslumo priklauso sprendimo įvykdymo galimybės. Be to, CPK 624 straipsnio 2 dalyje nurodytos priverstinio vykdymo priemonės iš esmės yra labiausiai susijusios su išieškojimu iš skolininko turto ar kitų šaltinių, t. y. skirtos būtent piniginiams sprendimams vykdyti. Nepiniginio pobūdžio priverstinė priemonė yra siejama su skolininko įpareigojimu atlikti tam tikrus veiksmus ar nuo jų susilaikyti (CPK 624 straipsnio 2 dalies 8 punktas). Atitinkamai tokio pobūdžio sprendimai neretai bus laikomi asmeninio pobūdžio sprendimais, kurių priverstinis vykdymas atliekamas specialia įstatyme nustatyta tvarka (CPK 771 straipsnis)¹². Todėl teismas, priimdamas sprendimą, kuriuo ginčo šalis (šalys) įpareigojamos atlikti tam tikrus veiksmus, turėtų nustatyti, kokia tvarka ir eiliškumu tokie konkretūs veiksmai turi būti atliekami.

Tikslios ir aiškios teismo sprendimo rezoliucinės dalies suformulavimas yra viena esminių veiksmingo priverstinio vykdymo proceso sąlygų ir todėl, kad, siekiant priverstinio teismo sprendimo vykdymo ir išduodant vykdomąjį raštą, turi būti nurodoma su išieškojimu susijusi rezoliucinė sprendimo dalis pažodžiui (CPK 648 straipsnio 1 dalies 4 punkte).

12 Remigijus Jokubauskas, Vigtas Višinskis, „Asmeninio pobūdžio teismo sprendimo vykdymo priverstine tvarka problemos“, *Jurisprudencija* 30, 1 (2023): 159–182.

Tai reiškia, kad teismas, išduodamas vykdomąjį raštą, neturi teisės keisti sprendime nurodytos rezoliucinės dalies, o ją turi tiesiog „automatiškai“ perkelti į vykdomąjį raštą. Galima situacija, kad iki kreipimosi dėl vykdomojo rašto išdavimo dalies teismo sprendimo dalis yra įvykdyta, pavyzdžiui, sumokėta dalis priteistos skolos. Tokiu atveju nepaisant to, kad dalis sprendimo įvykdyta gera valia, vykdomajame rašte privalo būti nurodyta visa sprendimu priteista suma¹³.

Iš rezoliucinės teismo sprendimo dalies taip pat turi būti aišku, kokį procesinį statusą turėtų įgyti byloje dalyvaujantys asmenys. Dalyvaujantys byloje asmenys yra „šalys, tretieji asmenys, asmenys, pareiškę ieškinį CPK 49 straipsnio nustatyta tvarka, pareiškėjai, suinteresuoti asmenys CPK straipsnyje išvardytose bylose, CPK 431 straipsnyje numatyti kreditoriai ir skolininkai, taip pat šių asmenų atstovai“ (CPK 37 straipsnio 2 dalis). Vykdyimo procese dalyvauja šalys (ieškotojas ir skolininkas) ir kiti asmenys, įstatyme nurodyti asmenys (CPK 633 straipsnis). Iš sprendimo rezoliucinės dalies turi būti aišku, kas priverstinio vykdymo procese būtų laikoma išieškotoju ir skolininku. Pagal bendrąsias vykdymo proceso taisykles vykdymo procese dalyvauja dvi vykdymo proceso šalys – išieškotojas ir skolininkas. „Išieškotojas yra asmuo, kurio naudai išduotas vykdomasis dokumentas“ (CPK 638 straipsnio 1 dalis), „skolininkas yra asmuo, kuris privalo atlikti vykdomajame dokumente nurodytus veiksmus arba susilaikyti nuo vykdomajame dokumente nurodytų veiksmų atlikimo“ (CPK 642 straipsnis). Remiantis CPK 646 straipsnio 1 dalimi, vykdytinam sprendimui įsiteisėjus, išieškotojui pagal rašytinį pareiškimą pirmosios instancijos teismas išduoda vykdomąjį raštą. Teisę kreiptis dėl vykdomojo rašto išdavimo turi „<...> proceso šalis (ieškovas ar atsakovas), kurios atžvilgiu priimtas palankus teismo procesinis sprendimas ar jo dalis byloje“¹⁴. Klausimas, ar dėl vykdomojo rašto išdavimo kreipėsi tinkamas, t. y. materialųjį teisinį suinteresuotumą turintis asmuo (išieškotojas) turi būti sprendžiamas pagal teismo sprendimo rezoliucinėje dalyje suformuluotą rezultatą, t. y. kieno naudai yra priimtas sprendimas. Todėl iš sprendimo turinio privalo būti aišku, kuri šalis, jo nevykdant gera valia būtų laikoma išieškotoju, o kuri – skolininku.

Paprastai išieškotojo nustatymas pagal sprendimo rezoliucinę dalį neturėtų būti sudėtingas atsižvelgiant į teismo sprendime nustatytą pažeistų teisių gynybos pobūdį, pavyzdžiui, teismui nusprendus tenkinti ieškinį ir priteisus skolą iš atsakovo, priverstinio vykdymo procese išieškotoju bus laikomas ieškovas, o atsakovas – skolininku, atitinkamai asmuo, kurio naudai turi būti atliekami tam tikri veiksmai, laikytinas išieškotoju, o asmuo, kuris tokius veiksmus turi atlikti, – skolininku. Tačiau dėl teisinių gynybos priemonių ypatumų, net ir teisingai kvalifikavus ginčo teisinius santykius ir išsprendus ginčą, gali kilti problemų dėl išieškotojo nustatymo.

Viena iš praktikoje kylančių problemų dėl išieškoto teisinio kvalifikavimo yra situacijos,

13 „Lietuvos apeliacinio teismo 2014 m. rugsėjo 11 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 2-1374/2014“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. rugsėjo 7 d.

14 „Lietuvos apeliacinio teismo 2020 m. spalio 1 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. e2-1455-241/2020“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. rugsėjo 23 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=d6b0986d-a874-4d39-86b0-8b5e47b56c10>.

kai teismas sprendimu tenkina *actio Pauliana*. Toks ieškinys, kaip specialus kreditoriaus pažeistų teisių gynybos institutas, taikomas ginčijant kreditoriaus skolininko ir trečiojo asmens sudarytą sandorį, kuris lemia kreditoriaus skolininko nemokumą ar jį pablogina (CK 6.66 straipsnis). Šio kreditoriaus teisių gynybos būdo tikslas yra taikant restituciją sugrąžinti skolininko turtą, kurį šis nesąžiningai perleido tretiesiems asmenims, ir šio turto sąskaita patenkinti kreditoriaus reikalavimą¹⁵. Tokio ieškinio atveju ginčijamo sandorio pripažinimas negaliojančiu sukelia teisinės pasekmės tik ieškinį dėl sandorio pripažinimo negaliojančiu pareiškusiam kreditoriui ir tik tiek, kiek būtina kreditoriaus teisių pažeidimui pašalinti (CK 6.66 straipsnio 4 dalis).

Sprendžiant dėl *actio Pauliana* taikymo civilinėje byloje dalyvaujantys asmenys yra kreditorius (ieškovas), jo skolininkas ir trečiasis asmuo, su kurio kreditoriaus skolininkas sudarė ginčijamą sandorį. *Actio Pauliana* kaip specialaus kreditoriaus teisių gynybos būdo ypatumas yra ne kreditoriaus žalos atlyginimas, bet kreditoriaus skolininko ir trečiojo asmens sudaryto sandorio nuginčijimas ir restitucijos taikymas grąžinant kreditoriaus skolininkui perleistą turtą, į kurį gali būti nukreiptas kreditoriaus reikalavimas. Kyla klausimas, kuris teisės subjektas, patenkinus *actio Pauliana*, laikomas išieškotoju? Ar tokiu atveju išieškotoju laikomas kreditorius, kurio pareikštas *actio Pauliana* yra tenkinamas? Ar juo laikomas kreditoriaus skolininkas, kuriam faktiškai turėtų būti priteisiamas neteisėtai perleistas turtas?

Vienoje byloje nustatyta, kad ieškovė, remdamasi CK 6.66 str., prašė G. S. atliktus R. S. mokėjimus (vienašalius sandorius) pripažinti negaliojančiais *ab initio* ir taikyti restituciją – priteisti G. S. naudai iš R. S. 92 670 Eur sumą. Ieškinys tenkintas. Pirmosios instancijos teismo rezoliucinėje dalyje nurodyta: „Pripažinti G. S. atliktus bankiniais pavedimais mokėjimus (vienašalius sandorius) R. S., kurių bendra suma sudaro 92 670,00 Eur negaliojančiais *ab initio* (nuo sudarymo momentų): <...> Taikyti restituciją pinigais. Priteisti iš R. S. 92 670,00 Eur sumą G. S. naudai.“ Ieškovė 2022 m. kovo 23 d. pateikė teismui prašymą dėl vykdomųjų raštų išdavimo. Ieškovei buvo išduoti vykdomieji raštai dėl bylinėjimosi išlaidų išieškojimo iš G. S. ir R. S., taip pat dėl restitucijos taikymo, t. y. 92 670 Eur priteisimo iš R. S. G. S. naudai. Vykdomajame rašte išieškotoja nurodyta ieškovė, skolininkais – atsakovai R. S. ir G. S. (vykdomojo rašto turinys – priteisti iš R. S. 92 670 Eur G. S. naudai). Atsakovas G. S. 2022 m. balandžio 5 d. pateikė teismui prašymą dėl vykdomojo rašto išdavimo. Teismas atsisakė išduoti vykdomąjį raštą atsakovui G. S. Atsakovas G. S. nutartį apskundė atskiruoju skundu.

Taigi nurodytoje byloje susiklostė situacija, kai tenkinus ieškovės *actio Pauliana* sprendimo rezoliucinėje dalyje materialinės teisės pasekmės buvo sukeltos tik kreditoriaus skolininkui ir trečiajam asmeniui, o ne ieškinį pareiškusiam kreditoriui. Pagal teismo suformuluotą rezoliucinę sprendimo dalį, nusprendus kreditoriaus skolininkui priteisti turtą iš

15 „Lietuvos apeliacinio teismo 2012 m. gegužės 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-209/2012“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. rugsėjo 2 d., <https://liteko.teismai.lt/viesaspresnimupaiska/tekstas.aspx?id=8fdaf52a-19c9-4a36-96f3-faf5b7d7dd52>.

trečiojo asmens, kreditoriaus skolininkas tapo išieškotoju, o trečiasis asmuo – skolininku. Atitinkamai, pagal tokią sprendimo rezoliucinę dalį, vykdomasis raštas galėtų būti išduotas tik kreditoriaus skolininkui, nes tik jo naudai yra priimtas teismo sprendimas. Sprendžiant šią problemą apeliacinės instancijos teismas, nagrinėjęs atskirąjį skundą, nurodė, kad šiuo atveju dėl sprendimo dalies, susijusios su restitucijos taikymu, nebuvo teisinio pagrindo vykdomąjį raštą išduoti ieškovei, nes teismo sprendimo rezoliucinę dalį pinigines lėšas iš atsakovės R. S. priteistos atsakovui G. S., nenurodant ieškovės teisės nurodytą sumą išieškoti iš atsakovės¹⁶.

Manytina, kad ši su *actio Pauliana* ieškinio tenkinimu susijusio sprendimo priverstinio vykdymo susijusi problema gali būti sprendžiama keliais būdais¹⁷. Vienas iš jų galėtų būti konkretus papildomas materialinio pobūdžio reikalavimo ieškinyje suformulavimas teismo sprendime reikalaujant leisti nukreipti išieškojimą į skolininkui priteistą turtą (CPK 135 straipsnio 1 dalies 4 punktas). Tai reiškia, kad ieškovas, reikšdamas *actio Pauliana*, turėtų ne tik prašyti pripažinti ginčijamą sandorį negaliojančiu ir taikyti restituciją, bet ir leisti nukreipti išieškojimą į skolininkui priteistą turtą. Kitas šio klausimo sprendimo būdas galėtų būti konkrečios sprendimo vykdymo tvarkos nustatymas remiantis CPK 273 straipsnio 1 dalimi¹⁸, atsižvelgiant į *actio Pauliana* gynybos būdo ypatumus.

Kita praktikoje pasitaikanti problema gali būti ieškinio (priešieškinio), kuriuo tenkinamas reikalavimas įpareigoti akcininką parduoti akcijas kitam akcininkui už teismo paskirto eksperto nustatytą kainą. Vienoje byloje¹⁹ nustatyta, kad teismas atmetė ieškovės I. G. ieškinį ir tenkino atsakovės J. A. priešieškinį – įpareigojo ieškovę parduoti atsakovei 50 vnt. paprastųjų vardinių įmonės akcijų už teismo paskirto eksperto nustatytą kainą. Sprendimo rezoliucinėje dalyje nurodyta: „*Patenkinti atsakovės J. A. priešieškinį ir įpareigoti ieškovę I. G. parduoti atsakovei J. A. 50 vienetų paprastųjų vardinių uždarosios akcinės bendrovės „<...>“ akcijų už teismo paskirtų ekspertų nustatytą kainą.*“ Šio sprendimo pagrindu ieškovei I. G. išduotas vykdomasis raštas. Atsakovė pateikė prašymą panaikinti ieškovei išduotą vykdomąjį dokumentą ir išduoti naują vykdomąjį raštą jai, nes, atmetus ieškovės ieškinį ir tenkinus atsakovės J. A. priešieškinį, būtent atsakovė laikytina išieškotoja ir tik jai šioje byloje galėjo būti išduotas vienintelis vykdomasis raštas. Pirmosios instancijos teismas nutarimi netenkino atsakovės prašymo panaikinti ieškovei išduotą vykdomąjį raštą ir tenkino

16 „Lietuvos apeliacinio teismo 2022 m. rugpjūčio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-550-910/2022“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. rugsėjo 2 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=a95c29c4-9fe7-49a7-a9e8-737945c77e85>.

17 Remigijus Jokubauskas, Mykolas Kirkutis, Egidija Tamošiūnienė, Vigintas Višinskis, *Vykdymo procesas: asmenų teisių ir pareigų balansas* (Vilnius: MRU, 2022), 78–79.

18 „Priimdamas sprendimą, kuriuo atsakovas įpareigojamas atlikti arba nutraukti tam tikrus veiksmus, nesusijusius su turto ar piniginių lėšų perdavimu, teismas tame pačiame sprendime gali nurodyti, kad, atsakovui neįvykdžius sprendimo per nustatytą terminą, ieškovas turi teisę atlikti tuos veiksmus arba imtis priemonių jiems nutraukti atsakovo lėšomis ir kartu išieškoti iš atsakovo reikiamas išlaidas.“

19 „Lietuvos apeliacinio teismo 2022 m. sausio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-22-302/2022“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. rugsėjo 5 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=a1bd9682-1314-47d5-84ed-c6e6b9656fb5>.

atsakovės J. A. prašymą išduoti jai vykdomąjį raštą. Apeliacinės instancijos teismas nutartį paliko nepakeistą ir nurodė, kad šiuo atveju išieškotoja šiuo atveju gali būti tik atsakovė, nes sprendimo rezoliucinėje dalyje įpareigojimas buvo nustatytas tik ieškovei I. G. atžvilgiu, todėl vykdomasis raštas ieškovei I. G. buvo išduotas nepagrįstai. Tokia situacija taip pat rodo, kad tikslus rezoliucinė sprendimo dalies formulavimas yra svarbus vėliau sprendžiant dėl tinkamo išieškotojo nustatymo.

Apibendrinant galima teigti, kad tinkamo vykdomojo rašto išdavimo sąlyga yra teismo sprendimo rezoliucinės dalies aiškumas ir konkretumas. Iš teismo sprendimo rezoliucinės dalies turi būti aišku, koks materialinių teisių gynybos būdas pritaikytas ir kieno naudai yra priimtas sprendimas, t. y. kieno naudai išspręstas ginčas. Taikant specialius teisių gynybos būdus, ypač kai ginčo sprendimas yra susijęs ne tik su ginčo šalimis, bet ir trečiaisiais asmenimis, pavyzdžiui, taikant *actio Pauliana* gynybos būdą, turi būti įvertinta, kokius veiksmus turi atlikti dalyvaujantys byloje asmenys, kad sprendimas būtų tinkamai įvykdytas.

2. Sprendimo vykdytinumas kaip būtinoji vykdomojo rašto išdavimo sąlyga

Vykdomasis raštas išduodamas esant griežtai įstatyme nustatytoms sąlygoms. Teisės doktrinoje nurodoma, kad sąlygų reikia, kad būtų galima išduoti vykdomąjį raštą:

- „pirma, sprendimas turi būti vykdytinas;
- antra, sprendimas turi būti įsiteisėjęs (išskyrus skubaus vykdymo atvejais, kai sprendimas vykdomas nelaukiant jo įsiteisėjimo momento (CPK 282–283 straipsniai);
- trečia, išieškotojas pateikia prašymą išduoti vykdomąjį dokumentą (išskyrus atvejus, kai teismas vykdomąjį raštą išduoda be išieškotojo prašymo (CPK 646 straipsnio 1 dalis)²⁰.

Teismas, išduodamas vykdomąjį raštą, nesprendžia tarp šalių kilusio ginčo. Vykdomasis raštas tik patvirtina, kaip teismas išsprėdė šalių ginčą. Teisines pasekmes ginčo šalims (teisės ir pareigos) sukelia vykdytinas teismo sprendimas (nutartis). Teismas, spręsdamas dėl prašymo išduoti vykdomąjį raštą, neturi pareigos patikrinti, „<...> ar teismo sprendimas nėra įvykdytas, nei tokio atsisakymo išduoti vykdomąjį raštą pagrindo (sprendimo įvykdymo atveju)²¹. Atitinkamai ir pats priverstinis vykdymo procesas nesukuria materialinių teisių santykių, nes jame taikoma teisėta valstybės prievarta, kurios tikslas užtikrinti teismo sprendimo ir kitų vykdytinių dokumentų veiksmingą įvykdymą. Įstatyme nėra numatyta galimybė ginčyti teismo išduotą vykdomąjį raštą ar prašyti pripažinti jį negaliojančiu.

Šiame straipsnyje nagrinėjamas sprendimo vykdytinumo požymis kaip būtinoji sąlyga

20 Vigintas Višinskis, Dangutė Ambrasienė, „Teismo vykdomųjų dokumentų išdavimo tvarka“, *Jurisprudencija* 104, 2 (2008): 39–47.

21 „Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus 2023 m. rugsėjo 1 d. civilinėje byloje Nr. e2-744-910/2023“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. rugsėjo 2 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprenvimupaiaska/tekstas.aspx?id=9be12a30-9fad-4198-ac3b-5ca0f0d98a6f>.

vykdomojo rašto išdavimui. Priverstinai vykdomi tik vykdytini sprendimai. Tai, kad priverstinio vykdymo veiksmai gali būti atliekami dėl vykdytinų sprendimų, rodo ir vykdomojo rašto išdavimo tvarka. CPK 646 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad vykdytinam sprendimui įsiteisėjus, išieškotojui pagal rašytinį pareiškimą pirmosios instancijos teismas išduoda vykdomąjį raštą. Pagrindinis kriterijus, kuris lemia vykdomojo rašto išdavimą ir atitinkamai priverstinį sprendimo vykdymą, yra jo *vykdytinumas*. Taigi vykdomasis raštas gali būti išduotas ne bet kokiam teismo sprendimui vykdyti, o tik vykdytinam teismo sprendimui²². Sprendimo vykdytinumas kaip teisinė sąvoka CPK nėra apibrėžtas. Teismų praktikoje pripažįstama, kad vykdomasis raštas gali būti išduodamas tik dėl sprendimo, kuris vykdytinas priverstine tvarka ir ne bet kuris sprendimas pagal CPK 18 straipsnį laikytinas priverstinai vykdytinu. Sprendžiant dėl sprendimo vykdytinumo reikšmingas yra teismo taikytas teisių gynimo būdas, nes įprastai vykdytini yra tik teismo sprendimai dėl priteisimo, kadangi kiti sukelia teisinius padarinius be jų vykdymo²³. Todėl sprendimai dėl pripažinimo, teisiųjų santykių modifikavimo įprastai nereikalauja taikyti priverstinio vykdymo priemonės, nes poveikį sukelia pats teismo sprendimas²⁴.

Sprendžiant dėl sprendimo vykdytinumo sąvokos šeimos bylose, kai šalių santuoka nutraukiama abiejų šalių sutarimu, teismų praktikoje nurodoma, kad tam tikros teismo sprendimu patvirtintos santuokos nutraukimo pasekmių sutarties sąlygos pagal savo turinį gali reikšti sprendimą dėl priteisimo ir dėl jo gali būti išduodamas vykdomasis dokumentas²⁵. Vienoje byloje šalys sutartyje dėl santuokos nutraukimo pasekmių susitarė, kad pasidalijamas kilnojamas turtas ir vienai iš šalių tenka visa stalių dirbtuvių įranga, šalių susitarimu įvertinta 14 000 Eur. Kasacinis teismas sprendė, kad šalių šioje sutartyje nurodyti tam tikri daiktai yra priteisti suinteresuotam asmeniui ir kitas sutuoktinis privalo nekliudyti pasiimti nurodytus daiktus. Atitinkamai teismas pripažino, kad tokia sutarties nuostata, pagal kurią „<...> vienam iš sutuoktinių atitenka tam tikri kilnojamieji daiktai, reiškia šių daiktų priteisimą ir gali būti vykdoma priverstine tvarka pagal CPK 765 straipsnyje įtvirtintas teismo sprendime nurodytų daiktų perdavimo išieškotojui taisyklė“²⁶.

Kitoje kasacinio teismo nagrinėtoje byloje²⁷ ginčas kilo dėl teismo sprendimo patvir-

22 Vigintas Višinskis, Dangutė Ambrasienė, „Teismo vykdomųjų dokumentų išdavimo tvarka“, *Jurisprudencija* 104, 2 (2008): 39–47.

23 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2014 m. gegužės 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-316/2014“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. rugsėjo 2 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaiska/tekstas.aspx?id=e7376823-7047-4b15-8dea-53d9f1e8dfef>.

24 Vigintas Višinskis, Dangutė Ambrasienė, „Teismo vykdomųjų dokumentų išdavimo tvarka“, *Jurisprudencija* 104, 2 (2008): 39–47.

25 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2017 m. balandžio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-170-378/2017“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. rugsėjo 2 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaiska/tekstas.aspx?id=16278182-e990-4709-9c4b-81906f3be1ec>.

26 *Ibid.*

27 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. rugpjūčio 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-226-823/2023“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. rugsėjo 19 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaiska/tekstas.aspx?id=e975801c-bfc4-43cc-aeb0-9c0ba28016bf>.

tintos šalių sudarytos santuokos nutraukimo pasekmių sutarties, kurioje buvo nustatyta: „*Patalpa – butas (3/5) <...>, esantis <...>, įgytas dovanojimo sutarties pagrindu, yra laikoma asmenine L. K. nuosavybe. Šalys informuoja, kad šį turtą L. K. perleis G. K. notariu sandoriu.*“ Akivaizdu, kad teismo sprendimo, kuriuo patvirtintos tokios sutarties sąlygos, vykdymas priverstine tvarka nėra galimas, nes iš tokios nuostatos nėra aišku, kaip, kokiu konkrečiu būdu ir terminais viena iš šalių turi perleisti turtą kitai šaliai.

Sprendžiant dėl vykdomojo rašto išdavimo gali susiklostyti situacija, kai dalis rezoliucinėje dalyje nurodytų veiksmų yra atlikti, t. y. sprendimas yra iš dalies įvykdytas gera valia, tačiau kita dalis turi būti vykdoma priverstinai. Teismų praktikoje nurodoma, kad „<...> sprendžiant, ar teismo sprendimo dalis dėl kurių nors juo išspręstų reikalavimų jau įsiteisėjo ir gali būti pradėta vykdyti, būtina įvertinti tokias teisiškai reikšmingas aplinkybes: byloje buvo pareikšti daugiau nei vienas savarankiški materialieji reikalavimai (tam pačiam ar skirtingiems atsakovams), galintys būti atskiros bylos (ieškinio) nagrinėjimo dalyku; teismo sprendimas nėra apskūstas dėl tų savarankiškų materialųjų reikalavimų, dėl kurių prašoma išduoti vykdomąjį dokumentą; dėl kiekvieno iš reikalavimų (tiek dėl apskūsto apeliacinio skundu, tiek ir dėl neapskūsto) galėtų būti išduotas atskiras vykdomasis dokumentas, kitaip tariant, kiekviena teismo sprendimo dalis iš esmės galėtų būti vykdoma ir atskirai pradėtoje vykdomojoje byloje“²⁸. Sprendžiant klausimą, ar rezoliucinėje dalyje nustatyti veiksmai gali būti „skaidomi“, turi būti vertinama, ar nustatyti veiksmai yra susiję ir vertinami pagal jų pobūdį ir atlikimui keliamus reikalavimus²⁹.

Teismo sprendimo vykdytinumas yra būtina vykdomojo rašto išdavimo sąlyga, nes tik šį reikalavimą atitinkantis sprendimas gali būti vykdomas priverstine tvarka. Vykdytinumas priklauso nuo konkretaus teismo taikyto pažeistų subjektinių teisių gynimo būdo. Sprendžiant klausimą dėl prašymo išduoti vykdomąjį raštą taip pat gali kilti klausimas, per kokį terminą teismas turi išnagrinėti šį prašymą. CPK nėra nustatyta, per kokį terminą vykdomasis raštas turi būti išduotas. Šio klausimo sprendimas yra neatsiejamai susijęs su priverstinio vykdymo proceso tikslu. Teismų praktikoje sprendžiant klausimą dėl vykdomojo rašto išdavimo termino, nurodoma, kad „<...> tokio pobūdžio prašymai privalo būti išnagrinėti nedelsiant, tokiu būdu užtikrinant šalies, kurios naudai priimtas teismo sprendimas, interesus bei teismo sprendimo privalomumo ir proceso efektyvumo principų įgyvendinimą. Netoleruotina teisinė situacija, kai prašymas dėl vykdomojo rašto išdavimo nenagrinėjamas nedelsiant, o jo nagrinėjimas atidedamas be datos neapibrėžtam terminui“³⁰.

28 „Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus 2021 m. gegužės 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-428-516/2021“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. rugsėjo 2 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaiska/tekstas.aspx?id=604d22ae-fd68-4bb7-bcfb-e9c4188f1031>.

29 „Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus 2021 m. gegužės 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-428-516/2021“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. rugsėjo 2 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaiska/tekstas.aspx?id=604d22ae-fd68-4bb7-bcfb-e9c4188f1031>.

30 „Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus 2021 m. sausio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2KT-13-790/2021“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. rugsėjo 2 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaiska/tekstas.aspx?id=47fc68ba-7252-4f0e-88e7-d0ffef495c>.

Teismo sprendimo vykdytinumas kaip būtinoji priverstinio vykdymo proceso pradėjimo sąlyga yra nustatoma kiekvienu atveju vertinant teismo sprendimo įsiteisėjimo momentą. Aplinkybė, kad sprendimas yra iš dalies įvykdytas, neturi įtakos vykdomojo rašto išdavimui.

3. Vykdomojo rašto išdavimas pagal teismo patvirtintą taikos sutartį

Taikos sutartis yra ginčo šalių susitarimas taikiai išspręsti kilusį ginčą. „Taikos sutartimi šalys tarpusavio nuolaidomis išsprendžia kilusį teisminį ginčą, užkerta kelią kilti teisminiam ginčui ateityje, išsprendžia teismo sprendimo įvykdymo klausimą arba kitus ginčytinus klausimus.“ (CK 6.983 straipsnio 1 dalis). Taikos sutartis leidžia šalims tarpusavyje pasiskirstyti teises ir pareigas pagal jų interesus, labiausiai atitinkančius kriterijus. Toks susitarimas sudaro galimybes pačioms šalims nuspręsti, kaip ir kokiomis priemonėmis turėtų būti sprendžiamas jų tarpusavio ginčas. Valstybė, suteikdama šalims sudaryti taikos sutartį, leidžia joms pasirinkti priimtinausią ginčo sprendimo būdą. Šalys, sudarydamos taikos sutartį, turi teisę išspręsti ne tik pagrindines, bet ir šalutines prievoles (nustatyti pagrindinių sutarties prievolių įvykdymo užtikrinimo būdą, taip pat ir netesybas), kurio mis užtikrinamas taikos sutarties vykdymas ir šalių nuostolių atlyginimas taikos sutarties nevykdymo atveju³¹.

Taikos sutarties sąlygos turi būti formuluojamos taip, kad, sprendžiant dėl priverstinio jos vykdymo, neturėtų kilti abejonių dėl konkrečių šalių priimtų įsipareigojimų turimo. Šalys, sudarydamos taikos sutartį ir naudodamosi sutarties laisvės principu, turėtų taikos sutarties nuostatas atitinkamai formuluoti aiškiai ir nedviprasmiškai. Taip pat taikos sutartyje šalys turėtų vengti sąlygiškų nuostatų, kai tam tikras rezultatas priklauso nuo kito veiksmo atlikimo. Tokiu atveju esant sąlygiškai prievolei jos priverstinis vykdymas gali būti neįmanomas, nes, vienai iš šalių neatliekant veiksmo, be kurio kita šalis negali įvykdyti savo įsipareigojimo, toks taikos sutarties vykdymas gali būti neįmanomas.

Įstatyme reglamentuojama taikos sutarties teisinė galia ir privalomumas. Remiantis CK 6.985 straipsnio 1–2 dalimi, „teismo patvirtinta taikos sutartis jos šalims turi galutinio teismo sprendimo (*res judicata*) galią“. Teismo patvirtinta sutartis yra „priverstinai vykdytinas dokumentas“ (CPK 584 straipsnio 1 dalies 4 punkte nustatyta). Tai, kad šalys sudarydamos taikos sutartį, išsprendžia kilusį ginčą, dar nereiškia, kad taikos sutartimi prisiimti įsipareigojimai vėliau bus vykdomi gera valia (savanoriškai). Šalis gali įvykdyti tik dalį arba neįvykdyti iš viso taikos sutartimi prisiimtų įsipareigojimų. Tačiau tokiu atveju priverstinis taikos sutartimi prisiimtų įsipareigojimų vykdymas turi ypatumą, nes tokie įsipareigojimai yra nustatyti pačių šalių suderinta valia. Teismo sprendimas, kuriuo ji patvirtinta, yra tik

31 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2010 m. spalio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-372/2010“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. rugsėjo 2 d., <https://liteko.teismai.lt/viesaspresnimupaiska/tekstas.aspx?id=553d482b-c013-437b-988e-02d2a22c01a1>.

minimalus taikos sutarties teisėtumo patikrinimas ir jos nuostatų perkėlimas į sprendimo rezoliucinę dalį, siekiant tokiu būdu pripažinti šalių valią, nustatytą taikos sutartyje. Todėl, sprendžiant dėl vykdomojo rašto išdavimo dėl gera valia nevykdomos teismo patvirtintos taikos sutarties, viena vertus, turi būti užtikrinta tikroji šalių valia, išreikšta taikos sutartyje, kita vertus, turi būti užtikrinamas ir veiksmingas priverstinis vykdymo procesas, nes teisinėje valstybėje, kurioje priverstinio vykdymo procesas nustatytas tam, kad naudojant teisėtą valstybės prievartą būtų vykdomi vykdytini dokumentai. Priešingu atveju asmenų prigimtinė teisė į teisminę gynybą ir pažeistų subjektinių teisių gynybą liktų tik neįgyvendinta deklaracija. Teismų praktikoje nurodoma, kad „<...> taikos sutarties, kurios sudarymas, patvirtinimas ir vykdymas nustatytas materialiosios ir proceso teisės normų, ypatumas yra tas, kad, taikos sutarties šaliam nevykdant sutartimi nustatytos prievolės, suinteresuotos šalies (kreditoriaus) prašymu pagal teismo nutarties, kuria patvirtinta taikos sutartis, rezoliucinę dalį išduodamas vykdomasis raštas ir jis vykdomas CPK nustatyta tvarka“³².

Siekiant suderinti minėtus tikslus, speciali vykdomojo rašto išdavimo tvarka įstatyme yra nustatyta jį išduodant pagal taikos sutartį (CPK 646 straipsnio 3 dalis). Pagal nustatytą vykdomojo rašto tokiu atveju išdavimo tvarką:

- suinteresuota šalis turi teisę kreiptis į teismą dėl vykdomojo rašto išdavimo, jei nevykdoma teismo patvirtinta taikos sutartis;
- teismas nagrinėja pateiktą prašymą rašytinio arba žodinio proceso tvarka;
- teismas, ištyręs šalių nurodytas aplinkybes ir pateiktus įrodymus apie taikos sutarties sąlygų vykdymą, dėl neįvykdytos taikos sutarties dalies išduoda vykdomąjį raštą arba atsisako jį išduoti“.

Taip pat įstatyme nustatyta, kaip teismas turi vertinti taikos sutarties nuostatas ir šalių išreikštą valią. „Spręsdamas vykdomojo rašto išdavimo klausimą, teismas gali pakeisti šalių taikos sutartyje numatytų sąlygų vykdymo tvarką nekeisdamas šalių susitarimo esmės. Teismas, atsisakęs išduoti vykdomąjį raštą dėl taikos sutarties sąlygų vykdymo, išaiškina šalims teisę kreiptis dėl teismo nutarties, kuria patvirtinta taikos sutartis, peržiūrėjimo proceso atnaujinimo tvarka.“ Teismų praktikoje nurodoma, kad teismas, kuriam pateiktas prašymas išduoti vykdomąjį raštą, turi priimti sprendimą jį išduoti arba atsisakyti išduoti. Kai teismas vykdomąjį raštą išduoda, jis tokiu atveju iš naujo nevertina taikos sutarties sąlygų, bet nustato, ar taikos sutarties sąlygos yra įvykdytos³³.

Sprendžiant dėl teismo patvirtintos taikos sutarties nevykdymo ir vykdomojo rašto išdavimo, visų pirma, svarbu įvertinti taikos sutarties nuostatas ir šalių išreikštą valią. Nei CK, nei CPK nereglamentuoja, kaip turėtų būti formuluojamos taikos sutarties nuostatos, nei kaip teismas turėtų nustatyti (interpretuoti) šalių taikos sutartyje išreikštą valią. Tačiau

32 „Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus 2018 m. gegužės 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-517-516/2018“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. rugsėjo 2 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaiska/tekstas.aspx?id=e5a3cfb7-3163-4569-a45a-231f51513667>.

33 „Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus 2020 m. vasario 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-95-790/2020“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. rugsėjo 2 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaiska/tekstas.aspx?id=ad9ac959-40b7-4c6c-9f54-0d9d89a2ce56>.

panašiai kaip ir sprendžiant klausimą dėl teismo sprendimo rezoliucinės dalies formulavimo, taikos sutarties šalys ir taikos sutartį tvirtinantis teismas taip pat turi įvertinti, ar nustatyti įsipareigojimai galės būti vykdomi priverstine tvarka, jei taikos sutartis nebuvo vykdoma gera valia³⁴. Taikos sutarties nuostatos yra privalomos ir vykdoma tokia apimtimi, kiek jos patvirtintos teismo, o tokios sutarties pasibaigimo, nutraukimo, pripažinimo negaliojančia pagrindus nustato CK normos³⁵.

Teismų praktikoje problemų kyla būtent dėl šalių taikos sutartimi nustatytų įsipareigojimų turinio aiškinimo. Tuo atveju, kai šalys taikos sutartyje susitaria dėl konkrečių veiksmų atlikimo (susilaikymo nuo jų), veiksmų (neveikimo) neapibrėžtumas, nekonkretumas gali lemti tai, kad priverstinis įsipareigojimų pagal taikos sutartį vykdymas bus neįmanomas. Pavyzdžiui, viena tokių neaiškių, nuo kitų aplinkybių priklausančių sąlygų buvo nustatyta byloje, kurioje ginčas kilo dėl taikos sutarties sąlygos, pagal kurią „atsakovei nevykdant ir (ar) netinkamai vykdant šios sutarties sąlygas, ji įsipareigoja grąžinti ieškovei visas iš jos anksčiau už projektavimo darbus gautas pinigines sumas“ vykdymo. Teismas nustatė, kad tokios sutarties sąlygos priverstinai įvykdyti yra neįmanoma, nes jos turinys yra nepakankamai apibrėžtas (nedetalizuoti konkretūs šalių veiksmai)³⁶.

Teismas, nagrinėdamas prašymą dėl vykdomojo rašto išdavimo, turi nustatyti dvi esmines aplinkybes. Pirma, įvertinama, ar šalis taikos sutarties nevykdo. Ši sąlyga yra fakto klausimas vertinant, kokie šalių įsipareigojimai buvo nustatyti taikos sutartimi ir kokius veiksmus jos atlikusios. Antra, nustatęs, kad taikos sutartis nevykdoma, teismas turi įvertinti taikos sutarties sąlygas, išsiaiškinti, ar šalys jas supranta, ar jos gali būti priverstinai vykdomos³⁷. Vertinant antrąją sąlygą, teismas turi išsiaiškinti, ar taikos sutarties nuostatos jos šalims yra suprantamos, kokia yra tikroji valia dėl jų vykdymo, ar jos gali būti vykdomos priverstinai. Teismas, sprenddamas dėl taikos sutarties nuostatų nevykdymo, turi teisę pakeisti šalių taikos sutartyje numatytų sąlygų vykdymo tvarką nekeisdamas šalių susitarimo esmės. Kyla klausimas, kaip tokius atveju teismas turėtų rasti teisingą pusiausvyrą tarp taikos sutarties sąlygų pakeitimo ir šalių sutarties laisvės principo užtikrinimo. Kaip suprantamas teismo teisės pakeisti taikos sutarties sąlygų vykdymo tvarką turinys? Kaip atskirti taikos sutarties sąlygų vykdymo tvarką nuo šalių susitarimo esmės?

Kasacinio teismo praktikoje sprendžiant dėl taikos sutarties nuostatų aiškumo,

34 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2014 m. gegužės 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-316/2014“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. rugsėjo 2 d., <https://litemko.teismai.lt/viesasprendimupaiaska/tekstas.aspx?id=e7376823-7047-4b15-8dea-53d9f1e8dfcb>.

35 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2015 m. spalio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-528-706/2015“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. rugsėjo 2 d., <https://litemko.teismai.lt/viesasprendimupaiaska/tekstas.aspx?id=b786c61a-4d71-495a-bcba-bc2729d38dbb>.

36 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2016 m. liepos 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-351-421/2016“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. rugsėjo 2 d., <https://litemko.teismai.lt/viesasprendimupaiaska/tekstas.aspx?id=a0efca83-ed3d-4f07-8291-1f19de3afd77>.

37 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2017 m. gruodžio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-468-403/2017“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. rugsėjo 2 d., <https://litemko.teismai.lt/viesasprendimupaiaska/tekstas.aspx?id=b27d0269-cca4-46f2-adb1-9b6900e0bdf9>.

atskiriamos nuostatos dėl procesinio pobūdžio klausimų ir sutartų įsipareigojimų (teisių ir pareigų) esmės. Vienoje byloje nustatyta, kad pagal šalių sudarytą taikos sutartį atsakovės įsipareigojo sumokėti ieškovei skolą. Ieškovė kreipėsi dėl vykdomųjų raštų išdavimo abiejų atsakovių atžvilgiu. Pirmosios instancijos teismas nustatė, kad nors ieškiniu iš atsakovų skolą buvo prašoma priteisti subsidiariai, tačiau jų prievolė taikos sutartimi buvo pakeista į solidariąją prievolę. Apeliacinės instancijos teismas pirmosios instancijos teismo nutartį paliko nepakeistą. Kasacinis teismas, vertindamas teismo atliekamus veiksmus, nurodė, kad teismas turi teisę tokiu atveju, naudodamasis CPK nustatytomis sprendimo vykdymo tvarkos pakeitimo nuostatomis, spręsti dėl tokių vykdymo klausimų, pavyzdžiui, mokėtinų sumų išdėstymo, mokėjimo atidėjimo, tačiau ne materialinių teisinių santykių, kuriuos šalys reglamentavo taikos sutartimi. Atitinkamai teismas, spręsdamas vykdomojo rašto išdavimo klausimą, neturi teisės keisti „<...> prievolės subjektų ir (ar) prievolės rūšies“³⁸. Šiuo atveju pripažinta, kad teismas, išduodamas vykdomąjį raštą, neturi keisti šalių taikos sutartimi nustatytos prievolės pobūdžio, pavyzdžiui, pakeisti solidariąją skolininkų prievolę į subsidiariąją.

Vienas pagrindinių įsipareigojimų taikos sutartimi, kuria sutariamas skolos sumokėjimas, jos išdėstymas, yra skolos grąžinimo terminas. Vertinant taikos sutarties nuostatas dėl skolos grąžinimo termino, teismų praktikoje laikomasi pozicijos, kad teismo nutartimi patvirtintoje taikos sutartyje nurodyti skolos grąžinimo terminai yra esminė taikos sutarties sąlyga³⁹. Skolos grąžinimo terminas iš tiesų yra vienas esminių šalių susitarimo elementų, nes juo susitariama dėl šalių teisių ir pareigų. Todėl teismas, spręsdamas dėl vykdomojo rašto išdavimo tokiu atveju, neturėtų keisti šalių taikos sutartyje susitarto skolos grąžinimo termino.

4. Vykdomojo dokumento su(si)grąžinimas užbaigus vykdomąją bylą

Visi su vykdomojo rašto išdavimu, pateikimu, priėmimu (atsisakymu priimti) susiję procesiniai veiksmai yra imperatyviai reglamentuojami CPK ir Sprendimų vykdymo instrukcijoje⁴⁰. Imperatyvus teisinis reguliavimas yra skirtas užtikrinti teisinį aiškumą ir konkretumą, nes priverstinis vykdymo procesas – tai suverenių valstybės galių išraiška, kai nevykdant teisės taikymo akto, kuriuo nustatomos konkrečios asmenų teisės ir pareigos gera valia, turi būti taikoma teisėta valstybės prievarta. Teisėtos valstybės prievartos priemonių

38 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2015 m. spalio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-528-706/2015“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. rugsėjo 2 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=b786c61a-4d71-495a-bcba-bc2729d38dbb>.

39 „Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus 2016 m. balandžio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-961-330/2016“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. rugsėjo 2 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=e49b85e9-9eaa-4f7d-a844-914d1304df67>.

40 „Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2005 m. spalio 27 d. įsakymas Nr. 1R-352 „Dėl sprendimų vykdymo instrukcijos patvirtinimo““, *Valstybės žinios*, 2005-11-03, Nr. 130-4682.

taikymas turi būti nuspėjamas, proporcingas ir atliekamas laikantis teisės aktuose nustatytų taisyklių. Vienas iš praktikoje pasitaikančių atvejų, kuris nėra įtvirtintas vykdymo procesą reglamentuojančiuose teisės aktuose, yra antstolio teisė su(si)grąžinti vykdomąjį dokumentą nutraukus ir užbaigus vykdomąją bylą.

Toks procesinis veiksmas kaip vykdomojo dokumento su(si)grąžinimas CPK nereglamentuotas. Tačiau praktikoje gali pasitaikyti situacijų, kai, antstoliui nutraukus vykdomąją bylą ir grąžinus vykdomąjį dokumentą jį išdavusiai institucijai, paaiškėja, kad vykdomoji byla buvo nutraukta neteisėtai. Tokiu atveju kyla klausimas, ar užbaigta vykdomoji byla turi būti atnaujinama, ar tiesiog tęsiami toliau priverstinio vykdymo veiksmai nuo to momento, kai vykdomoji byla buvo nepagrįstai nutraukta. Viena vertus, vykdomosios bylos užbaigimas nutraukus vykdomąją bylą CPK numatytais pagrindais sudaro prielaidą manyti, kad priverstinio vykdymo veiksmai yra baigti toliau nebegali būti atliekami. Galimybės atnaujinti užbaigtą vykdomąją bylą CPK nėra numatyta. Tačiau susiklosčius situacijai, kai užbaigus vykdomąją bylą paaiškėja, kad pagrindo tam nebuvo, kyla klausimas, ar išieškotojas turi iš naujo pateikti vykdomąjį dokumentą priverstinai vykdyti, ar antstolis turi teisę pats savo iniciatyva paprašyti grąžinti vykdomąjį dokumentą vykdyti ir toliau atlikti priverstinio vykdymo veiksmus. Kaip tokiu atveju užtikrinti, kad su(si)grąžinus vykdomąją dokumentą ir atliekant priverstinio vykdymo veiksmus nebus pažeistas dispozityvumo principas, kuris siejamas su tuo, kad priverstinio vykdymo procesas gali būti pradedamas tik išieškotojui įstatyme nustatyta tvarka pateikus vykdomąjį dokumentą antstoliui vykdyti⁴¹ ir paties antstolio veiklos ribos?

Vienoje byloje nustatyta, kad antstoliui 2008 m. pateiktas notaro išduotas vykdomasis dokumentas dėl skolos ir palūkanų išieškojimo iš skolininko. Antstolis, priėmęs vykdomąjį dokumentą, pradėjo priverstinio vykdymo veiksmus. 2018 m. antstolis priėmė patvarkymą nutraukti vykdomąją bylą ir grąžinti vykdomąjį dokumentą jį išdavusiam notarui. Šio patvarkymo pagrindu buvo nurodytas apygardos teismo sprendimas, kuriuo notaro vykdomasis įrašas buvo panaikintas. 2019 m. antstoliui pateiktas išieškotojo elektroninis laiškas, kuriame nurodyta, kad teismo nutartis, kuria vykdomasis įrašas panaikintas, buvo skundžiama ir galutine teismo nutartimi vykdomasis įrašas paliktas galioti, taip pat teirautasi, kokių veiksmų reikėtų imtis, kad vykdomoji byla būtų atnaujinta ir tęsiamas skolos išieškojimas. Bylą nagrinėję teismai nustatė, kad, antstoliui apie tai, kad kasaciniam teismui 2016 m. nutartimi pripažino vykdomąjį dokumentą teisėtu, tapo žinoma būtent tik 2019 m., gavus šį išieškotojos elektroninį laišką. Po šio elektroninio laiško gavimo antstolis išsiuntė prašymą notarui grąžinti vykdomąjį dokumentą ir jį grąžinus toliau tęsė priverstinio vykdymo veiksmus.

Ypatingąja teise na nagrinėjamoje byloje sprendžiant dėl antstolio priverstinio vykdymo veiksmų teisėtumo kilo du teisės aiškinimo klausimai. Pirma, ar antstolis turi teisę su(si) grąžinti vykdomąjį dokumentą, kuris jį išdavusiam subjektui buvo grąžintas nutrauktus

41 Remigijus Jokubauskas, Mykolas Kirkutis, Egidija Tamošiūnienė, Vigitas Višinskis, *Vykdymo procesas: asmenų teisių ir pareigų balansas* (Vilnius: MRU, 2022), 225.

vykdomąją bylą, nes panaikinti vykdomieji dokumentai, kurie buvo vykdymo pagrindas (CPK 629 straipsnio 1 dalies 5 punktas). Antra, ar antstolis turi teisę toliau tęsti priverstinio vykdymo veiksmus, kurie buvo pradėti iki vykdomosios bylos nutraukimo, jei išieškotojas nepateikė prašymo tęsti anksčiau pradėtus priverstinio vykdymo veiksmus. Ar tokiu atveju laikoma, kad užbaigta vykdomoji byla yra atnaujinama ar priverstinio vykdymo veiksmai tokiu atveju tiesiog „tęsimi“?

Kasacinis teismas, vertindamas antstolio veiksmų teisėtumą, nurodė, kad šiuo konkrečiu atveju išieškotojo kreipimasis elektroniniu laišku į antstolį rodo jo valią tęsti anksčiau vykdytus priverstinio vykdymo veiksmus ir, antstoliui pareikalavus sugrąžinti vykdomąjį dokumentą ir jį su(si)grąžinus, jo anksčiau pradėti priverstinio vykdymo veiksmai pareiškėjos atžvilgiu buvo ne atliekami iš naujo, bet tęsimi toliau ir dėl tokių veiksmų atlikimo išieškotojas aiškiai išreiškė savo valią. Todėl išieškotojas neturėjo pakartotinai kreiptis į antstolį su prašymu priimti vykdomąjį dokumentą priverstinai vykdyti remiantis CPK 650 straipsniu. Toks antstolio veikimas toliau tęsiant priverstinio vykdymo procedūras ne laikytinas jo kompetencijos ribų peržengimu⁴².

CPK nėra nustatyta antstolio teisė prašyti su(si)grąžinti vykdomąjį dokumentą, kai antstolis jį grąžino išdavusiam asmeniui (institucijai), vėliau paaiškėjus, kad vykdomoji byla buvo nutraukta neteisėtai. Priverstinis vykdymo procesas pasižymi tuo, kad jis visada pradedamas tik išieškojo iniciatyva. Valstybė, nustatydamą teisėtos prievartos panaudojimo mechanizmą, sudaro sąlygas ją taikyti tik tuo atveju, kai išieškotojas išreiškia valią atlikti tokius veiksmus. Nesant aiškiai išreikštos išieškotojo valios valstybės prievarta dėl neįvykdyto vykdytino dokumento negali būti taikoma. Ši byla kelia klausimų dėl antstolio kompetencijos priverstinio vykdymo procese ribų ir jos įgyvendinimo. Pagal CPK 634 straipsnio 2 dalį „antstolis privalo savo iniciatyva imtis visų teisėtų priemonių, kad sprendimas būtų kuo greičiau ir realiai įvykdytas, ir aktyviai padėti šalims ginti jų teises bei įstatymų saugomus interesus“. Tokia plataus pobūdžio teisės normos dispozicija leidžia teigti, kad antstolis priverstinio vykdymo veiksmus turėtų atlikti ne formaliai, bet atsižvelgdamas į tai, kokie konkrečiu atveju priverstinio vykdymo veiksmai turėtų būti atliekami siekiant priverstinio vykdymo proceso tikslo – operatyvaus ir ekonomiško vykdomojo dokumento įvykdymo. Tačiau antstolis turi teisę atlikti tik tuos veiksmus, kuriuos nustato priverstinio vykdymo procesą reglamentuojantys aktai.

Minėtoje situacijoje antstolio patvarkymas su(si)grąžinti vykdomąjį dokumentą nors ir tiesiogiai nenustatytas įstatyme, manytina, kad pagrįstai kasacinio teismo pripažintas teisėtu. Nustačius, kad nutraukti vykdomąją bylą, kuri yra užbaigta, nebuvo teisėto pagrindo, konstatuota, kad patvarkymas, kuriuo anksčiau vykdomoji byla buvo nutraukta, yra neteisėtas ir nepagrįstas. Minėtos bylos atveju tik po vykdomosios bylos nutraukimo ir jos užbaigimo paaiškėjo, kad tokiu teisiniu pagrindu vykdomoji byla negalėjo būti užbaigta.

42 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2023 m. balandžio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-141-969/2023“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. rugsėjo 2 d., <https://litekoteismai.lt/viesaspren dimupai eska/tekstas.aspx?id=2974079f-a356-4ffa-9f39-2d2ba1a2594f>.

Tai reiškia, kad antstolis kaip valstybės įgaliotas asmuo, nepagrįstai užbaigė priverstinio vykdymo procedūras. Šis teisinis faktas (bylos užbaigimo neteisėtumas) laike paaiškėjo / konstatuotas vėliau teismine tvarka atlikus teisminį tyrimą. Po tokio teismo konstatavimo atsirado valstybės teisinė pareiga pašalinti kliūtis, trukdančias toliau vykdyti savo pozityvias pareigas. Be to, esant tokiai situacijai esminę reikšmę turi ir išieškojo pozicija dėl tolesnių priverstinio vykdymo veiksmų atlikimo. Priverstinis vykdymo procesas yra teisės valstybės prievartos priemonių panaudojimas siekiant pagrindinio tikslo – veiksmingo vykdomojo dokumento įvykdymo išieškotojo prašymu. Iš esmės įstatyme numatyta vykdomojo dokumento pateikti vykdyti antstoliui tvarka yra išieškotojo valios taikyti teisės valstybės prievartos priemones formalizavimas. Jeigu išieškotojas sutinka, kad anksčiau pradėtos ir nutrauktos vykdomosios bylos nutraukimo pagrindas išnyko, jo valios išraišką toliau antstoliui atlikti priverstinio vykdymo veiksmus turėtų būti pakankamas pagrindas antstoliui reikalauti sugrąžinti vykdomąjį dokumentą ir jį toliau vykdyti. Šiuo konkrečiu atveju užbaigta vykdomoji byla būtų tarsi „prikeliama“ ne antstolio iniciatyva, o teismo galutinio procesinio sprendimo pagrindu esant išieškotojo kaip vykdymo proceso iniciatoriaus ir šeiminingo motyvuotam prašymui.

Nurodytu atveju tinkamu išieškotojo valios išraiška buvo pripažintas išieškotojo elektroninis laiškas antstoliui, iš kurio turinio nustatyta, kad išieškotojas siekia, kad priverstinio vykdymo veiksmai būtų atliekami toliau. Manytina, kad tokiu kaip nagrinėjamas atveju galima spręsti, jog išieškotojui aiškiai išreiškus valią dėl tolesnių priverstinio vykdymo veiksmų atlikimo, išieškotojas neturi pakartotinai kreiptis į antstolį su prašymu priimti vykdomąjį dokumentą priverstinai vykdyti, taip pat pagal įstatymo ir teisės analogiją netaikytinos civilinio proceso atnaujinimą reglamentuojančios teisės normos. Tokios išvados darytinos įvertinus ir tai, kad nepagrįstai ilgai užsitęsęs priverstinis vykdymo procesas būtų dar labiau vilkinamas / netęsiamas net ir esant aiškiems bei pakankamiems teisiniams faktams. Juo labiau kad skolininkas turi teisę į antstolio priimto patvarkymo su(si)grąžinti vykdomąją bylą teisėtumo ir pagrįstumo teisinę patikrą civilinio proceso tvarka. Tiesa, kyla ir kitų klausimų: ar tokiu atveju antstolis turi tęsti priverstinio vykdymo veiksmus nuo atlikto paskutinio veiksmo, ar atlikti jau įvykdytų procesinių veiksmų teisinę patikrą ir spręsti dėl tolimesnių veiksmų atlikimo. Taip pat gali kilti nuostolių atlyginimo (iš abiejų vykdymo proceso šalių) dėl antstolio nepagrįsto neveikimo / netinkamo veikimo klausimų. Manytina, kad valstybė, turinti išimtinę kompetenciją užtikrinti tinkamą (veiksmingą) vykdymo procesą, kaip teisingumo įvykdymo užtikrinimo būtiną sąlygą, sykiu yra atsakinga ir už šio proceso kokybę, įtraukiant spartą.

Išvados

1. Tikslios ir aiškios teismo sprendimo rezoliucinės dalies suformulavimas yra viena esminių veiksmingo priverstinio vykdymo proceso sąlygų. Tam tikrais atvejais, kai byloje esama viešojo intereso apraiškų, teisingumo įvykdymas gali būti siejamas ir

su teismo procesine pareiga ne tik nustatyti šalių ginčijamas materialiąsias teises ir pareigas sprendimo rezoliucinėje dalyje, bet ir tų teisių / pareigų realių įgijimo tvarką. Teismo sprendimo rezoliucinėje dalyje nurodytas konkretus pažeistų teisių gynbos būdas rodo ir civilinio proceso teisme ir priverstinio vykdymo proceso, kaip civilinio proceso dalies, ryšį. Teismo sprendimas, kuriuo nustatomas konkretus pažeistų teisių gynbos mechanizmas, nesant priverstinio vykdymo proceso, liktų tik iliuzinis, jei jo gera valia nevykdo šalis, kuriai nustatyti įpareigojimai teismo sprendimu.

2. Teismo sprendimo vykdytinumą kaip būtinąją priverstinio vykdymo proceso pradėjimo sąlygą kiekvienu atveju operatyviai atlikęs teisinį tyrimą ir neperžengdamas jam suteiktų įgaliojimų ribų nustato bylą išnagrinėjęs teismas, sprendžiantis klausimą dėl vykdomojo rašto išdavimo.
3. Teismas, vertindamas vykdomojo rašto išdavimo pagal teismo patvirtintą taikos sutartį galimybes, turi nuspręsti, ar pagal patvirtintas taikos sutarties sąlygas yra galimas jų priverstinis vykdymas. Sutarties sąlygų vykdymo tvarkos pakeitimas turėtų būti siejamas su vykdymo tvarkos, bet ne šalių sutartų materialiuju įsipareigojimų (subjektinių teisių ir pareigų) pakeitimu.
4. Antstolio teisė su(si)grąžinti vykdomąjį dokumentą nutraukus (užbaigus) vykdomąją bylą įstatyme nėra nustatyta. Tačiau teismų praktikoje pasitaikantys pavyzdžiai rodo, kad tam tikrais atvejais toks poreikis, siekiant užtikrinti veiksmingą vykdymo procesą, gali kilti. Teismui baigiamuoju aktu konstatavus, kad pagal notaro išduotą vykdomąjį įrašą vykdomoji byla buvo nutraukta neteisėtai ir esant išieškootojo aiškiai išreikštai valiai dėl tolesnių priverstinio vykdymo veiksmų atlikimo / tęsimo, antstolis, apie susidariusią procesinę situaciją tinkamai informavęs teisiškai suinteresuotus vykdymo proceso dalyvius ir išklašęs jų nuomonės, *ex officio* turėtų imtis aktyvių procesinių veiksmų ir spręsti klausimą dėl vykdomosios bylos atnaujinimo, šios bylos su(si)grąžinimo ir tolesnių vykdymo veiksmų atlikimo.

PRACTICAL PROBLEMS OF THE ISSUANCE AND RETURN OF A WRIT OF EXECUTION

Remigijus Jokubauskas

Mykolas Romeris University, Lithuania

Darius Bolzanas

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *The issuance of a writ of execution is one of the necessary conditions to begin the enforcement process, because without a writ of execution this process cannot be started. When a party to a dispute does not comply with a court decision in good faith (voluntarily), the other party has the right to apply to the court for the issuance of a writ of execution based on this decision, which can be submitted to the bailiff for enforcement. This article examines the conditions under which the court has the right to issue a writ of execution and what problems arise in judicial practice when solving this issue. The article examines how the resolution part of a decision should be formulated in order to ensure the prompt issuance of a writ of execution, alongside how the enforceability of the decision is understood when solving the issue of the issuance of the writ of execution. The article also examines the cases in which an enforceable document (a writ of execution) can be returned after the completion of the enforcement case, instead of issuing a new one.*

Keywords: *enforcement proceedings; a peaceful agreement; an enforcement title.*

Remigijus Jokubauskas, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Privatinės teisės instituto lektorius, socialinių mokslų (teisė) daktaras. Mokslinių tyrimų sritys: nemokumo teisės, vykdymo procesas, tarptautinė privatinė teisė.

Darius Bolzanas, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Privatinės teisės instituto lektorius, socialinių mokslų (teisė) daktaras. Mokslinių tyrimų sritys: civilinė teisė, vykdymo procesas, tarptautinė privatinė teisė.

Remigijus Jokubauskas, lecturer at the Institute of Private Law at the Law School at Mykolas Romeris University, doctor of social sciences (Law). Research interests: insolvency law, enforcement procedure, private international law.

Darius Bolzanas, lecturer at the Institute of Private Law at the Law School at Mykolas Romeris University, doctor of social sciences (Law). Research interests: civil law, enforcement procedure, private international law.

LAIKINŲJŲ APSAUGOS PRIEMONIŲ TAIKYMO SĄLYGŲ ANALIZĖ NAUJAUSIOJE TEISMŲ PRAKTIKOJE

Artur Doržinkevič

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Privatinės teisės institutas
Elektroninis paštas: artdorzinkevic@mruni.eu

Pateikta 2023 m. spalio 11 d., parengta spaudai 2023 m. lapkričio 23 d.

DOI: 10.13165/JUR-23-30-2-08

Santrauka. Straipsnyje analizuojamos laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlygos civiliniame procese. Kalbant apie pirmąją laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlygą – tikėtiną ieškinių pagrįstumą, analizuojama šios sąlygos samprata, vertinama, koks teisėjo įsitikinimas būtinas norint nustatyti, kad ieškinytis yra tikėtinais pagrįstas. Taip pat analizuojama grėsmės teismo sprendimo įvykdymui, kaip antrosios būtiniosios sąlygos, samprata ir atskiriamos grėsmės ieškovo teisėms ir grėsmės teismo sprendimo faktiniam įvykdymui sąvokos. Galiausiai, vertinamas proporcingumo principo poveikis taikant laikinas apsaugos priemones ir analizuojama, ar proporcingumo reikalavimas gali būti laikomas laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlyga, atsižvelgiant į užsienio valstybių ir negriežtosios teisės šaltinių gerąją praktiką. Analizuojama aktuali Lietuvos ir užsienio teisės doktrina, teismų praktika.

Reikšminiai žodžiai: laikinosios apsaugos priemonės; laikinųjų apsaugos priemonių sąlygos; proporcingumas; civilinis procesas.

Įvadas

Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso¹ (toliau – CPK) 144 straipsnis įtvirtina dvi būtinąsias laikinių apsaugos priemonių taikymo sąlygas – ieškinio tikėtiną pagrįstumą ir grėsmę teismo sprendimo įvykdymui. Nors šios sąlygos yra įtvirtintos įstatyme, tačiau įstatymas nedetalizuoja šių sąlygų sampratos, todėl jų aiškinimo vaidmuo tenka teismų praktikai, kuri nuosekliai formuoja šios srities praktiką². Naujausioje teismų praktikoje yra pateikta aktualių laikinių apsaugos priemonių taikymo sąlygų išaiškinimų. Pavyzdžiui, Lietuvos apeliacinis teismas pateikė išaiškinimą, kad, esant jau pritaikytoms laikinosioms apsaugos priemonėms ir pirmosios instancijos teismui atmetus ieškinį, nagrinėjant bylą iš esmės negalima iš naujo vertinti tikėtino laikinių apsaugos priemonių taikymo sąlygų³. Be to, buvo pakeista daugiau nei dešimtmetį galiojusi Lietuvos apeliacinio teismo praktika dėl pirmosios laikinių apsaugos priemonių taikymo sąlygos, kad „pagrįstos abejonės dėl ieškovo palankaus sprendimo priėmimo yra tuomet, kai dėl ginčo esmės yra priimtas ieškovo nepalankus teismo sprendimas, nors šis sprendimas ir neįsiteisėjęs“⁴. Taigi, teismų praktikoje formuojami nauji išaiškinimai, susiję su laikinių apsaugos priemonių taikymo sąlygomis, be to, tiek teisės doktrinoje⁵, tiek negriežtosios teisės (angl. *soft-law*) šaltiniuose⁶ yra atlikta tyrimų, susijusių su laikinių apsaugos priemonių sąlygų analize. Minėtame negriežtosios teisės šaltinyje yra nurodomi ir papildomi laikinių apsaugos priemonių taikymo reikalavimai. Pavyzdžiui, tiesiogiai nurodoma, kad be dviejų kumuliatyvių laikinių apsaugos priemonių taikymo sąlygų, turi būti tenkinamas ir trečiasis kriterijus, t. y. proporcingumo reikalavimas⁷. Naujausioje Lietuvos apeliacinio teismo praktikoje akcentuojama (aktyvi) teismo pareiga užtikrinant proporcingų laikinių apsaugos priemonių taikymą, įtraukiant ir teismo galimybę savo iniciatyva spręsti dėl neproporcingų laikinių apsaugos

1 „Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas“, *Valstybės žinios*, 2002-02-28, Nr. 36-1340.

2 Vis dėlto minėta teismų praktika vis dar kinta ir formuojasi. Laikinių apsaugos priemonių sąlygų aiškinimo raida yra apžvelgta, pavyzdžiui, Klaidas Armalis, „Laikinių apsaugos priemonių taikymo testas Lietuvos apeliacinio teismo praktikoje“, *Teisė* 100 (2016): 68–80, <https://doi.org/10.15388/Teise.2016.100.10247>.

3 „Lietuvos apeliacinio teismo 2023 m. rugpjūčio 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-706-464/2023“, Infoplex, žiūrėta 2023 m. lapkričio 7 d., <https://www.infoplex.lt/tp/2186162#>.

4 „Lietuvos apeliacinio teismo 2023 m. rugsėjo 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-547-464/2023“, Infoplex, žiūrėta 2023 m. lapkričio 7 d., <https://www.infoplex.lt/tp/2197249>.

5 Pavyzdžiui, Shahla Ali & Tom Kabau, „Conditions for Granting Interim Measures“, iš I. Bantekas, P. Ortolani, S. Ali, M. Gomez, & M. Polkinghorne, *UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration: A Commentary*, 343–372 (Cambridge: Cambridge University Press, 2020), <https://doi.org/10.1017/9781108633376.020>; Deyan Draguiev, *Interim Measures in Cross-Border Civil and Commercial Disputes: Interim Relief Proceedings in International Litigation and Arbitration* (Cham: Springer, 2023), <https://doi.org/10.1007/978-3-031-28704-6>.

6 Pavyzdžiui, „ELI/UNIDROIT Model European Rules of Civil Procedure“, žiūrėta 2023 m. lapkričio 7 d., <https://www.unidroit.org/english/principles/civilprocedure/eli-unidroit-rules/200925-eli-unidroit-rules-e.pdf>.

7 *Ibid.*, 349. Būtina pabrėžti, kad kalbama apie specifinę laikinių apsaugos priemonių taikymo rūšį, kurios paskirtis konservacinė, t. y. išsaugoti turą, kuris bus skirtas patenkinti ieškovo reikalavimui vykdymo procese.

priemonių pakeitimo ar panaikinimo⁸. Atitinkamai kyla klausimas, ar neatsirado poreikis performuluoti laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlygų suvokimą Lietuvos teismų praktikoje? Ar nereikia išgryninti naujų laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlygų, pavyzdžiui, proporcingumo? O galbūt proporcingumas yra ne laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlyga, o tik bendrasis valstybės (teismo) veiksmų kontrolės vertinimo imperatyvas? Taigi, teismų praktikos, teisės doktrinos ir negriežtosios teisės šaltinių formavimo pokytis nulemia poreikį detaliau ištyrinėti Lietuvos teismų praktiką, susijusią su laikinųjų apsaugos priemonių sąlygomis, įvertinti šios praktikos koreliaciją su užsienio teisės doktrinos ir teismų praktikoje formuojamais standartais.

Šio straipsnio tikslas – įvertinti laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlygas atsižvelgiant į naujausius tyrimus ir šios srities teismų praktiką. Šio darbo objektas – laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlygos civiliniame procese. Šiame tyrime nenagrinėjamos kituose nacionaliniuose įstatymuose, pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos prekių ženklų įstatymo⁹ numatytos laikinųjų apsaugos priemonių taikymo nuostatos. Tyrimo tikslui įgyvendinti iškelti tokie uždaviniai: a) įvertinti ieškinio tikėtino pagrįstumo sąlygą naujausioje teismų praktikoje; b) išanalizuoti grėsmės teismo sprendimo įvykdymui sąlygą; c) įvertinti proporcingumo reikalavimą ir jo poveikį taikant laikinąsias apsaugos priemones.

Tyrimo aktualumą ir originalumą pagrindžia aktualūs teismų praktikos išaiškinimai ir nauji užsienio teisės doktrinos darbai šioje srityje¹⁰. Užsienio teisės doktrinos tyrimai yra aktualūs siekiant įsivertinti ne tik užsienio valstybių tendencijas taikant laikinąsias apsaugos priemones, bet taip pat įvertinant, ar Lietuvos teismų praktikos pokyčiai atitinka užsienio tendencijas. Pažymėtina, kad laikinųjų apsaugos priemonių institutas nacionalinėje doktrinoje yra daugiausia nagrinėtas bendrojo pobūdžio tyrimuose, o paskutinis tyrimas, susijęs su išsamesne laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlygų analize, autoriaus žiniomis, buvo atliktas 2016 metais¹¹. Taip pat yra atliktas teisės doktrinos tyrimas, susijęs su laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlygomis atskirų kategorijų bylose¹², tačiau minėtame tyrime esminis dėmesys skiriamas laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlygų diferencijavimui, atsižvelgiant į atskiras bylų kategorijas, o ne į bendrųjų laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlygų aiškinimą. Šiame tyrime remiamasi užsienio autoriaus Deyan Draguiev tyrimu, susijusiu su laikinųjų apsaugos priemonių instituto analize¹³, taip pat užsienio autorių Shahla Ali ir Tom Kabau tyrimu, kuriame analizuojamos laikinųjų apsaugos

8 „Lietuvos apeliacinio teismo 2023 m. lapkričio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-1061-407/2023“, Infoplex, žiūrėta 2023 m. lapkričio 15d., <https://www.infoplex.lt/tp/2203476>.

9 „Lietuvos Respublikos prekių ženklų įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2000-10-10, Nr. 92-2844.

10 Draguiev, *supra note*, 5.

11 Armalis, *supra note*, 2.

12 Artur Doržinkevič ir Indrė Maculevičienė, „Laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlygos specialiųjų kategorijų civilinėse bylose“, *Jurisprudencija* 30, 1 (2023): 138–158.

13 Draguiev, *op. cit.*

priemonių taikymo sąlygos¹⁴. Šiame darbe remtasi nacionaline teisės doktrina¹⁵ ir Lietuvos apeliacinio teismo praktika¹⁶. Dėl lyginamojo metodo reikšmingi užsienio valstybių (Vokietijos, Šveicarijos, Austrijos, Prancūzijos, Anglijos) nacionaliniai teisės aktai, teismų praktika ir negriežtosios teisės šaltiniai.

Tyrimė taikomi analizės, sisteminis, lyginamasis ir apibendrinamasis metodai. Sisteminis metodas pasitelktas aiškinant laikinių apsaugos priemonių taikymo sąlygas sistemškai, t. y. įvertinant jas sisteminiu ryšiu su laikinių apsaugos priemonių instituto paskirtimi. Analizės metodu siekiama analizuoti kiekvieną iš laikinių apsaugos priemonių taikymo sąlygų atskirai, detalizuoti kiekvienos sąlygos turinį. Pateikiamos lyginamosios įžvalgos dėl užsienio valstybių reglamentavimo ir teismų praktikos. Apibendrinamasis teisės aiškinimo metodas taikomas darant apibendrinamąsias išvadas ir teikiant siūlymus dėl teismų praktikos formavimo perspektyvų.

1. Tikėtinas ieškinio pagrįstumas kaip laikinių apsaugos priemonių taikymo sąlyga

CPK 144 straipsnis numato, kad „teismas dalyvaujančių byloje ar kitų suinteresuotų asmenų prašymu gali taikyti laikinąsias apsaugos priemones, jeigu šie asmenys tikėtinai pagrindžia savo ieškinio reikalavimą“. Taigi, įstatymų leidėjas numato „tikėtinumo“ sąvoką. O teismų praktikoje galima surasti tiek „preliminaraus pagrįstumo“, tiek *prima facie* ieškinio pagrįstumo sąvokų. Nacionalinėje teisės doktrinoje pažymima, kad po 2011 m. CPK pakeitimų teismų praktikoje pradėta kaip sinonimus vartoti sąvokas „tikėtinas (preliminarius)“ ieškinio pagrįstumas ir *prima facie* ieškinio pagrįstumas, nors tarp šių sąvokų egzistuoja skirtumas¹⁷. Nors sutiktina, kad tai yra skirtingos sąvokos, tačiau, kalbant apie šios sąlygos turinį, svarbu atsižvelgti ne į lingvistinę normos formuluotę, o į šiuos laikinių apsaugos priemonių taikymo požymius ir ypatumus, kurie atsiskleidžia teismų praktikoje.

„Ieškinio tikėtinumo pagrįstumo vertinimo tikslas – teismo įsitikinimas, ar išnagrinėjus

14 Ali ir Kabau, *supra note*, 5. Nors minėti autoriai apžvelgė minėtą institutą arbitraže, tačiau autorių pateiktos įžvalgos yra reikšmingos dėl to, kad laikinių apsaugos priemonių taikymo sąlygos daugeliu atvejų yra identiškos.

15 Pavyzdžiui, Armalis, *op. cit.*

16 Šiame straipsnyje Lietuvos apeliacinis teismas laikomas galutinę teismų praktiką formuojančia institucija, nes kasacine tvarka nutartys dėl laikinių apsaugos priemonių taikymo neskundžiamos (CPK 151 straipsnio 2 dalis). Tačiau tam tikrais atvejais kitų teismų išaiškinimai taip pat yra svarbūs. Detaliau apie teismų praktikos formavimo problematiką taikant laikinąsias apsaugos priemones žr. Artur Doržinkevič, „Teismų praktikos formavimo problematika taikant laikinąsias apsaugos priemones civiliniame procese“, *Jurisprudencija* 30, 1 (2023): 121–137).

17 Teigiama, kad pirmuoju atveju reikia įvertinti nurodytų faktinių aplinkybių realumą, jas pagrindžiančių įrodymų pakankumą, faktinių aplinkybių ir pateiktų įrodymų bei pareikšto reikalavimo sąsają (*fumus boni iuris*), o antruoju tereikia nustatyti, kad nėra aiškaus teisės naudojimo ne pagal paskirtį, piktnaudžiaujančio elgesio požymių (*fumus non mali iuris*) (Armalis, *supra note*, 2: 72–73).

bylą iš esmės, galėtų būti priimtas ieškoviui palankus teismo sprendimas.¹⁸ Gali būti keliamas klausimas dėl to, kodėl teismas turi bent preliminariai įsitikinti ieškinio pagrįstumu prieš taikydamas laikinąsias apsaugos priemones, t. y. kodėl negalima taikyti laikinųjų apsaugos priemonių net ir tais atvejais, kai ieškinyje galimai yra nepagrįstas. Atsakymas į šį klausimą, visų pirma, turėtų remtis tuo, kad laikinųjų apsaugos priemonių institutas yra pagalbinis ir šalutinis, t. y. skirtas užtikrinti pagrindinio proceso rezultatą. Todėl nagrinėjamas institutas neturi pakeisti pagrindinio proceso. Taikant laikinąsias apsaugos priemones atliekamas ieškinio pagrįstumo vertinimas yra skirtas ne bylai iš esmės išspręsti, o būsimo teismo sprendimo neįvykdymo rizikai įvertinti¹⁹. Taigi, teismui nesudarius pakankamai „tikėtino“ įsitikinimo dėl to, kad byloje yra sprendžiamas pakankamai rimtas klausimas, laikinųjų apsaugos priemonių institutas neturi būti taikomas. Verta atkreipti dėmesį į tai, kad tikėtino ieškinio pagrįstumo ir grėsmės teismo sprendimo įvykdymo sąlygos yra atskiros, todėl nereikėtų painioti jų įrodinėjimo dalyko. Kalbant apie tikėtiną ieškinio pagrįstumą siekiama nustatyti, ar byloje pasirinktas teisiškai įmanomas gynybos būdas²⁰, pridėti visi būtini (svarbūs) įrodymai, pagrindžiantys tikėtiną pagrįstumą²¹ ir pan. Taigi, iš esmės įvertinamas ieškinio pagrįstumo ir „rimtumo“ klausimas, o ne grėsmės teismo sprendimo įvykdymui aplinkybės. O grėsmė teismo sprendimo įvykdymui yra siejama su grėsmės nustatymu, t. y. proceso šalis turi pareigą tokį savo prašymą pagrįsti, nurodyti aplinkybes, kurios bent minimaliai patvirtintų tikėtiną grėsmę teismo sprendimo įvykdymui²². Taigi, ginčo šalis turi procesinę pareigą netaikant itin aukšto įrodinėjimo standarto, įrodyti objektyvaus pobūdžio tikimybę teismo sprendimo įvykdymo grėsmės dėl atsakovės nesąžiningų veiksmų buvimo ar atsiradimo²³. Tai yra dvi atskiros sąlygos, kurias abi reikia įrodyti. Negriežtosios teisės šaltiniuose pagrįstai nurodoma, kad ieškinio tikėtino pagrįstumo nustatymas neturi daryti įtakos grėsmės teismo sprendimo įvykdymo nustatymui²⁴.

Svarbu atsakyti į klausimą, kokie lygio įsitikinimo laipsnį teisėjas turėtų pasiekti, kad galima būtų konstatuoti, jog ieškinyje yra tikėtina pagrįstas. Ar galima taikyti įprastai civilinėse bylose taikomą įrodinėjimo standartą, t. y. tikimybių pusiausvyros principą? Kasacinio teismo praktikoje pažymima, kad „išvadą apie faktų buvimą teismas civiliniame

18 „Lietuvos apeliacinio teismo 2016 m. birželio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-1294-302/2016“, Infollex, žiūrėta 2023 m. lapkričio 7 d., <https://www.infollex.lt/tp/1333987#>.

19 „Lietuvos apeliacinio teismo 2016 m. birželio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-1085-407/2016“, Infollex, žiūrėta 2023 m. lapkričio 7 d., <https://www.infollex.lt/tp/1287064>.

20 „Lietuvos apeliacinio teismo 2022 m. vasario 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-75-516/2022“, Infollex, žiūrėta 2023 m. lapkričio 7 d., <https://www.infollex.lt/tp/2059653>.

21 „Lietuvos apeliacinio teismo 2017 m. sausio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-20-180/2017“, Infollex, žiūrėta 2023 m. lapkričio 7 d., <https://www.infollex.lt/tp/1402922>.

22 „Lietuvos apeliacinio teismo 2023 m. rugsėjo 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-756-330/2023“, Infollex, žiūrėta 2023 m. lapkričio 7 d., <https://www.infollex.lt/tp/2189091>.

23 *Ibid.*

24 „ELI/UNIDROIT“, *supra note*, 6: 348. Būtina pabrėžti, kad kalbama apie specifinę laikinųjų apsaugos priemonių taikymo rūšį, kurios paskirtis konservacinė, t. y. išsaugoti turtą, kuris bus skirtas patenkinti ieškovo reikalavimui vykdymo procese.

procesu (spręsdamas bylą dėl esmės) gali daryti ir tada, kai tam tikrų abejonių dėl fakto buvimo lieka, tačiau byloje esančių įrodymų visuma leidžia manyti esant labiau tikėtina atitinkamą faktą buvus, nei jo nebuvus²⁵. Taigi, vykstant civiliniam procesui dispozityvioje byloje, teisėjo įsitikinimas tam tikrų faktų buvimu turi pasiekti labiau tikėtiną laipsnį, t. y. taikomas tikimybių pusiausvyros principas. Vis dėlto, kalbant apie laikinių apsaugos priemonių institutą, Lietuvos apeliacinio teismo praktikoje galima rasti įvairių teisėjo įsitikinimo vertinimo apraiškų, pavyzdžiui, vienoje byloje nurodoma, kad „nusprendus, kad yra pagrįstų abejonių, jog ieškovui palankus teismo sprendimas galės būti priimtas, laikinių apsaugos priemonių taikymas atsakovo atžvilgiu negalimas“²⁶. Kitoje praktikoje nurodyta, kad „ieškiny yra *prima facie* pagrįstas, jeigu išanalizavus ieškovo argumentus ir atsakovo atsikirtimus, nelieka pagrįstų abejonių sėkminga ieškovui proceso baigtimi“²⁷. Taigi, darytina išvada, kad paprastai linkstama prie ieškinio tikėtino pagrįstumo konstatavimo, o nežymūs neatitikimai paprastai nelemia to, kad tikėtinas ieškinio pagrįstumas yra paneigiamas. Turi būti nustatomos ne bet kokios abejonės, o tik pagrįstos abejonės dėl to, kad tikėtinas ieškinio pagrįstumas būtų paneigiamas. Teismų praktikoje taip pat galima rasti išaiškinimų, kad „pradinėje bylos proceso stadijoje, kada dažniausiai ir būna išsprendžiamas reikalavimų užtikrinimo laikinosiomis apsaugos priemonėmis klausimas, ieškovui ar pareiškėjui, siekiančiam pasinaudoti šio instituto teikiama apsauga, tokio prašymo pareiškimo metu pakanka pagrįsti, kad egzistuoja protinga ieškinio patenkinimo galimybė“²⁸. Taigi, nurodoma „protinga ieškinio patenkinimo galimybė“, kuri yra vertinamojo pobūdžio. Manytina, kad toks standartas iš esmės reiškia, kad ieškiny yra tikėtina pagrįstas, jeigu nėra kažkokių akivaizdžių trūkumų, kurie, atsižvelgiant į protingumo reikalavimą, lemtų ieškinio nepagrįstumą.

Užsienio teisės doktrinoje pažymima, kad dauguma teisės sistemų reikalauja, jog teismui būtų nustatytas tam tikras pareiškėjo reikalavimo tikėtino laipsnis. Tai gali būti įvardijama įvairiai, tačiau paprastai tai yra vertinimas, kad yra didesnė tikimybė, jog ieškiny bus patenkintas nei nepatenkintas, t. y. bent 50 proc. tikimybė²⁹. Taikant laikinąsias apsaugos priemones teismas negali ir neturi nagrinėti ieškinio pagrįstumo iš esmės, tačiau laikinių apsaugos priemonių taikymo tikslais teismas turi sugebėti išvelgti pagrįstą argumentuotą ieškinį (angl. *good arguable case*) arba, kaip dažnai vadinama bendrosios teisės tradicijoje, – tikimybių pusiausvyrą (angl. *balance of the probabilities*)³⁰. Pavyzdžiui, pagal Anglijos teisę būtina nustatyti, kad yra rimtas klausimas, kurį reikia nagrinėti, tačiau tai

25 Žr. pvz., „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. lapkričio 25 d. nutartį civilinėje byloje Nr. e3K-3-296-969/2021“, Infoplex, žiūrėta 2023 m. lapkričio 7 d., <https://www.infoplex.lt/tp/2040506>.

26 „Lietuvos apeliacinio teismo 2016 m. birželio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-1294-302/2016“, Infoplex, žiūrėta 2023 m. lapkričio 7 d., <https://www.infoplex.lt/tp/1333987>.

27 „Lietuvos apeliacinio teismo 2020 m. kovo 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-254-464/2020“, Infoplex, žiūrėta 2023 m. lapkričio 7 d., <https://www.infoplex.lt/tp/1863971>.

28 *Ibid.*

29 Draguiev, *supra note*, 5: 57.

30 *Ibid.*

ne visada reiškia, kad reikia nustatyti bent 50 proc. tikimybę, kad ieškiny bus patenkintas. Pavyzdžiui, taikant turto areštą (angl. *freezing order*) turi būti gerai argumentuotas materialinio reikalavimo pagrindumas – „toks, dėl kurio galima pateikti rimtų argumentų, bet nebūtinai toks, kuris, teisėjo nuomone, turėtų daugiau nei 50 proc. sėkmės tikimybę“³¹. O „paieškos įsakymų“ (angl. *search order*)³² atveju reikalaujama itin stiprios *prima facie* bylos³³. Taigi pagal bendrą standartą pareiškėjo materialinio reikalavimo įrodymas turėtų būti *prima facie*, t. y. materialinių teisių egzistavimas turėtų būti rimtai įrodytas su didele tikimybe, bent 50 proc. ar daugiau³⁴. Žvelgiant į kontinentinės teisės valstybės akcentuotina, kad pagal Austrijos vykdymo akto 389 straipsnio 1 dalį materialinio reikalavimo egzistavimas turėtų būti įrodytas tiek, kad teismas galėtų įsitikinti jo egzistavimu³⁵.

Taigi, iš minėtų normų formuluočių galima spręsti apie tam tikrą ieškinio tikėtino pagrįstumo sąlygą užsienio valstybėse, tačiau nėra aiškiai apibrėžta, kokio lygio teismo įsitikinimas turi būti pasiektas. Vis dėlto pritartina doktrinos požiūriui, kad pagal bendrąją taisyklę, teismo įsitikinimas ieškinio pagrįstumu turėtų siekti bent 50 proc. tikimybę, t. y. taikytinas tikimybės pusiausvyros principas. Tačiau yra išimčių iš šios bendrosios taisyklės. Pavyzdžiui, taikant labai stipriai teises apribojančias priemones, pavyzdžiui, Anglijos teisėje taikomi „paieškos įsakymai“, lemia tai, kad teisėjas turi būti labai stipriai įsitikinęs ieškinio pagrįstumu. Manytina, kad galima ir atvirkštinė taisyklė – jeigu prašomos laikinosios apsaugos priemonės stipriai nesuvaržo atsakovo teisių, teismo įsitikinimo laipsnis neturi būti itin aukštas siekiant pritaikyti tokias priemones. Taigi, tikėtino pagrįstumo įrodinėjimo standartas gali kisti atsižvelgiant į prašomas taikyti laikinosios apsaugos priemonės rūšies, bylos kategorijos ar kitokias aplinkybes. Tačiau galima kelti klausimą, ar galima taikyti laikinąsias apsaugos priemones tuo atveju, jeigu teisėjo įsitikinimas ieškinio tikėtiniu pagrįstumu yra lygus 0 proc., t. y. preliminariai įvertinus byloje esančius įrodymus, teismas mano, kad nėra jokios tikimybės, kad pareikštas ieškiny bus patenkintas. Manytina, kad tokie atvejai laikinosios apsaugos priemonės neturi būti taikomos, nes minėtas institutas yra priklausomas nuo pagrindinio ginčo, kuriuo sprendžiama dėl bylos esmės. Todėl nesant jokios tikimybės, kad pagrindinis ginčas dėl esmės yra pagrįstas, laikinosios apsaugos priemonės neturi būti taikomos.

Kita vertus, keltinas klausimas, ar gali būti taikomos laikinosios apsaugos priemonės, kai teisėjo įsitikinimas ieškinio pagrįstumu egzistuoja, tačiau yra mažesnis nei 50 proc.

31 „Ninemia Maritime Corporation v Trave Schifffahrtsgesellschaft GmbH (The Niedersachsen) [1983] 2 Lloyd's Rep, 600“, cit. Draguiev, *supra note*, 5: 57 (angl. *one which is more than barely capable of serious argument, but not necessarily one which the judge considers would have a better than 50% chance of success*).

32 Anglijos teisė numato specifinę laikinųjų apsaugos priemonių rūšį – *search order*, kurios paskirtis iš esmės yra užtikrinti įrodymus, leidžiant ieškoviui pateikti į atsakovo patalpas.

33 Draguiev, *supra note*, 5: 57.

34 *Ibid.*

35 „Austrijos vykdymo aktas (2018 m. gegužės 17 d. redakcija)“, žiūrėta 2023 m. lapkričio 7 d., <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10001700&FassungVom=2018-05-17>.

Atsižvelgiant į anksčiau nurodytus kriterijus, manytina, kad tokie atvejai gali atsirasti, tą patvirtina ir teismų praktikos pavyzdžiai. Lietuvos teismų praktikoje ilgą laiką buvo formuojama praktika dėl ieškinio preliminarus pagrįstumo nebuvimo po to, kai pirmosios instancijos teismas priima ieškovui nepalankų teismo procesinį sprendimą dėl ginčo, nors jis dar neįsiteisėjęs. Nustačius tokį faktą, laikinosios apsaugos priemonės paprastai būdavo netaikomos³⁶. Manytina, kad objektyviausias pagrindas pagrįsti tokį vertinimą yra tai, kad pirmosios instancijos teismui atmetus ieškinį, tai savaime parodo didesnę tikimybę dėl ieškinio tikėtino nepagrįstumo. Pavyzdžiui, statistiniai duomenys patvirtina, kad vidutiniškai apie 70 proc. apeliacinių skundų yra atmetami³⁷. Tai reiškia, kad egzistuoja tik 30 proc. tikimybė, kad ieškinys yra pagrįstas, o 70 proc. tikimybė, kad ieškinys nėra pagrįstas. Todėl teismų praktikoje buvo laikomasi nuomonės, kad nėra pagrindo taikyti laikinių apsaugos priemonių, kai egzistuoja didesnė tikimybė, jog ieškinys yra nepagrįstas. Vis dėlto naujausia teismų praktika praplėtė³⁸ minėtą praktiką ir nurodė, kad *kiekvienas atvejis visgi turi būti vertinamas individualiai, atsižvelgiant į ieškinio atmetimo pagrindus (pavyzdžiui, ar ieškinio atmetimas implikuoja išvadą dėl neleistino ar aiškiai neįmanomo civilinių teisių gynimo būdo, ieškinio visiško nepagrįstumo faktinėmis aplinkybėmis, piktnaudžiavimo pareiškiant aiškiai nepagrįstą ieškinį, pan.), to konkretaus ginčo esmę ir prašomų taikyti laikinių apsaugos priemonių rūšį bei jų taikymu siekiamus tikslus*³⁹. Byloje ieškovas ieškiniu prašė pripažinti atsakovės (įmonės) visuotinio akcininkų susirinkimo sprendimą dėl bendrovės įstatinio kapitalo mažinimo negaliojančiu ir grąžinti ieškovo nuosavybėn tam tikrą kiekį akcijų. Pirmosios instancijos teismui atmetus ieškinį, buvo gauta informacijos, kad atsakovė ketina spręsti dėl įstatinio kapitalo papildomais akcininkų įnašais padidinimo, papildomai išleidžiant naujas akcijas, klausimą. Akcininkams priėmus sprendimą padidinti įstatinį kapitalą ir išleisti naujas akcijas, ieškovui galimai palankaus teismo sprendimo įvykdymas būtų neproporcingai apsunkintas. Ieškovas būtų priverstas ginčyti naujai priimtus sprendimus, todėl ieškovas prašė taikyti laikinąsias apsaugos priemones – draudimą šaukti visuotinį akcininkų susirinkimą. Lietuvos apeliacinis teismas, atkreipęs dėmesį į susiklosčiusio ginčo pobūdį (ginčas susijęs su akcininko teisėmis) ir specifinę laikinosios apsaugos priemonės rūšį (laikiną draudimą šaukti susirinkimą), sprendė, kad *ieškovui nepalanki bylos procesinė baigtis pati savaime nėra pakankama jo prašymui dėl faktiškai susiklosčiusios padėties stabilizavimo atmesti, konstatuojant prima facie (iš pirmo žvilgsnio) nepagrįsto*

36 „Lietuvos apeliacinio teismo 2019 m. birželio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-515-302/2019“, Infoplex, žiūrėta 2023 m. lapkričio 7 d., <https://www.infoplex.lt/tp/1730323>.

37 „Lietuvos apeliacinio teismo 2022 m. veiklos apžvalga“ (2022), 38–39, žiūrėta 2023 m. lapkričio 7 d., <https://www.apeliacinis.lt/data/public/uploads/2023/03/lietuvos-apeliacinio-teismo-2022-m.-veiklos-apzvalga.pdf>.

38 Sąmoningai nevartojamas terminas „pakeitė“. Nors toliau nurodoma Lietuvos apeliacinio teismo nutartis yra priimta teisėjų kolegijai sprendžiant bylą apeliacine tvarka, tačiau minėta nutartis yra tarpinė nutartis, kurioje išaiškinimas pateiktas ne peržiūrint žemesnės instancijos teismo nutartį, o sprendžiant apeliacinį skundą. Kitais žodžiais tariant, minėta nutartis neturi precedentinės galios (detaliau apie teismų praktikos formavimo problematiką taikant laikinąsias apsaugos priemones žr. Doržinkevič, *supra note*, 16).

39 „Lietuvos apeliacinio teismo 2023 m. rugsėjo 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-547-464/2023“, Infoplex, žiūrėta 2023 m. lapkričio 7 d., <https://www.infoplex.lt/tp/2197249>.

*ieškinio padavimą*⁴⁰. Nors nutartyje paminėtos svarbios aplinkybės dėl ginčo pobūdžio ir laikinųjų apsaugos priemonių rūšies, tačiau verta akcentuoti ir tai, kad nagrinėjamu atveju taikomos priemonės iš esmės nesukelia didelių apribojimų atsakovo teisėms (nedaro reikšmingos žalos atsakovo teisėms), lyginant su ieškovo atžvilgiu teikiama nauda. Atsižvelgiant į minėtų aplinkybių visumą, ieškinio tikėtino pagrįstumo laipsnis šiuo atveju galėjo sudaryti ir mažesnę nei 50 proc. įsitikinimą.

Juo labiau, kad tokios pozicijos laikomasi ir užsienio teisės doktrinoje. Teigiama, kad įrodinėjimo standartas dėl ieškinio tikėtino pagrįstumo turi aiškų kontrastą. Taikant laikinąsias apsaugos priemones gali prireikti tam tikro lankstumo, susijusio su įrodinėjimo standartu atsižvelgiant į tai, kad ankstyvuosiuose bylinėjimosi etapuose įrodymai dar gali būti neišsamūs, ir dar svarbiau, kad įrodinėjimo standartas turėtų būti proporcingas prašomai apsaugos priemonei – kuo sunkesnis galimas prašomos apsaugos poveikis kitai šaliai, tuo griežčiau reikia įrodyti tokios apsaugos poreikį⁴¹. Negriežtosios teisės šaltiniuose teigiama, kad nors paprastai reikėtų vengti priemonių, dėl kurių gali būti padaryta tinkamai nekompensuojama žala atsakovui, tačiau išimtiniais atvejais jos gali būti būtinos pareiškėjo naudai. Tokiomis aplinkybėmis pareiškėjas turi atitikti aukštesnį įrodinėjimo standartą, t. y. jis turi įrodyti, kad yra labai didelė tikimybė (didelė tikimybė), jog jo ieškinys bus patenkintas iš esmės⁴².

Apibendrinant teigtina, kad, nors įstatymų leidėjas Lietuvoje ir užsienyje gan neaiškiai apibrėžia ieškinio tikėtino pagrįstumo sąvoką, tačiau tai paaiškinama tuo, kad kiekvienu konkrečiu atveju gali tekti nustatyti tikėtiną ieškinio pagrįstumą atsižvelgiant į skirtingas aplinkybes. Tuo atveju, jeigu prašoma taikyti priemonę itin neapriboja atsakovo teisių, tokia priemonė gali būti taikoma net ir esant žemesniam nei 50 proc. įsitikinimo laipsniui. Atitinkamai, kuo labiau varžančio pobūdžio priemonė taikoma, tuo didesnis privalo būti teismo įsitikinimas ieškinio pagrįstumu. Taigi, tikėtinas ieškinio pagrįstumas konstatuojamas atsižvelgiant į skirtingas faktines ginčo aplinkybes, taikomos laikinosios apsaugos priemonės rūšį, bylų kategoriją ir kitas reikšmingas aplinkybes.

2. Grėsmė teismo sprendimo įvykdymui kaip laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlyga

Tik nustačius pirmąją laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlygą, galima vertinti antrąją laikinųjų apsaugos priemonių sąlygą. Taip yra todėl, kad laikinųjų apsaugos priemonių

40 „Lietuvos apeliacinio teismo 2023 m. rugsėjo 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-547-464/2023“, Infoplex, žiūrėta 2023 m. lapkričio 7 d., <https://www.infoplex.lt/tp/2197249>.

41 Ali ir Kabau, *supra note*, 5: 345–355.

42 „ELI/UNIDROIT“, *supra note*, 6: 354.

taikymo sąlygos yra kumuliatyvos⁴³, o nustačius, kad ieškinyis nėra tikėtina pagrįstas, neįmanoma taikyti šių priemonių. Antroji laikinių apsaugos priemonių taikymo sąlyga yra grėsmė teismo sprendimo įvykdymui. Teismų praktikoje pažymėta, kad „CPK nuostatos neįtvirtina sąrašo pavyzdinių kriterijų, kuriais remdamasis teismas galėtų nuspręsti, ar byloje kyla teismo sprendimo neįvykdymo rizika“⁴⁴. Be to, „grėsmė galimai ieškovui palankaus teismo sprendimo įvykdymui nustatinėjama konkrečioje byloje, pagal tos bylos aplinkybes, pareikštus reikalavimus bei toje byloje pateiktus įrodymus“⁴⁵. Taip pat nurodoma, kad „pripažinus, jog LAP taikymui užtenka tik bet kokios teorinės galimybės, kad jų nesėmūs galėtų kilti pavojus tinkamam teismo sprendimo įvykdymui, būtų iškreipta laikinių apsaugos priemonių, kaip išimtinės procesinės priemonės, esmė, pažeisti proporcingumo, teisingumo ir protingumo principai, nes tokių priemonių galėtų būti imamasi iš esmės kiekvienoje byloje“⁴⁶. Taigi, Lietuvos teismų praktikoje grėsmė teismo sprendimo įvykdymui suprantama plačiąja prasme, ji gali kisti nuo konkrečių byloje esančių faktinių aplinkybių. Pabrėžtina, kad tam tikrais atvejais teismų praktikoje nepagrįstai suabsoliutinama grėsmė teismo sprendimo įvykdymui nurodant, kad laikinąsias apsaugos priemones galima taikyti tik tada, kai byloje yra duomenų apie atsakovo nesąžiningumą⁴⁷, tačiau toks išaiškinimas yra aktualus kalbant tik apie specifines laikinių apsaugos priemonių rūšis, kurių tikslas užkirsti kelią nesąžiningiems atsakovo veiksams, pavyzdžiui, sprendžiant dėl turto arešto, kai atsakovas siekia paslėpti ar iššvaistyti turtą. Todėl tam tikrais atvejais (atsižvelgiant į sprendžiamos bylos kategoriją, prašomos taikyti laikinosios apsaugos priemonės rūšį), grėsmė teismo sprendimo įvykdymui gali egzistuoti net ir nesant atsakovo nesąžiningumo, pavyzdžiui, sprendžiant dėl laikinių apsaugos priemonių taikymo viešųjų pirkimų ar civilinėse bylose, kylančiose iš šeimos teisių santykių ir pan. Taigi, grėsmė teismo sprendimo įvykdymui gali atsirasti ne tik dėl atsakovo veiksmų, bet ir dėl objektyvių aplinkybių⁴⁸.

Grėsmė teismo sprendimo įvykdymui nėra tik Lietuvos teisėje taikytina kategorija. Užsienio valstybių įstatymai taip pat reglamentuoja grėsmės teismo sprendimo įvykdymui sąlygą, pavyzdžiui, pagal Austrijos vykdymo akto 389 straipsnio 1 dalį reikia įrodyti, kad yra aplinkybių, rodančių realią grėsmę pareiškėjo teisėms⁴⁹. Anglijoje, kai prašoma teismo do-

43 „Lietuvos apeliacinio teismo 2022 m. vasario 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-100-910/2022“, Infoplex, žiūrėta 2023 m. lapkričio 7 d., <https://www.infoplex.lt/tp/2061099>.

44 „Lietuvos apeliacinio teismo 2022 m. rugpjūčio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-680-1120/2022“, Infoplex, žiūrėta 2023 m. lapkričio 7 d., <https://www.infoplex.lt/tp/2100485>.

45 „Lietuvos apeliacinio teismo 2021 m. spalio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-987-1120/2021“, Infoplex, žiūrėta 2023 m. lapkričio 7 d., <https://www.infoplex.lt/tp/2028458>.

46 „Lietuvos apeliacinio teismo 2021 m. spalio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-1058-302/2021“, Infoplex, žiūrėta 2023 m. lapkričio 7 d., <https://www.infoplex.lt/tp/2032904>.

47 Žr. pvz. „Lietuvos apeliacinio teismo 2017 m. balandžio 6 d. nutartį civilinėje byloje Nr. e2-629-302/2017“, Infoplex, žiūrėta 2023 m. lapkričio 7 d., <https://www.infoplex.lt/tp/1456668>.

48 „Lietuvos apeliacinio teismo 2012 m. kovo 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-280/2012“, Infoplex, žiūrėta 2023 m. lapkričio 7 d., <https://www.infoplex.lt/tp/372344>

49 „Austrijos vykdymo aktas“, *supra note*, 35.

kumentą areštui, turi būti svarių įrodymų, patvirtinančių realią atsakovo turto iššvaistymo grėsmę, o jei prašoma išduoti „paieškos įsakymą“, nesiėmus prašomos priemonės gali būti padaryta potenciali arba reali labai didelė žala⁵⁰. Pagal Šveicarijos civilinio proceso kodekso 261 straipsnį laikinoji apsaugos priemonė turėtų būti taikoma tik tuo atveju, jei pareiškėjo materialinės teisės bus pažeistos tiek, kad to nebus galima arba bent jau nebus lengva ištaisyti. Panašios kategorijos taikytinos Prancūzijoje, Italijoje ir kt.⁵¹. Grėsmės laipsnis (įsitikinimas, kad ji atsiras) skiriasi nuo jos egzistavimo tikimybės iki grėsmės neišvengiamumo. Grėsmės dydis (poveikis ieškovo teisėms) taip pat skiriasi – nuo neženkliausios grėsmės ieškovo teisėms iki nepataisomos žalos pareiškėjo teisėms⁵². Taigi, grėsmė teismo sprendimo įvykdymui yra plataus pobūdžio sąvoka, kuri skiriasi priklausomai nuo bylos kategorijos, prašomos taikyti laikinųjų apsaugos priemonės rūšies ir kitų reikšmingų aplinkybių.

Pasakytina, kad Lietuvos teisėje vartotina sąvoka „grėsmė teismo sprendimo *įvykdy-
mui*“ nėra iki galo tiksli, nes ji daro prielaidą, kad laikinosios apsaugos priemonės gali būti taikomos tik tada, kai yra grėsmė teismo sprendimo faktiniam įvykdymui, nors tai nėra tiesa. Užsienio teisės doktrinoje pagrįstai atskiriama grėsmė ieškovo teisėms (angl. *risk / threat for the substantive rights*) ir grėsmė teismo sprendimo priverstiniam vykdymui (angl. *threat to the enforcement of the rights post-judgment*)⁵³. Toks atskyrimas yra svarbus sprendžiant dėl tam tikro pobūdžio laikinųjų apsaugos priemonių. Nors tam tikrais atvejais siekiant įrodyti abiejų kategorijų grėsmę, įrodinėjimas sutampa, tačiau kai kuriais atvejais jis skiriasi⁵⁴. Tai patvirtina ir Lietuvos teismų praktikos pavyzdžiai. Antai, kai prašoma taikyti turto areštą, nes atsakovas gali iššvaistyti turtą, kyla grėsmė tiek ieškovo teisėms, tiek teismo sprendimo priverstiniam vykdymui, todėl abi grėsmės šiuo atveju sutampa. O jeigu byloje yra pareikštas ieškinyje dėl juridinio asmens veiklos tyrimo, o prašoma taikyti specifinę laikinųjų apsaugos priemonių taikymo rūšį – laikiną juridinio asmens turto administravimą, atsiranda tik grėsmė ieškovo teisėms, tačiau nėra grėsmės teismo sprendimo priverstiniam vykdymui. Teismų praktikoje yra pasitaikę atvejų, kai teismai atsisako taikyti tokias priemones dėl to, kad tokios laikinosios apsaugos priemonės niekaip neprisidėtų prie teismo sprendimo įvykdymo⁵⁵. Manytina, kad tokiais atvejais nepagrįstai atsisakoma taikyti laikinąsias apsaugos priemones, nes teismas supainioja grėsmės ieškovo teisėms ir grėsmės teismo sprendimo įvykdymui sąlygas. Negriežtosios teisės šaltiniuose taip pat yra pateikiamas toks atskyrimas. Pavyzdžiui, prašant taikyti laikinąsias apsaugos priemones, kurių paskirtis užtikrinti atsakovo turto išsaugojimą (angl. *asset preservation measures*), būtina įrodyti, kad netaikius priemonės teismo sprendimo vykdymas prieš atsakovą bus

50 Draguiev, *supra note*, 5: 58.

51 *Ibid.*

52 *Ibid.*

53 *Ibid.*, 59.

54 *Ibid.*

55 „Lietuvos apeliacinio teismo 2020 m. balandžio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-321-236/2020“, Infolex, žiūrėta 2023 m. lapkričio 7 d., <https://www.infolex.lt/tp/1872719>.

neįmanomas arba labai sudėtingas⁵⁶, t. y. kalbama apie priverstinio vykdymo stadiją. O taikant reguliacinio pobūdžio laikinąsias apsaugos priemones būtina įrodyti, kad laikinoji apsaugos priemonė yra būtina siekiant reguliuoti klausimus, dėl kurių vyksta ginčas tol, kol bus priimtas galutinis sprendimas bylos nagrinėjime⁵⁷, taigi, teismo sprendimo vykdymo stadija nėra svarbi. Manytina, kad ir Lietuvos teismų praktikai reikėtų atskirti grėsmę ieškovo teisėms plačiąja prasme ir grėsmę teismo sprendimo faktiniam įvykdymui, nes ne visos laikinosios apsaugos priemonės skirtos užtikrinti faktinį įvykdymą etapą.

Tam tikrais atvejais grėsmė teismo sprendimo įvykdymui glaudžiai siejama su „skubos“ (angl. *urgency*) vertinimu⁵⁸. Teisės doktrinoje nurodoma, kad skubos aspektas gali būti vertinamas keliais būdais. Pirma, tai gali būti būtina laikinųjų apsaugos priemonių (tam tikros rūšies) taikymo sąlyga; antra, tai gali būti ne laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlyga, o pagrindas nagrinėti prašymą dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo *ex parte* (atsakovui nedalyvaujant); trečia, skuba gali būti nesusijusi su laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlygomis, bet tai gali būti viena iš svarbių (išskirtinių) aplinkybių, susijusi su laikinųjų apsaugos priemonių būtinybe, t. y. skuba padidina prašymo pagrįstumą⁵⁹. Kalbant apie pirmąjį atvejį, „skubos“ klausimas Lietuvos teismų praktikoje nėra vertinamas kaip privaloma laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlyga, nes to nenumato CPK 144 straipsnis. Kalbant apie antrąjį aspektą, t. y. *ex parte* procedūrų taikymą, galima pritarti, kad „skubos“ atveju Lietuvos teisė numato *ex parte* taikymo procedūrą. Tačiau būtina pažymėti, kad šiuo metu Lietuvoje tai yra bendroji taisyklė, o ne išimtis, nes pagal CPK 147 straipsnio 1 dalį atsakovui apie prašymą pranešama tik tada, kai teismas mano, kad tai yra būtina. Minėta norma yra kritikuotina, nes ji neatitinka funkcinio požiūrio į laikinųjų apsaugos priemonių taikymą, t. y. idėjos, kad teismas turi identifikuoti konkrečios laikinosios apsaugos priemonių taikymo paskirtį, bylų kategoriją ir kitas reikšmingas bylai aplinkybes. Be to, *soft-law* šaltiniuose pagrįstai nurodoma, kad *ex parte* procesas turi būti taikomas tik tada, kai yra *neatidėliotina būtinybė* (angl. *urgent necessity*)⁶⁰ arba atsakovas gali sutrikdyti (angl. *frustrate*) ieškovo siekį gauti efektyvią savo interesų apsaugą⁶¹. Kalbant apie trečiąjį aspektą, t. y. vertinant skubos aspektą kaip išskirtinę aplinkybę, kuri padidina prašymo taikyti laikinąsias apsaugos priemones pagrįstumą, reikia pabrėžti, kad Lietuvos

56 „ELI/UNIDROIT“, *supra note*, 6: 348.

57 *Ibid.*

58 Pavyzdžiui, viena iš Europos sąskaitos blokavimo įsakymo taikymo sąlygų yra ta, kad „reikia *skubiai* taikyti tokią priemonę, nes esama realios rizikos, kad be tokios priemonės bus trukdoma arba bus gerokai sunkiau vėliau įvykdyti kreditoriaus reikalavimą skolininko atžvilgiu“ („2014 m. gegužės 15 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamento (ES) Nr. 655/2014, kuriuo nustatoma europinio sąskaitos blokavimo įsakymo procedūra, siekiant palengvinti tarpvalstybinį skolų išieškojimą civilinėse ir komercinėse bylose“, 7 straipsnio 2 dalis, Eur-Lex, žiūrėta 2023 m. lapkričio 17 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=celex:32014R0655>).

59 Draguiev, *supra note*, 5: 63.

60 „ELI/UNIDROIT Principles of Transnational Litigation“ (2004), 772, žiūrėta 2023 m. lapkričio 7 d., <https://www.unidroit.org/english/principles/civilprocedure/ali-unidroitprinciples-e.pdf>.

61 „ELI/UNIDROIT“, *supra note*, 6: 337.

teisėje šis aspektas yra taikytinas. Lietuvos teismų praktikoje tam tikrais atvejais „skubos“ aspektas suponuoja būtinybę taikyti laikinąsias apsaugos priemones, pavyzdžiui, viešųjų pirkimų byloje sprendžiant dėl pirkimo procedūrų sustabdymo taip pat vertinama ar pirkimo objekto įsigijimas reikalauja ypatingos skubos⁶².

Taigi, „skubos“ vertinimas yra glaudžiai susijęs su grėsmės teismo sprendimo įvykdymui vertinimu. Tačiau atkreipti dėmesį į tai, kad laikinųjų apsaugos priemonių institutas kaip laikinas procesinis institutas pats savaime visada yra susijęs su tam tikru skubos aspektu, nors tai ir nėra pažymima visais atvejais. Turima omenyje, kad, taikant laikinąsias apsaugos priemones, visada turi egzistuoti bent minimalus skubos laipsnis, priešingu atveju, t. y. nustačius, kad byloje nėra jokios skubos, nėra poreikio taikyti laikinąsias apsaugos priemones, kadangi galima būtų sulaukti bylos nagrinėjimo iš esmės pabaigos. Vokietijos teisės doktrina nurodo, kad laikinosios teisinės apsaugos paskirtis susijusi su tikslu apsaugoti teisinį ginčą nuo teismo proceso laiko padarinių⁶³. Taigi, skubos aspektas yra susijęs su pačia laikinųjų apsaugos priemonių taikymo paskirtimi, nes dėl bylos nagrinėjimo trukmės šalys patiria tam tikrų neigiamų pasekmių, todėl atsiranda poreikis laikinai užtikrinti (apsaugoti) tam tikrus santykius, susijusius su ginčo esme.

3. Proporcingumo reikalavimas taikant laikinąsias apsaugos priemones

Atskirai verta aptarti proporcingumo reikalavimą taikant laikinąsias apsaugos priemones. Dauguma teisės sistemų numato reikalavimą taikomoms laikinosioms apsaugos priemonėms – jų proporcingumą⁶⁴. Taip yra todėl, kad dauguma teisių yra santykinės, t. y. gali būti pateisinama tai, kad jos nėra įgyvendinamos visa apimtimi. Kriterijus, pagal kurį vertinamas toks įgyvendinimas, yra proporcingumo kriterijus⁶⁵. Taikant laikinąsias apsaugos priemones civiliniame procese dažnai susiduriama su esminių žmogaus teisių apribojimu, nors teismas dar nėra įsitikinęs nei ieškovo, nei atsakovo pozicijos teisingumu. Tai lemia poreikį nuspręsti, kuriai iš ginčo šalių reikia suteikti prioritetą – ieškovui ar atsakovui. Tai yra atliekama remiantis proporcingumo principu, kuris, be kita ko, doktrinoje įvardijamas kaip tam tikra teisinė konstrukcija ar metodologinė priemonė⁶⁶.

Teisės doktrinoje yra nurodyta, kad proporcingumo reikalavimas taikant laikinąsias

62 „Lietuvos apeliacinio teismo 2023 m. birželio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-669-370/2023“, Infollex, žiūrėta 2023 m. lapkričio 7 d., <https://www.infollex.lt/tp/2173618>.

63 Gerhard Lüke, Peter Wax, *Münchener Kommentar zur Zivilprozessordnung: mit Gerichtsverfassungsgesetz und Nebengesetzen* (München: Beck, 2000), 658.

64 Draguiev, *supra note*, 5: 64.

65 Aharon Barak, „The nature and function of proportionality“, iš *Proportionality: Constitutional Rights and Their Limitations* (Cambridge: Cambridge University Press), 131, <https://doi.org/10.1017/CBO9781139035293>.

66 *Ibid.*

apsaugos priemonės yra plataus pobūdžio, jis gali būti analizuojamas įvairiu lygmeniu⁶⁷. Tačiau būtina įvertinti, ar proporcingumo reikalavimas savaime yra viena iš laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlygų. Minėtas klausimas yra aktualus dėl to, kad teismas, kaip viena iš valstybės valdžių, vykdydamas savo funkcijas privalo taikyti proporcingas priemones. Be to, proporcingumas turėtų būti vertinamas ne tik sprendžiant, ar reikia taikyti laikinas apsaugos priemones, bet ir viso nuosavybės teisės varžymo metu⁶⁸. Galiausiai, negriežtosios teisės šaltiniuose (angl. *soft-law*), pavyzdžiui, ELI/UNDROIT taisyklėse, proporcingumo principas yra tiesiogiai įtvirtinamas kaip būtinas laikinųjų apsaugos priemonių taikymo reikalavimas⁶⁹.

Lietuvos teismų praktikoje pagrįstai pripažįstama, kad proporcingumo principo įgyvendinimas sprendžiant laikinųjų apsaugos priemonių taikymo klausimą reiškia, jog teismas, taikydamas tokias priemones, turėtų įvertinti tiek ieškovo, tiek atsakovo teisėtus interesus ir nė vienam iš jų nesuteikti nepagrįsto prioriteto⁷⁰. Taigi, iš esmės reikia atlikti ieškovo ir atsakovo interesų balanso vertinimą: „<...> teismas turėtų atsižvelgti į galimus padarinius, kurie kiltų ieškovui, jei laikinosios apsaugos priemonės nebūtų pritaikytos, o ieškinys būtų patenkintas, ir padarinius, kurie kiltų atsakovui, jei laikinosios apsaugos priemonės būtų pritaikytos, o ieškinys – atmestas“⁷¹. Žvelgiant lyginamuoju aspektu, ieškovo ir atsakovo interesų balanso vertinimas pripažįstamas ir Anglijos teisėje. Pagal Anglijos teisę teismas turėtų užtikrinti šalių interesų pusiausvyrą, t. y. nors laikinąją apsaugos priemonę turėtų būti užtikrintos pareiškėjo teisės, atsakovo teisės neturėtų būti pažeistos nepagrįstai, neproporcingai ir be tinkamų teisių gynimo priemonių⁷². Teigiama, kad dauguma bylų dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo yra sprendžiamos remiantis ieškovo ir atsakovo interesų pusiausvyros principu⁷³. Panašų išaiškinimą dėl interesų balanso testo vertinimo yra išvystę ir Šveicarijos teismai. Pavyzdžiui, Šveicarijos Aukščiausiasis Teismas yra nurodęs, kad *priemonė turi būti proporcinga žalos pavojui. Jeigu norimam tikslui pasiekti tinka kelios priemonės, reikia pasirinkti mažiausiai varžančią, t. y. priemonę, kuri mažiausiai kenkia atsakovo teisei padėčiai. Turi būti pasverti prieštaringi abiejų ginčo šalių interesai. Kuo smarkiau priemonė paveikia šalį, kuria remiamasi, tuo griežtesni turi būti reikalavimai, susiję su*

67 Pavyzdžiui, tam tikrą pareigą užtikrinti proporcingumą turi ne tik teismas, bet ir antstolis. Be to, proporcingų priemonių taikymas yra aktualus ne tik sprendžiant dėl laikinųjų apsaugos priemonių sąlygų, bet ir sprendžiant antraeilius klausimus bei proporcingumas yra aktualus įvairiose laikinųjų apsaugos priemonių taikymo stadijose (Artur Doržinkevič, „Proporcingumo principas ir ši principą įgyvendinančių priemonių klasifikavimas laikinųjų apsaugos priemonių kontekste“, *Teisė* 123 (2022): 85–97, <https://doi.org/10.15388/Teise.2022.123.6>).

68 Doržinkevič, *supra note*, 68: 94.

69 „ELI/UNIDROIT“, *supra note*, 6: 335.

70 „Lietuvos apeliacinio teismo 2021 m. spalio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-1070-798/2021“, Infoplex, žiūrėta 2023 m. lapkričio 7 d., <https://www.infoplex.lt/tp/2030798>.

71 „Lietuvos apeliacinio teismo 2018 m. birželio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-753-553/2018“, Infoplex, žiūrėta 2023 m. lapkričio 7 d., <https://www.infoplex.lt/tp/1605099>.

72 Draguiev, *supra note*, 5: 64.

73 Stuart Sime, *A practical approach to civil procedure* (New York: Oxford University Press, 2022), 466.

atitinkamų faktų buvimu ir teisiniu ieškinio pagrindu⁷⁴. Tad net ir tuo atveju, jeigu yra nustatomos pirmosios dvi laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlygos (ieškinio tikėtinas pagrįstumas ir grėsmė teismo sprendimo įvykdymui), reikia įvertinti taikomų priemonių proporcingumą. Tai yra svarbu ne tik nustatant dėl būtinybės taikyti laikinąsias apsaugos priemones, bet ir parenkant konkrečią jų rūšį, mastą. Pavyzdžiui, nustačius, kad yra poreikis apriboti atsakovo nuosavybės teisę, nes yra grėsmė teismo sprendimo įvykdymui, tačiau toks apribojimas turi atitikti proporcingumo reikalavimą. Turi būti tinkamai įvertinta dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo rūšies (ar būtina taikyti turto areštą, o gal užtenka padaryti įrašą viešame registre dėl turto perleidimo draudimo), dėl taikomų apribojimo masto ir apimties (taikant turto areštą, svarbu nuspręsti, kokias nuosavybės teisės sudedamąsias dalis areštuoti, areštavus pinigines lėšas reikia nuspręsti, kokią sumą palikti atsakovui, kad būtų patenkinti minimalūs poreikiai ir pan.). Laikinosios apsaugos priemonės turi būti taikomos taip, kad nebūtų padaryta nepataisoma ar neproporcinga žala vienai iš ginčo šalių⁷⁵. Tačiau proporcingumas siejamas ne tik su laikinųjų apsaugos priemonių taikymu. Dėl laikinųjų apsaugos priemonių instituto procesinės prigimties⁷⁶ proporcingumas išlieka aktualus ir viso apribojimų galiojimo metu. Teismų praktikoje išaiškinta, kad, siekiant išlaikyti tinkamą teisių ir pareigų pusiausvyrą tarp ginčo šalių, būtina aiškinti laikinųjų apsaugos priemonių institutą reglamentuojančias normas sistemistiškai⁷⁷. Atitinkamai, ši institutą reglamentuojančios normos yra skirtos teismui reaguoti į susiklosčiusią faktinę situaciją ir, esant poreikiui, pakeisti ar apskritai panaikinti taikomus apribojimus. Taip pat galima taikyti ir kitas laikinųjų apsaugos priemonių institutą reglamentuojančias normas, skirtas užtikrinti tinkamą pusiausvyrą tarp ginčo šalių.

Naujausioje Lietuvos apeliacinio teismo praktikoje išaiškinta, kad, taikant laikinųjų apsaugos priemonių panaikinimo institutą, *turi būti įvertintinas ne CPK 144 straipsnyje įtvirtintų būtinųjų laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlygų egzistavimas, bet tai, ar šių priemonių taikymo pagrindas išnyko būtent dėl pasikeitusių aplinkybių ir ar laikinųjų apsaugos priemonių taikymas dėl pasikeitusių aplinkybių nepažeidžia proporcingumo bei ekonomiškumo principų reikalavimų*⁷⁸. Taigi, pripažįstama, kad proporcingumo reikalavimas neturi būti suprantamas kaip laikinųjų apsaugos priemonių sąlygų pakartotinis įvertinimas. Byloje jau nustačius dvi būtinąsias laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlygas,

74 Šveicarijos Federalinio Aukščiausiojo Teismo 2012 m. sausio 3 d. nutartis, bylos Nr. 4A_611/2011, cit. Draguniev, *supra note*, 5: 64.

75 Ieškoviui gali atsirasti neproporcingi neigiami padariniai dėl laikinųjų apsaugos priemonių netaikymo, o atsakovui gali atsirasti neigiami padariniai dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo.

76 Turima omenyje, kad tai yra procesinis institutas, o teismas tik preliminariai įvertina tam tikras faktines aplinkybes ir nustato galimą grėsmę teismo sprendimo įvykdymui. Šios aplinkybės neturi prejudicines ar *res judicata* reikšmės ginčo nagrinėjimui iš esmės ir gali pasikeisti, todėl bet kuriuo metu gali atsirasti poreikis modifikuoti pritaikytas priemones.

77 „Lietuvos apeliacinio teismo 2023 m. lapkričio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-1061-407/2023“, Infoplex, žiūrėta 2023 m. lapkričio 15d., <https://www.infolex.lt/tp/2203476>.

78 „Lietuvos apeliacinio teismo 2023 m. rugpjūčio 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-706-464/2023“, Infoplex, žiūrėta 2023 m. lapkričio 7 d., <https://www.infolex.lt/tp/2186162#>.

ginčo šalis neturi teisės reikalauti panaikinti laikinąsias apsaugos priemones argumentuojant pakartotiniu laikinių apsaugos priemonių taikymo sąlygų vertinimu. Viena vertus, toks aiškinimas yra pagrįstas, nes priešingas aiškinimas, visų pirma, reikštų *de facto* pakartotinį laikinių apsaugos priemonių taikymo sąlygų vertinimą, o tai turi būti užtikrinama apeliacijos procese (CPK 151 straipsnis), o ne naudojantis laikinių apsaugos priemonių panaikinimo institutu (CPK 149 straipsnis). Antra, priešingas aiškinimas pažeistų teisėtų lūkesčių ir teisinio tikrumo principus, nes laikinių apsaugos priemonių taikymas būtų nestabilus⁷⁹. Kita vertus, griežtas proporcingumo atribojimas nuo laikinių apsaugos priemonių sąlygų gali sukelti praktinių problemų, nes gali būti sunku atsiriboti nuo laikinių apsaugos priemonių taikymo sąlygų. Teisės doktrinoje taip pat nurodoma, kad papildomi laikinių apsaugos priemonių „standartai“, tokie kaip proporcingumas, dažnai sutampa su kai kuriais pagrindiniais laikinių apsaugos priemonių standartais (angl. *these additional standards overlap with some of the 'core' standards*)⁸⁰. Pavyzdžiui, vienoje Lietuvos apeliacinio teismo byloje turto areštas buvo taikytas prieš daugiau nei 6 metus vien dėl to, kad ieškinio suma yra didelė, o atsakovo finansinė padėtis yra prasta. Teismui buvo pateiktas prašymas panaikinti laikinąsias apsaugos priemones. Teismas, atkreipdamas dėmesį į tai, kad civilinė byla, kurioje taikytas turto areštas, yra sustabdyta, be to, turto areštas taikomas virš 6 metų, nusprendė, kad laikinosios apsaugos priemonės neproporcingai apriboja asmens teises⁸¹. Nors pagrindinė laikinių apsaugos priemonių panaikinimo priežastis buvo susijusi su ilgu teismo procesu ir bylos sustabdymo faktu, tačiau negalima paneigti to, kad turto areštas buvo taikytas nesant grėsmės teismo sprendimo įvykdymui taip kaip ji suprantama pagal dabartinę praktiką⁸², be to, keltinas klausimas, ar šioje situacijoje galima konstatuoti naujai atsiradusių (pasikeitusių) faktinių aplinkybių buvimą. Manytina, kad proporcingumo atribojimas nuo laikinių apsaugos priemonių taikymo sąlygų neturi būti suprantamas per griežtai (absoliučiai). Nors toks atribojimas yra pagrįstas laikinių apsaugos priemonių stabilumo siekiu, tačiau tokiu aiškinimu negalima pažeisti asmens teisių ir teisėtų interesų.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad teismas, siekdamas užtikrinti proporcingu laikinių apsaugos priemonių taikymą, išimtiniais atvejais turi teisę ir savo iniciatyva svarstyti klausimą dėl laikinių apsaugos priemonių pakeitimo ar panaikinimo⁸³. Manytina, kad, egzis-

79 Šiuo aspektu reikia priminti, kad siekiant užtikrinti laikinių apsaugos priemonių stabilumą teismų praktikoje, be kita ko, nurodoma, kad laikinąsias apsaugos priemones reikia pakeisti ar panaikinti tik tada, kai pasikeičia tam tikros faktinės aplinkybės (žr., pvz., „Lietuvos apeliacinio teismo 2017 m. gegužės 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-804-516/2017“, Infoplex, žiūrėta 2023 m. lapkričio 15 d., <https://www.infoplex.lt/tp/1476098#>; „Lietuvos apeliacinio teismo 2023 m. rugšėjo 7 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. e2-771-553/2023“, Infoplex, žiūrėta 2023 m. lapkričio 15 d., <https://www.infoplex.lt/tp/2189846#>).

80 Draguiev, *supra note*, 5: 65.

81 „Lietuvos apeliacinio teismo 2023 m. lapkričio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-1061-407/2023“, Infoplex, žiūrėta 2023 m. lapkričio 15 d., <https://www.infoplex.lt/tp/2203476>.

82 Remiantis dabartine teismų praktika vien didelė ieškinio suma *per se* (liet. pati savaime) negali būti pripažinta kaip absoliutus pagrindas taikyti laikinąsias apsaugos priemones.

83 „Lietuvos apeliacinio teismo 2023 m. lapkričio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-1061-407/2023“, Infoplex, žiūrėta 2023 m. lapkričio 15 d., <https://www.infoplex.lt/tp/2203476>.

tuojant tokiai situacijai, teismas paprastai turėtų laikinąsias apsaugos priemones pakeisti (CPK 148 straipsnis), o tik tuo atveju, jeigu taikomų apribojimų nebeįmanoma sušvelninti iki tokio lygmens, kad jos kuo labiau atitiktų abiejų šalių interesus, jas reikia panaikinti (CPK 149 straipsnis). Tokiu atveju laikinosios apsaugos priemonės turi būti panaikintos tik nustačius, kad išnyko grėsmė teismo sprendimo įvykdymui arba nebeliko tikimybės, kad ieškinys galės būti patenkintas, arba nebeįmanoma sušvelninti laikinųjų apsaugos priemonių taip, kad jos būtų proporcingos.

Išvados

Tikėtinas ieškinio pagrindumas kaip pirmoji laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlyga skirta įvertinti, ar byloje dėl ginčo esmės bus sprendžiamas pakankamai „rimtas“ ir pagrįstas klausimas, kuris, atsižvelgiant į konkrečias faktines aplinkybes, nagrinėtinos bylos kategoriją, prašomos laikinosios apsaugos priemonės rūšį, galėtų būti užtikrintas laikinosiomis apsaugos priemonėmis. Kuo labiau varžančio pobūdžio laikinąją apsaugos priemonę prašoma taikyti, tuo labiau teismas turi būti įsitikinęs ieškinio pagrįstumu. Taigi, tikėtinas ieškinio pagrindumas konstatuojamas atsižvelgiant į skirtingas faktines ginčo aplinkybes, taikomos laikinosios apsaugos priemonės rūšį, bylų kategoriją ir kitas reikšmingas aplinkybes, todėl jo įrodinėjimo standartas kiekvienoje byloje kitoks.

Grėsmė teismo sprendimo įvykdymui, kaip antroji laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlyga, nustatoma atsižvelgiant į konkrečias faktines aplinkybes, taikomos laikinosios apsaugos priemonės rūšį, bylų kategoriją, todėl ši sąlyga nebūtinai susijusi su atsakovo nesąžiningumo įrodinėjimu. Grėsmė pareiškėjo teisėms (interesams) ir grėsmė teismo sprendimo priverstiniam (faktiniam) įvykdymu yra atskiros kategorijos, nors tam tikrais atvejais gali ir sutapti.

Laikinosios apsaugos priemonės turi būti proporcingos ne tik jų taikymo metu, bet jos turi atitikti proporcingumo reikalavimą visą jų taikymo laikotarpį. Nors proporcingumas kartais įvardijamas kaip privaloma laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlyga, tačiau proporcingumas neturėtų būti laikomas kaip trečioji laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlyga, nes tai yra bendrasis teisės principas, kuris, kaip ir kiti teisės principai, yra aktualus sprendžiant laikinųjų apsaugos priemonių taikymo klausimą. Teismas turi teisę savo iniciatyva svarstyti dėl laikinųjų apsaugos priemonių pakeitimo ar panaikinimo, jeigu laikinųjų apsaugos priemonių taikymas aiškiai pažeidžia asmens teises ir teisėtus interesus.

ANALYSIS OF THE CONDITIONS FOR THE APPLICATION OF INTERIM MEASURES IN RECENT CASE-LAW

Artur Doržinkevič

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *This article analyses the conditions for the application of interim measures in civil proceedings. With regard to the first condition for interim measures, the probable validity of the claim, it seeks answers as to what kind of judicial certainty is required to establish the probable validity of an action. It also analyses the concept of threat to the enforcement of the judgment as the second prerequisite and distinguishes between the concepts of threat to the rights of the applicant and threat to the actual enforcement of the judgment. Finally, the impact of the principle of proportionality in the application of interim measures is assessed and the question of whether proportionality can be considered as a third cumulative condition for the application of interim measures is analyzed, taking into account the good practice of foreign countries and sources of soft law. Both the relevant Lithuanian and foreign legal doctrine and case law are analysed.*

Keywords: *interim measures, protective measures, provisional measures, proportionality, civil procedure.*

Artur Doržinkevič, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Privatinės teisės instituto doktorantas. Mokslinių tyrimų kryptys: civilinis procesas ir tarptautinė privatinė teisė.

Artur Doržinkevič, PhD candidate at the Institute of Private Law at the Law School at Mykolas Romeris University. Research interests: civil procedure and private international law.

ADMINISTRACINĖS JUSTICIJOS REFORMA AUSTRIJOJE: TRUMPAS PRISTATYMAS¹

Michal Novotný

Slovakijos Respublikos aukščiausiojo administracinio teismo teisėjas²
Elektroninis paštas: michal.novotny@nssud.sk

Pateikta 2023 m. spalio 2 d., parengta spaudai 2023 m. lapkričio 8 d.

DOI: 10.13165/JUR-23-30-2-09

Vertėjo žodis. Slovakijos Respublika dar visai neseniai buvo valstybė, kurios teismų sistemoje nebuvo administracinių teismų, o administracines bylas, pagal Administracinių teismų proceso kodeksą, nagrinėjo bendrosios kompetencijos teismai – apylinkių, apygardų ir Aukščiausiasis Teismas. Tačiau 2022 m. paskelbtas Įstatymas dėl administracinių teismų steigimo. Taigi, šioje valstybėje po ilgų svarstymų apsispręsta sukurti atskirtus nuo bendrosios kompetencijos teismų administracinius teismus.

Slovakijai geografiškai artima valstybė – Austrija – viena pirmųjų pasaulyje įsteigė administracinį teismą kaip aukščiausios instancijos teismą, tačiau ilgai svarstė dėl žemesnės instancijos administracinių teismų steigimo. Vis dėlto, praėjus daugiau nei šimtui metų po Austrijos aukštojo administracinio teismo įsteigimo, 2012 m. apsispręsta steigti žemesnės instancijos administracinius teismus. Šiandien Austrijoje veikia dviejų instancijų administraciniai teismai – Aukštasis administracinis teismas ir du federaliniai bei devyni žemių administraciniai teismai. Iki šios reformos pirmos instancijos administracinių teismų funkcijas atliko vadinamosios nepriklausomos arba kvaziadministravimo institucijos (įvairios komisijos, tarybos). Įsteigus žemesnės instancijos administracinius teismus, šių institucijų atsisakyta ir jos panaikintos (beje, tai buvo vadinama instancine procedūra viešajame administravime, t. y. vienos administracinės įstaigos sprendimą peržiūri kita įstaiga, kuri nebuvo teismas).

- 1 Straipsnį vertė Ieva Deviatnikovaitė, Mykolas Romeris universiteto Viešosios teisės instituto profesorė, elektroninis paštas: ieva@mruni.eu.
- 2 Straipsnis slovakų kalba išspausdintas Slovakijos Respublikos aukščiausiojo administracinio teismo leidžiamame recenzuojamame periodiniame leidinyje: *Žurnál správného súdnictva*. Odborný recenzovaný časopis Najvyššieho správného súdu Slovenskej republiky. Najvyšší správny súd Slovenskej republiky. 1/2022, I ročník, 10–23.

Kadangi Austrija turi šimtametę administracinės justicijos tradiciją, taip pat visai neseniai įsisteigė žemesnės instancijos administracinius teismus, Slovakijos Respublikos aukščiausiojo administracinio teismo teisėjas Michal Novotný, ieškodamas tinkamiausios kitos valstybės patirties Slovakijai, nusprendė pasidomėti šia neseniai atlikta Austrijoje administracinės justicijos reforma. Skaitytojui pateikiamas jo straipsnis.

Santrauka. *Austrijos administracinė justicija gimė 1867–1876 m. įsteigus Aukštąjį administracinį teismą (vok. Verwaltungsgerichtshof) ir iš esmės nesikeitė iki šių dienų. Tačiau 2012 m. po ilgai trukusių diskusijų buvo patvirtinta reforma, kurios įgyvendinimo metu įsteigti pirmosios instancijos administraciniai teismai, pakeičiant vienos instancijos administracinių teismų sistemą į dvejų instancijų sistemą. Tad, be Aukštojo administracinio teismo, pradėjo veikti du federaliniai ir devyni žemių administraciniai teismai. Šie administraciniai teismai sprendžia pirmąją, o Aukštasis administracinis teismas – apeliacinę instanciją. Taip pat ši reforma supaprastino instancinę procedūrą viešajame administravime. Todėl viešojo administravimo institucijos sprendimus priima pirmąją ir sykiu paskutine instancija; jų sprendimai nedelsiant gali būti apvarstyti administracinio teismo. Vienas iš kitų reformos padarinių – panaikinta daug kvaziteisminių viešojo administravimo įstaigų, iki tol atlikusių pirmosios instancijos administracinių teismų funkciją. Šiame straipsnyje trumpai aprašomi esminiai Austrijos administracinės teisminės sistemos teisinio reguliavimo ypatumai iki reformos ir po jos. Taip pat trumpai apžvelgiama šios reformos įtaka administracinių teismų veiklai.*

Reikšminiai žodžiai: *administraciniai teismai (administracinė justicija); Austrija; reforma; nepriklausomas ir nešališkas teismas; kasacija; reformatyvus bylų sprendimas; administracinė procedūra.*

Įvadas

Slovakijos Respublikoje 2022 m. balandžio 30 d. paskelbtas Įstatymas Nr. 151 / 2022 dėl administracinių teismų steigimo ir tam tikrų įstatymų pakeitimo. Taip įsteigti trys atskiri administraciniai teismai, kurie kartu su jau veikiančiu Slovakijos Respublikos aukščiausiojo administraciniu teismu ateityje sudarys administracinių teismų sistemą³. Pirmą minėto įstatymo projektą Slovakijos Respublikos teisingumo ministerija tarpžinybinei

3 Šiandien Slovakijos teismų sistemą sudaro bendrosios kompetencijos teismai (apylinkių, apygardų, specializuotas baudžiamasis teismas, Aukščiausiasis teismas) ir administraciniai teismai (administraciniai teismai ir Aukščiausiasis administracinis teismas). Žr.: Zákon o zriadení správnych súdov a o zmene a doplnení niektorých zákonov, č. 151/2022, Zákon o súdoch a o zmene a doplnení niektorých zákonov, č. 757/2004.

pastabų procedūrai pateikė 2021 m. rugsėjo 27 d.⁴ Pagal šio projekto aiškinamąjį raštą, jį patvirtinusi Slovakijos Respublika prisijungė prie tokių šalių kaip Vokietija, Austrija ar Prancūzija, kuriose veikia atskira administracinių teismų sistema. Prieš pateikiant projektą Slovakijos Respublikos Nacionalinei Tarybai, dėl jo plačiai diskutuota. Tai liudija 142 pasabos, pateiktos per tarpžinybinių pastabų procedūrą.

Bet kokios tam tikros sistemos reformos tikslas turėtų būti geriausio jos organizavimo ir veikimo modelio paieška. Norint tokių rasti, būtina išnagrinėti ir kitose valstybėse veikiančius modelius. Ypač verta susipažinti su patirtimi tų šalių, kuriose tam tikras modelis turi senas tradicijas, taip pat tų, kuriose ilgas tradicijas turintis modelis patyrė daugiau ar mažiau radikalią reformą. Tokia šalimi galima laikyti Slovakijai geografiškai ir kultūriškai artimą Austriją.

1. Administracinės justicijos vystymasis Austrijoje iki 1918 m.

Savarankiška ir atskira administracinių teismų sistema, kaip teismų sistemos dalis, buvo įsteigta Austrijos monarchijos šalyse už Vengrijos ribų (įtraukiant Transilvaniją, Kroatiją ir Slovėniją) Teismų įstatymu⁵. Šio įstatymo 14 straipsnyje įtvirtinta, kad teismų valdžia visoje instancijose būtų atskirta nuo administracijos⁶. Įstatymo 15 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad jeigu kas nors tvirtina, kad viešojo administravimo subjekto sprendimas paveikė jo teises, savo reikalavimus prieš viešojo administravimo subjekto atstovą galima pareikšti Aukštajam administraciniam teismui viešo žodinio proceso tvarka⁷. Pagal minėto įstatymo 15 straipsnio 3 dalį, bylos, kurios turėjo būti sprendžiamos Aukštojo administracinio teismo, jo sudėtis, bylų nagrinėjimo tvarka turėjo būti reglamentuojama specialiu įstatymu⁸. Toks įstatymas buvo priimtas 1875 m. spalio 22 d. ir vadinosi Įstatymas dėl Aukštojo administracinio teismo įsteigimo⁹. Vadovaujantis šio įstatymo 1 straipsniu, Imperijos atstovybėje atstovaujamos karalystėms ir žemėms Vienoje buvo įsteigtas Aukštasis administracinis teismas. Pagal minėto įstatymo 2 straipsnį, šio teismo užduotis buvo spręsti visais atvejais, kuriuose asmuo tvirtina, kad jo teises paveikė neteisėtas administracinės institucijos

4 „Slovakijos Respublikos teisės aktų registras“, žiūrėta 2021 m. gruodžio 12 d., <https://www.slov-lex.sk/legislativne-procesy/SK/LP/2021/533>.

5 *Staatsgrundgesetz vom 21. Dezember 1867 über die richterliche Gewalt*. Imperijos įstatymų rinkinys Nr. 144/1867.

6 Vok. „Die Rechtspflege wird von der Verwaltung in allen Instanzen getrennt.“

7 Vok. „Wenn... Jemand behauptet, durch eine Entscheidung oder Verfügung einer Verwaltungsbehörde in seinen Rechten verletzt zu sein, so steht ihm frei, seine Ansprüche vor dem Verwaltungs-Gerichtshofe im öffentlichen mündlichen Verfahren wider einen Vertreter der Verwaltungsbehörde geltend zu machen.“

8 Vok. „Die Fälle, in welchen der Verwaltungsgerichtshof zu entscheiden hat, dessen Zusammensetzung sowie das Verfahren vor demselben werden durch ein besonderes Gesetz bestimmt.“

9 *Gesetz vom 22. Oktober 1875, betreffend die Errichtung eines Verwaltungsgerichtshofes*. Imperijos įstatymų rinkinys Nr. 36/1876.

sprendimas ar kitas veiksmas. Administracinėmis institucijomis buvo laikomos valstybinio, regiono, rajonų ir savivaldybių administracinė įstaigos (toliau – administracinės įstaigos). Minėto įstatymo 5 straipsniu buvo sukurti pagrindiniai administracinės justicijos principai, žinomi iki šiolei: Aukštasis administracinis teismas galėjo spręsti tik remdamasis skundu ir tik po to, kai klausimas buvo išspręstas administracine tvarka. Paprastai, remiantis Įstatymo dėl Aukštojo administracinio teismo steigimo 6 straipsniu, Teismas sprendė remdamasis paskutinėje administracinėje instancijoje nustatytais faktais. Jei asmens skundas buvo pagrįstas, Teismas galėjo panaikinti ginčijamą sprendimą ar kitą veiksmą kaip neteisėtą, ir toks Teismo sprendimas administracinei įstaigai buvo privalomas (7 straipsnis). Vadovaujantis Įstatymo 3 straipsnio e punktu, klausimai, kuriuos administracinė įstaiga galėjo nagrinėti savo nuožiūra, buvo pašalinti iš Aukštojo administracinio teismo jurisdikcijos.

2. Administracinės justicijos vystymasis nuo 1918 m. iki 2012 m.

Žlugus Austrijos Vengrijos monarchijai, minėtas funkcijas perėmė Vokietijos ir Austrijos Aukštasis administracinis teismas¹⁰. Iš jo vėliau išsirutuliojo Austrijos Aukštasis administracinis teismas, kurio teisinis statusas buvo reglamentuojamas naujos Austrijos Konstitucijos 129–136 straipsniuose¹¹. Taigi Austrijos administracinės justicijos sistema buvo organizuota kaip centralizuota, nepriklausoma, vienos instancijos, nuolatinė ir kasacinė teismų sistema, apsiribojusi teismine vėlesne (*a posteriori*) visapusės kompetencijos priežiūra (bendroji sąlyga)¹². Tačiau norint suprasti šį modelį, svarbu pažvelgti į kitas Austrijos konstitucines nuostatas.

Pagal Austrijos Konstitucijos 94 straipsnį su pakeitimais, atliktais iki 2013 m. gruodžio 31 d., visų instancijų teismai buvo atskirti nuo administracijos. Šis principas buvo pagrįstas jau minėtu Teismų įstatymo 14 straipsniu¹³. Iš jo, be kita ko, išplaukė du svarbūs reikalavimai¹⁴: 1) bet kuri institucija, kuriai pavesta vykdyti įstatymus, turėjo būti arba teismas, arba administracinė įstaiga, todėl jokie „mišrūs organai“ nebuvo leistini; 2) nebuvo leidžiama instancinė procedūra tarp administracinių įstaigų ir teismų, t. y. nebuvo galima patikėti teisės nagrinėti administracinių įstaigų sprendimų teisėtumo teisme, išskyrus Konstitucijoje numatytą Aukštąjį administracinį teismą.

10 *Gesetz vom 6. Feber 1919 über die Errichtung eines deutschösterreichischen Verwaltungsgerichtshofs*. Valstybinis Vokietijos Austrijos įstatymų rinkinys Nr. 88/1919.

11 *Gesetz vom 1. Oktober 1920, womit die Republik Österreich als Bundesstaat eingerichtet wird (Bundes-Verfassungsgesetz)*. Federalinis įstatymų rinkinys Nr. 1/1920.

12 Robert Walter, Heinz Mayer, Gabriele Kucsko-Stadmayer, *Grundriss des österreichischen Bundesverfassungsrechts* (Viena: MANZ, 2007), 451; Theo Öhlinger, Harald Eberhard, *Verfassungsrecht* (Viena: facultas, wuv, 2012), 295–297.

13 Walter, Mayer, Kucsko-Stadmayer, *supra note*, 12: 275.

14 *Ibid.*

Šis konstitucinis principas kartu su vieno centralizuoto Aukštojo administracinio teismo egzistavimu apribojo galimybes sklandžiai tvarkytis su vis didėjančiu skundų skaičiumi. Bet koks administracinių įstaigų aktų peržiūros perdavimas ne Aukštajam administraciniam teismui, o kitiems teismams prieštaravo Austrijos Konstitucijos 94 straipsniui. Nors konstitucinėje praktikoje buvo pripažinta, kad egzistuoja vadinamoji viena paskui kitą einančios kompetencijos (instancinė procedūra), kai dėl tam tikro klausimo operatyviausiai galėjo nuspręsti administracinė įstaiga, o jos sprendimu nepatenkinta šalis galėjo reikalauti, kad ginčą spręstų bendrosios kompetencijos teismas¹⁵. Tačiau tokio modelio trūkumas buvo tas, kad teismas neveikė kaip administracinė įstaiga, o turėjo klausimą spręsti iš naujo, nes, prasidėjus teisminiam procesui, skundžiamas administracinis sprendimas netekdavo galios. Taigi tai nebuvo administracinių aktų peržiūra ta prasme, kurią atliko Aukštasis administracinis teismas. Antras svarbus principas buvo įtvirtintas Austrijos Konstitucijos 20 straipsnio 1 dalyje (su pakeitimais, padarytais iki 1976 m. birželio 30 d.). Remiantis šiuo principu, beveik visos administracinės įstaigos buvo saistomos savo aukštesnių organų įsakymais (nurodymais). Valstybės administracijos veiklos saistymo nurodymais principas vis dar laikomas vienu iš konstitucinių principų¹⁶. Šio principo išimtis galima nustatyti tik konstituciniais įstatymais.

1975 m. Konstitucijos 20 straipsnis papildytas 2 dalimi¹⁷. Ja nustatyta, kad kolegiali administracinė įstaiga nėra saistoma nurodymų, jeigu kolegijos (darinio, kuris priima sprendimą) narys yra bent vienas teisėjas ir jeigu pagal įstatymą šios tarnybos sprendimai negali būti panaikinti arba pakeisti administracine tvarka. Šis papildymas buvo reikšmingas dėl Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 1 dalies, nes tokie organai atitiko „tribunolui“ keliamus reikalavimus šios nuostatos prasme¹⁸. Tokių institucijų sprendimai, pagal Austrijos Konstitucijos 131 straipsnio 3 dalį (vėliau – 133 straipsnio 4 dalis), nepateko į Administracinio teismo jurisdikciją.

Norint visapusiškai apibūdinti administracinės justicijos sistemos Austrijoje situaciją, būtina turėti mintyje, kad Austrijos Respublika, pagal jos Konstitucijos 1 straipsnį, yra federacinė valstybė ir kompetencija paskirstyta federacijos¹⁹ naudai²⁰. Konstitucijos 10 straipsnyje federacijai patikėta įstatymų leidžiamoji ir vykdomoji valdžia visose esminėse gyvenimo srityse. Tačiau, kaip atsvara stipriai federacijai, Konstitucijos 102 straipsnyje numatyta, kad ir šiose srityse valstybės administravimą federacijos vardu vykdo atskirų žemių (federacijos narių) institucijos. Federacija per vietos valdžios institucijas gali vykdyti

15 Walter, Mayer, Kucsko-Stadlmayer, *supra note*, 12: 276; Öhlinger, Eberhard, *supra note*, 12: 276.

16 Walter, Mayer, Kucsko-Stadlmayer, *supra note*, 12: 338.

17 *Bundesverfassungsgesetz vom 15. Mai 1975, mit dem das Bundes-Verfassungsgesetz in der Fassung von 1929 durch Bestimmungen über die Erweiterung der Zuständigkeit des Verwaltungsgerichtshofes und des Verfassungsgerichtshofes geändert wird*. Federalinis įstatymų rinkinys Nr. 302/1975.

18 Walter, Mayer, Kucsko-Stadlmayer, *supra note*, 12: 340.

19 Austrijos Konstitucijoje vartojama vokiška sąvoka „Bund“. Slovakų terminologijoje vartojama sąvoka „federacija“, kuri atitinka Konstitucinio akto Nr. 143 / 1968 rinkinio apie Čekoslovakijos federaciją terminologiją.

20 Walter, Mayer, Kucsko-Stadlmayer, *supra note*, 12: 87–88.

valstybės administravimą tik tais klausimais, kurie aiškiai nustatyti 102 straipsnio 2 dalyje. Jų apimtis yra žymiai siauresnė, palyginti su 10 straipsnyje įtvirtinta kompetencijos nuostata. Kai regioninės valdžios institucijos vykdė valstybės administravimą federacijos vardu, atskiros federalinės žemės lygmeniu, šiai veiklai vadovavo regiono gubernatorius (regioninės vyriausybės pirmininkas). Jam, pagal Konstitucijos 20 straipsnį, federalinė vyriausybė ir federaliniai ministrai galėjo duoti privalomus įsakymus (nurodymus). Tačiau, pagal Austrijos Konstitucijos 103 straipsnio 4 dalį (su pakeitimais iki 2013 m. gruodžio 31 d.), šiais atvejais administracinės instancijos procedūra iš esmės baigdavosi regiono gubernatoriaus lygmeniu. Tai reiškė, kad regiono gubernatorius buvo paskutinė instancija, sprendusi dėl administracinės procedūros.

Laikui bėgant išryškėjo šio gana sudėtingo modelio trūkumai. Svarbios administracinės procedūros iš esmės baigėsi regiono gubernatoriaus lygmeniu. Jo sprendimą buvo galima skųsti tik Aukštajam administraciniam teismui. Todėl nebuvo galima kreiptis, pavyzdžiui, į federalinį ministrą ir taip vienodai spręsti teisės taikymą konkrečiais klausimais. Dėl Konstitucijos 94 straipsnio nebuvo galima pavesti tikrinti administracinių aktų žemesnės instancijos teismui. Apriboti priėjimą prie Aukštojo administracinio teismo nebuvo įmanoma net pagal konstitucinį įstatymą, nes administracinės įstaigos neatitiko „tribunolui“ keliamų reikalavimų pagal Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 1 dalį. Dėl tokio apribojimo Austrijai būtų kilęs pavojus pažeisti šį straipsnį. Iki 2012 m. buvo ieškoma tik dalinių sprendimų, dažniausiai plečiant nepriklausomų (nurodymais nesaistomų) administracinių įstaigų katalogą pagal Konstitucijos 20 straipsnio 2 dalį. Išimties tvarka, pagal Austrijos Konstitucijos 129 c straipsnį, įsigaliojusį 2013 m. gruodžio 13 d., buvo įsteigtas Prieglobsčio teismas kaip specializuotas administracinis teismas. Šia kryptimi svarbiausias pokytis buvo įsteigti vadinamieji atskirų federalinių žemių nepriklausomi administraciniai senatai²¹. Šie senatai kartu su Aukštuoju administraciniu teismu turėjo ginti visos viešosios administracijos teisėtumą. Nors jų organizacija ir garantijos (nariai turėjo išmanyti teisę ir nebūti saistomi nurodymų) atitiko Konvencijos 6 straipsnio 1 dalį²², tačiau jie buvo federalinių žemių administracinės įstaigos²³. Todėl jų sprendimus buvo galima skųsti Aukštajam administraciniam teismui, kaip ir dėl kitų administracinių įstaigų sprendimų. Įsteigus nepriklausomus administracinius senatus, nebuvo atlikti Konstitucijos 102 ir 103 straipsnių pakeitimai, todėl ir toliau iš esmės galiojo tas pats principas – administracinės instancijos procedūra baigėsi provincijos gubernatoriaus lygmeniu. Nepriklausomi administraciniai senatai pirmiausia veikė kaip apeliaciniai organai administracinės atsakomybės bylose²⁴, bet ir pirmąja instancija nagrinėjo skundus dėl norminių ir

21 *Bundesverfassungsgesetz vom 29. November 1988, mit dem das Bundes-Verfassungsgesetz in der Fassung von 1929 geändert wird (Bundes-Verfassungsgesetz-Novelle 1988)*. Federalinių įstatymų rinkinys Nr. 685/1988.

22 Walter, Mayer, Kucsko-Stadlmayer, *supra note*, 12: 443; Öhlinger, Eberhard, *supra note*, 12: 288.

23 Walter, Mayer, Kucsko-Stadlmayer, *supra note*, 12: 444; Öhlinger, Eberhard, *supra note*, 12: 288.

24 Walter, Mayer, Kucsko-Stadlmayer, *supra note*, 12: 447.

prievartos aktų²⁵. Be nepriklausomų administracinių senatų, pagal Austrijos konstitucijos 20 straipsnio 2 dalį, palaipsniui buvo įsteigtos kitos nepriklausomos įstaigos. Jų skaičius nustatytas konstitucinio įstatymo priede (žr. toliau): šiame priede iš viso numatytos 33 tokios įstaigos federaliniu lygmeniu ir 78 įstaigos atskirų federalinių žemių lygmeniu.

3. 2012 m. administracinės justicijos novelos

Visavertės dviejų instancijų administracinių teismų sistemos įvedimas Austrijoje buvo daugelio metų diskusijų objektas. Pirmąjį tokį pakeitimo projektą ekspertų grupė pristatė jau 2007 m., tačiau tik nedidelė jo dalis buvo įgyvendinta (Prieglobsčio teismo įsteigimas)²⁶. Tačiau iš šių darbų gausos parengtas naujo konstitucinio įstatymo projektas, kuris buvo vadinamas 2012 m. Administracinių teismų sistemos pakeitimu²⁷. Projektą 2012 m. gegužės 15 d. patvirtino Austrijos Nacionalinė Taryba ir jis įsigaliojo nuo 2014 m. sausio 1 d.

Šiuo konstituciniu įstatymu pirmiausia buvo įsteigti pirmosios instancijos administraciniai teismai. Buvo pasirinktas modelis „9+2“. Tai reiškia, kad kiekvienoje žemėje turėjo veikti vienas žemės administracinis teismas, o federaliniu lygmeniu federalinis administracinis teismas (nereikia painioti su ir toliau veikiančiu Aukštuoju administraciniu teismu! – aut. past.) ir vienas Federalinis finansinis teismas (pakeistas Konstitucijos 129 straipsnis). Šių teismų jurisdikcijos atribojimas, pagal Konstitucijos 131 straipsnį, iš esmės grindžiamas tuo, kuri institucija (federalinė provincija) priėmė skundžiamą sprendimą.

Pagal pakeistą Konstitucijos 130 straipsnio 1 dalį, naujai įsteigti administraciniai teismai daugiausia turėjo nagrinėti skundus dėl administracinės valdžios institucijų sprendimų, dėl norminių aktų ar prievartos įvykdymo ir dėl pareigos veikti pažeidimo (neveikimo). Pagal Konstitucijos 130 straipsnio 3 dalį, aktas nebuvo laikomas neteisėtu, jeigu įstatymas suteikė administracinei įstaigai diskreciją ir ji buvo taikyta vadovaujantis įstatymu; tačiau tai neturėjo būti taikoma administracinės atsakomybės bylose. Konstitucijos 130 straipsnio 4 dalyje buvo aiškiai nurodyta, kad nagrinėjant skundus dėl administracinių institucijų

25 Vok. „*Akte unmittelbarer Befehls- und Zwangsgewalt*“. Slovakų teisinėje terminologijoje iš esmės kalbama apie įsikišimo aktus (kontrolės, priežiūros ir pan.).

26 „Aiškinamasis raštas, Nr. 1618 priedai iš XXIV rinkimų laikotarpio“, 4, žiūrėta 2021 m. gruodžio 17 d., https://www.parlament.gv.at/PAKT/VHG/XXIV/I/I_01618/index.shtml.

27 Federalinis įstatymas, pakeitęs konstitucinį įstatymą, 1948 m. finansinis konstitucinis įstatymas, finansinis baudžiamasis įstatymas, federalinis įstatymas, kuriuo keičiamas neįgaliųjų įdarbinimo 1969 m. įstatymas, federalinio socialinio biuro įstatymas, 2000 m. aplinkos suderinamumo vertinimo aktas, federalinis įstatymų rinkinys, 1985 m. Administracinio teismo įstatymas, ir 1953 m. Konstitucinio Teismo įstatymas, kai kurie federaliniai konstituciniai įstatymai ir konstitucinės nuostatos, esančios kituose įstatymuose (2012 m. novela dėl administracinės justicijos. Vok. *Bundesgesetz, mit dem das Bundes-Verfassungsgesetz, das FinanzVerfassungsgesetz 1948, das Finanzstrafgesetz, das Bundesgesetz, mit dem das Invalideinstellungsgesetz 1969 geändert wird, das Bundessozialamtsgesetz, das Umweltverträglichkeitsprüfungsgesetz 2000, das Bundesgesetzblattgesetz, das Verwaltungsgerichtshofgesetz 1985 und das Verfassungsgerichtshofgesetz 1953 geändert und einige Bundesverfassungsgesetze und in einfachen Bundesgesetzen enthaltene Verfassungsbestimmungen aufgehoben werden (Verwaltungsgerichtsbarkeits-Novelle 2012)*. Federalinis įstatymų rinkinys Nr. 51/2012.

sprendimų administracinės atsakomybės bylose administraciniai teismai sprendžia iš esmės, t. y. reformatyviai. Kitų bylų atveju administraciniai teismai remiasi administracinės įstaigos nustatytais faktinėmis aplinkybėmis arba, jeigu reikšmingas faktines aplinkybes gali nustatyti patys teismai mažesnėmis sąnaudomis, patys jas ir nustato.

Iš dalies pakeistame Austrijos Konstitucijos 132 straipsnyje pakankamai išsamiai reglamentuojama skundo teisė. Skundą dėl administracinės įstaigos sprendimo visada gali pateikti asmuo, teigiantis, kad šis paveikė jo teises. Tačiau sykiu konstitucija tiesiogiai suteikia skundo teisę atitinkamam federaliniam ministrui, kai įstatymų įgyvendinimas priklauso federalinių žemių kompetencijai²⁸. Skundą dėl neatidėliotino įsakymo ar prievartos vykdymo ir pareigos veikti pažeidimo (neveikimo) iš esmės gali pateikti tik tie, kurie teigia, kad yra pažeidžiamos jų pačių teisės.

Pakeistas Austrijos Konstitucijos 133 straipsnis iš esmės pakeitė ir Aukštojo administracinio teismo statusą, kuris iš pirmosios instancijos teismo tapo apeliaciniu. Aukštasis administracinis teismas iš esmės sprendžia apeliacinius skundus (revizijas²⁹) dėl administracinių teismų sprendimų ir nutarimų. Tačiau apeliacija suprantama ne kaip paprasta, bet kaip ypatinga teisinės gynybos priemonė. Vadovaujantis Konstitucijos 133 straipsnio 4 dalimi, apeliacinis skundas galimas tik tuo atveju, jei administracinio teismo sprendimas (ar nutarimas) buvo susijęs su esminę reikšmę turinčio teisinio klausimo išsprendimu. Tai ypač reikšminga, kai sprendimu nukrypstama nuo Aukštojo administracinio teismo jurisprudencijos, tokios praktikos apskritai nėra arba ji nėra vienoda. Maža to, įstatymais gali būti nenumatyta galimybė skusti administracinio teismo sprendimo ar nutarimo, jei ginčo objektas yra nedidelė piniginė bauda. Administracinių teismų narių padėtis iš esmės pasikeitė. Pagal Konstitucijos 134 straipsnio 7 dalį, jie laikomi teisėjais. Taigi administraciniai teismai vykdo teisingumą. Juose paprastai sprendžia vienas teisėjas, tačiau įstatymų nustatytais atvejais jie gali spręsti ir trijų narių kolegijose (Konstitucijos 135 straipsnis).

2012 m. novelos, susijusios su administracinių teismų steigimu ir organizavimu, atnešė keletą svarbių viešojo administravimo organizavimo pakeitimų. Visų pirma, pagal Austrijos Konstitucijos 151 straipsnio 51 dalies 8 punktą, nuo 2014 m. sausio 1 d. buvo panaikintos nepriklausomos administracinės institucijos, kurios iš pradžių buvo įsteigtos, vadovaujantis Konstitucijos 20 straipsnio 2 dalimi ir kurių sąrašas buvo nustatytas priede. Įsteigus administracinius teismus, šių nepriklausomų įstaigų poreikis išnyko, o jų funkcijas perėmė administraciniai teismai. Iš viso buvo 111 įvairaus pobūdžio administracinių įstaigų, pradedant, pavyzdžiui, organais, kurie nagrinėdavo įvairių tinklų, sektorių reguliavimo (geležinkelių, elektroninių ryšių) įstaigų sprendimus, nepriklausomais aplinkosaugos senatais, agrariniais senatais ir baigiant įvairiomis drausmės tarybomis ir komisijomis.

Antras svarbus viešojo administravimo organizavimo pokytis – esminis administracinio instancinio proceso (administracinės procedūros) sutrumpinimas. Aiškinamajame rašte akcentuojama, kad, įtraukus administracinius teismus į esamą sistemą kaip papildomą

28 Vok. *Amtsbeschwerde*, t. y. oficialus skundas. Žr.: Öhlinger, Eberhard, *supra note*, 12: 304.

29 Vok. *Revision*.

koreguojančią instanciją, gali padidėti išlaidos ir pailgėti procedūros terminas. Todėl buvo pasiūlytas sisteminis pakeitimas, numatęs panaikinti visą instancinę procedūrą (administracinės procedūros koreguojančias priemones), nustatyta, kad kiekviena administracinė įstaiga sprendžia kaip vienintelė ir galutinė institucija. Kaip tik dėl to buvo panaikinta anksčiau minėta Austrijos Konstitucijos 103 straipsnio 4 dalis, pagal kurią instancinė procedūra iš esmės baigdavosi regiono gubernatoriaus lygmeniu. Šiame kontekste taip pat buvo sušvelnintas griežtas teismų atskyrimo nuo administracijos principas. Administracijos institucijų sprendimų priežiūra, pagal pakeistą Konstitucijos 94 straipsnį, tam tikrais atvejais gali būti patikėtas ir bendrosios kompetencijos teismui. Aiškinamajame rašte nurodomi, pavyzdžiui, patentų, prekių ženklų, dizaino, autorių teisių ar tam tikrų profesijų drausmės klausimai.

Po 2012 m. novelų dėl administracinių teismų sistemos pakeitimo buvo priimti ir kiti įgyvendinimo įstatymai. Visų pirma, Federalinio administracinio teismo³⁰ ir Federalinio finansų teismo³¹ statusas ir kompetencija reglamentuojami atskirų federalinių įstatymų. Taip pat visos devynios federalinės žemės išleido savo įstatymus dėl žemių administracinių teismų. Viename federaliniame įstatyme (Federalinis administracinių teismų proceso įstatymas, toliau – BVwGG³²) buvo reglamentuojama administracinė teiseną, išskyrus Federalinį finansų teismą. Jo teisenos taisyklės įtvirtintos Federalinio mokesčių kodekso 243–291 straipsniuose³³.

Remiantis BVwGG 1 straipsniu, federalinis administracinis teismas įsteigtas kaip teismas Vienoje, tačiau turintis filialus Grace, Insbruke ir Lince, t. y. keturiuose pagrindinių regioninių bendrosios kompetencijos teismų buveinėse. Teismui vadovauja prezidentas (BVwGG 3 straipsnis), kurį skiria federalinis prezidentas federalinės vyriausybės siūlymu (BVwGG 2 straipsnio 2 dalis). Atskiroms žinyboms vadovauja kiti asmenys, kuriuos šešerių metų kadencijai skiria teismo pirmininkas ir kurie vykdo jo užduotis (BVwGG 5 straipsnio 2 dalis). Federaliniame administraciniame teisme sprendimus priima paprastai vienas teisėjas (BVwGG 6 straipsnis), išimties tvarka – trijų narių kolegija, kurios veikloje kartais dalyvauja ir neprofesionalūs teisėjai ekspertai³⁴ (prisiekusieji, BVwGG 7 straipsnis). Pagal BVwGG 12 straipsnį, prisiekusiuosius skiria federalinis kancleris. Juos atleisti gali

30 *Bundesgesetz, mit dem das Bundesgesetz über das Bundesfinanzgericht erlassen wird und die Bundesabgabenordnung, das Abgabenverwaltungsorganisationsgesetz 2010, die Abgabenexekutionsordnung, das Finanzstrafgesetz sowie das ZollrechtsDurchführungsgesetz geändert werden (Finanzverwaltungsgerichtsbarkeitsgesetz 2012 – FVwGG 2012)*. Federalinis įstatymų rinkinys, Nr. 14/2013.

31 *Bundesgesetz, mit dem das Bundesgesetz über das Bundesfinanzgericht erlassen wird und die Bundesabgabenordnung, das Abgabenverwaltungsorganisationsgesetz 2010, die Abgabenexekutionsordnung, das Finanzstrafgesetz sowie das ZollrechtsDurchführungsgesetz geändert werden (Finanzverwaltungsgerichtsbarkeitsgesetz 2012 – FVwGG 2012)*. Federalinis įstatymų rinkinys, Nr. 14/2013.

32 *Bundesgesetz über das Verfahren der Verwaltungsgerichte (Verwaltungsgerichtsverfahrensgesetz – VwGVG)*. Federalinis įstatymų rinkinys, Nr. 33/2013.

33 *Bundesgesetz über das Verfahren der Verwaltungsgerichte (Verwaltungsgerichtsverfahrensgesetz – VwGVG)*. Federalinis įstatymų rinkinys, Nr. 33/2013.

34 *Vok. fachkundige Laienrichter*.

vadinamasis personalo senatas, t. y. speciali septynių narių kolegija, sprendžianti teisėjų personalo klausimus (BVwGG 10 straipsnis). Tam tikras užduotis taip pat atlieka teisininkai pareigūnai³⁵, kuriems šias užduotis patiki taip pat federalinis kancleris (BVwGG 13 straipsnis).

Vadovaujantis Federalinio finansų teismo įstatymo (toliau – BFGG³⁶) 12 straipsniu, Federalinio finansų teismo struktūra panaši, tačiau jo kolegijas sudaro du teisėjai ir du prielikusieji. Prielikusiuosius renka įstatymais įsteigti profesiniai rūmai (BFGG 4 straipsnis). Panaši ir atskirų žemių teismų struktūra, nors ji reglamentuojama devynių skirtingų žemių įstatymų. Priešingai, teisenos administraciniuose teismuose reglamentavimas, išskyrus Federalinį finansų teismą, iš esmės yra vienodas. Svarbiausias administracinių teismų priešžiūros objektas yra administracinių įstaigų sprendimai. Iš esmės administraciniam teismui skundžiamas administracinės įstaigos sprendimas, nes administracinėje byloje kitos teisės gynimo priemonės neleistinos, t. y. negalima kreiptis į aukštesnę administracinę instituciją ar į ministrą ir pan. Vienintelė išimtis yra administracinių sprendimų priėmimas savivaldybėse, kai apeliacinis skundas dėl pirmojo lygio sprendimo yra priimtinas antrojo lygio institucijai – dažniausiai savivaldybės tarybai, t. y. savivaldybės organo sprendimas gali būti skundžiamas savivaldybės tarybai (Bendrojo administracinių bylų teisenos įstatymo 63 straipsnis³⁷).

Skundas paprastai pateikiamas ginčijamą sprendimą priėmusiai administracinei institucijai (VwGVG 12 straipsnis) per keturias savaites nuo sprendimo įteikimo arba pranešimo apie jį (VwGVG 7 straipsnis). Vadovaujantis VwGVG 9 straipsniu, skunde turi būti nurodytas skundžiamas sprendimas, administracinė įstaiga, priežastys, dėl kurių skundo pareiškėjas grindžia sprendimo neteisėtumą, ir reikalavimas. Atskirai suskirstyti skundo punktais nėra būtina, kaip ir advokato atstovavimas nėra privalomas. Galioja bendra taisyklė, kad laiku pateiktas skundas turi stabdomąjį poveikį (VwGVG 13 straipsnis). Administracinė įstaiga, remdamasi skundu, gali vadinamuoju preliminarium sprendimu dėl skundo spręsti klausimą bet kuria kryptimi. Gali priimti skundą, atmesti arba atsakyti nagrinėti (VwGVG 14 straipsnis). Tada pareiškėjas per dvi savaites nuo šio sprendimo gavimo gali prašyti, kad byla būtų perduota administraciniam teismui (VwGVG 15 straipsnis).

Nagrinėjant bylą administraciniuose teismuose taikomos administracinio proceso, o ne teismo proceso taisyklės (VwGVG 17 straipsnis). Administracinis teismas paprastai priima sprendimą nerengdamas viešo žodinio nagrinėjimo, kuris būna organizuojamas tik pateikus prašymą arba išimties tvarka tais atvejais, kai administracinis teismas mano, kad tai būtina (VwGVG 24 straipsnis). Posėdžio metu pateikiami reikiami įrodymai (VwGVG 25 straipsnio 6 dalis).

Administracinis teismas nagrinėja skundą neperžengdamas skundo ribų.

35 *Vok. Rechtspfleger.*

36 *Bundesgesetz über das Bundesfinanzgericht (Bundesfinanzgerichtsgesetz).* Federalinis įstatymų rinkinys, Nr. 14/2013.

37 *Allgemeines Verwaltungsverfahrensgesetz 1991 – AVG.* Federalinis įstatymų rinkinys, Nr. 51/1991.

Išimtis yra administracinės įstaigos nekompetentingumas priimti skundžiamą sprendimą (VwGVG 27 straipsnis). Byla iš esmės nagrinėjama priimant išvadą³⁸, kitais atvejais priimami sprendimai ar nutarimai. Administracinis teismas išvadą priima tiesiogiai byloje, dėl kurios buvo pradėta administracinė procedūra, jeigu tam bus sudarytos sąlygos arba administracinė įstaiga tam neprieštarauja. Tačiau jei nustatytos ne visos reikšmingos faktinės aplinkybės, administracinis teismas gali panaikinti administracinės įstaigos sprendimą ir grąžinti bylą tolimesnei procedūrai (VwGVG 28 straipsnio 1–5 dalys). Rašytinėje išvados ir sprendimo ar nutarimo versijoje visada turi būti nurodymai dėl skundo administraciniam teismui priimtinumui (VwGVG 30 straipsnis).

Administracinių nusižengimų bylose numatyta speciali tvarka. Pareiškėjui, neturinčiam pakankamai išteklių, šiame procese, kaip ir baudžiamajame procese, gali būti paskirtas gynėjas (VwGVG 40 straipsnis). Byloje taikomas draudimas keisti padėtį į blogąją pusę (VwGVG 42 straipsnis). Administracinis teismas paprastai priima sprendimą po viešo žodinio bylos nagrinėjimo (VwGVG 44 straipsnio 1 dalis), kuris nėra būtinas tuo atveju, jei skundas atmetinas arba jei ginčas pagrįstas bylos turiniu. Dėl išskirtinių priežasčių (tik teisinis vertinimas, skundžiamas tik nuobaudos dydis, paskirta bauda neviršija 500 eurų) administracinis teismas gali atšaukti bylos nagrinėjimą, jei niekas neprieštaravo (VwGVG 44 straipsnis). Jeigu buvo surengtas posėdis, griežtai taikomas tiesiogiskumo principas, nes administracinis teismas sprendimą priima remdamasis tik posėdžio turiniu (VwGVG 48 straipsnis).

Žinoma, straipsnyje pateikiamas supaprastintas administracinių teismų proceso aprašymas. Specialioms sritims (pavyzdžiui, viešiesiems pirkimams³⁹) taikomos atskiros proceso nuostatos, kurios iš esmės sudėtingos. Kad skaitytojas neprarastų orientacijos, detalesnės šio naujo Austrijos administracinės justicijos modelio reglamentavimo novelos plačiau neaptariamos. Jos iš esmės yra techninio arba kosmetinio pobūdžio, nesusijusios su konceptualiais klausimais.

Išvados

Aprašytos administracinės teismų sistemos reformos padarinius geriausiai galima apibūdinti skaičiais.

2013 m. buvo paskutiniai Aukštojo administracinio teismo veiklos metai be administracinių teismų. Jo metu Aukštasis administracinis teismas, kuriame dirbo 66 teisėjai ir 37 teisininkai pareigūnai (asistentai)⁴⁰, išnagrinėjo 5 615 bylų. Vidutinė bylų nagrinėjimo

38 *Vok. Erkenntnis.*

39 *Bundesgesetz über die Vergabe von Aufträgen (Bundesvergabeengesetz 2018 – BVergG 2018).* Federalinis įstatymų rinkinys, Nr. 65/2018.

40 *Vok. wissenschaftlicher Mitarbeiter.*

trukmė buvo 16,77 mėnesio⁴¹.

2019 m. buvo paskutiniai Aukštojo administracinio teismo veiklos metai po reformos, bet prieš pasaulinės pandemijos protrūkį. Teismas, kuriame dirbo 67 teisėjai ir 50 teisininkų pareigūnų, išnagrinėjo 7 256 bylas. Vidutinė šių bylų nagrinėjimo trukmė buvo 3,7 mėnesio (111 dienų)⁴².

Duomenys apie administracinių teismų veiklą dar įvairesni. 2019 m. Federalinis administracinis teismas, kuriame dirbo 216 teisėjų ir 112 teisinį išsilavinimą turinčių darbuotojų, išnagrinėjo 27 000 skundų. Tačiau beveik 19 800 iš jų susiję su prieglobsčio ir užsieniečių bylomis. Teismas nenurodo vidutinės bylų nagrinėjimo trukmės. Iš pateiktų duomenų spręstina, kad apie 40 procentų skundų buvo išnagrinėti per mažiau nei šešis mėnesius, tačiau apie 40 procentų skundų buvo išnagrinėti per ilgesnį laikotarpį nei dvylika mėnesių⁴³.

Didžiausias regioninis administracinis teismas yra Vienos administracinis teismas. Į jo teritorinę kompetenciją patenka apie du milijonus gyventojų. 2019 m. šis teismas, kuriame dirbo 83 teisėjai ir 16,25 teisininkų pareigūnų, išnagrinėjo 17 370 bylų. Vidutinė bylų nagrinėjimo trukmė siekė 189 dienas⁴⁴.

Mažiausias Austrijos administracinis teismas įsikūręs Burgenlando žemėje. Čia gyvena maždaug 300 tūkstančių gyventojų. Šiame administraciniame teisme, kuriame dirbo 10 teisėjų, 2018 ir 2019 m. buvo išnagrinėtos 1 698 bylos, t. y. maždaug 850 bylų per metus. Vidutinė bylų nagrinėjimo trukmė buvo 157 dienos⁴⁵.

Įdomūs ir pamokantys ne tik Austrijos administracinės justicijos reformos rezultatai, bet ir kompleksiškas, kuriuo pasinaudojo Austrijos įstatymų leidėjas. Ne mažiau vertingos pastangos suderinti administracinių teismų sistemos teikiamas garantijas su teikiamos apsaugos veiksmingumu. Būtent instancinės procedūros administracinėse bylose sutrumpinimas ir administracinių teismų, kaip antros instancijos organo, steigimas tam tikra prasme reiškia revoliucinį pokytį, reikalavusį didelio ryžto. Šio revoliucinio žingsnio rezultatas – šiame straipsnyje nurodyti duomenys. Šių skaičių interpretaciją galima palikti paties skaitytojo interpretacijai.

41 *Tätigkeitsbericht für das Jahr 2013*, žiūrėta 2021 m. gruodžio 20 d., <https://www.vwgh.gv.at/gerichtshof/taetigkeitsberichte/taetigkeitsbericht2013.pdf?8bgh1n>.

42 *Tätigkeitsbericht für das Jahr 2019*, žiūrėta 2021 m. gruodžio 20 d., <https://www.vwgh.gv.at/gerichtshof/taetigkeitsberichte/Taetigkeitsbericht2019.pdf?8bgh3r>.

43 *Tätigkeitsbericht des Bundesverwaltungsgerichts für das Geschäftsjahr 2019*, žiūrėta 2021 m. gruodžio 20 d., https://www.bvwwg.gv.at/allgemeines/taetigkeitsbericht/taetigkeitsbericht_start.html.

44 *Verwaltungsgericht Wien. Tätigkeitsbericht für das Geschäftsjahr 2019*, žiūrėta 2021 m. gruodžio 20 d., http://www.verwaltungsgericht.wien.gv.at/Content.Node/verwaltungsgericht-wien/TB_2019.pdf.

45 *Landesverwaltungsgericht Burgenland. Tätigkeitsbericht 2018–2019*, žiūrėta 2021 m. gruodžio 20 d., <http://verwaltungsgericht.bgld.gv.at/lvwg/downloads/TB%202018-2019-ON065-mit%20Unterschrift.pdf>.

THE REFORM OF THE ADMINISTRATIVE JUDICIARY IN AUSTRIA: A BRIEF PRESENTATION

Michal Novotný

The Supreme Administrative Court of the Slovak Republic

Summary. *The administrative judiciary in Austria was born between 1867 and 1876 via the creation of the Administrative High Court (Verwaltungsgerichtshof) and, until a short time ago, its structure remained generally intact. Following long-lasting discussions, a reform was passed in 2012, which brought about the creation of first-instance administrative courts, and which led to a change from a single-tier to a two-tier administrative judiciary. Effective as of 1 January 2014, in addition to the already existing Administrative High Court, the reform established two new administrative courts at the federal level and nine provincial administrative courts. These courts adjudicate in the first instance, while the Administrative High Court has become an appellate court. Simultaneously, the reform simplified the review procedures within public administration. The public administration bodies thus decide in one single instance only; their decisions are immediately reviewable by the administrative courts. Other effects of the reform include the abolishment of a vast number of quasi-judicial administrative bodies, which previously took the position of first-instance administrative courts. The following article briefly outlines important features of the legal framework for the administrative judiciary both before and after the reform. At the same time, it provides a brief overview of the impacts of the reform on the performance of administrative courts.*

Keywords: *administrative judiciary; Austria; reform; independent and impartial tribunal; cassation; reformation; administrative procedure.*

**30 tomo (2023 m.)
AUTORIŲ RODYKLĖ**

**AUTHOR'S INDEX
for volume 30 (2023)**

A

Ažubalytė Rima, 322

B

Balsiukienė Audronė, 183

Beliūnienė Lina, 6

Bolzasas Darius, 381

D

Deviatnikovaitė Ieva, 78, 262

Doržinkevič Artur, 121, 138, 403

G

Grendelis Paulius, 360

J

Jočienė Danutė, 6

Jokubauskas Remigijus, 159, 381

K

Kaminskienė Natalija, 209

Kinkevičius Artūras, 100

Krasauskas Rytis, 345

M

Maculevičienė Indrė, 138

Matjošaitytė Laura, 285

N

Navickienė Žaneta, 100

Novotný Michal, 421

P

Petrėnaitė Daiva, 45

Proškus Tomas, 304

S

Staševičienė Ana, 238

T

Tvaronavičienė Agnė, 209

V

Vainiūtė Milda, 285

Višinskis Vigintas, 159

Z

Zurba Eitvydas, 57

Ž

Žemaitaitytė Irena, 209

30 tomo (2023 m.) REIKŠMINIAI ŽODŽIAI

A

Administracinė atsakomybė, 78
Administracinė procedūra, 422
Administraciniai teismai (administracinė justicija), 422
Aiškinamieji raštai, 262
Alternatyvioji tarnyba, 304
Alternatyvus ginčų sprendimas, 210
Ankstyvojo perspėjimo sistema (APS), 184
Asmeninio pobūdžio teismo sprendimas, 160
Asmens duomenų apsauga, 101
Asociacijos laisvė, 57
Atvirumas tarptautinei teisei ir Europos Sąjungos teisei, 7
Austrija, 422

B

Bauda priverstinio vykdymo procese, 160
Baudžiamasis procesas, 322

C

Civilinis procesas, 138, 210, 403

D

Demokratinė, 7
Dienoraščiai, 262
Diskriminacija, 45

E

Ekspertiniai tyrimai, 322
Europos Sąjungos teisė, 138

I

Ikinemokumo procedūros, 184
Intelektinės nuosavybės teisė, 138
Įrodymai, 322
Įstatymų projektai, 262

K

Karo tarnyba, 45, 304
Kasacija, 121, 422
Kazimiero teisyne, 78
Kolektyvinės teisėjų darbo teisės, 345
Komerčinė paslaptis, 138
Konkurencija pranašumais, 361
Konkurencija, 361
Konkurentų išlaidų didinimas, 361
Konstitucijos oficialus aiškinimas, 7
Konstitucinės žmogaus teisės ir laisvės, 7
Korupcijos prevencija, 101
1233 m. Kulmo privilegija, 78

L

Laikinosios apsaugos priemonės, 121
Laikinosios apsaugos priemonės, 138
Laikinosios apsaugos priemonės, 403
Laikiniųjų apsaugos priemonių sąlygos, 403
LGBT+, 57
Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Statutai, 78
Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 7
Lyties keitimas, 45
Lyties teisinis pripažinimas, 57

M

Mykolas Römeris, 262

N

Nacionalinis saugumas, 101
Neįgalieji, 239
Neįpriklusomas ir nešališkas teismas, 422

P

Pamedės teisyne, 78
Paskatos diegti inovacijas, 361
Personalo patikimumo patikra, 101

Personalo patikimumo užtikrinimas, 101
Prevencinio restruktūrizavimo sistema, 184
Prieinamumas, 239
Privataus gyvenimo apsauga, 57
Priverstinis vykdymo procesas, 381
Proporcingumas, 403

R
Reforma, 422
Reformatyvus bylų sprendimas, 422

S
Sankcija, 160
Saviraiškos laisvė, 57
Savivaldybė, 285
Savivaldybės meras, 285
Savivaldybės taryba, 285
Socialinė partnerystė, 345
Socialinė po-litika, 239
Specialiosios žinios, 322
Strateginis naudojimasis intelektinės nuosavybės apsauga, 361
Stropus patikrinimas, 101

T
Taikos sutartis, 381
Teisė atsisakyti atlikti karo tarnybą, 304
Teisėjas, 210
Teisėjų kolektyvinis atstovavimas, 345
Teisėjų profesinės organizacijos, 345
Teisėjų teisė į streiką, 345
Teisėjų teisinis statusas, 345
Teisėtumas, 262
Teisinė valstybė, 7
Teisminė mediacija, 210
Teismo mediatorius, 210
Teismo precedentas, 121
Teismų praktikos formavimas, 121
Tiesioginiai rinkimai, 285
Translytis, 45

U
Universalus dizainas, 239

V
1286 m. vagysčių baudimo įstatymas, 78
Valstybės Taryba, 262
Vidiniai įsitikinimai, 304
Viešųjų pirkimų teisė, 138
Vietos savivalda, 285
Vykdymo procesas, 160
Vykdomas raštas, 381
Votum separatum, 262

INFORMACIJA MOKSLO DARBŲ LEIDINIO „JURISPRUDENCIJA“ AUTORIAMS

Straipsnio struktūra

Mokslo darbų leidiniui „Jurisprudencija“ teikiami originalūs, anksčiau neskelbti moksliniai straipsniai lietuvių kalba (redaktorių kolegijos nutarimu straipsnis gali būti spausdinamas ir anglų kalba). Straipsnis turi būti parengtas pagal žemiau pateikiamą šabloną:

- straipsnio pavadinimas;
- autoriaus (-ių) vardas ir pavardė;
- mokslo ar kitos institucijos, kuriai autorius (-iai) atstovauja, pavadinimas, elektroninio pašto adresas;
- straipsnio pateikimo mokslo darbų leidinio „Jurisprudencija“ redaktorių kolegijos atsakingajam arba vykdomajam redaktoriui data;
- straipsnio santrauka (apimtis – nuo 1 000 iki 1 500 spaudos ženklų su tarpais) lietuvių kalba, kurioje glaustai perteikiamas straipsnio turinys, nurodomi straipsnyje tiriami probleminiai klausimai ir pagrindinės išvados;
- reikšminiai žodžiai (5–8 pagrindinės sąvokos) lietuvių kalba;
- įvadas, kuriame pagrindžiamas temos aktualumas, naujumas, apibrėžiamas mokslinio tyrimo tikslas, nurodomi tyrimo objektai ir metodai, įvertinamas analizuojamos problemos (-ų) iširtumas kitų mokslininkų darbuose;
- pagrindinis straipsnio tekstas, pageidautina, – suskirstytas į numeruojamus (pvz., 2., 2.1., 2.2.1. ir t. t.) skyrius ir poskyrius;
- straipsnis baigiamas atlikto mokslinio tyrimo rezultatus apibendrinančiomis išvadomis ir pateikiamomis rekomendacijomis;
- straipsnio priedai:
 1. santrauka anglų kalba (apimtis – nuo 1 000 iki 1 500 spaudos ženklų su tarpais) ir reikšminiai žodžiai (5–8 pagrindinės sąvokos) anglų kalba. Prieš santrauką nurodomas straipsnio pavadinimas anglų kalba didžiosiomis raidėmis, autoriaus vardas, pavardė, autoriaus atstovaujama mokslo ar kita institucija ir valstybė;
 2. Informacija apie autorių (autorius) lietuvių ir anglų kalbomis: vardai ir pavardės, moksliniai laipsniai ir pedagoginiai vardai, atstovaujama institucija (institucijos), pareigos, pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys.

Nuorodos straipsnio pagrindiniame tekste sudaromos naudojant viršutinio indekso (Footnotes) arabiškus skaičius, atitinkamo puslapio apačioje pateikiant cituojamos literatūros bibliografinius aprašus. Pabrėžtina, kad privalu cituoti naujausius (per pastaruosius penkerius metus paskelbtus) pripažintus mokslo šaltinius. Literatūros sąrašas straipsnio pabaigoje nėra pateikiamas. Bibliografinės nuorodos sudaromos pagal Chicago citavimo stilių.

Straipsnio pateikimas

Redaktorių kolegijai pateikiama elektroninė straipsnio versija OJS sistemoje adresu <http://jurisprudencija.mruni.eu>. Autoriai taip pat gali teikti publikacijas elektroniniu paštu jurisprudencija@mruni.eu

Atkreiptinas dėmesys, kad pagal nurodytą šabloną parengtas straipsnis siekiant užtikrinti anonimišką recenzavimą į OJS įkeliamas be visų aukščiau išvardytų struktūrinių dalių. Asmeninė informacijos dalis turi būti pateikiama atskirame autoriams (-ių) identifiukuoti skirtame dokumente.

Straipsnis rengiamas pagal šabloną Microsoft Word programa, Times New Roman 12 pt raidžių dydžio šriftu, eilutės 1,5 intervalu, iš visų kraštų 25 mm paraštės Straipsnio apimtis 31 680–47 520 spaudos ženklų su tarpais; mokslinių recenzijų – iki 39 600 spaudos ženklų su tarpais. Atsakingo redaktoriaus sprendimu gali būti leidžiama spausdinti ir didesnės apimties mokslinius straipsnius ir recenzijas. Puslapiai numeruojami.

Paveikslai, schemas, diagramos, lentelės, nuotraukos pateikiamos straipsnio tekste. Nuotraukos turi būti tinkamos reprodukuoti kokybės. Paveikslų, schemų, diagramų, nuotraukų pavadinimai nurodomi jų apačioje, lentelių – viršuje, numeruojami eilės tvarka.

Atskirame lape (OJS sistemoje prisegamas kaip papildomas dokumentas) pagal šabloną pateikiami duomenys apie autorių (-ius): vardas ir pavardė, atstovaujama institucija, adresas, autoriaus einamos pareigos, telefonas, elektroninio pašto adresas, pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys. Taip pat nurodomas mobiliojo ryšio telefonas, kuriuo autorius (vienas iš autorių) tiesiogiai bendraus su redaktorių kolegija, kalbos redaktoriais, vertėjais.

Kiekvieną straipsnį recenzuoja ne mažiau kaip du redaktorių kolegijos konfidencialiai paskirti recenzentai – aktyvūs mokslininkai, iš kurių bent vienas turi būti ne redaktorių kolegijos narys. Po recenzavimo autoriai redakcinės komisijos nurodytu terminu pateikia atsižvelgiant į recenzentų ir redaktorių pastabas pataisytą galutinį straipsnio variantą su visomis aukščiau nurodomomis struktūrinėmis dalimis. Straipsnį priėmus spaudai autorius (-iai) pasirašo sutikimą jį publikuoti.

All information connected with submissions of articles as well as authors guidelines in English are provided in website <http://jurisprudencija.mruni.eu>

JURISPRUDENCIJA 30(1)

Mokslo darbai

Redagavo MB „Kopis“
Maketavo Martynas Švarcas

Tiražas: 30 egz.

Išleido Mykolas Romeris universitetas
Ateities g. 20, Vilnius
www.mruni.eu

Spausdino UAB „Šiaulių spaustuvė“
P. Lukšio g. 9G, 76200 Šiauliai
www.siauliuspaustuve.lt

JURISPRUDENCE 30(1)

Research Papers

Editor: MB „Kopis“
Layout: Martynas Švarcas

Publisher Mykolas Romeris University
Ateities 20, Vilnius
Website: www.mruni.eu

Printed by UAB „Šiaulių spaustuvė“
P. Lukšio g. 9G, 76200 Šiauliai
www.siauliuspaustuve.lt

